

Шарқ юлдузи

Адабиёт журнали

2007

2-сон

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ

Абдулла Орипов—
таҳрир ҳайъати раиси
Эркин Воҳидов
Хуршид Дўстмуҳаммад
Жуманиёз Жабборов
Омон Мухтор
Тўлан Низом
Хайриддин Султонов
Ибройим Юсупов
Пиримқул Қодиров
Ўткир Ҳошимов

ЖАМОАТЧИЛИК КЕНГАШИ

Бобур Алимов
Туробжон Жўраев
Алишер Каримов
Бахтиёр Кубеев
Фатҳиддин Муҳиддинов
Ботир Парпиев
Неъматилло Худойберганов
Ислом Шоғуломов
Омонулла Юнусов
Рустам Қосимов
Қаҳрамон Куронбоев

БОШ МУҲАРРИР

Сирожиддин Саййид
Бош муҳаррир ўринбосари

Икром Отамурод

Масъул котиб

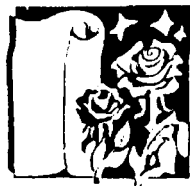
Юсуф Файзулло

Наср бўлими мудири

Асад Дилмурод

МУАССИСЛАР:

ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР УЮШМАСИ,
РЕСПУБЛИКА «МАТБУОТ ТАРҚАТУВЧИ»
АКЦИЯДОРЛИК КОМПАНИЯСИ

Абдулла Қаҳҳор

Адабиётнинг ўзак масаласи

«Шарқ юлдузи» журнали анкетасига жавоб

Бир спектаклда ёнимда ўтирган бир томошабин: «Шу одамлар ҳаётда бўлса, биронтаси билан гаплашмас эдим», деди.

Оддий томошабиннинг бу сўзида чуқур маъно бор. Бу — адабиётимизнинг ўзак масаласига доир гап.

Саҳнада юрган, гапираётган, танқидчилар айтмоқчи «тўқнашувларда характери очилаётган» одамларнинг кўпи ижобий образлар. Спектаклга ёзилган тақризда ҳам шу нарса қайд қилиниб: «Спектакль қатор камчиликлари бўлишига қарамасдан ўзининг ижобий ролини ўйнайди», дейилади.

Бу ҳам тўғри.

Лекин ўзи нима гап, сохт-сумбати, лаб-даҳани жойида, ижобий хислатлари етарли бўлган ижобий образлар нима учун томошабини мафтун қилмайди, нима учун унинг жозибаси, меҳригиёси йўқ?

«Ўзи хунуг-у, истараси иссиқ, ўзи чиройлиг-у, сўхтаси совуқ», деган гап бор. Афтидан, ҳамма гап мана шунда. Автор қўли билан зеб берилиб «чиройли» қилинган, лекин сўхтаси совуқ образлар лирикадан тортиб романгача ҳамма жанрда учрайди. Бу образларга ижобий ишлар «қилдирилади», ижобий гаплар «гаплаштирилади», қисқаси, унга ижобий хислатлар ёрлиғи туфлаб ёпиштирилади.

Мукамал инсон образини ҳислардан қўйлак тикиб кийгазишга чаққон косиб эмас, талантили, ҳақиқий санъаткоргина яратади, ижод қилади.

1961

«Шарқ юлдузи» саволларига жавоблар

1. 1962 йил менинг адабий фаолиятимда қандай йил бўлганлигини китобхон яхшироқ билади.

Ёзувчи ўз ижодий ишидан ҳеч қачон қаноат ҳосил қилмайди, қаноат ҳосил қилган кунни, менимча, ёмон қариган лақма чолга айланади...

Назаримда, бу йил менинг учун энг муҳим ҳодиса шу бўлди: жамиятимизни қуртдай кемираётган порахўрликнинг чипқон азобидан вужудим қақшаб келаётган эди. «Тобутдан товуш» кўзатган қаҳқаҳани, «думи босилган» кимсаларнинг ғингшиётганини эшитиб, кўзим бир оз очилгандай бўлди.

Бутун адабиётимиз учун энг муҳим ҳодиса: кўп ёзувчиларимиз, айниқса, ёшларнинг асар ёзишдан кўра, ижод қилишга яна ҳам кўпроқ интилаётганлигидир. Ҳар бир асар чинакам ижод намунаси бўла олмаслигини кўзда тутганда, бу жуда муҳим ҳодиса.

2. Китобхон илгарилар нима қўлига тушса, ўқий берар эди, кейинги йилларда китобни танлаб ўқийдиган бўлди, ҳозир ёмон китобларимиздан баъзан ичида, баъзан мийиғида куладиган бўляпти, бундан кейин баралла қаҳқаҳа урса ажаб эмас.

3. Ҳамкасбларим сўнгги йилларда кўтарган масалаларнинг ҳаммаси ҳам муҳим, номуҳим масала ёзувчининг диққатини тортмайди, унга илҳом бермайди, демак, адабий асарга мавзу бўла олмайди. Мен «майда», «йирик» мавзу деган гапни тан олмайман. Наинки, пахта учун кураш «йирик-у», бола тарбияси ёки оила «кичик» мавзу бўлса?!

4. Янги йилга режам — орзу: халқнинг кўнглидаги бирон гапни, тилининг учига турган гапни топиб айтсам.

1963

Луқмон Бўрихон

ТЕМИРЙЎЛ

Роман¹

*Бу йўллар кўп қадим йўллардир
Фафур Фулом*

I

Овлоқ қир-тепаликлар қўйнидаги Қипчоқ қишлоғини қоқ иккига бўлиб темир йўл ўтди. Тошқалоқ, лойсувоқ уй-жойлардан иборат бу сокин худудга ўзгача бир ҳаёт кириб келди. Одамлар сахар-мардонда Қувондиқ махсумнинг азонидан эмас, баҳайбат машиналар гулдиросидан уйғониб кетадиган бўлиб қолишди. Қадрдон қий-тезак исига газ ва қорамойнинг ўткир, ачимсиқ қўлансаси қоришиб кетди. Таранг тортилган тасмадек темир йўл устида дорбозчасига қулоч ёйиб, ким ўзарга юриш овул болаларининг эрмагига айланиб қолди.

Бир ойлар аввал қишлоқнинг ичу таши беомон жанг майдонини эслатар эди. Чанг-тўзон кўтариб ишлаётган техникаларнинг шовқин-сурони, қурувчи-йўлсозларнинг гоҳо қувноқ, гоҳо тажанг қийқириқлари қулоқларни қоматга келтирар, устларига тупроқ, шағал уюмлари ортилган автомашиналар, узун-қисқа хар-тумли автокранлар сертупроқ, ўйдим-чуқур йўлларда гулдирос солиб юришар эди.

Мўлжалдаги худуд аввал текисланиб, қотирилиб, сўнг «дунка» вагонларда кўкиш тус шағал тўкиб чиқилди. Шағал устига пайдар-пай келтириб турилган шпал-релслар ётқизилди. Қилни қирқ ёрадиган, ўз ишига пухта қурувчи-йўлсозларнинг қўли-қўлига тегмайди. Ҳатто чекишиб турган чоғлари ҳам кўзларини шпалу релслардан узмай, иш жараёнини муҳокама қилишар, нелардандир мамнун, нелардандир дилхун ўзаро чуғурлашишар эди.

Ниҳоят, темир йўл қишлоқни ёриб ўтди. Анчадан бери қурилиш жабҳаси қишлоқдан беш-олти чақирим нарида давом этмоқда.

Баланд тепалик устида хаёлчан хас чайнаб ўтирган, устидаги ҳаворанг коржомаси ўзига ярашиқли, кенг юзлари дашт офтобида қорайган Довудбек Яқубович Заргаров ана шу ола-тасир қурилишнинг уволи ҳам, саवоби ҳам бўйнида бўлган масъуллардан.

Чимрилган сийрак қошлар, олдга туртиб чиққан бақувват ияклар унинг қатъиятли, сергайрат раҳбар эканидан дарак беради. Елкалари кенг, қорувли. Юрганида

¹ Журнал варианты

гарданидаги бутун масъулият юкини таъкидлагандай, андак букчайиб, лапанглаб одимлайди.

Довудбек шундоққина оёқлари остида ястаниб ётган қишлоққа кўз югуртираркан, забт этилган ҳудудни кўздан кечираётган саркардадай афт-ангорига мамнуният қалқиди. Ҳувиллаб ётган тоғ олди овулининг ғоят қисқа вақт ичида бу хил ўзгариб кетишидан завқланди.

Уни беихтиёр хаёл олиб қочди. Икки йиллар илгари, темир йўл қурилишига эндигина фатво олинган кезлар илк бор бу ерларга ташриф буюрганини эслади. Ушанда Довудбек Заргаров тарғибот-ташвиқот гуруҳига бош-қош эди. Вазифа аниқ-тиниқ: қишлоқлар бузиб ташланиб, ўрнига темир йўл қурилармиш, аҳоли чўлга кўчириб юборилар эмиш, деган ваҳимали миш-мишлар пайини кесиш керак! Одамларга буюк қурилиш моҳиятини тушунтириш зарур.

Довудбек ўшанда ўқинди. Ёш, мустақил давлатнинг жўшқин, дадил сиёсатини, ҳаётбахш иқтисодий ислохотларини кўролмайдиган, пана-панадан тош отиб, эл-юртни ҳар хил миш-мишлар билан чалғитишга уринаётган қора кучлар борлигидан ғазабланди. Ғазабланаркан, бақувват қўллари беихтиёр мушт бўлиб турилди, ўша қора кучларни топиб, нақ қаншарини эзиб қўймоқчи бўлгандай беихтиёр теварагига аланглади. Аммо ён-верида унга ҳамроҳлик қилаётган уч-тўрт илму маърифат, дину диёнат уламоларидан, маҳаллий ҳокимият вакиллари-дан бошқа ҳеч ким йўқ эди.

Заргаров Қипчоқ қишлоғига ҳам ана шундай хира бир кайфиятда кириб борди. Аммо ўзларига алланечук қизиқиш, хайрихоҳлик билан қараб турган содда, ювош одамларни кўриб кўнгли юмшади.

«Бу бечораларда айб йўқ, ҳаммаси оддий меҳнаткаш, бузғунчиларни топиб жазолаш керак», хаёлидан ўтди унинг.

Тарғибот-ташвиқот ишларига бош қўшиб юрган, ўрта бўй, қоп-қора маҳаллий ҳокимият вакили тузуккина ташкилотчи экан. Бир имо билан бир тўп қариқаранг, хотин-халажни қишки таътил туфайли ҳувиллаб ётган пастқам, эскигина мактаб ҳовлисида йиғди. Синфхоналардан судраклаб чиқилиб, офтобрўя жойга қўйилган эски, ранглари урниқиб кетган стол-стулларга меҳмонлар, қишлоқ оқсоқоллари ўтқазилди.

Ийғилганлар эса ҳовлига уюб ташланган тошлар, ёғочлар устига омонат-омонат чўкишди. Хотин-халаж у ер-бу ерда ҳуркак жониворлардай ғуж бўлиб қимтинибгина туришар эди. Аёллар орасидаги узун чопонига бурканиб, бошига қалин жун рўмол ўраган бўйчангина қиз негадир Довудбекнинг диққатини тортди. Қизнинг қийиқ кўзлари ўзгача бир ҳаяжон, завқ-шавққа тўла. Одатда интиқ кутилган воқеа содир бўлган чоғ болалар нигоҳида шундай учкунлар пайдо бўлади.

Қиш. Ҳаво совуқ. Қуни кеча енгил-елпи ёғиб ўтган қордан, қишлоқ теварагидаги қир-тепаликлар чала қоқилган супрадай ола-чалпоқ тусга кирган. Офтоб алланечук хира ва совуқ нур сочаётгандай туюлади.

Маҳаллий ҳокимият вакили меҳмонларни бир-бир таништиргач, ёнига ботинмайгина кўз ташлади.

— Довуджон ака, ўзингиз бошлайверасизми?

Довудбек Якубович енгил бош ирғаб ўрнидан кўзғолди-да, мурод-мақсадини содда, лўнда тушунтириш учун керакли сўзларни излаб, бир зум томоқ қириб туриб қолди. Кирчил салла, телпақлар, оҳорсиз дўппилар, оқ-қизил чодирдай рўмоллар кўз ўнгидан бир-бир сузиб ўтди.

— Ҳурматли дўстлар, — дея гап бошлади у ниҳоят, қўлидаги қоғозга аҳён-аҳён кўз ташлаб, — икки вилоят марказини бир-бирига боғлайдиган темир йўл қурилиши бошланиб кетганидан хабарингиз бор, албатта. Унинг умумий узунлиги уч юз километрга яқин. Энг муҳими, энг аҳамиятлиси бу темир йўл сизу бизни қуршаб турган, мана шу, — Заргаров кулоч ёйиб теваракка ишора қилган бўлди, — тоғу тошлар оралаб ўтади. Вазифа жуда-жуда оғир ва мураккаб, масъулиятли. Аммо бундай улкан, серташвиш, серхаражат қурилиш шунчаки бекорчиликдан, шунчаки эрмак учун бошланган эмас. Бу ҳукуматимизнинг оқилона сиёсати. Айтиш мумкинки, ёш, мустақил давлатнинг мустақил, дадил қарори, жасоратли қадами!

Маҳаллий ҳокимият вакили чапак чалиб юборди. Қолганлар ҳам шоша-пиша унга эргашди. Айниқса, ўртадаги ғадир-будир харсанга омонат кет қўйган, дўнг пешона, митти кўзлари ботиқ, қоп-қора киши кафтларини бир-бирига аёвсиз уриб, ҳушхандон илжаяр эди. Заргаров уни пайқади. Йўқ, тўғрироғи, йиғин бошидаёқ мана шу ориқ, қотма киши эътиборига тушган, ҳатто маъруза чоғи ҳам беихтиёр ўшанга тез-тез кўз ташлаб гапирган эди. Ҳўб ажойиб инсон кўрина-

ди; ювош, хокисоргина, хуркак қўй кўзлари алланечук жовдираб, умидвор-умидвор тикилади, елкалари, қўллари таъзим-тавозега шай.

— Кечирасиз, исмингиз нима? — деб сўради Заргаров, ўша бажонудил қарсакка зўр бераётган кимсага юзланиб.

— Амиркул, — деди у ирғиб ўрнидан тураркан, қўлларини кўксига қўйиб. — Собирип Амиркул. Илгари, совхоз бор пайти зоотехник бўп ишлаганман, ҳозир... ҳозир чорвадор, уч-тўрт ушоқ молим бор, шуларга қарайман.

Довудбек чарм жилдли дафтарига «Собиров Амиркул»ни илдириб қўйди. Йиғилганлар гоҳ Амиркулга, гоҳ азим пойтахтдан келган арбобга қизиқсиниб, ажабсиниб тикилишар эди. Ҳатто, сийрак соқол, қат-қат ажинли кимса Амиркулнинг биқинига турткилаб шивирлади: «Улдинг, хатга тушдинг».

Заргаров қарсақлар, ғала-ғовур босилгач, тагин ўз сўзида давом этди.

— Кўзланган темир йўл бизнинг сиёсатимизга, иқтисодимизга қанчалар аҳамиятли эканини бир-икки оғиз гап билан изоҳлаш қийин, албатта. Керак бўлса, буни, — нотик ёнидаги ҳамроҳларига ишора қилди, — ҳурматли мутахассисларимиз яхшилаб тушунириб беради. Аммо мен масаланинг икки жиҳатини алоҳида-алоҳида таъкидлаб ўтишни истардим. Биринчидан, бу темир йўл, ҳали сўзим бошида эслатганимдек, мустақил сиёсатимиз танлаган йўл, демак у белгиланган вақтда албатта қуриб битказилади, бунга ҳеч қанақа шубҳа йўқ, иккинчидан, бу темир йўл сизу бизнинг, шу эл, шу халқнинг йўли, эсдан чиқарманг, бу улкан бунёдкорлик замирида сизнинг манфаатингиз, сизнинг фаровонлигингиз ётибди. Тарих илмидан, иқтисод илмидан маълумки, темир йўл борган жойга тараққиёт боради, ўсиш, ривожланиш боради. Мана шу теваарақдаги тоғлар бағрида қанчадан-қанча бойлик яшириниб ётганини балки сизлар билмасиз, аммо буни олимларимиз аллақачонлар исботлашган. Бироқ бу беҳисоб бойликларни ўзлаштириш, давлат, юрт манфаатига ишлатиш учун аввало темир йўл керак. Уша темир йўл яқин кунлар ичида сизнинг қишлоғингизга ҳам етиб келади.

Бу гал Амиркул ирғишлаб чапак чалиб юборди. Афтидан, у нотик арбобнинг ўзига бот-бот кўз ташлаб гапирётганидан ҳаяжонланиб кетган эди. Қолганлар ҳам энгил-елпи қарсақлар билан Амиркулга жўр бўлди.

— Аммо... аммо, — дея сўзида давом этди Заргаров олқишлаётган қавм томон миннатдорона бош ирғаб кўяркан, — баъзи бир сафсата, миш-мишларга ишонманг. Сизнинг қишлоғингизга ҳеч ким тегинмайди, ҳеч ким қишлоқларингизни бузиб, ўзларингизни чўлларга кўчириб юбормайди. Керак бўлса, чўлларнинг ўзини оёқларингиз остига келтириб ташлаймиз.

Яна ола-қуроқ қарсақлар чалинди. Енгил ғала-ғовур кўтарилди. Довудбек одамларда хайрихоҳ бир кайфият пайдо бўлганидан, кишиларни сўзларига ишонтира билганидан руҳланиб, тагин илҳом билан гапиришда давом этди.

— Тўғри, тузилган режамиз бўйича темир йўл, бир неча тоғ ва дашт аҳоли пунктларини оралаб ўтади. Сиз бундан ташвишланманг, аксинча қувонинг. Чунки бу темир йўл, ҳали айтганимдек, сизларники, у сизлар учун хизмат қилади. Шу темир йўл шарофатидан овлоқ овулларингиз замонавий шаҳарчаларга айланиб қолади, иш ўринлари керагидан ортиқ бўлади. Фаровон келажак яқин, дўстлар.

Нотикнинг ўнгу сўл биқинида кўр тўккан тарғиботчилар ўша фаровон келажакни кутиб олишга чоғланишгандек, баб-баравар оёққа қалқиб, тантанали чапак чалиб юборишди. Маҳаллий ҳокимият вакилининг моҳирона хатти-ҳаракатидан сўнг, аҳли қипчоқ ҳам ўрнидан туриб чапакларга жўр бўлди. Аммо бу гал қарсақбозлик анча кўтаринки, анча узоқ давом этди. Довудбек Яқубович уларга халақит бермади. Кимдир узатган бир пиёла илиқ чойдан мириқиб хўплади.

— Сизларнинг қўллаб-қувватлашларингиздан жуда хурсандман, — дея яна тилга кирди у, ҳамма жой-жойига қайтиб ўтиргач, — сиз айни чоғда нафақат мени, балки бутун сиёсий, иқтисодий мустақиллигимизни қўллаб-қувватлаясиз. Раҳмат сизга, азизлар. Мен... ҳали юқорида темир йўл сизлар учун хизмат қилади деб айтдим. Бу шак-шубҳасиз. Аммо, унутманг, сиздан угина, биздан бугина, деган халқимизда доно мақол бор. Демак, темир йўл сизларга хизмат қилиши учун, сиз ҳам унга хизмат кўрсатишингиз керак. Айтмоқчиманки, ҳаммамиз бир ёқадан бош чиқариб, қўлни-қўлга бериб аввало уни қуриб олишимиз керак.

Заргаров кўнглидаги гапларни тўкиб солгач, олқишу эъзозлар остида жойига ўтирди.

Офтоб аста-секин илитмоқда эди. Шунданми, мажлис қизғин бораётганиданми, ҳар нечук йиғилганлар кун совуғини ортиқ ҳис қилмай, ўринларида тек қотиб ўтиришар эди.

Довудбекдан сўнг сўзга чиққан, тепакал, хўппа семиз иқтисод фанлари доктори қурилажак темир йўлнинг давлат иқтисодига нечоғлик барака олиб келиши-

ни, далилу рақамлар билан ҳижжалаб тушунтиришга киришди. У ҳар гал мўл-қўл даромад ҳақида ишончли исботлар келтирганида, гўштдор юзидан мўл-қўл оқиб келаётган терни рўмолчаси билан сидириб-сидириб олар эди. Иқтисод алломасидан кейин, сочлари хурпайган, дўнг пешона, қовоқлари салқи шоир дабдурустдан бунёдкорлик мадҳ этилган ғазалини баралла ўқишга киришди. У шу қадар гулдирос солиб ўқидики, гўё темир йўл аллақачон битиб, қишлоққа ўкирганича паравоз кириб келгандай бўлди.

Уша куни йиғин қоқ пешингача давом этди. Мутахассис меҳмонларнинг ташвиқот-тарғиботидан сўнг, тантанавор қишлоқ аҳли номидан икки-уч оқсоқол гудраниб олишди.

— Ҳамма каттаконларга раҳмат, — дея гап бошлади улардан бири, сийрак соқол, олача чопон кийган чол, — мустақиллигимизга минг шукур. Мен... мен уч кам саксонга кирдим, лекин умрим бўйи Самарқанд бозоридан нарғини кўрган эмасман, — чол салмоқлаб-салмоқлаб, муштига йўталиб-йўталиб гапираркан, гўё керакли сўзлар маҳаллий ҳокимият вакилининг манглайига ёзиб қўйилгандай, ўқтин-ўқтин ўша томон кўз ташлаб олар эди, — лекин мустақиллигимиз мевасини болаларимиз кўряпти. Бугун бутун дунёга йўл очиқ, биров пишагингни пишт демайди. Мана, мустақиллигимиз шарофатидан болаларимиз етти ухлаб тушимизда ҳам кўрмаган юртларга бориб тирикчилик қиляпти. Масалан, кенжа улим кариснинг мамлақатида, ундан каттаси ҳам денгани ошиб кетган, бир қуввим Московда, худога шукур, ҳаммасининг ризқи бут, топгани баракали. Менга ўхшаган шўрликлар умрида от-эшақдан бошқа кўлик кўрмаган. Мана, офтомобил деган нарсани билдик, мана, нон-насиба қўшилганга ўхшаб турибди, яқинда шу овлоқ овулга ҳам темир йўл келаркан, буни ҳам, худо хоҳласа кўрамиз. Ҳамма каттаконларга раҳмат, яратганга шукур.

Чол теvaraгига бир олазарак кўз ташлаб, ниҳоят, қайтиб ўтирди.

— Раҳмат, ота, ўзингизга ҳам раҳмат, — дея пўнғиллаб қўйди дўнгпешона шоир, чолнинг дилсўзларидан мутаассир бўлиб.

Довудбек ўрнидан хиёл кўтарилди.

— Азизлар, агар саволлар, таклифлар бўлса марҳамат, ҳеч тортинмай гапиравринг.

— Мумкинми? — икки гумбаздай салла орқасидан чала-ярим кўриниб турган, калла суяклари бўртиқ, қоп-қора, қисиқ кўз йигит рапидадек қўлини баланд кўтарди.

— Марҳамат.

— Темирийўл қурилишига бизларни ҳам ишга оладими?

— Ия, — энсаси қотди Заргаровнинг, — нақ бир соат қулоғингизга танбур чертдикми? Айтдим-ку, бу йўл сизларники, ҳаммангизга иш етиб ортади. Лекин айтиб қўяй, темир йўлга темирдай мустақкам, қатъиятли одамлар керак, аллақандай мижгов, тутуруқсиз, мешчан нусхаларни ишга олмаймиз.

— Тўғриси, — тагин ишонмагандай чайналди ўша қоп-қора йигит, — мен ҳам Сибирга тирикчиликка отланиб турган эдим. Сизларнинг гапларингизни эшитиб, хаёлим қочди. Тўғриси, кетгим келмай қолди. Ўз юртингда ишлаганга нима етсин.

— Бемалол, — гапга аралашди маҳаллий ҳокимият вакили, — сени ким ҳайдаяпти, марҳамат, темирийўл қурилишига ишга кир, дайдиб кетган бошқа оғайниларингни ҳам чақир, нон шу ерда ҳам бор де, йигитда аввал ватан туйғуси бўлиши керак.

Қоп-қора йигит маҳаллий ҳокимият вакилига ортиқ эътибор бермай тагин Довудбекка илтижоли кўз ташлади.

— Лафзингизда турасиз-а, ака, сизга ишонсак бўлади-я?

— Гап битга! — деди Довудбек тобланган темирдек жарангдор товушда.

Савол-жавоб, ўзаро фикр алмашув йиғиндан сўнг ҳам қизқин давом этди. Бир тўп аҳлиқипчоқ Заргаровни ўраб олишган эди.

— Биз билан ишлашга тобингиз қалай? — деб сўради Довудбек қулиб, ўзи томон интиқ интилаётган Амирқулга.

— Бош устига, катта бова.

— Қора ишдан қочмайсизми?

— Йўқ-е, уялтирманг-да, катта бова.

— Бунинг бобосидан қолган чўкич асбоби бор, — дея кимдир гапга суқилди, бир Амирқулга бир Заргаровга юзланиб. — Керак бўлса, товни тўзгитиб ташлайди.

— Шундайми? Бобонгиздан қолган асбоб борми?

Амирқул хижлатомуз чайналди.

— Ҳа, бунинг тарихи узоқ. Ота-боболаримиз тош йўниб, уй қураб уста бўлишган-да. Лекин биз са-ал нўноқ бундай ишга.

— Ҳечқиси йўқ, ўрганиб кетасиз, энг муҳими чўкич билан ишлаш қонда бор. Йиғилганлар ўртасида гурр кулгу кўтарилди. Аммо аҳли қипчоқ тўпидаги яғриндор, кенг юзлари гўштор, митти кўзлари кўргошин тугмадай бир нусха аранг иржайиб қўярди, холос. Бу Амиркулнинг акаси — Пиримқул. У ҳам бир амаллаб пойтахтлик арбобнинг муборак назарига тушиш пайида.

Отамнинг ўлишини билганимда, аллақачон бир қоп кепакка алмаштириб юбордим, деган экан бир шўрлик. Пиримқул ўша нусха аҳволига тушди-қолди. Афсус-надоматнинг чеки йўқ. Бундай замонлар келишини билганида, бир пайтлар мулла Чори насихатларига қулоқ солган, темирйўл соҳасида ўқиган бўлар эди.

«Бундан кейин ҳамма нарса темирнинг измида бўлади, — деган ўшанда оқсоқол, — болам, ўқисанг, техника илмига ўқи, учувчи бўл, ё темирйўлчи бўл».

Пиримқул мулла Чори маслаҳатларидан энсаси қотиб, чолни авом, қоқоқ қилиб, ич-ичидан масхаралаб кулган эди. Чунки ўша кезлар осмондаги ойни кўзлаб юрган ёш, олов қалб бу йигитча ўқиб-униб, дипломат ё махсус вакил бўлиб, дунё кезишни, ажойиб ва ғаройиб саргузаштларга йўлиқишни орзу қилар, орзусининг ушалишига шак-шубҳасиз ишонар эди. Аммо чархи кажрафтор деб бекорга айтишмаган экан. Ҳамма-ҳаммаси чиппакка чиқди. Пиримқул вилоят марказидаги, муаллимлар тайёрловчи институтга бир амаллаб илинди, холос. Унинг «дипломатик» фаолияти имтиҳон кезлари талабалар ва устозлар ўртасида воситачилик қилишдан нарига ўтмади. Шу-шу Пиримқул дилида, ўша бир олам орзу-истаклар ўрнида, бир олам адоват, ҳасад униб-ўсди. У ўз қишлоғидаги мактабда ўқитувчилик қилиб юраркан, ҳақиқат ва адолат номидан юқори идораларга гоҳ арз этувчи, гоҳ фош этувчи номалар йўллашни қанда қилмади. Афсуски, бундай ёза-ёзлар ҳам Пиримқул ич-ичида бурқсиб-тутаб ётган оловни ўчира олмади, қайтам, дудига дуд, курумига курум қўшди, холос. Кейинчалик у ўқитувчиликдан кетди, аризабозликка ортиқ ҳафсаласи келмай қолди. Ҳалиги оловда ўзи қоврилиб, мол бозорида доллоллик қилиб тирикчилик ташвишлари билан андармон бўлиб юрди. Бироқ, мана... темир йўл қурилиши масаласи ўртага чиқди-ю, Пиримқул яна сергак тортиди. Темир йўлнинг қорамойидан томдими, ҳар қалай, ичидаги ўчай-ўчай деб қолган ўша олов тагин гуриллаб ёна бошлади.

Аммо ундаги бу гур-гур аланга учқунлари кўзларида акс этиб турса-да, анави Довудбек Заргаров деганлари негадир пайқамаяпти. Ҳечқиси йўқ, ҳали учрашишади.

— Хайр, яхши етиб олинг, — дейишди қипчоқликлар, ўша йиғин охирида, самимий суҳбатлашган арбобни кузатиб қолишар экан.

Ўшанда тарғибот-ташвиқот ташвишларидан кўтаринки руҳ билан пойтахтга қайтишаркан, Довудбек Якубович тез кунлар ичида, темир йўл қурилишининг масъулларидан бири сифатида тагин бу ерларда жавлон уришини ҳали билмас эди.

Заргаров қўл соатига енгил кўз ташлаб, хаёллар оғушида анча ўтириб қолганини пайқади. Пайқаса-да, ўрнидан туриб, қароргоҳ томон юришга эринди. Шу пайт сойхонликдаги ғалати манзарага кўзи тушди.

Уша! Хув йиғинда ял-ял яшнаб турган бўйчан қизни дарров таниди. Қиз қирмизи кўйлаги этиқларига ўралашган куйи бир тўп қорамолни қишлоқ томон ҳайдаб бормоқда эди. Бироқ ёлғиз эмас! Уст-бошига, кўтарган сафар халтасига қараганда, вахтага келаётган, ё ўн беш кунлик муддатини тугатиб вахтадан қайтаётган темирйўлчи, қиз ва ўзи ўртасида беш-олти қадам оралиқ сақлаб, гоҳ қўлларини силкиб, гоҳ бошларини у ён-бу ён тўлғаб алланеларнидир гапириб келар эди. Афтидан, ҳқоя қизиқарли бўлса керак, қиз бошини ҳам қилганича уни диққат билан тинглаб борар, ахён-ахён рўмол учини оғзига тегизиб-тегизиб, ийманибгина гап ташлар, баъзан эса ошқора завқ билан кулиб юборар эди.

Заргаров уч-тўрт қайта синчков тикилгач, темирйўлчини ҳам таниди. Дилшодбек! Сочлари жингилтоб, юз суяклари бўртиқ, кўзлари катта-катта, норғул йигит. 2-йўлсозлик участкасида механик. Чиндан ҳам фидойи ишчилардан. Мустақиллик байрами арафасида «Шухрат» нишони билан мукофотлашган. Довудбек Якубовичнинг айнан ўзи нишонга тавсия этган. Дилшодбек Матчоновнинг шахсий варақаси ҳозир ҳам шундоққина кўз ўнгида турибди: тўрткўллик, миллати ўзбек, ўттиз тўрт ёш, бир ўғил, икки қизнинг отаси, хотини Тўрткўлдаги боғчалардан бирида мудира, тинч-тотув оила...

Аммо Заргаров айни чоғда кўраётган манзара анча ғалати: кап-катта эркак, ёш қиз билан овлоқ сой бўйлаб келяпти! Қизик, улар ўртасида не бир боғлиқлик бор? Тинчликми, ишқилиб?!

Ниҳоят, улар тўхташди. Пода ўз бошига қишлоқ томон ўрлади. Қиз ва Дил-

шодбек, ҳойнаҳой, овул ёққа кўринмаслик илинжида шу ерда оёқ илишди. Улар ўша оралиқни сақлаган куйи бир-бирига узоқ тикилиб қолишди. Сўнг қиз қишлоқ тарафга, Дилшодбек эса сой бўйлаб тагин изига қайтди. Улар йўл-йўлакай, худди келишиб олишгандек, илкис тўхтаб, бир-бирларига узоқ-узоқ, интиқинтизор тикилишар, сўнг яна аста-секин йўлларидан давом этишар эди. Охири улар кўздан ғойиб бўлишди.

Заргаров ҳеч нарса ни тушунмай, тагин бир зум таажжубланиб ўтиргач, ўрнидан оғир қўзгалди. Унинг кўнгли негадир ғаш тортиб қолган эди.

II

Орзулар! Уларнинг адоғи йўқ. Тутай десанг кўли йўқ, оёғи йўқ. Камалакдек жилоланиб хаёлингни шоширади, холос. Ҳаммалари хузурбахш, ҳаммалари оромбахш.

Амиркулнинг болаликдан бери ҳамроҳ, болаликдан бери неча-неча тушларида безовта қилган орзуси бор. У кунчиқарга қарата қурилган уйи бўлишни жуда-жуда истар эди! Бу шундай уй бўлиши керакки, бир ёни боғ, бир ёни тоғ, қир-адирларга тутайиб кетсин. Унинг кумуштус тунуқали томларида ҳар тонг қуёшнинг заррин нурлари жилоланиб турсин. Йўқ, йўқ, Амиркул амирлар арку саройини хаёлда тутгани йўқ, унинг Орзу уйи соддагина, оддийгина бўлиши, тирикчиликка ўнғай жойда қад тиклаши керак, холос. Токи, боғда боғдорчилик, тоғда чорвачилик қилиш мумкин бўлсин. Хаёлотидаги бу уйга у болалигидаёқ ажойиб ном ўйлаб топди: Кункулба!

Амиркул Кункулба ҳақида, хув, келин-куёвлик чоғлари хотини Зарбибига ҳам тез-тез энтика-энтяка гапириб берар эди. Келинчак ҳам кўзлари юлдуздек порлаб тинглаган, ҳаяжонланган.

«Худо хоҳласа, шундай уйимиз бўлади, — деган ўзича эрига далда бериб, — кўнглим сезаяпти, чини билан бўлади, уйни ўзингиз қурасиз».

Албатта! Кункулбани Амиркул ўз кўли билан қуришни истайди. Аммо уйсозликка укуви йўқ-да. Тош йўниб, тош териб иморатлар қурган ота-бобосининг устачилигидан негадир унга юкмаган. Бироқ бобосидан қолган тошўяр чўкичи бор! Чўкичмисан чўкич, фарангларнинг олийнав пўлатидан қуйилган, дастаси аллақандай емирилмас, чиримас ўрис дарахтидан ясалган, бежирим, вазмин. Ҳа, чиндан ҳам бу асбоб бобосидан қолган. Айтишларича, оқпошшонинг аллақандай амалдори, ўз мулозимлари билан Бойсун беқлиги худудидан ўтиб кета туриб, қандайдир кўрсатган хизмати учун уста Собирга ана шу антиқа чўкични ҳадя этган экан. Шу-шу уста Собир бу ажойиб чўкични кўздан қўймаган. Айтишларича, Ғузур тўрасининг машҳур Тошқўрғонини ҳам бобоси ана шу антиқа асбоб кўмагида қурган эмиш. Орадан не-не суронли замонлар ўтиб, бу мустаҳкам, ўткир чўкич, бобосидан отасига, ниҳоят, Амиркулнинг ўзига мерос қолди. Амиркул уни эски бир кигизга ўраб, омборхона деворига осиб қўйибди. Аҳён-аҳён очиб томоша қилади, баъзан у-бу дўсту жўраларига кўрсатиб мақтанайди. Ё, таъба, кўпгина қари-қартанг қасам ичиб гувоҳлик беришича, оқпошшо амалдори уста Собирга қай аҳволда топширган бўлса, чўкич ҳануз-ҳануз ўша ҳолатда эмиш. Бир сиру синоати бор бунинг! Аммо Амиркул бундай сиру синоатли асбобдан фойдалана олмади. Ҳунар бўлмагандан кейин қийин экан-да. Лекин чўкични бошқаларга ҳам бермади. Ҳолбуки сўраб келган усталар кўп бўлди, ҳатто баъзилари сотиб олиш илинжида савдолашиб кўришди. Барибир бефойда, Амиркул ҳеч нарсага кўнмади. Унинг назарида чўкич кетса, хонадонидан барака арийдигандек эди. Чўкич бир кун эмас, бир кун ғоят зарур, ғоят аҳамиятли юмушда унга керак бўлиб қоладигандек, вақти-соати етиб Амиркулнинг ҳаёт-мамот масаласида асқотиб қоладигандек туюларди. Шу сабаб чўкич ҳаммиша иззат-икромда, омборхона тўрида кигизга ўралиб осиб турилади. Ўша чимилдиқда кечган завқли, фарахли кечаларда, келин-куёв шод-хандон шивирлашар, Кункулба ҳақида орзуманд-орзуманд сўзлашишар экан, бир кун келиб ўша сирли иморатнинг тамал тошини ана шу бобомерос чўкич билан ўйиб-йўниб қўйишга аҳд қилишган эди. Аммо бир жуфт мусичадеккина, бу ёш эру хотиннинг манглайида шўри бор экан. Орзу йўлига бефарзандлик кўргулиги кўндаланг чиқди. Орзу-ҳавас ўрнини ўзга дард, ўзга ҳасрат эгаллади. Эру хотин бошқа бир илинж, юпанч истаб қолишди. Дардларига даво излаб бош урмаган бўсага қолмади. Барибари беҳуда. Чора йўқ. Илинжу ўкинч орасида ҳаш-паш дегунча ўн йил ўтиб кетибди. Амиркул аҳён-аҳён омборхонага ўғринча кириб, бутга топинаётган бутпарастдек бобомерос чўкични олдига олиб, силаб-сийпалаб илтижолар қилар,

кўз ёш тўкиб фарзанд тилар эди. Аммо у айнан кимга бу қадар куйиб-пишиб ёлвораётганини билмасди.

Умид иплари ингичка тортиб, узилай-узилай деб қолган кунларнинг бирида Амиркул қоқ сахар пайти туш кўрди. Тушида оғилдаги бўрдоқисини оппоқ либосига бурканган бир бобо ҳазрати Лангарота томон ҳайдаб кетди. Кета-кета «изимдан юр», дегандай ишора қилди. Амиркул мўсафиднинг ортидан югурди. Югураркан, негадир бобомерос чўкични орқалаб олганини пайқади...

Амиркул ўша тонг тиникиб, қушдай энгил тортиб уйғонди. Янги йил арафасида синфдошлар гаштагига сўйиш учун боқиб юрган бўрдоқиси ёнига борди. Ҳа, оппоқ либосли чол етаклаб кетган қўчқор худди шу! Амиркулни қувонч чулғади. Чоршанба кун эру хотин бўрдоқини етаклаб ҳазрати Лангаротага боришди. Бирваракайига бутун азизу авлиёлардан шафоат тилаб зор-зор йиғлашди, фарзанд сўрашди. Ҳойнаҳой, зуриёд қайғусида сўнги бор тўккан кўз ёшлари шу бўлди. Орадан тўққиз ойу тўққиз кун ўтиб Зарбиби қўчқордек ўғил туғди. Бу бахтли воқеа Қипчоққа темир йўл келишидан уч йил аввал юз берган эди. Ушандан бери Амиркулнинг кўкайи кўтарилиб қолди. Эл-улусга аралашиб, қаттиқ-қаттиқ товуш чиқарадиган, баралла куладиган бўлди. Роппа-роса ўн йилдан бери бефарзандлик касридан дўсту душман олдида елка қисиб, бош эгиб юрган мушфиқнинг бутун борлиғи қувончга қорилди. Бу дунёи дунда Амиркулдан бахтли-тахтли одам топилмай қолди. Гўёки, фарзанди эмас, ўзи онадан қайта туғилгандай бўлди. Боқилари тийрак, қадамлари илдам-илдам, дадил-дадил. Илгарилари Амиркул рўзгор, тирикчилик ташвишларига лоқайд бўлиб қолган эди. Дарду ҳасрат ўтида қоврилиб, кўксини захга бериб ётар, аламини ичкиликдан олиб, орачора кўча-кўйдан маст-аласт қайтар эди. Уғилли бўлгач, бундай дарвешона ҳаётга чек қўйди. Бешиқдаги боласининг порлоқ келажagini кўзлаб энг шимарди, «ё, пирим», деб мол-мулк тўплашга киришди. Уч-қуйруқсиз орзу-ҳаваслар унга тирнак бўлди, куч-қувват берди. Аммо... аммо ўғли улғайган сайин, Амиркулнинг ич-ичидан ҳам аллақандай хавотир, аллақандай ҳадик кундан кунга ўсиб-урчиб бормоқда эди.

Дунё нотинч, замон ўзгаряпти, боланинг эртаси қандай бўлар экан?! Мен шўрлик бир кори ҳолга йўлиқсам, кейин ўғлим қандай кун кечиради? Суянадиган оға-иниси, эгачиси бўлмаса, кимга додини айтади, Қипчоқ деганлари Худо қаргаган овлоқ бери овул, бу ерда қаҳратонда тўниб, саратонда куйиб адо бўласан, тирикчилик қаттиқдан-қаттиқ, бу ерда на Худога, на бандасига зоринг етади. Наҳотки болам бечора кўқармай, қақшаб-қақшаб ўтиб кетса?!

Худди шундай эзгин ўйлар, таҳлика-ташвиш Амиркулнинг юрагига гулғула солар эди. Шу сабаб, фарзанд кўриб кўзида ловуллаган ўт қайта сўниб бормоқда эди. Амиркул яна ҳуркак, яна паршонин бўлиб қолди. Бироқ хавотир, кўрқув кутку солган сайин, у ҳам тирикчиликка баттар тармашди, кўрадаги кўй-қўзини кўпайтирди. Уч-тўрт мол жаллобларга шерик бўлиб, шаҳарма-шаҳар, бозорма-бозор изғиди, чўнтаги бинойигина қаппайди. Аммо тузукроқ уст-бош олиб кийишга, пана-панада ошхўрлик, маишат қилишга кўзи қиймади. Чунки у ўзича топган-тутганини боласига, боласининг эртасига атаган эди. Боласининг эртаси! Амиркул бу ҳақда энтикиб-эмраниб ўйларкан, бефарзандлик ғам-ғуссаси қачондир чала чайнаб ютиб юборган ўша болалик орзуси, кўр тагида қолган чўгдек яна милтиллаб, жилваланиб қолди. Кункулба! Амиркул Кункулбани тағин тез-тез тилга оладиган бўлди. Зарбиби эса ноз билан эмизиб ўтирган боласига ишора қилади: «Энди, насиб бўлса, Кункулбани улингизга қуриб берасиз».

Ҳа, хотини ҳақ. Энди буларга шугина бошпана ҳам бўлаверади. Кункулба ўғлига! Аммо қачон, қачон қуради Кункулбани! Куч-қувват борида отни қамчилаш керак. Яратганга шукур, топиш-тутиши чакки эмас.

Худо бир берса, қўшқўллаб узатади деганлари чин экан. Хавотир ва орзу оралиғида жонсарақ Амиркул, мол жаллобликдан яхшигина даромад қилиб юрган кунлари Довудбек Якубович Заргаров назарига тушди!

Ушанда Амиркул бош қашлашга чоғи бўлмаса-да, азбаройи қизиқиши қитиқлаганидан мактабдаги йиғинга борган эди. Чунки қишлоқ оралаб ўтадиган темир йўл ҳақидаги миш-мишлар қачондан бери унинг ҳам кулоғини қиздираётган эди. «Наҳотки, — дея ўйлади у, ичи алланечук ёришиб, — биз бечораларга давлат эътибор берган бўлса?! Наҳотки, тоғу тош ораси ҳам обод бўлиб кетса?!»

Худди шундай умидбахш, севинчбахш ҳаёллар ўша кунги мактабдаги мажлисда ҳам Амиркулни тўлқинлантириб турди. Шу сабаб ҳам йиғинга йиғилган казозазолар томон хайрихоҳларча термулди, ҳаммадан ўзиб, қаттиқроқ қарсақ чалди.

Довудбек ака садағаси бўлсанг арзийдиган раҳбар экан! Амиркулдаги хоҳиш-истакни дарров илғаб олди-я?! Ҳатто исми-шарифини дафтарига тиркаб, иш ваъ-

да қилди. Кейинчалик лафзи ҳалоллигини ҳам кўрсатди. Қишлоқда ола-тасир темир йўл қурилиши бошланиб кетган кунлар Довудбек Якубович уни кўчма база қоровуллигига тайинлади.

«Амиркул, — деди Заргаров ўшанда, — биз сизга ишонамиз, энди базамизга кўз-қулоқ ўзингиз. Сиз бу ерларнинг партизанларини яхши биласиз, ҳушёр бўлинг».

Нафсилар билан айтганда, қишлоқ биқинига қурилган, тевараги баланд темир-бетон девор билан ўралган кўчма базага чивин ҳам дохил қилолмайти. Қолаверса, туну кун ичкари хизматчилар билан гавжум, демакки, амиркулларга ҳеч бир эҳтиёж йўқ. Бироқ барибир Довудбек Якубович ҳиммат кўрсатиб, унга қоровуллик вазифасини топширди, елкасига дўстона қоқди.

Амиркулнинг туйқус арбоблар назарига тушгани аҳли қипчоқни бир қур анграйтиб ташлади. Ана омаду, мана омад! Кўрган кўзни ўйнатадиган қурилиш-мурилишга ҳўб асқотадиган ашёлар қалашиб ётган бутун бошли базага шу довдир қоровул бўлди-я?! Базада нелар йўқ дейсиз: ёғоч, темир-терсак, семент, ёқилғи... Тўғри, Амиркул у ердан ўз бошича ҳеч нарсани орқалаб кетолмайди. Аммо мўмайгина ақча топиш имконияти катта! Тоғу тошлар орасида, тириқчилик кўйида юрган бойваччаларни база ҳўжайинларига юзлаштириб, воситачилик қилса, бас, ўз улушини пана-пастқам жойда қуртдек санаб олаверади.

Ҳамқишлоқлар хаёлидан ўтган бундай хомчўтлар, очик гап, Амиркулнинг ҳам кўнглидан кечиб, шўрликни бот-бот безовта қилиб турар эди. Аммо Довудбек аканинг «сизга ишонамиз» деган қатъий сўзларини эсларкан, у ўз-ўзидан уялиб, теваракка хижолатли кўз ташлайди. Бироқ ёлғизгина боласи келажагини таъминлаб қўйишга бундан ортиқ имконни қандай топади?! Балки Худонинг раҳми келиб, Амиркулни шундай омадга рўбарў қилгандир? Нега энди Довудбек акадан уялиш керак экан? Биринчидан, у тўғридан тўғри ўғриликка қўл урмаяпти, давлат мулкини талон-тарож қилмаяпти. Шунчаки, эҳтиёжмандларни юзма-юз қилиб қўйяпти, холос. Худо инсофни ўшаларнинг ўзига берсин.

Амиркул шундай ўйлар паноҳида хиёл енгил тортади. Енгил тортаркан, беихтиёр ҳаволаниб, тагин орзу-ҳаваслар қуюнида чарх уриб қолади.

Орзулар! Уларнинг адоғи йўқ. Тутай десанг қўли йўқ, оёғи йўқ. Капалакдек жилваланиб хаёлингни шоширади, холос. Ҳаммалари ҳузурбахш, ҳаммалари оромбахш...

III

Маҳаллий эл Жувонбел деб атайдиган манзил қурувчи-йўлсозларни анчадан бери банд қилиб турибди.

Беш бульдозернинг бирваракайига қариллаб-тариллаб ишлашидан, оғир-вазмин қатнаётган ўттиз чоғлик самосвалнинг ўқирик-бўқиригидан ўнгу сўлда ястанган қиру тоғлар ларзага келмоқда. Чанг-тўзон теваракка сарғиш тумандай ёйилган. Кунботардаги букри қирликда қўр тўккан қудратли экскаваторлар тош-метин ерга ўқириб чангал уради, сўнг пўлат ҳовучларини тўлдириб-тошириб самосвалларга тош-тупроқ ортади. Шундоққина этақда кенг, чуқур сойлик узалиб ётибди. Самосваллар қияликдан чайқала-чайқала пастга энишади-да, орқалаб келган тошу тупроқ уюмини сойликка гумбурлатиб тўкишади. Тўкишаркан, кўтарилган чанг қуюнида бир зум ўзлари ҳам кўринмай қолишади. Баҳайбат тепалик бағрига беш бульдозер беш сўнадай ёпишган. Силкина-юлкина тошлоқ, қуруқшоқ ерни қазиб, суриб боришмоқда. Бели ўпирилиб кетган бесўнақай тепалик, гўё букчайиб-бужмайиб шафқат сўраётган паҳлавонга ўхшайди.

Қиру сойда йўлсозлар чумолилардек қимирлаб юришибди. Шовқин-сурондан қулоқлар батанг. Чанг-ғубордан кўзлар ачишиб, томоқлар қичимсирайди. Аммо улар бу аҳволга кўникиб кетишган. Эътибор ҳам беришмайди. Ҳамма ўз юмуши билан банд. Кимдир машиналар қатновига нобоб, ўйдим-чуқур жойга тош-шағал тўшяпти, кимдир сой лабида ҳайдовчиларга кўз-қулоқ, ҳуштак чалиб, қўл силкиб керакли кўрсатмалар бериб турибди. Тийрак нигоҳ мутахассис узун чўп оёқли невелирда кўтарма ўлчамларини текшириб, дафтарига қайд этмоқда, аҳён-аҳён нариги тарафдаги шеригига имо-ишоралар билан алланималарнидир тушунтирмоқда. Умуман, бу ерда ким раҳбару ким хизматчи, дабдурустдан илғаш қийин. Барча қоржомода, барча терлаб-пишган, чанг-тупроққа беланган. Шу боис ораларида жонсарак юрган Довудбекни кўплар осонликча пайқашмайди.

Довудбек Заргаров иш йўсинидан мамнун. Кўзларини қисиб теваракка синчков-синчков разм солади. Ўзича алланеларнидир чамалайди.

У кунни кеча пойтахтда эди. Кенгайтирилган Ҳукумат мажлисида қатнашиб қайтди. Мажлис кун тартиби марказига мана шу темир йўл қурилиши масаласи

қўйилди. Одатдагидек аввал ҳисоботлар тингланди, изидан муҳокамалар қизғин тус олди, сўнг галдаги режа-топшириқлар атрофлича ўқтирилди. Қурилиш қайноқ кечаётган ҳудуднинг бош-қош кайвони бўлгани боисми, кўп гап-сўзлар Заргаровга қарата айтилди. (Ҳарҳолда Довудбекка шундай туюлди) Заргаров бутун мажлис давомида ҳаловат ва ҳадик ҳисларига қоришиб ўтирди.

Ҳаловат сабаблари тайин. Утган қисқа вақт ичида шу қадар улкан ишлар бажарилибдики, ҳисобот чоғи далил ва рақамлар тилга олинганида, ҳатто ҳашаматли мажлислар зали ҳам жарангдор акс-садо бериб юборди.

Жуғрофий ноқулай, қиру адирлар, чўнг тоғлар, сон-саноксиз дараю сойликлар оралаб ўтиши кўзда тутилган, умумий узунлиги 300 километрга яқин темир йўлнинг нақ ярмидан кўпроғи тайёр! Тағин бундай улкан қурилиш деярли ёш давлатнинг ўз ички имкониятлари ҳисобидан амалга оширилганини айтмайсизми? Бундан ортиқ жасорат, бундан зиёд матонат борми?! Бу бемисл бунёдкорликни бутун дунё қузатиб турибди. Улкан қурилишнинг улкан сарф-харажатларига дош беролмай, ёш, мустақил давлатнинг эрта-индин бели букилиб кетади, дея ўзларича башорат қилиб юрган қора кучларнинг қора ниятлари пучга чиқди. Кўпгина хориж мамлакатларининг кўзи мошдай очилди. Улар бунёд бўлаётган бу темир йўл магистралининг аҳамиятини туйқус англаб етишгандай, ҳамкорлик илинжида қимирлаб қолишди. Албатта, уларнинг кўкрагидан итарилмайди. Марҳамат, ҳамкорликми — ҳамкорлик, фақат ниятлар соф бўлсин. Ана, япон биродарлар, улар юртимизнинг азалий хайрихоҳларидан. Дарров ҳамкорлик илкани узатиб, тузуккина маблағ ажратишди. Чакчак тоғ-даралари узра бунёд этилиши кўзда тутилган, узунлиги, қуввати ақларни шоширадиган бешта металл кўприк қурилишига амалий кўмак кўрсатишга тайёрлар. Барака топишсин.

Юракда ҳаяжон, андак ҳадик қўзгаган сабаблар ҳам тайин. Мана, икки вилоятни бир-бирига туташтирувчи темир йўл магистралининг буткул битишига атиги 70-80 километрлик масофа қолди. Аммо бу ғоят оғир, ғоят масъулиятли масофа! Бу оралиқ фақат маҳобатли тоғлар, кенг-чуқур сойлару даралардан иборат. Ниҳоятда улкан қазиш-кўпориш ишларини бажаришни талаб қилади. Тағин қанчадан-қанча сунъий сув йўллари, катта-кичик кўприклар қуриш керак. Тўғри, бу бунёдкорлик ишларига жуда катта жисмоний ва механик кучлар жалб этилган. Бироқ барибир сўнги сўзни чинакам фидойилик, жасорат айтади. Ишчиларда ана шу хислатлар бўлмаса бари беҳуда.

Мажлис давомида галдаги режа ва топшириқлар ҳам аниқ-тиниқ белгилаб олинди. Хусусан, Заргаров раҳбарлигидаги қурувчи-йўлсозларга ҳам жиддий жанговар вазифа юкланди. Бу ҳудуд бунёдкорлари яқин уч-тўрт ой ичида 20 километрлик масофани қуриб-битказиб, Чашма қурилиш участкасига етишлари шарт. Шароит тоғ тумани маркази ва Чашма оралиғида зудлик билан ишчи поезд катновини йўлга қўйишни тақозо этипти. Чунки Чашмада япон биродарлар билан ҳамкорликда режалаштирилган илк металл кўприк қурилади. Ишчи поезд зарур қурилиш ашёларини етказиб беришда энг муҳим, қулай ва арзон омилдир.

Заргаров эртаси кунни темир йўл компанияси тор доирада ўтказган йиғилишда ҳам қатнашди. Кечаги мажлисдан фарқли ўлароқ, бу машваратда темирийўлчиларга хос озгина босиқлик, озгина ўйчанлик ҳукмрон эди. Сўзга, мунозарага чиққанлар, ютуқлар ўзимизники, муаммолар ҳақида гаплашайлик, қабилида иш юритишди. Узаро ўзўстона танқид, таҳлил-тортишув нақ уч соат давом этди. Довудбек Якубович кенг зални тўлдириб, ялтироқ стол атрофида тизилиб ўтирган дарғалар кўпчилигини танир эди. Офтобдан қорайган юзлари, дағал тортган бакувват кўллари уларнинг ўша қурилиш суронлари кечаётган қир-адирлар орасидан келишганини билдиради.

— Келажак учун баҳоли қудрат хизмат қилаётганимиздан фахрланамиз, албатта, — деди чарпахилдан келган, юз-кўзларида заковат, қатъият ёғилиб турган раис, — лекин ҳар ким ўз вазифасига жиддий, масъулият билан ёндошиши шарт. Хоҳлайсизми, хоҳламайсизми, ҳозир бозор иқтисодиёти шароити. Нарх-наво ўйнаб турибди. Биз жуда кўп жиҳозларни валюта ҳисобига четдан сотиб оламиз. Демак, қурилишимиз таннархи ҳам шунга қараб, қимматлашиб бораверади. Бизни кутилмаган харажат, хаёлда йўқ чиқимлардан фақат биттагина нарса кутқаради. У ҳам бўлса чин фуқаролик виждон. Бу давлатнинг чўнтаги, бу менинг чўнтагим деб ўйлайдиган худбин нусхаларга темир йўл соҳасида ўрин йўқ. Компания мулкани, давлатнинг ҳар бир сўмини оқилона тежаб-тергаб ишлатайлик. Ун сўмлик фойда учун минг сўмни беҳуда ҳавога совурмайлик. Биз амалга ошираётган қурилиш муваффақияти энг аввало шунга боғлиқ.

Раис ўтирганлар кўнглидаги гапни айтди шекилли, барча баравар бош ирғаб маъқуллаб туришди.

◆ РОМАН ◆ ТЕМИРИЎЛ ◆ ЛУҚМОН БҮРИХОН ◆

Довудбек Заргаров бугун эрталаб пойтахтдан қайтиб келди. Ўзига бир жуфт ички кийим ва бир дунё топшириқлар билан келди. Ҳамишаги одатидек сафардан қайтгач, вагон-уйчада бир-икки соат мизғиб олмоқчи бўлди-ю, бироқ ички бир ҳаяжон уни қурилиш майдонига етаклади. Нурбой бахшичасига таърифлаганда, шуйтиб Жувонбелда пайдо бўлди.

Куёш лов-лов ўт ёнаётган тандир оғзидек ҳарорат пуркайди. Жувонбел сойлигидан кўтарилаётган чанг-тўзон, бульдозерларнинг қаттиқ тариллаши, самосвалларнинг гуриллаши гўё ҳавони баттар қизитиб юбораётгандек туюлади.

Довудбек пишқириб, вашиллаб тош-тупроқ орқалаб бораётган "МАЗ" ортидан хаёлчан қараб қоларкан, сой тарафдан ўзи томон ҳарсиллаб келаётган участка бошлиғи Арслоновга кўзи тушди. Устидаги коржомаси чанг ва тердан ола-қуроқ тусга кирган. Бошидаги кепка гардишидан оқ оралаган сочлари ҳурпайиб чиқиб турибди.

— Ассалому алайкум, Довудбек ака, — деди у деярли бақириб.

— Салом, Сайфулло. Ишлар қалай?

Улар кўришдилар.

— Бугун келдингизми? Мажлислар қалай ўтди?

Довудбек Якубович бош бармоғини ҳавога нуқиди.

— Зўр.

Улар гулдирак солиб ёнгиналаридан экскватор томон ўтиб бораётган "МАЗ" чанг-тўзонда бир зум кўринмай қолишди. Заргаров димоқлари ачишиб бир-икки чучкириб олди.

— Довудбек ака, юринг, — дея таклиф қилди Арслонов, — вагонда бироз гаплашамиз. Бу ерда қулоқлар том битади.

Заргаров участка бошлиғи авзойидан муҳим гапи борлигини англади.

— Яхши, — деб қўйди у, айиқдек лапанглаб бораётган Арслоновга эргашиб.

* * *

Вагон-кабинет шинамгина эди. Ичкарида аллақандай бўёқ ҳидлари анқийди. Эшикнинг ўнг тарафидаги илгакда кимнингдир кўчалик, кечалик кийимлари осиелиқ. Вагон тўридаги тахта сўрича устида қоғозу китоб тахламлари кўзга ташланади. Ташқаридаги гулдирслардан бу мўъжаз қулба аҳён-аҳён зириллаб кетади.

Ўртадаги сарғиштус столда ҳозиргина Арслонов ёйиб ташлаган чизма-харита тўшалиб ётибди. Иякларини асабий тутамлаган Заргаров чизма устига энгашган куйи шамдек қотган. Юз-кўзларида таажжуб, ҳорғинлик.

Ҳалигина участка бошлиғи Сайфулло Арслоновнинг куйиб-пишиб, гоҳ ўксиниб, гоҳ хўрсиниб тушинтиришича, темир йўл қурилишининг X-участка лойиҳасида жиддий қусур бор! Арслонов уни бот-бот «жиноий хато» деб тилга олди.

Ўша X-участка лойиҳаси бўйича темир йўл Чалатоғ тизмасини ёриб, оралаб ўтиши кўзда тугилган. Ҳолбуки, ўша қиру зовларнинг шундоққина ёнида маҳаллий эл «Супа» деб атайдиган яланглик ястаниб ётибди! Наҳотки, участкани лойиҳалаштирган азамат буни пайқаман бўлса?! Тап-тайёр яланглик қолиб, серхаражат, сермашаққат ҳудуддан темир йўл ўтказиш режаси нега керак бўлиб қолди экан? Миллиард-миллиард маблағни ҳавога совуриб, улкан қурилиш суръатига панд беришдан қандай мақсад бор? Қип-қизил кўпорувчилик, очиқ-ойдин душманлик бу!

Темир йўл Қипчоқ қишлоғига етган кунлариёқ, Арслонов чизма-лойиҳаларни диққат билан кўздан кечираркан, юрагига шубҳа оралаган эди. Аммо у-бу юмушга чалғиб, анча пайт бу масала билан шуғуллана олмади. Ниҳоят, кун кеча қатъий аҳд қилиб, вақт топиб, аввал яқин атрофни, сўнг ўша X-участкани айланиб, кузатиб чиқди. Оқибатда, лойиҳадаги мана бу қинғирликни пайқаб, дили хуфтон бўлди.

— Ана шунақа гаплар, — дея ғудраниб қўйди участка бошлиғи, стул суянчигини гижирлатиб залвор ташларкан.

Заргаров тунд қиёфада сигарет тутатди.

— Ўша участка лойиҳасини ким тайёрлаган?

— Ҳалиги... иккинчи гуруҳ, менимча ўша.

— Қизиқ, — Довудбек Якубович яна чизма-харита устига энгашди, — нега бундай қилган? — сўнг у яна участка бошлиғига юзланди. — Сайфулло, умуман, ўша Супа деганлари қанақа жой?

Арслонов елка учирди.

— Нима десам экан... умуман олганда, ажойиб жой. Худди стадион ўртасига қурилган саҳнага ўхшайди. Олди тоғ, орти тоғ. Яланглик тахминан ўн километр

жойга чўзилиб кетган. Бу ерда бемалол бир шаҳарча қуриш мумкин. Булоқ суви оқади. Айтиш мумкинки, деҳқончиликка ҳам имкониятлар катта. Энг қизиғи, Довудбек Якубович, у ердан на тошқин, на сел ўтган, ҳавоси ҳам ғалати, бошқа ёқда лов-лов жайрама, Супада майин, салқин шабада эсиб турибди. Хуллас, ажойиб. Уша жойда бир қўйчувон билан гаплашиб қолдим. Айтишича, Супа дуо кетган жой эмиш.

— Дуо кетган жой?!

— Ҳа, аллақандай авлиёнинг назари тушган экан.

Заргаров стол қиррасини чертганича ўй суриб қолди.

— Барибир масалани ижобий ҳал қилишимиз керак, — деди бироздан сўнг қад ростлар экан, — бу бизнинг бурчимиз. Кеча мажлисда ҳам айнан маблағларни бехуда сарфламаслик масаласи кўрилди.

Арслонов узун-узун киприкларини пирпиратди.

— Албатта, Довудбек Якубович. Бу биз учун ҳаёт-мамот масаласи. Агар лойиҳага андак ўзгариш киритсак, жуда катта маблағни асраб қоламиз, устига-устак, қурилиш жараёни тезлашади. Айтдим-ку, Супа темир йўл учун тап-тайёр объект. Озгина ишлов берамизу рельс ётқизиб кетаверамиз.

— Уша Супага қачон етамиз ўзи?

— Умуман... иш шу темпда кетса, тахминан икки ой ичида.

Шу пайт вагон эшиги гижирлаб очилиб, аввал техникалар шовқин-сурони ичкарига ёпирилиб кирди, сўнг қўлидаги сигаретни бир-икки сўргилаб, ташқарига улоқтирганича Искандар Тўраевич бош суқди.

Искандар Тўраевич Одилов темир йўл компанияси масъул раҳбарларидан. «Дала кўмондони» деб аташади уни йўлсозлар. Чунки у кунда-шунда бошлиқлар сирасига киради. Бир қарасангиз рельс ётқизувчилар ёнида, бир қарасангиз тоғ портлатувчилар даврасида учратасиз. Мисоли йўрға той, сергайрат, ўт-олов. Оқ оралаган сочлари куюқ, қомати тик, чайир. Энг қизиғи, Искандар Тўраевич ола-тасир қурилиш майдонларида ўралашиб юрса-да, афт-ангори, уст-боши ҳамиша ораста-озода. «Сиздан чанг-ғубор ҳам кўрқади», деб ҳазиллашади баъзи бир ҳадди сиққан темирйўлчилар.

— Э-э, ассалў-ўм, — деди у, йўғон товуши билан вагонни тўлдириб. — Халақит бермадимми?

— Айни пайтида келдингиз, — деди Заргаров стол устидан кўришмоққа қўл узатиб.

Сайфулло шоша-пиша Искандар Тўраевичга стул қўйиб берди. Ўтирдилар.

Заргаров Искандар Тўраевични пойтахтдаги ҳар иккала мажлисда ҳам учратган, бироқ унинг бунча тез қайтишини кутмаган эди.

— Дарров чопқиллаб келибсиз-ку, сиз ҳам. Бир-икки кун дам олсангиз бўларди-я.

— Э, — қўл силтади Одилов, — дала-даштга ўрганиб қолибман, шаҳарда бош оғрийд.

Сайфулло бурчақда турган қутидан елимшиша олиб очди-да, стол устидаги пиёлаларни чайқашга киришди. Бу орада Довудбек Якубович Супа участкаси масаласини тезгина гапириб берди.

Искандар Тўраевич куюқ сочларини бармоқлари билан тароқлаб, чизма-харита устига энгашди.

— Об-бо, қисталоқ-е, кўзи қатта экан?

Довудбек Якубович пиёладаги минерал сувдан ичди. Сўнг лабига сигарет қистирди.

— Жуда жиддий масала.

— Албатта, — деди Одилов қад ростлаб, — буни тезда ҳал қиламиз. Ўзим шуғулланаман. Тўғри, бироз бош оғриқ, ғавго бўлиши мумкин. Ну, чидаймиз. — Сўнг Сайфуллога мамнун қаради. — Маладес, Арслануф, шунақа зийрак бўлиш керак.

IV

Дилшодбек 2-участка йўлсозлари жамоасида механик. Қўли гул уста. Айниқса, мураккаб механизмли хориж машиналарига тиши ўтишини айтмайсизми? Шу боис янги темир йўл frontiда уни ҳўб қадрлашади. Кимдир самимий раҳмат айтиб қўлини қисиб қўйса, кимдир бирор бир эсдалик ҳадя билан кўнглини топишга уринади. Тайин гапки, компания бундай иқтидорли кадрни ҳеч қачон хафа қилиб қўйган эмас, ҳар квартал, ҳар байрам-тантанада Дилшодбек Матчонов учун аталган мукофот-сийлэв бор. Албатта, Дилшодбек бундай ҳурмат-эйти-

бордан қувонади, фахрланади, аммо тантиқланиб кетмайди. Кенг юзини тўлдириб кулибгина қўяди.

У қўли гул усталиги шарофатидан бир неча ой аввал бир мукофот олди. Мукофотки, уни на компания, на бирор бир саховатпеша ҳомий тортиқ қила олади, мукофотки, қийматини на дуру гавҳар, на шону шуҳрат билан ўлчаб бўлади. Бу мукофот тоғ чечагидек тароватли, тоғ тонгидек тиниқ тоғ қизининг андак майин, андак маҳзун табассуми эди. Қувончи ҳам, қайғуси ҳам шу табассумдан бошланди.

Ўшанда темирйўл қурилиши ҳали Қипчоққа етиб келмаган, қишлоқдан уч-тўрт қақирим наридаги адирлик кўйнида қизгин давом этарди.

Авжи баҳор. Осмон йиғлаб тиниққан гўдак кўзларидай топ-тоза. Қир-тепаликлар яғир елкасини яшил тўн тагига яширишга уриниб қолган. Куёшнинг майин, зар-зар нурларига чулғанишиб самода қушлар чарх уради. Еру кўкда намчил тупроқ иси, сабза ураётган чечаклар ифори анқийди.

Адирликда ағдар-тўнтар авжида. Бульдозерлар наъра тортиб, тош-тупроқ уюмларини сой томон суради. Оғир-вазмин автосомасваллар қиру сой ўртасида тошбақалардек ўрмалашади. Андак нарида, баҳайбат қувурлар ётқизилиб, сунъий сув йўли қурилаётган пастликда, пайвандловчи ускуналарнинг ярақ-юруқ ёғдулари кўзга ташланади.

Дилшод юриш қисми сийқаланиб бўшашган “КамАЗ”ни, кўпқарида лат еган отдек, бир чеккага олиб чиқди. Юз-кўзларини кирчил кепкаси билан тинимсиз айтиб, айбдорлардек минғирлаётган ҳайдовчига қир томонни кўрсатди.

— Ёшулли, сиз офтобда мудраб туринг, керак бўлсангиз чақираман.

— Раҳмат, Дилшодбек, раҳмат. Тўғриси, ўзи са-ал бошим ҳам лўқиллаб турибди. Аммо лекин керак бўлсам албатта чақиринг-а.

— Ҳовва.

Дилшодбек машинани ҳайдаб бориб, ўзи ўнғай деб билган жойга тўхтатди-да, чаққон-чаққон ишга киришди. Аввалига кузов биқинидаги темир қутидан керак-ли асбоб-ускуналарни олди. Сўнг домкрат ёрдамида машина олд томонини хиёл қиялатди, тутқичлари узун ечгич билан кабина ўнг тарафидаги филдиракни бўшата кетди.

Бу йил қиш қаҳр билан узоқ туриб қолгани учунми, ҳар қалай, айни чоғда офтоб тафти жону танга ҳузур бағишлар эди. Бутун борлиқда жонланиш, ям-яшил тепаликлар ён бағрида қўй-қўзилар яйраб-ёйилиб юрибди. Утган кузнинг тентак шамоллари-ю, қора қишнинг қору бўронлари ҳам юлқиб ташлаёлмаган қовжироқ, сўлгин ёвшан илдизларидан янги майсалар ундириб, ҳаётга мағрур ва масрур боқади.

Дилшодбек машинанинг юриш қисмларини синчиклаб кўздан кечиргач, кўнгли жойига тушди. Ҳечқиси йўқ, ҳаммаси бинойидек, мурватлари озгина бўшашибди, бурилишларда қийғиллаши шундан. Бу машинада ҳечқурса яна бир ҳафта ишлаш мумкин, балки ўшандан кейин “шаровой”ларини алмаштириш ҳақида ўйлаб кўрса бўлар.

Дилшодбек мурватларни бураб, машинани таппа-тахт қилди. Сўнг қўлларини бир парча латгага артганча, кўзи билан ҳайдовчини излай бошлади. Ҳайдовчи қир тагида гужанак торган кўйи коржомасига бошини буркаб мизғир эди.

— Аҳмадали ака! Ўв, оға Аҳмадали!

Бироқ ҳайдовчи ҳеч бир сас бермади. Дилшодбек кулиб, қир этаги томон отиш учун майдароқ тош излай бошлади. Шу пайт қишлоқ тарафдаги қияликдан эниб келаётган буйчангина қизга кўзи тушди. Эғнидаги енг этаклари узун-узун сарғиш қўйлак устидан қалин пахталик нимча кийган, бошига оппоқ рўмолини елвагай ташлаган. Қўлидаги елим халтада алланима бор. У ўзи томон тикилиб турган кишини кўриб, қияликда бир зум тўхтаб қолди, сўнг қўй-қўзилар из солган сўқмоқча бўйлаб чанг-тўзон, шовқин-суронга қоришиб ётган қурилиш майдони томон юринди. Бироқ бир оздан сўнг яна тўхтаб, хаёлчан туриб қолди. Тура-тура Дилшодбек томон кўрқа-пуса кўз ташлаб қўйди.

— Бирортасини излаяпсизми, синглим? Ё, мол-ҳол йўқотдингизми? — дея хайрихоҳларча сўради Дилшодбек.

Қиз яна андак саросималаниб тургач, шу томон эна бошлади. Дилшодбек беихтиёр уст-бошини орасталаб, пешона сочларини силаб қўйди.

— Ассалому алайкум.

Дилшод қимтинибгина салом берган қизга бир зум анграйиб қолди. Сутга чайилгандек оппоқ, тиниқ чехра, бодом қовоқ, қийиқ қошлар, рўмол чеккасидан тошиб турган жингилтоб зулфлар уни буткул гангитиб қўйди.

— Келинг, синглим, келинг, — аранг сас берди Дилшодбек.

Қиз кўлидаги елим халтадан қора қопламали магнитофон чиқарди.

— Шуниси созлатмоқчи эдим. Кимга учрашсам экан?

— Бизга-да, — деди Дилшодбек, қизга айнан ўзи зарурлигидан қувониб. — Қани, беринг-чи.

Магнитофон одатдаги арзон-гаров хитойча маҳсулот эди. Сийқаланиб кетган ранг-рўйига қараганда эгаси буни кечаю кундуз кўлидан кўймайди, ҳойнаҳой.

— Мен сизни мол-ҳол излаб юрибсиз деб ўйлабман, — дея ҳазил қилган бўлди Дилшодбек. — Бу ерда мен ва анови ухлаб ётган ҳўкиздан бошқа мол йўқ.

Қиз рўмоли учини оғзига босиб, пиқ-пиқ кулди. Бундан руҳланган Дилшодбек яна мулозамат қилган бўлди.

— Сиз кабинага чиқиб ўтиринг. Тик туриб чарчаб кетасиз, ахир.

Қиз унамади. Сал нарида ялпайиб ётган харсанг устига омонатгина ўтирди. Дилшодбек машина қутисидан керакли анжомларини олиб, ҳаш-паш дегунча магнитофонни қоқ «ёриб» ташлади.

Куёшнинг заррин ипакдек нурлари бутун борлиқни эркалаб силайди. Кунгай ерларда барқ уриб қолган майсалар мастона-мастона чайқалади, бир-бирига суйкалиб, эшила-тўлғонади.

Дилшодбек узилган симларни уларкан, аҳён-аҳён қизга зимдан боқиб гап ташлаб кўяр, қиз ҳам рўмоли учини оғзига тегизиб, паст майин товушда, истамайгина жавоб берар эди.

— Бу ерларда меҳмонмисиз?

— Йў-ўқ, анови бизнинг қишлоқ.

— Йўғ-е, — деди Дилшодбек ростакамига ажабланиб, — ҳазилни кўйсангиз-а.

— Чин.

— Мен сизни катта шаҳардан келгансиз деб ўйлабман. Дашт қизига ўхшамас экансиз.

Қиз мақтовнамо сўзларга ишонмагандай қош учуриб, кулиб кўйди.

Ниҳоят, магнитофон соз бўлди. Дилшодбек сўнгги мурватларни қотириб, бирикки пуфлаб ташлади-да, қатор тугмачалардан кераклигини босди. Батарея қувватига уланган магнитофон андак пишиллаб тургач, туйқус дардчил, ширали товушда куйлаб юборди.

“Бир кун келади, шаҳзодангни кут...”

Қиз магнитофонни шоша-пиша олди-да, тугмачалардан бирини босиб, кўшиқ унини ўчирди.

— Ия, ажойиб ашула-ку, нетдингиз? — дея ажабланиб сўради Дилшодбек.

Қиз ўрnidан тураркан пичирлади.

— Менга ёқмайди.

— Зўр ашула, — ожизгина эътироз билдирган бўлди Дилшодбек.

Қиз нимчаси чўнтагидан пул олиб узатди.

— Раҳмат, ака, манови ҳақингиз.

— Кўрдик, пулингиз кўп экан, энди чўнтагингизга солиб кўяверинг.

Қиз яна бироз қистаб тургач, кетишга ҳозирланди.

— Раҳмат.

— Раҳматга лойиқ иш қилмадик-ку, ҳали. Қачон ишингиз бўлса келаверинг, ўшанда оптом қилиб раҳмат айтасиз.

Қиз рўмоли учини оғзига тегизиб кулди.

— Менинг исмим Дилшодбек, — деди пайдан фойдаланиб уста, — келиб сўрасангиз лубойи топиб беради. Сиз тортинманг, келаверинг, самолёт бўлсаям сошлаб ташлайман.

Қиз яна қимтина-қимтина кулди.

— Сиз исмингизни айтмайсиз-а, ахир? —

— Гулсаҳар.

— Ҳа, роса гўзал исм экан. Бир умр унутмайман.

Гулсаҳар кетди. Кета туриб қошига довр тушиб турган рўмоли остидан шундай бир ўтли қараш, ширин табассум қилдики, Дилшодбек ана шу гўзал нигоҳларнинг асирига айланди-қолди. Қиз қандай туйқус пайдо бўлган бўлса, худди шундай ноғох кўздан йитди. Дилшодбекнинг назарида у куёшнинг заррин нурларига қоришиб, мовий осмонга учиб кетгандай бўлди.

Дилшодбек ширин бир туш кўриб уйғонгандек, ажиб, тотли ҳислар оғушида қолди. Асбоб-ускуналарни йиғиштириб машина қутисига жойларкан, ўз бошига тез-тез илжаяр эди. Сўнг беихтиёр чопқиллаб бориб, ҳайдовчини турткилаб уйғотганида ҳам юз-кўзи кулгудан ял-ял яшнаб турарди.

— Тинчликми? — деб пўнғиллади Аҳмадали ака, ўсиб қолган соқол-муртини қирт-қирт қашларкан. — Тилла топган тентакдек тиржаясиз.

— Калла пишдими, ёшулли?

— Пишди.

— Лўқилламаяптими?

— Йў-ў...

— Ундай бўлса, машина ҳам энди лўқиллаб, ғийқилламайди. Тап-тайёр. Бир ҳафтадан кейин шаровойни алмаштирамиз.

Аҳмадали ака устанинг қувончдан порлаб турган кўзларига таажжубли қараб кўйди.

— Шунга шунча хурсандмисиз?

— Шунга, — деди Дилшодбек, ҳайдовчини кўлидан тортиб турғизар экан.

Аслида у кўрган кечирганларини тўлиб-тошиб айтиб бериш учун уйғотган эди. Сўнг туйқус фикридан қайтди. Ўз-ўзидан ичида алланечук рашк, қизганиш уйғонди.

* * *

Улар бир вагон уйда яшашади, Дилшодбек, Алибек, Шожалол ва Икромиддин. Хўб топишган-да, шу тўртовлон. Бир майизни қирқ бўлишмаса-да, тўрт бўлиб ейишадиган дўстлар. Аммо башара тугул, феъл-атворлари ҳам ҳар хил. Сапча юз, қирра бурун, манглай сочлари тўкила бошлаган ҳайдовчи Алибек, худди уста Дилшодбекдай хийла-хушчақчақ, ҳазил-хузилни ёқтиради. Шожалол ҳам автосамосвалчи. Саватдек хурпайган сочларию тақа мўйлови уни анчайин кўрс, жаҳлдор кўрсатса ҳам, аслида ювош, кўнгилчан инсон. Шов-шув, олди-қочдиларни сира ёқтирмайди. Аҳён-аҳён уйидаги каптарларни хўрсиниб эслаб туради, холос. Экскуваторчи Икромиддин эса биққи семиз, калласи тарвуздек дум-думалоқ, шу жа-садга яраша феъл-атвори ҳам оғир-вазмин, гап-сўзлари панд-насихатга мойил. Устига-устак художўй, намозхонлиги-чи?! Икромиддиннинг тақводорлигию моҳир қаргабозлигини ҳисобга олиб, темирйўлчилар уни «Туз қори» деб ҳам аташади. Хуллас, шунақа антиқа тўртлик. Уларнинг дўстлиги, иноқлиги мана шу улкан қурилиш майдонларида кундан-кунга товланиб, чархланиб бормоқда эди.

Утган қишда юз берган бир воқеа Икромиддиннинг ҳеч эсидан чиқмайди. Ушанда Тақиртоғ деб аталувчи баланд, баҳайбат тепалик билан олишув қизғин борарди. Учинчи ва тўртинчи участка йўлсозлари олдига аттиги ўн кун ичида Тақиртоғни ўпириб, текислаб нақ эллик беш метрга пасайтириш вазифаси қўйилган эди. Кечаю кундуз иш авж. Қудратли техникалар бир зум ҳам тинмайди. Ушанда Икромиддин, Шожалол тунги сменада ишлашарди. Ҳаво совуқ. Айниқса кечалари аёз қисиб, баланд чўққилар томондан изғирин эсади. Тақиртоғни титратиб ишлаб ётган техникалар фараларининг ўткир ёғдулари теваракни сутдек ёритган. Йўлсозлар ана шу ёруғлик остида худди кундуздагидай меҳнат қилишади.

Икромиддин сменадошидан экскуваторни қабул қилиб олган, қироат билан «бисмилло» деб кабинага чиқди. Шериги босиб-босиб чекиб ишлаган, шекилли, ичкарида қўланса тамаки иси ўтириб қолганди. Икромиддин бурнини жийириб кабина эшигини бироз очиқ қолдирди. Сўнг ҳамишаги одатига кўра пичирлаб оят-дуо ўқиди, юзига фотиҳа тортди. Албатта фотиҳасида ўзининг, техникасининг жонига тўзим, ишига унум тилади.

Теварак қоп-қора тун тўнига бош-оёқ бурканиб олган. Осмон тўла ғуж-ғуж юлдузлар, гўё совуқда қотишгандек алланечук милтирабгина боқишади. Баланд-паст тоғ тўшларига тўшалиб ётган оппоқ қор, танноз келин кийган қимматбаҳо оқ қабодай кўзга ташланади.

Икромиддиннинг экскуватори ўкириб-бўкириб музлаб ётган тоғ бағрига чангал уради. Атрофни ўткир фара нурларига чулғаб, пайдар-пай келаётган автосамосваллар кузовига ҳовучини тўлғазиб-тўлғазиб тош-тупроқ юклайди. Гуриллаётган, пишқираётган техникалар шовқин-сурони тун қаърига сингиб, олис-олисларга таралади.

Бир пайт Икромиддин сергак тортди. Бутун вужуди қулоққа айланиб, ёқимсиз ғижирлаш товуши қаердан эшитилаётганини илғашга ҳаракат қилди. Ғижирлаш ёнига кўп ўтмай «қарс-қурс» этган хунук сас кўшилди. Экскуваторнинг хартуми худди безгак тутгандай қалтирай бошлади. Қудратли машина туйқус лат еган полвон каби пай-мускуллари бўшашиб, пўлат ҳовучига тош-тупроқ тўлғазолмай қолди. Икромиддин шоша-пиша гоҳ у, гоҳ бу мурватни турткилаб кўрди. Аммо, экскуватор бир-икки кучанди-ю, титраб-қақшаб тураверди.

Кузовига тош-тупроқ юкланишини бетоқат кутиб турган автосамосвалчи зарда билан кабинадан отилиб чиқди.

— Ҳа, ака, нима бўлди?

— Билмадим, — деб аранг сас берди Икромиддин, ҳовлиққанича экскуватор хартумига тирмашар экан, — стрела синиб кетди, шекилли.

Кўп ўтмай кўзлари уйқусизликдан қизарган, бошига бостириб жун қалпоғини кийган участка мастери Толмасов етиб келди.

— Нима гап?

Экскуватор хартумини синчиклаб текшириб чиқаётган Икромиддин елка қисди.

— Билмадим.

— Эй, бу ерда турманглар, — деди мастер, қатор туриб қолган автосамосвал ҳайдовчиларига қарата. — Ҳайдарипнинг экскуваторига боринглар, — сўнг яна Икромиддинга юзланди, — Дилшодбек қаерда? Сасиб ухлаб ётгандир, ҳойнаҳой.

Тўсатдан экскуваторнинг бузилиши, машиналарнинг туриб қолиши-ю, иш сурьатининг пасайиши Толмасовнинг тобора жаҳлини чиқарар, асабларини таранглаштирар эди. Шу сабаб у дуч келган одамга беихтиёр заҳрини сочарди.

— Эҳтиёт бўлсангиз ўласизми, Икром ака? Ҳамма ишни дабдала қилдингиз!

— Эй, Акбартой, нега лаллайиб турибсан? Ол, самосвалингни, нариги экскуваторга бор! Ҳозир главинженер келиб қолса, онангни учқўрғондан кўрасан.

— Эй, сен бориб, Дилшодбекни топиб кел.

Икромиддин участка мастерининг ўнгу сўлга бақириб-чақириб типирчилашларига бўшашибгина қараб турарди. Кўп ўтмай Дилшодбек ҳансираган куйи етиб келди..

— Икра оға, на бўлди? — деб сўради у оғиз бурнидан ҳовур пуркаб.

Икромиддин индамай экскуваторнинг хартуми томон ишора қилди.

— Бир бало қилиб созла, — деди ялинганнамо товушда Толмасов, Дилшодбекнинг елкасига қўл ташлаб, — агар раҳбарлар келиб қолса теримни шилади.

— Кўрқманг, сизнинг терингиз ҳеч кимга керак эмас. Бу техника, темир соз ҳам бўлади, бузиладиям.

Дилшодбек чаққон-чаққон интилиб экскуватор хартумига чиқиб олди. Сўнг кўйнидан қўл фонарини чиқариб ёқди-да, унинг ўтқир нурлари остида хартумининг сон-саноксиз мурватларини бир-бир кўздан кечира бошлади.

— Икра оға, қани, стрелани ишлатинг-чи.

Икромиддин кабинага кириб, керакли мурватларни нари-бери сурди. Дилшодбек экскуватор хартумига худди кумурсқадай ёпишиб, қўл фонари ёруғида ҳануз алланарсаларни текширар эди.

— Бўлди, тўхтатинг, — деди у қўли билан ишора қилиб. Сўнг сакраб ерга тушди.

— Нима бўпти? — деб сўради Икромиддин кўрқа-пуса, дўстининг ёнига келиб.

Дилшодбек афсус билан бош чайқади.

— Нўл бешлик шестирна синиб кетибди. Иш расво.

Участка мастери экскуваторнинг яқин ўртада соз бўлишидан умидини узди, шекилли, гоҳ ух тортиб, гоҳ сўкиниб нари кетди. Икромиддин эса хартумнинг шестирнаси эмас, гўё ўзининг ичида алланима узилиб кетгандай, қунишиб-тиришиб қолди.

— Улдим... Нима қиламан энди?

— Қани, йигитлар билан бир маслаҳатлашиб кўрайлик-чи, — деди Дилшодбек ўйчан, — лекин бундай запчаст ҳали базамизда йўқ. Энг ёмони, сизнинг экскуваторингиз ҳали бузилиши мумкин эмас. Нима демоқчи эканимни тушундингиз-а?

— Тушундим...

Икромиддин гангиб қолди. Тун қаърида қорайиб, ҳурпайиб турган тоғлар гўё устига қулагандай бўлди. У қандай воқеа бўлганини яхшигина тушунар, моҳиятини англаб эди. Биринчидан, техника муддатидан авла бузилгани учун, уни тузатиш, эҳтиёт қисм топиш унинг бўйнига. Бошлиқлар шак-шубҳасиз шундай талаб қилишади. Иккинчидан, экскуватор қачон соз бўлади?! Бир ойми, бир ҳафтами?! Наҳотки Икромиддин шунча пайт ишсиз туради. Ишламаса, ҳемри ҳам тегмайди-ку?! Бола-чақасининг олдига қандай юз билан боради? Қолаверса, битта экскуваторнинг бузуқ туриши, бутун иш сурьатига таъсир қилади, жуда кўп ҳайдовчи иш «объём»ини бажаролмай яхши даромаддан қолишади.

Икромиддин қоронғуликка қоришиб, калтакланган дайидек қоқила-суқила вагон уйлар томон яёв қайтди. Ичини ит тирнапти, нохуш ўйлардан каллалари говлаб кетди. Назарида ҳатто Дилшодбек ҳам ўзини олиб қочгандай, уни ёлғиз

ташлаб, алланималар баҳонасида кетиб қолгандай бўлди. Шу нарса ҳам унга қаттиқ алам қиларди.

Тун, қоп-қора тун. Совуқ тобора забтига олмоқда. Оёқ остидаги ўйдим-чуқур йўл музлаб, қатқалоқ бўлиб кетган. Юз-кўзларни изғирин аёвсиз тимдалайди.

Икромиддин вагон уйлар ёнида Шожалолнинг «МАЗ»ини кўриб ҳайрон қотди.

Кўп ўтмай машина ёнида уч шарпа кўринди. Икромиддин вагон уй пештоқидаги лампачироқ ёғдусида аввал Шожалолни, сўнг Алибек ва Дилшодбекни таниди. Алибек кундузги сменада ишлаб, дам олаётган эди. Афтидан дўстлар уни кўярда кўймай уйғотишган кўринади. Елкасига қалин бушлатини омонат ташлаб, қунишибгина турибди.

Икромиддин улар томон юринди-ю, туйқус ўзи ҳақида гап бўлаётганини пайқаб беихтиёр вагон уйлар панасида оёқ илди.

— Ана шунақа гаплар, Икромиддинга ёрдам бермасак бўлмайди, — дея сигарет тутатди Дилшодбек.

Алибек бўшлатига яхшилаб бурканиб олди.

— Менда фикр бор.

— Қанақа фикр? — деди Шожалол бетоқатланиб. — Тезроқ бўл, мен ҳали ишлашим керак.

— Ўтган сафар уйга кетаётганимда Қаршида бир фирманинг директори билан танишганман. Какраз шунақа оғир техникалар запчасти билан савдо қиларкан. Ушанга учрашсак-чи...

— Фу-у, — Шожалол истамайгина қўл силтади. — Хом хаёл. Биринчидан уни ҳозир қатган топасан. Иккинчидан, унда бунақа шестирна борми, йўқми, худо билади.

Дилшодбек анчайин қизиқиш билан гапга аралашди.

— Шожалол, сасингни ўчир. Яхши фикр бўлди. Давай, аввал пул йиғамиз. Ҳаммамиз ўртага пул ташлаймиз.

— Ҳўп, бу масала ҳал дейлик, кейин-чи, — деб пўнқиллаб қўйди Шожалол.

Алибек гапни илиб кетди.

— Пулни оламану мен ҳозироқ Қаршига жўнайман. Анови фирмачнинг адреси тайин. Қайгўрдан бўлсаям топаман уни.

— Қишлоқда яхши бир дўстим бор, — деди Дилшодбек маслаҳат пишаётганидан қувониб, — бир пайтлар «Жигули»сини созлаб берганман. Ушани топиб илтимос қиламиз, олиб бориб келади.

— Қарабсанки, эрталабгача запчаст шу ерда бўлади, — деди Алибек кафтларини бир-бирига ишқалаб.

— Уша фирмачингда шестирна бормикан, ишқилиб, — дея ҳануз ишонқирамай пўнғиллади Шожалол. — Беҳуда овора бўлиб қолмайсанми?

— Яхши ният қил, аҳмоқ, ҳаммаси кўнгилдагидек бўлади.

Дилшодбек хуфёна шипшиган бўлди.

— Лекин бу маслаҳатимизни Икромиддин билмаслиги керак. Сюрприз қиламиз.

— Эртага туғилган куни, Икромнинг, — деди Шожалол илжайиб. — Агар ишни битирсак, зўр совға қилган бўламиз-да.

Алибек унинг биқинига туртиб қўйди.

— Худога шукур-е, сендан ҳам илиқ гап чиқаркан, Шожалол. Энди ишимиз юришади.

Шожалол Алибекка ўзича ҳамла қилиб, ёқасидан бўғиб олди. Дилшодбек икковини икки томонга силтаб ташлади.

— Эй, майнавозчиликнинг пайти эмас ҳозир. Қани, тезроқ бўлайлик. Ким билади, бечора Икра ака, эскваторнинг ёнида ҳали ҳам аза очиб ўтирган бўлса керак. Шожалол, сен уни чопиб вагонга опкел. Биз Алибек билан қишлоққа борамиз, анови «Жигули»ни топишимиз керак.

Учовлон ўзаро гунғирлашиб вагонуйга кириб кетишди. Икромиддин секин панадан чиқди. Унинг томоғига алланима тиқилгандек анча пайтдан бери «филт-филт» қилиб турарди. Сўнг кўзларига беихтиёр ёш қалқди. Бу севинч кўз ёшлари эди. Икромиддин бу хувиллаган, зулматга бурканган тоғу тошлар орасида ёлғиз эмаслигини, ҳамдард, ҳамнафас дўстлари борлигини чуқур ҳис қилди.

Ният холис бўлган экан. Уша тонг эндигина кўзи уйқуга кетаётган Икромиддинни Алибек турткилаб уйғотди.

— Қори ака, ия, нега ухлаб ётибсиз? Сменада эмасмисиз?

— Эскватор бузилиб қолди, — дея пўнғиллаб қўйди Икромиддин ҳеч нарсадан беҳабардек.

— Бекорларни айтибсиз, — деди Алибек илжайиб, — ана, машинангиз қарил-
лаб ишлаб ётибди. Ишонмасангиз, Тақиртоққа чиқиб қаранг.

Икромиддин ортиқ айёрлик қилолмади. Бир интилиб беихтиёр дўстини кучоқ-
лаб олди.

— Биламан. Ҳаммасидан хабардорман. Раҳмат, сизларга, дўстларим.

* * *

Баҳорнинг ўша ҳароратли кунидан бошлаб Дилшодбекнинг тинчи бузилди. Гулсаҳарнинг оппоқ, ўйчан чеҳраси кўз ўнгида суратдек қотиб қолган эди. Йўллардан, қишлоқ теваарагидан уни интиқ-интиқ излади. Бироқ қиздан ном-нишон йўқ. Курилиш майдонларида қатик, қурут сотиб юрган болалардан сўраб-суриштиришга бир-икки чоғланди-ю, аммо ботинолмади, қишлоқ қизини номуносиб миш-мишга қўйишдан чўчиди. Дилшодбек шундай зор-интизорликда ўн беш кунлик вахта ўтиб кетганини пайқамай қолди. Уйига, олис Тўрткўлга қайтиб, хотин, бола-чақа даврасида юрган кезлари ҳам Гулсаҳарнинг маънос кўзлари, иболи табассумлари изма-из таъқиб этиб келганини пайқади.

Дилшодбек яна вахтага қайтганида, темирийўл қурилиши аллақачон қишлоқ ичига кўчган эди. Бу ҳолдан у қувонди. Қизни муқаррар кўришига ишонди. Бироқ бари беҳуда. Шунча хотин-халаж, қизу жувон ичида у кўринмайди. Дилшодбек ёру дўст, ҳамкасбларидан ўзини биров-ярим сўроқлаган-сўроқламаганини зимдан суриштирди. Ҳамма мужмал елка қисди. Дилшодбекнинг ноҳақ калтакланган боладай хўрлиги келди. У энди ўша ҳароратли кун ростакам ер қизини кўрганга шубҳалана бошлади. Назарида у билан бирор бир пари пари ҳазиллашгандай эди. Илгарилари Дилшодбек дев-пари, инсу жинс, учар ликопчадаги гўзаллар ҳақида эшитганда, ё ўқиганда ишонмай, кулибгина кўярди. Энди эса... Уша кунни бечора механикни ақлдан оздириш учун бир гўзал пари бирров ёнига қўниб ўтгани очиқ-ойдин бўлиб қолди.

Шундай шубҳа-гумонлар гирдобида юрган кунлардан бирида уста йигитлардан бири уни ташқарига имлади.

— Дилшод ака, қаранг-чи, сизни сўрашяпти, шекилли?

Дилшодбек кўли қорамойга ботиб ётганига қарамасдан жон ҳолатда ташқарига отидди.

Уша! Гулсаҳар бир дугонаси билан етаклашиб, ёқилғи цестернаси ёнида турарди.

— Келинглар, — деб аранг сас берди Дилшодбек, қувончу интиқликдан юраги гурс-гурс уриб.

Қизлар қимтинибгина салом беришди.

— Мановини бир кўриб беринг, — деди Гулсаҳар паст, майин товушда, эскигина бир дазмолни узатаркан, — дугонамники.

— Бу кургурнинг бузилиши намунча қийин бўп кетди? — деб юборди беихтиёр Дилшодбек, унинг кўзлари-ю, сўзлари тўла ўпка-гина эди.

Дугона таажжубланиб бир устага, бир Гулсаҳарга қаради. Гулсаҳар эса ерга тикилди.

Уша кунни дазмол ҳам, Дилшодбекнинг қайфияти ҳам соз бўлди. Мисли бир парча ҳарир булутдай ҳаволарда учиб юрди. Ҳали-вери тузалиши даргумон бўлган, бир экскаватор, бир “МАЗ”ни кечга довр таъмирлаб ташлади. Умуман, сергайратлик, хушчақчақлик бу моҳир устанинг ҳаммишаги сифати бўлгани учун ундаги баҳорий ўртанишларни кўпчилик пайқамай қолди.

Уша ҳалоскор дазмол воқеасидан сўнг орадан уч-тўрт кун ўтгач, техник хизмат кўчма устахонада дўпписи билан елпиниб Амирқул пайдо бўлди. Филдираклари ечиб қўйилган, капотлари очик, ички ашқол-дашқоллари сочиб ташланган техникалар орасида кўлини орақасида чалиштирган куйи анча пайт ивирисиди. Қора мойга ботиб капотлар ёнида куймаланётган, юк машина тагига узала тушиб аллақандай мурватларни қотираётган усталар ишини ўзича кузатган бўлди. Бу пайтда Дилшодбек қайбир «чарчаган» «МАЗ»га тегишли қисмни бурдалаб, бензинда ювиб тозаломоқда эди.

— Ҳа, ёшулли, нечук биз тарафларда юрибсиз? — деб сўради у, база қоровулига кўзи тушиб.

Амирқул югургилаб келиб, уста билан қўшқўллаб кўришишга чоғланди. Аммо Дилшодбек кўллари қоп-қора, исқирт бўлгани боис, истамайгина тирсагини тутиб қўйди.

У Амирқулни кўп хушламайди. Алланечук хокисор, ҳуркак бўлгани учун, ҳойнаҳой Дилшодбек бунақа одамлар ўз ишига ўта пухта, худбин, керак пайти ҳар қандай азиз-авлиёни ҳам топтаб кетадиган жоҳил, ваҳший бўлади деб ҳисоб-

лайди. Ўз ҳаёти давомида бу хил нусхаларни кўп учратган. Унга дангал, андак чапани, андак хушчақчақ кишилар кўпроқ ёқди. Аммо айтиб қолган Дилшодбек ўй-хаёлида Гулсаҳар билан сирлашиб, шивирлашиб турганидан, неча кундан бери ўз-ўзидан қувониб, ўз-ўзидан ўртаниб юрганидан бўлса керак, ногоҳ устахонада пайдо бўлган Амиркул ҳам кўзига тузуккина, олижаноб ва дилкаш инсондай кўринди.

— Не хизмат, қоровул оға?

— Озгина иш бор сизда, — деди Амиркул қўлини кўксига қўйиб, — бир ҳурматли кишимизнинг “Нива”си уч ойдан бери бузуқ. Шуни бир кўриб берсангиз, Дилшодбек. Хизмат ҳақиқа гап йўқ.

— Уша ҳурматли зотнинг нега ўзлари келмадилар?

— Энди... — деб хокисарона илжайди Амиркул, — у киши менга шундай топшириқ бердилар. У кишининг бизга буюришга ҳақлари бор.

Дилшодбекнинг қизиқиши ортди.

— Ким у жаноби олийлари. Билсак бўлар, ахир?

— Бизнинг махсум бова, Қувондиқ махсум. Сизни ҳам дуоқиладилар, илтимос.

— А-ҳа, — деб қўйди Дилшодбек ҳаммасини тушингандек.

— Қачон борасиз, уста ака?

— Бугун йўқ. Кўраяпсиз иш кўп. Эртага пешиндан сўнг бир хабар олинг, ҳўпми. Қўлим бўшаб қолар.

Дилшодбек махсум деганда бошига оппоқ симобий салла ўраб, эгнига узун яктак кийган, қуюқ, узун соқолли, юзидан илоҳий бир нур ёғилувчи, қўлида тасбеҳ, ҳар икки сўзидан сўнг “бўтам-бўтам”лаб турадиган мўтабар зотни тасаввур қилар эди. Аммо Амиркул билан етаклашиб, тевараги баланд девор билан ўралган ҳовли дарвозасидан бош суқишгач ҳафсаласи пир бўлди. Уларни айнан ўзлари қарши олган ўша Қувондиқ деганлари, кўча қиморбозидан нари-бери экан. Тап-тақир қирилган бошида оҳорли, ола дўппи, шоп-мўйлов, нигоҳлари қаттиқ, оғзи тўла тилла тиш. Бироқ ўша пайт кайфияти хийла дуруст экан, шекилли, уларни хуш-хандон кутиб олди.

— Э-э, хуш кепсизлар, қани, ичкарига тортингизлар.

Ҳовли тўрида баланд, серхашам уй. Девор бўйлаб ошхона, ҳаммом, гараж қурилган. Кенгдан-кенг ҳовли этагида пастқам оғиллар, ўтинхонаю сомонхоналар кўзга ташланади. Оғил ёнида қулоқлари дикрайган, чип-чиройлик улоқчи от, беда чайнаб турибди.

Қувондиқ махсум кўпкари жинниси экан. У гараж эшигини очиб, Дилшодбекка чанг босиб ётган «Нива»сини кўрсата туриб ҳам куни кеча Белибойли деган қишлоқда бўлган кўпкари ҳақида гапиради эди.

— Бизнинг от ҳам хўб каромат кўрсатди-да. Уч марта улоқ опчиқди, устажон.

Бироқ уста Дилшодбек бошига тўқмоқ теккандек гангиган эди. Махсумнинг гап-сўзларига ора-чара паришон бош ирғаб қўяди. Чунки у дарвозадан оёқ оширгандаёқ, ошхона ёнида қуймаланиб турган Гулсаҳарни кўриб қолган эди!

Уша куни Дилшодбек не воқеалар содир бўлганини, носоз машина ҳақида қандай маслаҳатлар берганини аниқ-тиниқ эслай олмайди. Ёдида қолгани шу: у ён-бу ён юмуш билан ўтиб-қайтиб юрган Гулсаҳар Дилшодбекка икки бор енгил табассум қилди!

Машина кўригидан қайтишаркан, Амиркул Қувондиқнинг палаги тоза, тортувли уруғининг энг нуфузли оқсоқолларидан эканини эҳтиром билан гапириб кетди.

«Гулсаҳар ўшани қизи экан-да?!» — шу ўй Дилшодбекнинг миясини ўша ҳовлида пайдо бўлгандан буён аёвсиз эговлар эди. Гўзал қизнинг Амиркул айтгандай олий насабдан эканлиги негадир уста кўнглида шилимшиқ гашлик ва аллақандай кўрқув уйғотди.

Кейинчалик Дилшодбек Гулсаҳарни бир неча бор «тасодифан» учратди. Суҳбатлашиб. Ҳар суҳбатдан ичу таши ёришиб, тилла топган тентакдек, ўз бошига қувониблар юрди. Не бахтки, Гулсаҳар аввалгидек ўзини олиб қочмас, беш-олти қадам оралиқ сақлаб бўлса-да, қисиниб-қимтиниб бўлса-да, у билан илиқ сўзлашар эди. Кейинчалик туйқус содир бўлган воқеа уларни бир-бирига ипсиз боғлаб, ўртадаги оғир, қалин пардани юлқиб ташлагандай бўлди...

V

Қипчоқ қишлоғи улкан қўшиннинг улкан қароргоҳини эслатади. Гарчанд темир йўл қурилиши қишлоқдан хийлагина олислаб кетган бўлса-да, ишчиларнинг

кўч-кўрони, раҳбарият ўрдаси ҳануз шу ерда қўним топган, бир пайтлар Тиркаш чўпон яйловга чиқиш олдидан овул қўй-эчкиларини бақир-чақир билан йиғадиган майдонда вагон уйлар, ҳарбийча кўчма ошхона, темир ўриндиклар ястанган эди. Илгарилари кунора икки-уч соатгина марказдан узатиладиган электр токи энди тузуккина сонга кириб қолди. Теваракка писта пўчоғидек сочилган ҳовли-жойларга куну тун электр жиҳозлар ишлаб, лампа чироқлар милтилдади. Майдондаги баланд симёғочга қурувчилар ўрнатган улкан прожектор эса тун бўйи теваракни чароғон ёритади. Бу ерда айниқса кечки пайтлар ҳаёт қайнайди. Бақир-чақир, ғала-ғовур билан ишдан қайтган қурувчилар апил-тапил ювиниб-тараниб, овқатланиб олишгач, тўп-тўп бўлиб ўзларича маданий ҳордиққа шўнғишади, қарта, нарда, домино ўйинлари қизигандан қизийди. Аскиябоз давраларда туйқус портлаб қоладиган қаҳ-қаҳалар қоронғулик қаърини ёриб узоқ-узоқларга таралади, теваракни қуршаган қир-адирлар, маҳобатли тоғлар гўё акс-садо қайтаргандек бўлади. Чекка-чеккада тамаки тутатиб, бошлари узра маржондек сочилган юлдузларга ҳаёлчан термулиб ўтирган орзумандлар ҳам талайгина.

Кипчоқлик аёллару бола-бақирларга Худо берганини айтмайсизми?! Шу пайтгача бўсага ҳатлаб кўчага чиқишга ийманган хотин-халаж туппа-тузук савдогар, ишбилармон қавмига айланди-қолди. Тадбиркорлик масаласида, айниқса, Пиримқулнинг келини, бошланғич синф муаллимаси бало чиқди. Бир пайтлар вилоят марказидаги ўқитувчилар тайёрловчи коллежда ўқиган, ҳамқишлоқлари таъбири билан айтганда, кўча кўрган бу жувон тез-тез марказга қатнайди. У ёқдан қоп-қоп, қути-қути бозори чаққон мол ташийди. Ароғу сигарет, совуну шампун... Бу ёқда эса дугона муаллима бир жуфт пайпоқ эвазига унинг қарамоғидаги синф жужуқларига кўз-кулоқ бўлиб туради. Ҳаммаси бинойи, ҳаммаси кўнгилдагидек. Тадбиркор келин келтирган товарни қўни-қўшни аёлларга кўтара сотади. Бу аёллар қишлоқни қоқ иккига бўлиб ўтган темир йўл теварагига ўзларича қўлбола пештахталар ўрнатиб олишган, пештахталар хилма-хил товарга тўла — қурут, писта, носвой... Савдогар аёллар бир-бирига ҳурпайиб, хўмрайиб тикилишади, ўзаро жой талашиб, мижоз талашиб тез-тез жанжаллашиб туришади. Болалар оналаридан қолишмайди. Ароқ, сигарет солинган иқсирт халталарини кўтариб дам олаётган, ювиниб-таранаётган ишчилар атрофида ўралашишади.

Қурилиш трестига қарашли кўчма ошхонанинг бозори касод, ҳисоб. Ишчиларнинг иштаҳалари айна карнай пайт хонадонларда пиширилган тотли ва арзон овқатлар шундоққина тумшуқлари тагида пайдо бўлади.

— Кунбўйи қайнаган каллашўрва бор.

— Қўй мойига дамланган ош...

— Ҳорманглар акалар, бугун ҳам жиз опкелдим, кечагидан зўр.

Қозондан қозонга, косадан косага суқланиб кўз югуртаётган ишчилар ҳам бири қўйиб-бири олиб бўкиришади.

— Эй, тандир қабобдан икки бўлак узатворинг.

— Қовурдоқ, бу ёққа кел!

— Чалобингдан қуй, эй, бола, муздекми?

Сочлари патила-патила, ялпоқ юз бола идишидан чалоб қуйиб узатаркан шипшийди.

— Испирт қўшилганидан ҳам бор, қуяйми?

Ишчи маънодор-маънодор томоқ қиради.

Довудбек Якубович бу фаройиб манзараларни узоқроқдан, ўзига тегишли вагонуй ёнида туриб завқ билан кузатади. Овлоқ, қоқоқ овулниги андак вақт ичида бу қадар ўзгарганидан, содда, хуркак даштликларнинг абжир, тадбиркор элга айланаётганидан, қай куни келиб кетган маҳмадона муҳбир тили билан айтганда, янги давр ҳавосидан нафас ола бошлаганидан қувонади, бундай оламшумул воқеаларга ўзи ҳам алоқадорлигидан кўнгли фараҳларга тўлади.

Мана ҳозир ҳам у андак аввал Амирқул тавозеъ билан қўйиб берган стулда оёқ чалиштириб, сигарет тутатиб ўтирибди. Ҳаёлчан кўзлари ҳиринглашиб, минғирлашиб қарта ўйнаётган ишчилар тўпига паришон қадалган. Ўрнидаги оппоқ спорт либосининг йўл-йўл хошиялари прожектор ёғдусида алланечук заррин товланади.

Довудбек одатда ўзига қўшни вагонларда истиқомат қилувчи, раҳбарият қавмидаги темирйўлчилар билан овқатланар, у ёқ-бу ёқдан суҳбатлашиб ҳордиқ чиқарар эди. Бугун уларнинг учови ҳам йўқ. Искандар Тўраевич таътилга чиқди. Таътил пайти у ўша Супа участкаси масаласини ҳам ҳал қилишни режалаштирган. Автоколонна бош инженери тунги сменага чиқиб кетди. Айна пайт Жувонбелда жавлон ураяпти, ҳойнаҳой. Йўл хўжалиги бошқармаси бошлиғининг ўринбосаридан бири бўлмиш Сергей Зоркинни қўшни вилоят ҳудудидаги қурилиш участкаларидан бирига чақириб қолишди. Сунъий сув йўли қуриш бўйича аллақандай

чигалликни ечиши керак экан. Шундай қилиб Заргаров қароргоҳнинг бош-қоши бўлиб қолди.

Довудбек ҳордиқ пайтлари ишчилар орасида ўралашиб юришни кўп ҳам хушламайди. Истаса-истамаса, улар катта раҳбар олдида торгинишади, кўнгилдагидек дам олишолмайди. Тўғри, аҳён-аҳён ишчиларнинг ўзлари Заргаровни давраларига чорлаб қолишади, бир пиёла чой ё бир шингил ичак узар латифа айтиб унинг кўнглини овлашга, зериктирмасликка ҳаракат қилишади. Довудбек Якубович табиатидаги жиддият боисми, бундай давраларда ўзини жуда ноқулай ҳис этади. Нафсиламир айтганда, унинг зериктишга вақти йўқ. Эси-дарди темир йўл қурилишида. Ишнинг сифатли ҳамда камчиқим бўлиши йўлларини излайди. Қизик, ҳордиқ пайтлари ҳам иш муаммолари устида бош қотиракан, ажабтовур дам олгандай бўлади, фикри тиниқлашиб, руҳи тетиклашади.

Заргаров ҳозиргина чекиб бўлганига қарамай, тагин бир дона сигаретни беихтиёр лабларига қистирди. Шу пайт қартабозлар тўпидаги экскаваторчи Икромиддин яйраб керишган куйи товуш берди.

— Довудбек ака, келинг, биз билан бир қўл ўйнанг.

— Йў-ў, — қўл силтаб, бош чайқади Заргаров, — сизлар бемалол.

— Булар жа-а патимни юлиб қўлимга берутти-да, келинг, ака, би-ир қўллаб юборинг.

Заргаров мийиғида илжайиб, тагин қўл силтаб қўйди.

Шу пайт сочлари тап-тақир қирилган, озгин-ориқ бола югургилаб вагонуйлар орасидан чиқди-да, бир зум тевааракка саросимали аланглаб қолди. Ортидан пайдо бўлган қоп-қора аёл, узун этакларига ўралашган куйи туяқушдай лўкиллаб болага етиб олди-ю, унинг юз-кўзи аралаш тарсаки тортиб юборди.

— Ай, қиргининг келгур, яна бошладингми, а, яна бошладингми?

Бола чинқириб юборди, қўлидаги аллақандай исқирт кути ерга тушиб, ичидан сигарет қолдиқлари сочилиб кетди.

— Шу заҳар-заққумга қачон ўргана қолдинг, а? — дея аёл баттар жазава билан боланинг қулоғидан чўзди.

Довудбек беихтиёр ўрнидан туриб кетди.

— Нима гап? Нега ураяпсиз уни?

Товуш қулоғига бориб етди шекилли, бола Заргаров томон зорланиб кўз ташлади. Аёл эса ҳамма-ҳаммасига айбдор касни кўргандай, Довудбекка ўқрайиб қаради.

— Буни қаранг, катта бова, чекишни ўрганибди. Тирмизак нушхурт папирос териб юрибди.

— Кўйворинг, энди қилмайди.

Аёл боланинг елкасига бир нуқиб қўйиб юборди.

— Жўғал.

Бола Довудбек Якубовичга миннатдор кўз ташлади.

— Энди бунақа ёмон иш қилмайсан-а? — деди Заргаров болага ёлғондакам пўписа қилиб.

— Жўқ.

Довудбек Якубович серзарда аёл етовида тун зулмати қўйнига сингиб кетаётган бола ортидан қараб тураркан, қоронғулик қаъридан чиқиб келаётган ўз болагини кўриб қолди...

...У оддий темирйўлчи оиласида туғилиб ўсди. Отаси депода чилангир, онаси вагон назоратчиси эди. Довудбек беш яшарлик чоғи отаси туйқус қазо қилди. Аллақандай паравозни таъмирлашаётган пайт қалқиб кетиб, релс устига боши билан қулаган экан. Отаси узоқ вақт касалхонада тилсиз, қўл-оёқсиз ётиб охири жон таслим қилди. Чилангирнинг ўлими талай миш-мишларни туғдирди. Бировлар уни кимлардир атай итариб юборишган дейишса, бировлар чилангир ўз жонига қасд қилиб паравоз устидан ўзини пастга ташлаганини шивирлаб гапиришар эди. Лекин бундай миш-мишлардан не фойда? Улган ўлиб кетди. Беш яшар бола етим қолди. Аммо Довудбекнинг онаси қувноқ ва иродали аёл эди. Кутилмаган айрилиқ ҳам унинг чиройига, куч-ғайратига путур етказа олмади. У ҳамшагидек ўзини қувноқ, тароватли тутиб ўғлининг парваришига зўр берди. Яхши еб-ичирди, кўркам кийинтирди. Тўғри, инсоф билан тан олиш керак, темир йўл раҳбарияти, шаҳар маъмурияти ҳам бир чеккада қараб тургани йўқ. Баҳоли қудрат бу ғамбода оилага ғамхўрлик қилишди. Довудбек уйларига тез-тез келиб турадиган, уни турли-туман ўйинчоғу ширинликлар билан сийловчи, бир-биридан пўрим амакиларни элас-элас эслайди. Улар афтидан марҳум отасининг энг яқин дўстлари, қадрдонлари эди. Довудбекнинг назарида гоҳо отасини айнан шу амакилар ўлдиргандек туюларди. Шундай кезлари у ётоғида биқиниб олиб, зор-зор йиғлар,

отасини қайтиб беришини Худодан ёлвориб сўрар эди. Ҳатто бир куни у кутилмаганда онасига мушт ўқталиб қолди: «Ойи, ановилар энди уйимизга келмасин!»»

«Нега?» — ажабланиб сўради онаси. — Улар ўз бурчини бажаряпти, холос».

Сўнг ўғлини бағрига босиб эркалади.

«Биз уларнинг ёрдамига зор эмасмиз, келишмасин».

«Яхши, энди улар келишмайди. Лекин, ўғлим, сен эркаларни кўпроқ кўриб туришинг керак. Шундагина ҳақиқий эрка бўлиб ўсасан».

Онанинг орзулари ушалди ҳисоб. Довудбек қатъиятли, чўрткесар бўлиб ўсди. Мактабда ҳам тузук ўқиди. Тенг-тўшларини аёвсиз калтаклайдиган, ўтганнинг ўроқини, кетганнинг кетмонини олиб қоладиган шўх бола бўлишига қарамай, муаллимлари кўзларини чирт юмиб, «намунали хулқли» деган тавсифнома ёзиб беришди. Довудбек темир йўл инженерлари тайёрловчи институтга ортиқча қи-йинчиликларсиз талаба бўлди. Сўнг ўқишу иш...

...Ишчилар орасида ғала-ғовур кўтарилди. Чунки бульдозерчи Фарҳод кекса бахшини етаклаб келиб қолган эди. Кун иссиқ бўлишига қарамай, бошига телпак, эгнига олача тўн кийиб, белини белқарс билан боғлаб олган, серажин юзлари оппоқ соқол билан қопланган Нурбой бахшининг бир қўлида ҳасса, бирисида дўмбира. У темирйўлчилар орасига тез-тез келиб туради. Тўғрироғи, ишчилар кўнгиллари тусаб қолган кунлари, қарияни кулбасидан эҳтиром билан бошлаб келишадди. Бахши кўп тихирлик қилиб ўтирмайди. Узининг тили билан айтганда, мусофирчиликда кўп савоб иш қилиб юрган азаматларнинг кўнглини топишга ошиқади.

— Қани, отахон, бу ёққа марҳамат.

— Эй, ўриндиққа кўрпача сол, имиллама.

— Сен ошхонага югур, айт, аччиқ кўк чой дамласин.

— Ҳуш келибсиз, ҳофиз бува, марҳамат.

— Ув, ҳофизмас, бахши бу киши.

— Ҳа, энди... қанақа разниси?

Нурбой бахши шундай мулозамату тавозеълар оралаб ўтиб, кўрпача солинган ўриндиққа оҳиста ўтирди. Ишчилар уни зумда қуршаб олишди. Ҳатто ашаддий қартабозлару домино ишқибозлари ҳам шу томон ошиқишди.

Нурбой бахши давра билан кўз уриштириб, бош ирғаб ҳол-аҳвол сўрашиб чиққач, дўмбирасини қўлига олиб тингиллата бошлади.

— Нимани айтиб берай, болаларим?

— Ўтган гал Гўрўғлини эшитгандик, — деди бахшини етаклаб келган, ўша озғин, кўзлари катта-катта йигит, — бугун Алпомишдан эшитамиз-да, ўзингиз ваъда бергандингиз.

— Тўғри, — деб қўйди тагин кимдир, гап маъқуллаб.

Нурбой бахши бош ирғаб, мийиғида жилмайди. Сўнг:

— Сизу биз оёқ босиб турган шугина ерда, — дея салмоқлаб сўз бошлади, ҳануз дўмбирасини оҳиста тингиллатиб, — ўзбекнинг бош бўғини, кўнғирот уруғи дунёга доврўқ солиб яшаган. Орадан замонлар ўтиб, даврлар кечиб кўнғирот ўзини-ўзи хор қилган. Оға билан ини, тоға билан жиан мол талашиб, ер талашиб элни тўзғитган. Ув, болажонларим, ўша дориломон пайтлар кўнғиротнинг беги Бойбўри бўлган экан. Унинг инисининг оти Бойсарини экан. Бойсарини битиб кетган бой бўлган. Бек Бойбўри инисидан давлат ғазнаси учун закот талаб қилади. Бойсарини хафа бўб, ўз оғамга закот тўлаб юргунча, ўзга юртда жузя бериб ўтайин, деб қалмоқ мамлакатига бош олиб, кўч-кўронини кўтариб кетиб қолади. Ув, болаларим-е, ҳеч замонда ёт бировга ён босганми, бошини силаганми? Шуйтиб Бойсарини қалмоқ юртида хор бўлди, моли таланди. Кўзининг оқу қораси, ёлғиз фарзанди, Барчинойдан айрилиб қолаёзди. Бу сулувга қалмоқнинг полвонлари ошиқ бўб, Бойсаридан тортиб олмоқчи бўлишадди. Лекин Алпомиш келиб, Барчинойни қутқариб, ўзига хотин қилиб, кўнғирот элига олиб кетади. Алпомиш Бойбўрининг ули бўлган. Ув, болаларим, дунё дунё бўб ундай мард, баҳодир ўғлонни кўрмаган. Алпомиш кўнғирот элининг таянчи, суянчи, қувончи эди. Унинг ҳам бадани, ҳам юраги полвон эди. Алпомиш Барчиной билан барра болалик пайтларидан бери суюшган бўлган. Шуйтиб, бу шунқор, ўз ёрини излаб қалмоққа бориб, душманларнинг додини бериб, Барчинойни олиб қайтган. Ув, болаларим, дунёда манманлик курсин, ўпка-гина курсин. Бойсарини қурғур қизини узатгандан кейин ҳам, гўрлик қилиб, арази тарқамай қалмоқ элида қолиб кетади. Ота юртга қайтмайди. Аламзада қалмоқлар унинг додини беради. Қайнотаси чек-

кан жабр-зулм Алпомишнинг қулоғига етади. Ўв, болаларим, бу мард ўғлон бақрайиб қараб турармиди? Шуйтиб, Алпомиш Бойсарини қутқариб олиш учун яна қалмоққа боради. Лекин ёв ёв-да, Алпомишни макр билан банди қилиб, зиндонга ташлайди. У кўп машаққатларни бошидан кечирган, бу ёқда кўнғирот эли ҳам кўп кўргуликларга дуч келади. Мен сизларга айтиб бермоқчи бўлаётган достоним шулар ҳақида.

Нурбой бахши шундай ибтидо билан достонга киришаркан, кўзларини ярим юмиб, бошларини тебратиб дўмбирасини баралла чалиб юборди.

Давра томон узоқдан бўй чўзиб-бўй чўзиб кўз ташлаб турган Довудбек Якубович беихтиёр ўрнидан туриб, сипогарчиликни ҳам унутиб ўша ёққа илдам одимлади.

VI

Амиркул ҳовлидаги супада ёғлиққина шўрвадан сўнг хўриллатиб иссиқ чой хўпларкан, мамнун-мамнун кекириб кўйди.

Тун. Осмон тўла ғуж-ғуж юлдузлар. Курувчилар баланд симёғочга ўрнатган прожектор ёғдулари Амиркулнинг уй-жойини ҳам ола-чалпоқ ёритади. Кўлобла-тиб сепилган сувдан намиққан тупроқ иси бутун ҳовлини тутган. Супанинг бир четида дўмбоққина уч яшар бола ухлаб ётибди. Курувчилар кўналғаси томондан энгил гала-ғовур, баралла кулгулар эшитилади.

— Ишчилар яйрашаяпти, — деди Амиркул, хотинига бўшаган пиёлани узатаркан.

Зарбиби яна чойнақдан чой куйди.

— Яйрашсин-е, бечоралар саҳармардондан кечга довур тинишмайди. Айниқса Довудбек ака.

Амиркул биқинидаги ёстикқа ёнбошлаб, бир зум бош қашлаб қолди.

— Чин инсон экан Довудбек ака, бизни кўп иззат қилди. Катта арбоб деган бундай бўпти-да, ишчилар билан баббаравар тупроққа қоришиб юради, оддий халққа қайишади. Дангал, чўрт кесар одам. Тўғри, пича кўрс, ҳа, энди... бошлиқ-да.

— Қора кўчқорни сўйиб, шу акани би-ир меҳмон қилсакмикан-а, нима дейсиз?

— Келармикан, — деди ўйчан Амиркул. — У киши ортиқча меҳмондорчиликни ёқтирмайди.

— Келар... илтимос қиламиз.

Эру хотин ўртасига бир зум жимлик инди. Тоғ томонда салқин эпкин эса бошлади. Зарбиби интилиб ўғлининг устига эрининг яктагини ёпиб кўйди.

— Довудбек ака зўр одам-да, — яна ўзича минғирлаб кўйди Амиркул, — ишнинг кўзини билади.

— Айтганча... шу киши ўзбекми?

Амиркул ёнбош ётган жойидан илкис қад ростлади.

— Ий, тентакмисан, бу нима деганинг? Ана юз-кўзидан кўриниб турибди-ку, ўзбек!

— Ҳа, энди... Ўзбекчани қийналиб гапирадиганга ўхшайди, шунга айтдим-кўйдим-да.

— У киши шаҳарда яшайди, Москвада ўқиган, бундан ташқари ишхонасида ҳам кўпроқ русча ўнғай, шуйтиб тили ўрганиб қолган-да. Бундай тузсиз гап қилма, уят бўлади.

Зарбиби мулзам тортиб қолди. Болакай ғинғишиб, устидаги ёпинчиқни тепиб ташлади.

— Сийгиси келдимикан? — сўради Амиркул.

— Жўк-е, тўсиб ётқизгандим.

— Кундузиям ухлатаяпсанми?

— Қаёқда?! Неча марта ётқизсам ҳам ҳамсояникига қочиб чиқиб кетаяпти. Чечак қиз билан ўйнагиси келади.

Амиркул сонларига шапатилаб завқли-шавқли кулди. Хотини ҳам мийиғида илжайди.

— Зарбиби, — деди бир пайт Амиркул, бир хотинига, бир боласига меҳр билан кўз ташлаб. — Бу ҳафта Кункулбани куришни бошлайман!

Зарбиби ўзича чимрилиб ёлғондакам эътироз билдирган бўлди.

— Кўйинг-е, ҳали улингизнинг тўйларини ўтказинг. Кейин бир гап бўлар.

— Йўк, — деди Амиркул алланечук илҳом ва қувончдан юз-кўзлари товланиб.

— Шу ҳафта қурилишни бошлайман. Зарби, эсингдами сенга бир жойни кўрсатгандим, ҳей, укангнинг тўйидан келаётганимизда, а, эсингдами?

— Эсимда.

— Насиб бўлса, Кункулбани шу ерга қураман!

Зарбиби жилмайиб эрига хайрихоҳларча қараб қўйди. Интилиб боласининг пахмоқ сочини силади. Енгил эсанг экин ҳовлидаги қайрағоч япроқларини ширтирлатиб ўтди. Шу чоғ қурувчилар кўналғаси ёқдан дўмбира саси қулоқларга чалинди.

— Нурбой бахшини яна оббаришибди-да, — деди Амиркул товуш келган томон аланглаб.

— Барака топсин, бахши бова, шугиналарнинг кўнглини овлаб турибди.

— Ҳа, буларга қанча хизмат қилсанг ҳам оз.

Шу пайт дарвоза томондан тап-туп қадам товушлари, кимнингдир қақириниб туфлагани эшитилди.

— Акам келаяпти... — деди Амиркул ола-чалпоқ ёруқдаги шарпага синчиклаб тикиларкан.

Чиндан ҳам кўп ўтмай супа ёнида юзлари товоқдай, бошига эски бир дўппи, эгнига узун яктак кийган Пиримқул пайдо бўлди.

— Ассалў-ўм, — пўнғиллаб салом берган бўлди у.

Акасининг истиқболига Амиркул ўрнидан кўзгалган бўлди.

— Келинг, ака, келинг.

Зарбиби аллақачон ўрнидан туриб, қайноғаси учун кўрпача тўшаб, сўнг бир чеккада қимтиниб қотган эди.

Пиримқул пишиллаб, ихраб-сихраб супага чиқиб ўтирди. Фотиҳа қилишди.

— Янгам ҳам яхшими? — дея сўранган бўлди Зарбиби, чойнакдаги яхна чойдан қуйиб узатаркан.

— Яхши, — пишиллади Пиримқул, — судралиб журибди-да. Соғ куни жўқ.

Амиркул ёнидаги бир жуфт ёстиқни акаси томон суриб қўйди.

— Ёнбошланг.

Пиримқул индамай, пиёладаги яхна чойдан ҳўплади. Орага совуқ бир жимлик чўқди. Зарбиби ўзича боласининг устини ёпган бўлди. Амиркул эснаб бош қашлади.

Темир йўл қишлоқ бўсағасига келиб қолган кунлар Амиркулнинг дабдурустдан кўчма база қоровулигига тайин этилгани барча аҳли қипчоқ қатори Пиримқулни ҳам типирчилатиб ташлаган эди. Узи қолиб, қайгўрдаги техникумни амалтақал битириб келган, содда, ювош инисининг қаттиққўл бошлиқ назарига тушгани очиқ-ойдин гашини кўзгади. Аслида, Заргаровнинг пойи қадамини ўпиб, тузуккина вазифа тиланганига ҳам ана шу дилхиралик сабаб бўлди. Устига-устига, хотинидан тортиб ўғлини келини бот-бот пишанг бериб туришди. Уни ношуддан олиб, ношудга солишди.

Пиримқул ола-тасир қурилишда бирор-бир ёғлиқкина вазифани эгаллаш илинжида эди. Аммо анави қаттиққўл, тиниб-тинчимаган бошлиқ уни тушинмади.

«Марҳамат, — деди у, Пиримқул иш сўраб йўлиққанида, — бизларга қора меҳнатдан қочмайдиган, белкурак ушлаб қўли қавармайдиган азаматлар кўп керак, марҳамат, шартнома асосида олаверамиз».

Пиримқулнинг ҳафсаласи пир бўлди. Бироқ отдан тушса ҳам, эгардан тушмади. Пайт пойлаб яна Заргаровнинг ҳузурига кирди. Соғлиги дуруст эмаслигидан, бироқ ишламаса, тирикчилиги танг келиб қолганлигидан нолиб, ёзув-чизувга, тўғрироғи, раҳбарлар тўпига яқинроқ юмуш топиб беришларини амал-тақал билан ўтиниб сўради.

«Сизни яхши биламиз. — деди Довудбек Якубович унга синчков-синчков кўз ташлаб, — адолатпарвар, ҳақиқат талаб инсонсиз. Аммо афсус, маълумотингиз темирйўл соҳасида эмас. Ну... кўксингиздан итармаймиз, ака. Ҳозирча бизга фаол жамоатчи сифатида, дейлик ана халқ контроли сифатида ёрдам бериб турунг. Маҳаллий аҳолига бунёдкорлик ишларимизнинг моҳиятини, масалан, темир йўл қурилишининг аҳамиятини тушунтирунг, одамларни қандай порлоқ келажак кутиб турганини аңглатинг. Тушундингизми? Уқитувчи бўлгансиз, бутун лекторлик маҳоратини ишга соласиз-да, энди. Иккинчидан, ҳар хил ғаламислик, бузғунчиликларга кўз-қулоқ бўлиб турунг. Бизнинг муваффақиятларни кўролмайдиган ичи қоралар аңчагина топилади. Кўриб турибсиз, ҳозир бу ерга жуда катта халқ мулки, давлат мулки ташланган. Талон-тароғлик, ташмачилик иллатларидан огоҳ бўлинг. Хуллас, шунақа топшириқлар сизга ҳозирча. Кейинроқ масалангизни ҳам ўйлаб кураимиз. Бизга барибир маҳаллий кадрлар керак...»

Бошлиқ ҳузуридан Пиримқулнинг бўйни бир қарич, бурни ўн қарич ўсиб

чикди. Заргаровнинг шунча гапларидан атиги «халқ контроли», «кўз-қулоқ» деганлари қулоқлари тубида жаранглаб қолди. Афтидан болалик орзулари кеч бўлса-да, рўёбга чиқадиганга ўхшайди.

У тўлқинланиб ўша куниёқ ишга киришиб кетди. Бироқ зиммасида қандай улғувор вазифа борлигини ҳеч бировга айтмади. Ҳатто иниси Амиркулга ҳам лом-мим демади. Ҳойнаҳой, шу боис укаси ҳамишаги жўн одам санаб акасининг ёнида без бўлиб ўтирибди. Йўқса оёғи олти, қўли етти бўлиб хизмат қиларди-я.

Оға-ини бироз у ёқ-бу ёқдан гаплашиб ўтиришгач, ниҳоят Пиримқул мақсадга кўчди.

— Амир, — деди у бўм-бўш пиёлани кафтларида ўйноқлатаркан, — бизга бир-икки қоп семент керак. Базадан гаплашиб олиб бер.

Амиркул энсаси қотгандай, юзини қоронғуликка бурди.

— Ана база, ана хўжайинлар. Узингиз гаплашиб олаверинг. Менга нима дейсиз?

— Ҳа, энди... энағарлар ҳар ким билан гаплашмайди-да, сен синаштасан уларга.

— Иложи йўқ, ака. Довудбек акам менга ишониб...

— Узингни оппоқ кўрсатма, — деди Пиримқул инисининг гапини шартга бўлиб. — Бошқаларга даллоллик қилиб юрасан-ку?

— Кимга қилибман? — дея чириллади Амиркул акаси томон бўйнини хўроздай чўзиб.

Пиримқулнинг қалин лабларида истехзо ўйнади.

— Ҳам ғарлик, ҳам пешғирлик... Бақирма, оббермасанг, обберма, лекин аканга тумшугингни чўзма.

Пиримқул кафтидаги пиёлани жаҳд билан кўрпача устига тўнкариб ташлади. Орага ноқулай жимлик инди. Бир оздан сўнг Пиримқул насиҳатомуз минғирлади.

— Ишингни топшир, Амир. Охири чатоқ бу қоровулликнинг. Қилғилиқни ўзлари қилиб, сенинг бўйнингга илиб юборишади.

— Ака, — Амиркул аввалига истехзоли илжайди, сўнг жўжахўроздай хурпайди, — ишлагани кўясизми, йўқми? Дардингизни очикроқ айтинг. Агар шу ўрним керак бўлса, сизга қўшқўллаб топширай, тоза жонга тегдингиз-ку?!

Пиримқул жаҳдан бўғриқиб ўрнидан ирғиб турди.

— Гап тушинмаган ғалча экансан-ку. Мен нима деяпман... Кўрамиз ҳали, бошинг тошга текканда кўрамиз.

Пиримқул тагин димоғида алланеларнидир пўнғиллаб, оёғига шиппагини илдида, дарвоза томон илдам кетди.

— Ий, бекор қилдингиз-да, — деб шивирлади Зарбиби эрига, Пиримқул қоронғиликка сингиб кетгач, — хўп деб кўявермайсизми?

Амиркул зарда билан қўл силтади.

— Э, гап бошқа ёқда. У менга ғайрлик қиляпти. Довудбек акам уни кўйиб, мени ишга олганидан ичи тўла алам. Атай аламини тўкиб солиш учун келди у олдимга. Семент-пемент керакмас унга.

— Барибир... хўп деб кўймадингиз-да, ўзингизнинг акангиз.

— Мен унга ёмон муомала қилганим йўқ. Эндигина гап бошласам, юз-кўзинг демай, бўкириб қолди.

Амиркул хириллаганича интилиб, чойнақдан яхна чой қуйиб ичди. Кўк тўла юлдузлар ҳалигина кечган жанжалдан ҳуркиб кетишгандай, ғуж-ғуж бўлиб, алланечук жавдираб-жавдираб боқишар эди.

* * *

Ўв, болаларим, шуйтиб Алпомиш ётлар қўлида тутқин бўб, зиндон тубида етти йил қолиб кетди. Кўнқирот эли хорликка, зорликка юз тутди. Алпомиш дом-дараксиз кетгач, бу юртга Ултонтоз минг бир макр билан бек бўлди. Ултонтоз деганлари насл-насаби бетайин, қулзода эди. Зўрни кўрса ялтоқланадиган, шўрни кўрса тепкилайдиган бир каззоб золим эди. Кўнқирот элини хомталаш қилди. Элим деб кўкайи куйганини қирғин қилди, қувғин қилди. Золимнинг дастидан биров бош кўтаролмай қолди. Ўв, болаларим, Алпомиш қалмоққа отланганда, Барчиной ёрининг бўйида ҳомиласи бор эди. Тез орада кўзи ёриди, ул кўрди. Отасини эслатиб турсин, яхши кунларимдан ёдгорлик бўлсин, деб уlining отини Жадгар қўйди. Жадгарнинг куни қаттиқ бўлди. Етти ёшга етганда, қорни нонга тўймай, тўйю маъракаларда тўкилган ушоқ-мушоқларни мусичадай ҳаққалаб-ҳаққалаб териб еб юрар эди. Уни кўриб Барчинойнинг юраги тутдай тўкилиб, кўздан ёшини оқизиб, Алпомишни йўқлаб турган жойи:

*Танграм берган тахир тақдир шул бўлди,
Кўнғиротинг қулбаччага қул бўлди.
Етти йилки, йўл қаратган бегим-а-а,
Дард-ҳасратдан ўпка-боврим сил бўлди.
Келгин энди, танда тоқат қолмади,
Қул бўлганлар ор-номусни билмади.
Етти йилки, йўл қаратган бегим-а-а,
Кўнғиротнинг сенсиз бахти кулмади...*

Довудбек ортиқ чидаёлмади. Томоғига қаттиқ бир нарса тиқилиб, аранг-аранг ютинганича даврандан сирғалиб чиқди. Достоннинг домига тортилиб, сел бўлиб ўтирган шинавандалар уни пайқамай қолишди. Довудбек алланечук ҳаяжон, эзгин ҳислар оғушида бир зум каловланиб турди-да, беихтиёр қоронғулик қаърига, майдон биқинидаги қир томон юрди. Аммо дўмбиранинг мунгли-мунгли садоси, бахши бўғзидан отилаётган аламли фарёд уни ҳануз таъқиб этар эди.

Қоп-қора, қоп-қоронғу кеча! Йўқ, бу кеча эмас, Довудбекнинг назарида бутун борлиқ Кўнғиротнинг оху нолаларидан куйиб, қоп-қора курумга қорилган эди. Қабрлардек дўппайган қоп-қора тепаликлар устидан гўё Барчиной югургилаб ўтди. Барчинойнинг кўз ёшдан ивиган чехрасини тасаввур қилишга уринаркан, Довудбекнинг кўз олдида негадир юзига пардоз-андоз бўёқлари чапланган хотини — Сора пайдо бўлди. Кўнглида зерикишми, гашликми шундай бир ҳис кўзғалди. Хаёллари азим пойтахт томон паришон учди.

Довудбек андак кеч, ўтгизнинг остонасида уйланди. Бу пайтда у шаҳар маъмуриятида масъул бир вазифа эгаси эди. Ҳаммаси ишбилармонлик, тиришқоқлик шарофатидан, албатта. Довудбек ўқишдан сўнг депода бир мунча вақт механик бўлиб ишлади-ю, тезгина раҳбарият қавмига қўшилиб кетди. Аммо ёш раҳбарнинг уйланиши фирт ғалати бўлган. Довудбек одатдаги ёшлар каби ишқ-муҳаббат изтиробини чекмади, бирор бир гўзалнинг кетидан соядек эргашиб юрмади. Афтидан, табиатидаги жиддият, аллақандай улуғворлик бунга йўл қўймади. Довудбек темир йўл вокзалида кассир бўлиб ишлайдиган, кўзига иссиқ-иссиқ кўринадиган Сора исмли қўғирчоқдеккина қизнинг бир кунни шартта қўлидан тутди: «Менга хотин бўласанми?»

Сора аввалига ҳангу манг қотиб қолди, сўнг шарақлаб кулиб юборди. Кўп ўтмай кичкинагина тўйлари бўлиб ўтди. Кунлардан бир кун Сора тамаки тутатган куйи хаёлчан ўтирган Довудбекнинг бўйнига осилиб иқрор бўлди: «Менга сенинг ана шу кўрслигинг, дангаллигинг ёқади».

Ўша иқрордан сўнг кўп ўтмай Сора қиз туғиб берди. Орадан уч йил ўтиб ўғилли ҳам бўлишди. Шундан бери қариб қолишдан ошқора кўрқиб, Сора ҳар хил усуллар билан ҳомиладорликка қарши курашиб келмоқда. Вокзал кассасидаги иш столи, уйда эса пардоз-андоз столи унинг энг сеvimли жойи. Бутун дунё мўъжизаларини шу икки жиҳоз ёнида ўтириб ҳис этади, лаззатланади.

Довудбек қир этагида қоронғиликка қоришиб тураркан, ўз қизиқиш, интилишлари хотинига заррача аҳамиятсиз эканини чуқур англаб ҳўрсинди. Алланечук ўзини ёлғиз ҳис этиб, кўзларини ҳоргин юмди. Негадир кўз ўнгида тагин бўзлаб югураётган Барчиной жонланди. Йўқ, Барчиной эмас, бу ўша йиғинда яшнаб турган, сойхонлик бўйлаб Дилшодбек билан келаётган бўйчангина қиз...

«...йўл қаратган бегим-а-а...»

VII

Қишлоқ оралаб ўтадиган темирйўл муждаси Гулсаҳарни қувончларга қориб ташлади. Бу бемисл бунёдкорлик унинг рангсиз, хира ҳаётига жило, Қипчоқ қир-адирлари янглиғ қавжирок, тап-тақир кўнглига обирахмат олиб келадигандек туюлди. Шу сабаб Довудбек Заргаров кайвонилигида ўтган ўша йиғинга гулгун очилиб, қушдек учиб борган эди. Гулсаҳар ўша йиғиндан умид ва ишончга тўлиб-тошиб уйига қайтди-ю, ёстиғи тагига яшириб юргани, сирка суви солинган бежирим шишани қўлига олди. Шиша ичиди жилваланиб, оп-осон ажал йўлини ваъда қилувчи бу захар-заққумни даф этишни истаб қолган эди. Ҳа, энди бундай халоскорга ҳожат йўқ! У ҳам бахт топади, мана кўрасиз, албатта бахтли бўлади. Қулоғига фаришталар шивирлаб турибди: шодлик, иқбол балққан кунлари яқин.

— Гулсар! Хув, Гулсар! Қаёққа йўқолдинг, жер жутгур?!.

Туйқус ташқаридан онасининг қаҳрли товуши эшитилди-ю, Гулсаҳар шошиб

қолди. Сой бўйига чиқариб, тошга уриб чил-чил синдиришни мўлжаллаб турган шишани қаён яширарини билмай гангиди. Назарида, тагин ёстиқ тагига тикса, онаси кира солиб топиб оладигандай, уни одатдагидек беаёв калтаклаб, сўроққа тутадигандек туюлди.

— Эна, уйдаман. Ҳозир чиқаман, — дея жарангдор сас берди Гулсаҳар, кўлидаги сирка суви солинган шишани шоша-пиша сеп сандигининг тубига ташлаб юборар экан.

Гулсаҳар беш болали оилада учинчи фарзанд. Акаси ва опаси аллақачон рўзғор тутиб, уйли-жойли бўлиб кетишган. Синглиси ва укаси ҳам кап-катта бўлиб қолишган. Гулсаҳар, Худо хоҳласа, сирка суви сабр қилиб турса, бу йил кузда роппароса йигирма еттига тўлади. Ҳамма бало ана шунда. У ўтириб қолган қиз. Тўғрироғи, бир бор тик бўлиб, сўнг ўтириб қолган. Гулсаҳар ўн саккиз ёшда эканида, уни бир қариндошининг ўғлига унаштиришган эди. Ҳатто бу ҳақда эл-улусга овоза ҳам қилинган. Бироқ пойтахтда, нуфузли бир институтни битириш арафасида турган қариндош куёв туйқус Гулсаҳардан воз кечиб, кейинчалик маълум бўлишича анчадан бери севишиб юргани, бир амалдорнинг арзандасига уйланиб олди. Қувондиқ махсум хонадониди мотам. Бироз тўс-тўполондан сўнг, қариндошлар билан борди-келди буткул узилди. Араз. Гулсаҳарга қайта ҳеч бир йигит талабгор бўлмади, ҳеч бир хонадон қайта оғиз солмади. Ҳатто у ер-бу ердан мишмиш қўлансаси сасиди: «қизда бир гап бор. Тек эмас...» Шу-шу Гулсаҳар ўтирмоқ тугул, сулайиб қолди. Ҳамма бало шунда. Ота-она чиндам ҳам ҳамма-ҳаммасига қиз айбдордек Гулсаҳарни ҳар икки гапнинг бирида жеркийди. Утирса ўпоқ, турса сўпоқ, «қора босгур» ҳам шу, «жер жутгур» ҳам шу. Устига-устак синглиси Гулюзнинг ҳам истехзо, нафрат тўла нигоҳлари кун сайин, соат сайин тигдай ботмоқда. Ахир, Гулсаҳар унинг олдини тўсиб турибди. Ахир, таомилга кўра, опаси қолиб, синглисини эрга бериш катта иснод. Айниқса, обрўли махсум хонадони учун. Гулсаҳар фақат кўз ёшга зўр берди. Осмон узоқ, ер қаттиқ. Шундай уқубатли кунлардан бирида Гулсаҳар қай бир қишлоқда сирка суви ичиб ўз жонига қасд қилган бир аёл ҳақида эшитиб қолди. Кўзига нажот йўли кўрингандай бўлди. Аслида ўз-ўзига ўт қўйиб, бебахт ҳаётига яқун ясашни ўйлаб юрарди-ю, бироқ чала куйиб, ўлмай қолишдан, бундан баттар кўргуликка йўлиқишдан қўрқар эди. Зимдан сўраб-суриштириб билдики, сирка ичиш ҳар томонлама қулай ва арзон. Энг муҳими, ўлим муқаррар. Шунча далил ва рақамларга қарамай, Гулсаҳар минг бир саросима, минг бир мулоҳаза ичида, сўнгги қалтис қадамга ботинолмай юрди. Қари қизнинг шундай саросимали кунлари Қувондиқ махсум хонадони юзларига оёқ босиб кетган қариндошлари билан ярашиб, опоқ-чапоқ бўлиб кетишди. Чунки қизларини рад этган йигит, катта амалдор бўлиб кетибди! Ахир, шундай манғлайида юлдузи бор қариндошдан воз кечиш, арзиманган кўнгил хираликни деб юз кўришмас бўлиб юриш инсофданми? Бўлар иш бўлди, бўёғи кўчди. Тақдир-да, тақдир. Махсум хотини Нуқра бибини ёнларига олиб, тугунтовоқни тоғдай уюб қариндошлариникига отланишдию, Гулсаҳар атторникига югурди. Ниҳоят, бир шиша сирка кўлида. Бир зарб билан сипқориб юборса, тамом. Ҳаммасидан қутилади. Бироқ... бироқ қари қиз барибир ботина олмади. Ҳали қариб, қажжираб улгурмаган аллақандай умид шарпаси унинг кўлидан тудди. Гулсаҳар ўкириб-ўкириб, бўзлаб-бўзлаб йиғлади, холос.

Гулсаҳар унаштирилган ўша дориломон кунларда, жиянининг келинлик сепига, катта аммаси бир магнитофон кўшган эди. Уша матоҳ қари қизнинг яккаю ягона сирдоши, овунчоғи бўлиб қолди. Лекин бу қурғурнинг саз кунидан носози кўп. Тез-тез уни ўчиб қолади. Илгарилари укаси Ҳошимжон амал-тақал билан созлаб бериб турарди. У ҳам ўша арбобга эврилган қариндошнинг кўмагида пойтахт институтларидан бирига ўқишга илашиб олди-ю, магнитофон устасиз қолиб кетди.

Баҳорнинг ўша ҳароратли кунини Гулсаҳарни темир йўл қурилиши кечаётган адирлик томон етаклаган ҳам мана шу, инжиқ матоҳ бўлди. Эрталаб тандирда нон ёпиб бўлгач, хонасига кирса, магнитофон кўрпача устиди тўнкарилиб ётган экан. Тепасида синглиси Гулюз ёвузона тиржайиб турибди. Гулсаҳар андак уннаб билдики, магнитофон бузуқ, осонликча саз бўлмайдиган қусурга чалинган. Тўғрироғи, синглиси уни тоқчадан атай ташлаб юборган.

Гулсаҳар бироз ювиниб-гарангач, магнитофонни елим халтага солиб кўчага чиқиб кетди. Уста излаб у-бу таниш хонадонларга бош суқиб чиқди. Лекин муроди ҳосил бўлмади. Сўнг туйқус ёдига темирийўлчилар тушиди...

Гулсаҳар, сенга не бўлди?! Магнитофон саз бўлганидан шунчалар ҳаяжонландингми? Нега юрагинг қинидан чиққудай гурс-гурс ураяпти? Юзларинг қизиби, лов-лов ёнишига қара. Баҳор офтоби ҳали бу қадар қиздираётгани йўқ-ку?! Ё,

уялдингми, анови уста сирти сийқа матоҳингга ажабсиниб қараганидан хижолат чекдингми? Тавба, жуда қизиқ киши экан-а. Тили ҳам бошқача. Хушчақчақ. Нега у сен билан гаплашганда бунчалар яйрадинг. Уял-е, ҳеч олдиан кетгинг келмай қолди-я?!
и-аб

Гулсаҳар ўша куни шундай хаёллар сўроқ-сиртмоғида буғриқиб уйига қайтди. Ўша куни магнитофони соз бўлди-ю, бироқ тинчи бузилди. Утирса ҳам, турса ҳам уста Дилшодбекнинг хушчақчақ чехраси кўз ўнгидан жилмади. Самимий, андак эркаловчи, андак эъзозловчи сўзлари қулоқлари остидан кетмади. Бу ҳолдан у аввалига кўрқиб кетди. Бироқ кўрққани сайин яна беихтиёр ўша инсон хаёли томон талпинарди.

Тавба, нега бу қадар ёқимли у ҳақда ўйлаш? Ё сеҳр-жодуси бормикан? Тирикчилик куйида мусофир юрган рўзгорли бир киши-да, нега яна кўргинг, ғалати сўзларини эшитгинг келаяпти?

Гулсаҳар шундай ўй-хаёллар билан ўзини қаттиқ терговга олди. Юрагида тобора гуриллаб ёнаётган оловга лоқайд сув сепишга ҳаракат қилди. Ҳатто бунни уддалагандай ҳам бўлди. Кўнгли қанчалар қистаса-да, ибод-хаёли заифларга хос журъатсизлиги бирор баҳона билан яна ўша қурилиш худудига боришга тўсқинлик қилди. Лекин бир кунмас бир кун портлаши муқаррар бир вулқон юраги қаърида тўлғониб, тобора етилиб, қайнаб келмоқда эди. Нурбой бахшининг невараси — Улбўсин бузуқ дазмолидан нолиб қолганида, ўша вулқон туйқус юзига ҳарорат пурқади.

— Мен бир устани танийман, — деб юборди беихтиёр, деб юборди-ю, ўша ҳароратдан юз-кўзлари қизиб кетди.

Устахона ёнида Дилшодбекнинг интиқ-интизор нигоҳларини кўрганида, ҳазилнамо, лек соғинчли ўпка-гинага лиммо-лим сўзларини эшитганида, Гулсаҳар аллақачон мусаффо, хузурбахш бир бўшлиқ ичра сўзиб юрар эди. Кейинчалик у ҳақида хаёл суриш, у билан учрашиш Гулсаҳарни худди шу тип-тиниқ, ҳаловатли бўшлиқ бағрига етаклаб кетадиган, яйратиб-яйратиб сайр қилдирадиган бўлиб қолди.

Уша устахона ёнидаги учрашувдан сўнг, қишлоқнинг кун чиқаридаги жилға бўйи, жилға бўйига элтувчи сайхонлик уларнинг суюкли масканига айланди. Гулсаҳар ҳар куни шомга яқин жилғада қорамолларини суғориш учун ҳайдаб борар эди. Дилшодбек буни пайқади! Ора-чора бирор баҳона билан жилға бўйида пайдо бўлади. Одамларда шубҳа-гумон кўзгаб, қизни маломатга кўймаслик учун яқин келмайди. Беш-олти қадам оралиқ масофада туриб ҳол-аҳвол сўрашадилар, узуқ-юлуқ суҳбатлашган бўладилар. Кўпинча бир-бирига ўқтин-ўқтин сўз ташлаб, хаёл суриб туришаверади. Кейинчалик, ғаройиб тунлардан бирида юз берган ғаройибот уларни бир-бирига ипсиз боғлаб, ўртадаги оғир, қалин пардани юлқиб ташлагандай бўлди...

VIII

Кипчоқ қишлоғининг қоқ белига оғир-вазмин судралиб келган, битта купе, беш-олти юк вагони тиркалган ишчи поезд пишқирганича тўхтади. Темирйўл теварагига овулнинг ёшу қариси йиғилган. Хотин-халаж, бола-бақра баҳайбат тепловзинг темир филдиракларидан тортиб, қоп-қора курум босган мўрисигача ҳайратланиб, ажабсиниб тикилишди. Баъзи бир қариялар қўлларидаги чўп-таёқ билан поезднинг у ер-бу ерини ўзларича нуқилаб, сўнг гўё қойил қолишгандек бошларини сарак-сарак этиб, бир-бирларига алланелар дея гап маъқуллаштишади. Тепловоз аҳён-аҳён чинқириб қўйган чоғ, йиғилган аҳли овул, қир бағирларида тўзғиб юрган мол-ҳол чўчиб, хуркиб, ўзларини у ён-бу ён уришади. Ғала-ғовур тобора кучаймоқда. Қароргоҳдаги вагонуйлар пештоқларига қадалган байроқлар чоғроқ ерга қатор териб қўйилган стол-стуллар, муқаррар тантанадан дарак беради. Довудбек Якубович ва унинг ёнидаги уч-тўрт раҳбарнамо темирйўлчи кун иссиқ бўлишига қарамай костюм-шим кийиб, бўйинларига ханжар нусха галстук тақиб олишган.

Довудбек Заргаров мамнун. Ахир, унинг таклифи маъқул топилди-да! Мажлисларда бот-бот таъкидланган умумий режага кўра Чашма деб аталувчи участкада темир йўл қурилиши якунлангандан сўнггина ишчи поезд қатнови йўлга қўйилиши керак эди. Бироқ Чашмагача ҳали хийла тер тўкиш зарур. Эндигина Жувонбелгача пўлат излар ётқизилди. Довудбек Якубович вазиятни обдон таҳлил этиб, фойда-зарарни мисқоллаб тош-тарозуга қўйиб бир тўхтамагга келгач, туман маркази — Жувонбел оралиғида ишчи поезди қатновини очиш ташаббуси билан чиқди. Ушбу режа амалга ошган тақдирда, меҳнат таннархи арзонлашиб, қурилиш

суръати жадаллашишини, Чашмага муддатдан олдин етишларини далил ва рақамлар билан кўрсатиб берди. Ниҳоят, шу ташаббус қўллаб-қувватланди. Мана, Жу-вонбел томон йўл олган ишчи поезди Қипчоқ қишлоғида оёқ илди.

Овлоқ овул аҳли тарихий лаҳзаларга гувоҳ бўлиши учун шайланган. Поезд! Кечагина оту эшак аранг юрадиган баланд-паст, жарлик-қирлик аро замонавий техника вошиллаб кириб келди. Нақадар буюк ҳодиса! Бу тарихий воқеани байрам қилиш керак, байрам!

Дўпписини дол қўйган, қўлларини белқарси орасига суқиб теваракка мағрурмағрур қараётган Қувондиқ махсум ҳам мамнунлик ва масрурликда Заргаровдан қолишмайди. У ҳам ўзича ташаббускор. Кеча оқсоқоллар машваратида поезд ғилдираклари остига жонлиқ сўйиб қон чиқариш таклифи билан чиққан, шу маросимга ўз оғилидаги сўқим кўчқорлардан бирини атаганини қистириб ўтган.

— Ҳазрати Довуд ҳақиға мендан хайр-эҳсон бу, — дебди Қувондиқ махсум, таажжубли-таажжубли тикилаётган кайвониларга, — ис-пис чиқариб, бир қозон осмасак уят, қишлоғимизда шундай катта ўзгариш бўлди-я?!

Бундан ташқари Нуқра бибининг оғир дарддан фориг бўлиб, эсон-омон қайтганининг шукронаси ҳам шу кўчқор бўйнида эдиким, бу холис ниятдан кўпчилик хабардор. Улар ичида, албатта, Дилшодбек ҳам бор. У бу ҳақда Гулсаҳардан эшитган.

«Отам сизларга зиёфат бермоқчи», — деди қиз ҳамишагидек паст, майин товушда, жилға бўйида учрашишган кун.

«Нега?» — сўради Дилшодбек.

«Бизга кўп яхшиликлар қилдиларингиз. Сизлар ёрдам бермаганда аҳволимиз нима бўларди...»

Дилшодбек қизнинг сўзларини жон-жаҳди билан тингларкан, унинг тез-тез пирпираётган қайрилма киприкларига, қийиқ, қоп-қора кўзларига ошиқона-ошиқона термулади. Гулсаҳар эса унинг нигоҳларидан баттар каловланади, саросима, хижолат қиз чиройига алланечук чирой кўшгандай бўлади.

Мана ҳозир ҳам Дилшодбек тантанага тўпланган ишчилар орасида жонсарак тураркан, йиғилган хотин-халаж орасидан Гулсаҳарни зимдан изламоқда. Унинг маънос табассумларини, тиниқ чеҳрасини соғинган. Ахир ўн беш кундан бери қизни кўрмади. Вахтага қайтиб келгандан буён Гулсаҳарнинг йўлларига интиқ.

Темир йўл тевараги элу халқ билан тобора тўлиб тошмоқда эди. Тепловозга тиркалган купе вагондан афт-ангорларига шаҳар нуқси урган бир гуруҳ меҳмонлар, ашқол-дошқолларини судрақлаб ҳофизу созандалар тушишди. Кун тифида ялтираётган дўнгпешоналар, илҳом сурурига тўла ўйчан кўзлар меҳмонлар тўпида етук олим шуирлар борлигидан далолат беради.

Гулсаҳар! Дилшодбекнинг кўзлари ниҳоят қизни қидириб топди. Қиз ҳам уни излаётганини пайқаб ичу таши ёришиб кетди. Нигоҳлар учрашдилар. Юзларга табассум қалқди. Сарғиш дуррача четидан тошиб турган толим-толим зулфлар Дилшодбекка «кўп яхшиликлар қилинган» ўша тунни эслатади. Эҳ, ўша тун! Юлдузлар уларни кўриш учун пастроқ энгашгандай бўлди. Ошиқ-маъшукларга йўлиққан тоғ эпкинни севги суруридан масту мустағриқ бўлиб, тентиб-тентиб кетди. Эҳ ўша тун!

* * *

Шом пайти. Тўртовлон — Икромиддин, Алибек, Шожалол ва Дилшодбек қуюққина кечки овқатдан сўнг бир-икки қўл қарта ўйнаб ташлашга чоғланишди. Шу пайт ёш чилангир йигитлардан бири ҳовлиқиб келди.

— Дилшодбек ака, сизни бир қиз сўраяпти.

— Қани?! — ирғиб ўрнидан туриб кетди Дилшодбек.

— У ёқда, вагонлар орқасида турибди.

Шериклари норизо тўнғиллашди.

— Э, ёшулли, ўтирсангиз-чи, кейин борарсиз.

— Ҳалиям қизлар билан шивирлашиб юрибсизми, уялинг-е.

— Биздан ҳам азизми ўшангиз?

Аммо Дилшодбек чийланган қартани тахта ўриндиқ устига ташлаб, вагонлар ортига йўрғалади. Унинг ортидан таажжубли-таажжубли қараб қолган шериклар ўзаро кўз уриштиришди.

— Бу ёшуллимиз тинч эмас, — деди Алибек, қарталарни хаёлчан қайта чийлар экан, — анови қиз келган-ов, ўша билан кўп учрашиб юрибди.

— Рост, манам ҳув сайхонликда икки марта кўрганман, — деб афсуслангандек бош чайқади Шожалол, — кап-катта бола-чақали одамга яхшимас.

Алибек қўл силтади.

— Э, кўяверинг, эпласа тақимига тортаверсин, бизга нима.

— Астафурилло, астафурилло, — Икромиддин Алибекка норизо тикилди. — Мусофир юрибмиз-а, тагин, тоғу тош ичида. Унақа бузуқи гапни кўйинг, бошимизга нақ тош ёғади-я?!

Бу гап-сўзларни албатта Дилшодбек эшитмади. У айна чоқда кенг кўйлаги ёқаларини маҳкам тутамлаганча, қийиқ кўзлари ташвиш-тахликага лиммо-лим қизнинг ёнида энтикиб турарди.

— Келинг, Гулсаҳар, тиңчиликми?

— Энамнинг мазалари қочиб қолди. Оғир. Раёнга обориш керак. Отам ҳам уйда йўқ. Нима қиларимизни билмай қолдик.

— Мен ҳозир, — деди Дилшодбек тагин вагонлар оралаб югураркан, — сал кутиб туринг, Гулсаҳар!

Қиз жонсарак-жонсарак бош ирғади.

Дилшодбек ҳовлиққанича Заргаровнинг вагонига кирди.

— Довудбек Яқубович, мумкинми?

Ўзига хос кабинет вазифасини ўтовчи вагон ўртасидаги кенг стол ортида Заргаров аллақандай ҳужжатларни титкилаб ўтирарди.

— Келинг, Матчонов.

— Маҳаллий аҳолидан бири касал бўлиб қолибди, — деди апил-тапил мақсадга кўчаркан Дилшодбек. — Оғир эмиш...

Довудбек ўрнидан турди.

— Юринг-чи, врачимиз қатта экан. Топиб дарров тайинлайман. Албатта, ёрдам берамиз.

— Раҳмат, Довудбек ака.

Орадан кўп ўтмай қурувчи-йўлсозларга хизмат қилувчи қоқ белига қизил ҳошия тортилган «Газел» Қувондиқ махсум ҳовлиси ёнига бориб тўхтади. Қошлари қалин, қирғий бурун врач Каропетян Гулсаҳар ва Дилшодбекка эргашиб кенгмўл ҳовлига кирди. Врачнинг дори-дармон, асбоб-ускуна солинган семиз саквожини Дилшодбек кўтариб олган эди.

Ҳовлидаги супада чиндан ҳам семиз бир аёл инқ-синқ қилиб ётибди. Кўрқувдан кўзлари ола-кула Гулюз жон ҳолатда онасининг қўлларини уқаламоқда.

— Ну-ка, қочиб тур-чи, — деди Карапетян, касал устига ёпилган чопонни бир чеккага сириб ташларкан. — Давления что ли?

У дарров аёлнинг қон босимини ўлчади. Сўнг бошини сарак-сарак қилиб, шоша-пиша касалнинг юрагини эшитиб кўрган бўлди, қовоқларини йириб, кўзига диққат қилди.

— Иш чаток, — деди у, ниҳоят, саквожидан суюқ-қуюқ дорилар чиқараркан. — Дарҳол балнисага. Ҳозир битта укол қилиб кўяман, ну... обязательно касалхонага ётқизиш керак.

Гулюз пиқ-пиқ йиғлай бошлади. Гулсаҳар Дилшодбекка илтижоли термулди. «Энди нима қиламиз?».

— Кўрқманглар, — деб далда берган бўлди Дилшодбек, — ҳаммаси яхши бўлади. Раён касалхонасига ўзимиз олиб борамиз.

— Конечно, — оғир вазиятни энгиллатмоқчи бўлгандай кулди Карапетян, — канечно, ёрдам берамиз. Темирийўлчилар ҳеч кимни йўлда ташлаб кетмайди.

Орадан кўп ўтмай, касал «Газел»нинг махсум ўриндиғига ётқизилди. Залворлигина тугун кўтарган Гулсаҳар онасининг ёнига ўтирди.

— Умуман... — деб чайналди Карапетян, машина қурувчилар қароргоҳига яқинлашаркан. — Менинг боришимга ҳожат йўқ. Ну... бўтта ҳам керак бўлиб қолишим мумкин. Айтиб бўладими, тўғрими, Дилшодбек?

— Тўғри, оға, — деб гудранди Дилшодбек, — сизга катта раҳмат. Ўзимиз етиб олармиз, машинага рухсат берсангиз бўлди.

Карапетян узр кетидан узрлар сўраб қароргоҳда тушиб қолди. Машина яна секин жилди. Бироқ тепакал, қалин лаблари нимочиқ ҳайдовчи Дилшодбекка зарур ўтинчи бордай, бот-бот хижолатомуз кўз ташларди.

— Чарчадингизми, ёшулли? — сўради Дилшодбек.

— Бугун вобше тиним бўлмади-да, ука.

— Энди... кечирасиз, шунақа воқеа бўп қолди-да.

— Узингиз ҳам катта шопирсиз-ку, Дилшодбек. — дея мақсадга кўчди ҳайдовчи. — Мелиса ҳам ҳеч нарса демайди, касал бор.

Дилшодбекка жон кирди.

— Гап йўқ, ёшулли. Машинани менга ишониб топшираверинг. Ҳаммамиз сарсон бўп юришимиз шартмас-ку!

— Тўғри айтасиз, ука. Лекин... са-ал ноқулай бўляпти-да.

— Ҳеч хижолат бўлманг.

— Ишқилиб, эрталаб машина медпункт ёнида бўлсин-да.

Ниҳоят, ҳайдовчи ҳам Дилшодбекка эҳтиёт бўлишини ҳатто қайта такрорлаб, машина рулини устага топширди. Сўнг кўздан пана бўлгунча қадрдон “Газел”и ортидан қараб қолди.

Куюш қип-қизил этагини йиға-йиға ўз ётоғига бош қўйган. Теваракка ғира-шира қоронғулик куйилмоқда. Гоҳ чапга, гоҳ ўнга қайрилиб қоладиган эгри-бугри автоўлнинг ҳар икки тарафида баланд-паст қир-тепаликлар, сайхонликлар айқаш-уйқаш бўлиб ётибди. Машина кушдек елади.

Дилшодбек Гулсаҳарнинг корига яраётганидан, устига устак у билан деярли ёлғиз кетаётганидан ёш боладек хурсанд. Аҳён-аҳён гоҳ кўзгудан, гоҳ ортга бури-либ қизга кўз ташлаб қўяди.

— Нечук, ойингиз тузук келяптиларми?

Гулсаҳар бош ирғаб, синиқ илжяйди. Унинг хавотирдан баттар ранги қочган оппоқ юзларида, паришон кўзларида хаёл ўйнайди.

Дилшодбек бу қизни учратган баҳорнинг ўша ҳароратли кунидан бери безовта. Ўз юрагида кечаётган ғалаёнларга ўзи тушинмай гаранг. Нечук унга бу қадар боғланиб қолди? Ҳамиша интиқ, ҳаммиша интизор, кўриб туриб ҳам соғиниб кетаверади. Юрса-турса хаёлида Гулсаҳар... Нечук сеҳр-жоду бор бу ғалати исмда? Тилга олса дили яйрайди. Шу қизни кўрса гўдакдек қувонади, беихтиёр бағрига босиб эркалагиси, қийиқ, қоп-қора кўзларига узоқ-узоқ тикилгиси келади. Нима бу? Наҳотки севги? У ҳолда уч фарзанд туғиб бериб, уйда ойдайд балқиб ўтирган гўзал, меҳрибон аёл ким? Ушани севмайдими? Утидан кириб, кулидан чиқади-ку, болалари билан йўлига зор-интизор кўз тикиб ўтирибди-ку?!

Дилшодбек ўз-ўзига неча-неча насихатлар қилди. Кап-катта эркак, ёш боладек ишқий хаёлларга берилишдан уялиши кераклигини ўқтирди. Вахтадан ҳар гал уйига қайтганда хотинига қайноқ меҳр-муҳаббат кўрсатди, болаларини керагидан ортиқ эркалади, ардоқлади.

«Худди видолашаётганга ўхшайсиз-а?» — деди хотини бир кун, эрининг хати-ҳаракатидан ажабланиб.

Дилшодбек каловланиб, алланималар деб гудранди. У туйқус ўзи билан ўзи олишиб ётганини, олисларда қолган қиз хаёлидан чалғиш илинжида куймалана-ётганини англаб етди. Гулсаҳарнинг оппоқ, тиниқ чехраси, маъюс кўзлари таъқиб этиб юрганини ич-ичидан яна бир карра тан олди. Аммо бир ҳис Дилшодбекка таскин берар эди: у Гулсаҳарни ўйлаганидан, Гулсаҳарга талпинганидан хотинини ёмон кўриб қолаётгани йўқ, қайтам, бу аёлга меҳри, эъзози баттар ошаяпти. Демак, юрагидан икковига ҳам жой топилади. Фақат муроса йўлини топиш керак.

Дилшодбек гоҳ ширин, гоҳ изтиробли хаёллар оғушида, аҳён-аҳён паришон ўтирган Гулсаҳарни гапга тўтиб туман марказига етиб келишганини пайқамай қолди. Нақ бир соатлик йўл экан.

Марказ жим-жит. Автоўл теварагидаги уйлар айвонидаги лампа чироқлар хира ёғду сочади. Унда-мунда автоуловлар ўткир фара нурлари билан қоронғуликни тилиб ўтиб қолишади.

Дилшодбек Гулсаҳарнинг узук-юлуқ кўрсатмаси бўйича туман касалхонасини топиб борди. Дарвоза ёпиқ.

— Ҳозир, — деб қўйди Дилшодбек машинадан чаққонгина тушаркан.

У манглайида миттигина лампачироқ милтираб турган, қора дермантин қопла-мали эшикни тақиллатди. У ёқдан ҳеч садо чиқмади. Дилшодбек эшикни тагин мушти билан қаттиқ-қаттиқ урди.

— Ҳозир, — деб овоз берди кимдир.

— Тезроқ очинг, касал бор.

Эшик қия очилиб, оқ халати семиз гавдасини сириб турган ўрта яшар аёлнинг норози қиёфаси кўринди.

— Қипчоқ қишлоғидан касал опкелдим, — деди Дилшодбек енгил салом-алиқдан сўнг, — аҳволи оғир, навбатчи врач борми?

Аёл димоғида алланима дея минғирлаганича ортга қайтди. Бироздан сўнг бо-шига оқ қалпоғини бостириб кийган, тарашадай озғин, узун бурни остидаги тақа мўйлови беўхшов осилиб турган нусха Дилшодбекнинг йўлига кўндаланг бўлди.

— Сиз навбатчини сўрадингизми? Менман, Холиқиф.

— Қипчоқ қишлоғидан...

— Эшитдим. — Дилшодбекнинг гапини бўлди навбатчи врач, — Ким экан? Умуман... бу ёққа қандай кеп қолдиларинг?

Дилшодбекнинг энсаси қотди.

— Оғир касал. Кувондиқ оғанинг аёли.

— Нима?! — навбатчи врач тўк ургандай бир ирғишлаб олди. — Нега шу пайтгача айтмай ўтирибсиз. Тезроқ машинани олиб кириг. Биламан, Нукра опанинг тез-тез давляениси кўтарилиб туради.

Касалхонада чопачоқ бошланиб кетди. Ҳовлига киритилган машинадан дарҳол Нукра биби тушириб олинди. Холиқов — навбатчи врач Гулсаҳарнинг олдида букри толдай эгилиб-букиларди.

— Кечирасиз, синглим, билмай қолибман. Онангизга алоҳида жой тайёр. Махсум аканинг ўзлари келмадими?

— Отам Тоғайтемиргга кетганди, — истар-истамас жавоб берди Гулсаҳар. — У киши беҳабар.

— А-ҳа, қулоғимга чалинганди, бойвачча дўстларидан бири тўй қилаётганди. Шунга кетган бўлсалар керак-да. Ничего, ўзимиз ҳал қиламиз. Ҳозир кардиолог-ни чақиртираман.

Дилшодбек ҳаш-паш дегунча машина ёнида ёлғиз қолди. У кўз очиб-юмгунча бўлиб ўтган воқеалардан ҳангу манг эди.

«Махсумнинг обрўси жуда баланд экан», — хаёлидан ўтди Дилшодбекнинг. Бу ўй унинг кўнглида алланечук ғашлик уйғотди. Назарида врачлар касалнимас, Гулсаҳарни Дилшодбекдан узоқ-узоқларга олиб кетишгандай бўлди.

Касалхона ҳовлиси кенг ва озодагина эди. Учта узун-қалта, пастқам корпус. Енгил ва салқин эпкин эсмоқда. Орадан ўттиз-қирқ дақиқа ўтгач, Гулсаҳар шарпадек сирпаниб ичкаридан чиқиб келди.

— Қалай? — деб сўради Дилшодбек унга пешвоз юриб.

Қизнинг оппоқ чеҳрасида хотиржамлик ва ...аллақандай қаноат зухур эди.

— Яхши. Яна иккита укол қилишди. Энам тинчиб ухлади.

— Давления ёмон-да.

— Олдин ҳам икки марта шундай оғир бўй қолгандилар.

— Яхшилаб охиригача даволаниш керак-да.

Гулсаҳар Дилшодбекнинг юзига ошкора меҳр билан тикилди.

— Сизга катта раҳмат, уста ака. Бу яхшиликларингиз Худодан қайтсин.

— Гулсаҳар, — деб шивирлади Дилшодбек, беихтиёр қизнинг лўппи, силлиқ қўлларидан тутиб. — Яхшилик эмас бу, сизнинг онангиз... — Дилшодбек «менинг ҳам онам» демоқчи бўлди-ю, лекин ботина олмади. — Онамиз тўсатдан шундай бўп қолди. Любой одам ҳам ёрдам беради-да.

Гулсаҳар кўзини олиб қочди, бироқ... бироқ қўлларини олиб қочмади! Кутилмаган бу бахтдан Дилшодбекнинг юраги гурс-гурс уриб кетди.

— Лекин, — дея гап бошлади у ҳаяжонини яшириш учун, — лекин сизларни кўп ҳурмат қилишаркан. Ҳаммани чоптирдингиз-а, биби қиз.

Гулсаҳар пиқ кулиб юборди.

— Ҳали бу ҳолва.

Шу пайт тевараник ўткир фара ёғдуларига кўмиб, касалхона дарвозаси ёнига енгил машина келиб тўхтади. Тўхтади-ю, аччиқ-аччиқ сигнал товуши жаранглади.

— Отам! — ваҳимали шивирлади Гулсаҳар, қўлларини Дилшодбекнинг иссиқ кафтидан шоша-пиша суғириб оларкан.

Чиндан ҳам лаҳза ўтмай Кувондиқ махсумнинг бўғиқ, дағал овози қоронғиликни тўлдириб юборди.

— Ўв, ким бор, оч-е қопқангни!

Ичкаридан отилиб чиққан санитар аёл дарвозага югурди. Ортидан навбатчи врачнинг қуриган дарахтдай гавдаси кўринди.

— Тезроқ бўлинг, махсум бовам кутиб қолмасинлар.

Дарвоза оғир гижирлаб очилди. Кувондиқ «Нива»сини ичкарига олиб, темир-йўлчилар «Газел»ни орқасига тўхтатди.

Махсумнинг дўпписи бир томон чапанчасига қийшайиб қолган. Юз-кўзидан важоҳат ва ташвиш ёғилади. Шоп мўйлов остидаги қалин лаблари асабий қимтилган.

— Биби опангиз кеп қопти-ку, Холиқип, — деди у гулдирган товушда, эгила-букила кўл чўзган навбатчи врач билан кўришаркан. — Аҳволи қалай ўзи?

— Тузук, махсум ака, тузук. Ҳозир кардиолог етиб келади.

Кувондиқ махсум Холиқовнинг сўзларини охиригача эшитмай бетоқатлик билан Дилшодбек томон юрди. Гулсаҳар паст, майин товушда отасига салом берди. Аммо махсумнинг икки кўзи Дилшодбекка хайрихоҳларча қадалган.

— Э-э, раҳмат жиян, — деди у Дилшодбекнинг қўлларини сиқиб, — отангиз-

га балли. Эшитдим. Кўп яхшилиқлар қилибсиз. Анави Довудбек дегичга ҳам раҳмат.

Кувондиқ ака темирийўлчиларни тагин бироз алқаб тургач, туйқус кўзғалган бўрондай ичкарига кириб кетди. Гулсаҳар ҳам мусичадеккина бўлиб врач ва ҳамширалар ортидан отасига эргашди.

Дилшодбек яна машина ёнида қолди. Кўнгли яна шилимшиқ ғашликка тўлиб тошди. Кувондиқ махсумнинг тик қоядай қомати, гулдираган товуши уни Гулсаҳардан узоқ-узоқларга итқитиб юборгандай бўлди. Гўё ўртада жарлик яралиб, Гулсаҳар нариги тарафда, қоя тепасида қолиб кетгандай туюлди. Узини алланечук ожиз ва ёлғиз ҳис этди.

Анчадан сўнг Кувондиқ ака Гулсаҳарни бошлаб чиқди.

— Жиян, — деди Дилшодбекка қаттиқ тикилиб. — Сиз энди қайтасизми?

— Ҳа, — истар-истамас жавоб берди Дилшодбек.

— Сизга катта раҳмат. Энди шу синглингизни ҳам ола кетинг. Бу ерда ўзим бор.

— Хўп.

— Гулсар, — деди Кувондиқ махсум қизига юзланиб, — нима қилиш кераклигини тушундинг-а, отнинг арпасига яна пича кўш, чошгоҳда суғар. Мен насиб бўлса пешингача етиб бораман. Энангдан хавотир олманглар. Ҳаммасини ўзим ҳал қиламан.

Дилшодбек ўзича бепарво машинани ўт олди.

Вақт алламаҳалдан ошиб қолган эди. «Газел» гуруллаб тоғ йўлига тушиб олди. Теварак зим-зиё. Адирлар, тепалиқлар қоп-қора қабристондай дўппайиб ётибди.

Гулсаҳар ўриндиқнинг бир чеккасида қунишибгина ўтирибди. Чопа-чопда хийла тўзиб қолган куюқ, қоп-қора сочлари қулоқ чаккаларини кўмиб юборган. Аҳён-аҳён қаршидан келаётган машиналар фарасининг ёғдусида оппоқ, тиниқ чеҳраси, қоп-қора, маънос кўзлари порлаб кетади.

Дилшодбекнинг севгига лиммо-лим юраги яна қалқиб-қалқиб ура бошлади. Касалхонада чиппа ёпишган ўша кўнгил ғашлик қайларгадир сингиб йўқолди.

— Биби опа, — деди Дилшодбек қизни кулдириш учун, — чарчаган бўлсангиз, орқага ўтиб, касал койкага чўзилинг.

Гулсаҳар жилмайди.

— Машинангиз бир силкинса, яна болнисага қайтишингизга тўғри келади-да.

— Бажону дил. Лекин узоқ-узоқларга олиб кетаман.

— Кўйинг-е, дардисар қип зарилми сизга.

Шу пайт машина қаттиқ бир тебрандию қизнинг омонат соч турмақлари буткул тўзгиб, узун-узун зулфлари ёйилиб кетди.

— Вой, — Гулсаҳар шоша-пиша сочларини йиғишга уринди.

— Кўяверинг, — деди Дилшодбек, — шунақаси тузук, мени кўрқитиб кетасиз.

Қиз шарақлаб кулиб юборди. Бу кулгудан кабина ичи зириллаб, Дилшодбекнинг аъзои бадани жимирлаб кетди.

Машина аччиқ-аччиқ увуллаган қуйи баланд бир тепалиқ устига чиқиб борар эди. Кўк тўла маржон-маржон юлдузлар олд ойнага чиппа ёпишган зар уқаларидек туюлади. Шу пайт Дилшодбекнинг ҳам кўзига нимадир учиб кирди. У жонҳолатда қовоқларини қашлади.

— Нима бўлди? — сўради Гулсаҳар хавотир билан.

— Дераза очиқ-ку, пашшами, чивинми, бир бало кўзимга кириб кетди.

— Машинани тўхтатинг. Мен кўриб қўяман.

«Газел» йўл чеккасидаги тош парчаларини ғижирлатиб, оҳиста тўхтади. Дилшодбек кабина тоқидаги чироқни ёқди. Қоп-қора, узун сочларига чулганган Гулсаҳар у томон узалди.

— Қайсиси? — пичирлади қиз.

— Чап кўзим, — шивирлади Дилшодбек, Гулсаҳар томон узади.

Қизнинг бўлиқ қадди-қоматидан ҳарорат, алланечук хушбўйлар ёғилар эди. Тирсиллаган момиқ сийналар Дилшодбекнинг ўнг елкасига суйкалди. Бутун баданида қайноқ қон югуриб, юраги гурс-гурс ураётган йигит қизни кучиб олишдан ўзини аранг тийиб турарди.

— Мана бўлди, хомшак экан, — деб пичирлади Гулсаҳар, узун, оппоқ бармоқлари билан чап кўзидан ниманидир сидириб ташларкан.

Дилшодбек култ-култ ютиниб шивирлади.

— Йўқ, ҳали бўлмади.

— Бўлди, чиқариб ташладим-ку.

— Йўқ, — Дилшодбек шундай дея, шартта қиз белидан қучиб, юзларидан, лабларидан ютоқиб ўпа кетди.

Гулсаҳар бир лаҳза гангиди-ю, сўнг илкис юлқиниб Дилшодбекнинг оғушидан чиқди.

— Бу нима қилганингиз?

— Гулсаҳар... гулим...

Қиз хўнгиллаб йиғлаб юборди.

— Мумкин эмас... бундай... бундай қилишингиз мени.

— Биламан, Гулим, биламан, мумкин эмас. Лекин сизни севиб қолганман, жонимдан ортиқ кўраман.

— Йўқ! Йўқ! — Гулсаҳар бошларини аччиқ-аччиқ тўлғаб баттар йиғлашга тушди. — Мумкин эмас.

Дилшодбек журъатсизлик билан интилиб, қизнинг қоп-қора сочига чўлганган елкаларини силашга тутинди.

— Мумкин. Юрсам-турсам хаёлимда сиз. Нима қилай? Севгидан юрагим куйиб кетди.

— Мен... мен, — Гулсаҳар илкис бурилиб, ёш қалқиб турган кўзлари билан Дилшодбекка илтижоли термулди, — арзимайман.

Йигит бағри ўртаниб қизни яна бағрига тортди.

— Гулсаҳар... тенги йўқ гўзалсиз. Фариштасиз.

Қиз туйқус ўзини Дилшодбекнинг кўксига ташлади. Ташладию тағин юм-юм йиғлашга тушди.

— Бўлди... бўлди Гулим, — деб шивирлади Дилшодбек қизнинг сочларидан, бўйинларидан ўпар экан. — Сизни бошимда кўтараман. Бир умр севиб, ардоқлаб ўтаман.

Гулсаҳар йигитнинг иссиқ кафтларини юзига суртди.

— Мени кутқаринг... майли чўрингиз бўламан.

Дилшодбек қизнинг юзини оҳиста ўзига қаратиб эҳтирос билан шивирлади.

— Сизни хафа қилсам кўр бўлай. Ула-ўлгунча севаман. Сиз тоғ булоғидек бокирасиз.

Тун. Қиз сочидай қоп-қора тун. Борлиқ унинг оғушида. Чимилдиқ узра сочилган тилла тангалардек гуж-гуж юлдузлар нозлана-нозлана жимирлайди. Тоғ томондан эсан эрка эпкин хушбўйларга қоришиб кетган. Тун ҳашоратлари бири кўйиб, бири олиб шўх-шаён алёр айтади.

Улар энди бир-бирининг пинжиларига тиқилиб ўтирардилар. Шивир-шивир, пичир-пичир. Қиз узук-юлуқ ўз қисматини гапириб берди. Йигит ҳам.

— Мени етаклаб бориб, янгамга нима дейсиз? — сўраган бўлди Гулсаҳар.

— Ҳозирча сир сақлаймиз, — деди Дилшодбек қиз кокилларини силаб. — Кейинчалик билдирамиз. Менимча у бизни тушунади, яхши аёл!

— Кўнмаса-чи?

— Менимча кўнади. Бу ерда кўп нарса эркакка боғлиқ.

— Бобомниям учта хотини бўлган. Битта момом ҳозир ҳам тирик.

— Отангизнинг-чи?

— Билмадим, — деди Гулсаҳар уялганнамо кулиб. — Балки ҳозирча сир сақлаб юргандир.

Дилшодбек ютоқиб қиз ёноқларидан устма-уст ўпди. Гулсаҳар ўзича тисарилган бўлди.

— Дўстларим билан маслаҳат этиб, сизларникига совчи жўнатаман, — деди Дилшодбек.

Гулсаҳар чуқур тин олди.

— Отам барибир кўнмаса керак.

— Йўғ-е, яхши ният қилайлик, рози бўлар.

— Рози бўлмаса-чи?

— Сизни опқочиб кетаман. Гулсаҳар... энди сиздан сира ажралмайман.

— Уста ака...

Қиз йигит елкасига бош қўйиб тағин йиғлашга тушди.

* * *

Темир йўл теvaraги ҳайрат-ҳаяжонга чулганган аҳли овулга тўлиб кетди. Шаҳарлик казо-казо меҳмонлар, яллачию нағмачилар қуршовда қолишди. Гала-говур.

Дилшодбек ўзи томон андак гинали, андак эркали қараган Гулсаҳарга кўз қисди. Қиз ҳам жавобан ял-ял яшнаб жилмайди. Уша кунги воқеа ўртадаги оғир, қалин пардани бир чеккага суриб, уларни бир-бирига яқин қилиб қўйган. Энди

илгаридек узоқ-узоқдан интиқ-интизор бўлиб юришмайди. Пайт пойлаб, имкон топиб, овлоқ-овлоқда учрашган чоғ бемалол қўл ушлашади.

Дилшодбек ҳозир ҳам қизни бир чеккага тортиб, кечки пайтга учрашув белгилаш дардида. Шу сабаб овул одамлари томон аста-аста силжиб бормоқда. Бироқ улгурмади. Аллақандай рўдапо кампир Гулсаҳарни қучиб, манглайларидан эҳтиром билан ўпди-да, сўнг бир чеккага етаклаб кетди. Зум ўтмай, Дилшодбек қизни оломон орасида йўқотиб қўйди.

Бир пайт Қувондиқ махсум меҳмонлар тўпига лапанглаганча яқин борди.

— Оқсоқоллар, — деди у ҳамишаги гулдирос овозда, — би-ир дуо берингизлар, ҳазрати Довудга атаган жонлигимиз бор. Шунини пойиз гилдираги остига сўйсак.

Меҳмонлар аввал таажжубланиб, сўнг жонланиб бироз ғала-ғовур қилиб туршигач, қўлларини нўноқларча юзларига сийпалаб олишди.

— Оми-ин!

Қувондиқ махсум имо қилди. Давра чеккасида турган икки йигит сўқим қўчқорни тепловоз томон судраклашди. Бўрдоқи оёқ тираб, пишқириниб қаршилиқ қилишга тиришар эди. Аллақандай ўспирин жониворнинг лорсиллаб осилган думбасидан итарди.

Ийғилганлар ғала-ғовур, қий-чув билан қурбонлик маросимини кузатишар эди.

Ниҳоят, қўчқор тепловоз олдига, темирйўл шпали устига ётқизиблиб оёқлари боғланди.

— Дуо беринг, махсум ака, — деди билаклари жундор, ияклари бўртиқ қас-соб, ўткир пичоғини ҳавода ўйнатиб.

— Оми-ин, — Қувондиқ ака қўлларини фотиҳага очди. — Эҳсонимиз яхшиликка, ёруғликка бўлсин! Оми-ин, Аллоҳу акбар!

Қўчқор бўғзидан тирқираб отилган қон темирйўл устига сачраб кетди.

* * *

Қипчоқ қишлоғига ишчи поездининг кириб келиши ғоят катта халқ сайлига айланиб кетди. Ҳатто олис тоғлар қўйнидаги овлоқ овуллардан ҳам эл-улус замонавий техникани кўриш учун от, эшакларда Қипчоққа етиб келишди. Халойиқнинг кўплигидан қишлоқ яқинидаги майдон худди денгиздай гувиллаб турарди. Уртада ўрнатилган саҳнада пойтахтдан ташриф буюрган шоирлар, олимлар ва бошқа меҳмонлар галма-гал кўтарилиб кўнгил гапларини айтишди, ора-чора хонандалар куйлашиб, гўзал раққосалар хиром этишди.

Ўзбекнинг суюкли, донишманд шоири ўртага чиққан пайт давра туйқус жим қотди.

— Азизлар, — дея сўз бошлади ҳассос шоир, — бугун биз тарихий воқеа шоҳиди бўлиб турибмиз. Ота-боболаримизнинг азалий орзуси ушалган, эртакафсоналар ҳақиқатга айланган кундир бугун. Бунинг ҳаммаси муҳтарам Президентимиз олиб бораётган одил сиёсатнинг, чинакам халқпарварликнинг ширин меvasидир. Албатта, бундай оламшумул ҳодиса ҳақида узоқ ҳаяжон билан гапириш мумкин. Мен оддий бир қаламкаш сифатида ўз ҳайратларимни шеърини мисраларга жойлашга ҳаракат қилдим.

*Боши, охири бор ҳар қандай йўлнинг,
Бу йўлларнинг эса адоғи бўлмас.
Эзгу ниятларга ошно ҳар дилнинг,
Йўлини Аллоҳим ўзи бергай бас.*

*Бу йўллар таратгай Ўзбекнинг шонин,
Неча манзилларда машъал ёққайдир.
Бу йўллар айланиб ҳали дунёнинг,
Чаккасига гуллар таққайдир!*

Ийғилганлар улуг шоирни гулдирос қарсақлар билан олқишлашди. Кўп ёшлар ундан дастхат олиб қолиш учун ён дафтарларини шайлаб, ўртага интилди. Олқиш, шов-шув анча пайтгача тинмади. Шу сабаб сўз навбатини олган, қош-киприклари оппоқ, юз-қовоқлари салқин кекса олим микрофон ёнида анчагина туриб қолди.

— Ҳурматли ватандошлар, — дея гап бошлади у ниҳоят, давра бир зум тингач, — мен эсимни танигандан бери тарих илми билан шуғулланиб келаман. Қитоб титиб билдимки, бизнинг миллат ҳамиша дунё халқлари қорига яраб келган. Узаро борди-келдилар бизнинг юртимиз орқали бўлган. Бунга сабаб фақат марказда

Н
К
И
жойлашганимиз эмас. Аввало халқимизнинг меҳмондўстлиги, меҳнатсеварлигида-
дир. Бизда карвонлар қатнови, мусофирларнинг хавфсизлигию яхши дам олиши
учун барча шарт-шароитлар муҳайё бўлган. Масалан, дунёга машҳур «Буюк ипак
йўли»ни олайлик. У асосан шу заминимиз орқали ўтган. Биз кўпгина қадимги
қатновлар ҳақида ўйлаганимизда, кўз олдимизда шунчаки туялар етаклаб, қум-
саҳра оралаб бораётган дайдинамо одамлар гавдаланади. Лекин бу ёлғон тасаввур,
ноғўри тушинча. Аслида ҳаммаси бошқача бўлган. Буюк ипак йўли — чинакам
йўл бўлган. Уйдим-чукур жойлар текисланган, йўл бўйларида карвонсаройлар,
работлар қурилган. Ҳаммасини ота-боболаримиз амалга оширган. Мана, бугун та-
рих қайтарилмоқда. Бизнинг матонатли темирйўлчиларимиз нафақат мамлақати-
миз, балки жаҳон халқларининг корига ярамоқда. Улкан темир йўл магистрали
бунёд этишиб, ўз номларини тарих саҳифаларига зарҳал харфлар билан ёзиб қол-
диришмоқда. Мана шу яратилаётган темирйўл дунё халқларини бир-бирига бог-
лайди, жаҳон ҳамжамияти олдидан юртимиз обрў-эътиборини янада оширади.

Кекса олимнинг дил сўзлари қизгин олқишларга кўмилиб кетди. Кўп ўтмай
сахнага хонандалар кўтарилишди. Уларнинг дилрабо куй-қўшиқлари эл-улусга
олам-олам завқ-шавқ бағишлади. Ашулачилар икки-уч қўшиқни маромига етка-
зиб куйлаб бўлишгач, бир пайт сахнага оддий коржома кийган, новча қоматли,
қоп-қора йигит қоқила-сурила чиқди. Ҳам куннинг жазирамасидан, ҳам ҳаяжон-
нинг зўридан унинг юз-кўзидан маржон-маржон тер оқарди. Афтидан, бу оддий
ишчининг сўзга чиқиши кўзда тutilмаган бўлса керак, раҳбарият, йигин масъ-
уллари ўртасида бир зум саросима, таажжуб пайдо бўлди. Дароз ишчи сахнага
отилиб чиқишга чиқсиди, энтиккан кўйи хийла туриб қолди. Унинг довдирашини
кўрган одамлар ўртасида кулгу кўтарилди.

— Мен... мен Шерматип Уролман, — дея узук-юлуқ гап бошлади ишчи, ◆
пешона терини энги билан бир сидириб ташлаб. — Шу қишлоқданман. Илгари
ишсиз бир саёқ эдим. Россияга кетиш ниятида юргандим. Лекин бегона юртларда
сарсон бўб журишдан мени темирйўл компанияси қутқарди. Мен мана шу қури-
лишга ишга кирдим. Бунинг учун компания раҳбариятига катта раҳмат. Улар
ишонч билан мени темирйўлчилар сафига қабул қилди. Тайинли бир касб эгаси
бўлдим. Бош инженеримиз келгуси йил мени ўз соҳам бўйича ўқишга йўлланма
беришга ваъда қилди. Бугун шундай бунёдкорлик ишига ҳисса қўшаётганимдан
бахтлиман.

Куршаб турган одамлар туйқус қарсак чалиб юборди. У ер-бу ердан «баракал-
ла», «кўп яша, ота ўғил» деган олқишлар эшитилди. Аммо Шерматов Урол ўрта-
дан кетишга шошилмади. Афтидан, унинг ҳали айтар гапи кўп эди.

— Икки ойча аввал сал мазам қочиб қолди, — дея ҳануз ҳаяжондан энтиккан
кўйи давом этди ишчи, — баданимда санчиқ турди. Аввал бировга дардимни
айтишга уялдим, ишдан қочаяпти, деган хаёлга боришларидан қўрқдим. Лекин
бригадиримиз ранг-рўйимга қараб касал эканимни сезди. Дарҳол медпунктга юбор-
ди. У ердаги дўхтирлар текшириб кўриб, мени Тошкентга юборишди. Шуйтиб
ҳазил-ҳазил билан шаҳарга бориб қолдим. У ердаги темирйўлчилар касалхонасига
ётқизишди. Тўғриси, севинчдан на куларимни, на йигларимни билмай қолдим.
Бир оддий ишчига ғамхўрлик шунчалик бўларда. Дўхтирларнинг хизмати, дори-
дармони бепул. Ун беш кун маза қилиб даволандим. Тўғриси, касалхонадаги шарт-
шароитни, даволаш аппаратларини кўриб одамнинг касал бўлгиси келади.

Халойиқ ўртасида гурр-гурр кулгу кўтарилди. У ер-бу ерда қарсаклар эшитил-
ди. Содда ишчи йигит тагин ҳаяжон билан уч-тўрт дақиқа дил сўзларини изҳор
этгач, ниҳоят, олқишлар остидан ўз дўстлари орасига қайтди.

Навбат яна хонанда ва раққосаларга берилди.

IX

Амиркулнинг димоғи чоғ. Ўғилчасини бағрида эркалаб ўтираркан, оғил ёнида
ҳўкизга ем бераётган хотини билан тўлиб-тошиб гурунги қиялпти.

— Шуйтиб, эшон бовам дуо берди, ишни бошладик. Пойдеворга биринчи
тошни ўзим қўйдим.

— Топган усталарингиз аввал ҳам уй-пуй куриб кўрганмикан ишқилиб?

— Эсам-чи, ҳаммаси зўр, водийлик усталар. Икки ойда суягини бутлаб, томи-
га туника қоқиб берамиз дейишяпти. Қолган ишлар аста-секин бўлаверади.

— Шу... аввал Довудбек ака билан маслаҳат қилмадингиз-да.

— Э, бундай майда-чуйда билан у кишининг бошини қотириб нима қиламан.

Насиб бўлса, Кункулба битгандан кейин, уй тўйига чақирамиз. Довудбек ака бўсагадан биринчи бўп оёқ оширади. Шундай ният қилганман.

Отаси билан ўйнаётган болакай қиқир-қиқир кулди. Амиркул тўлқинланиб, ўғилчасининг дудоқларидан меҳр билан ўпди.

— Кулишларидан... — сўнг арзандасининг жажжи қулоқларига ўзича шивирлаган бўлди. — Оз қолди, болам. Кункулбамиз тайёр, Худо хоҳласа.

Х

Ўша ғаройиб тунда кечган ғаройиботларни ҳар гал эслаганида Гулсаҳар уят ва қўрқувдан лов-лов ёниб, бесаранжомлашиб қолади. Устига-устак, Дилшодбекнинг тиканакдек соқоллари тирнаб ташлаган юзлари бир неча кун ачишиб, қизариб юргани-чи?! Гуё ёноқларининг тимдаланган жойлари яққол кўриниб, биров-ярим пайқаб қоладигандай анча пайт оғиз-бурнини қоплаб рўмол ўраб юрди.

Гулсаҳар паришон ва одамови бўлиб қолган эди. Бир гал қудуқдан ошхона учун тортган бир челақ сувни кўтариб оғил томон кетиб қолди. Бир гал қайнаб турган қозонга картошка пўчоғини солиб юборди. Хайрият, бу гангишларни ҳеч ким кўрмади.

Гулсаҳарнинг алғов-далғов хаёлида фақат ўша ажиб тунда кечган ажойиботлар, бахт, фақат бахт ваъда қилувчи аҳду паймонлар. Қулоқлари остида эркалаб шивирлашлар, кўз ўнгида муҳаббат ва шафқат лиммо-лим қарашлар. Гулсаҳар ўзини оппоқ, момик булутлар оғушида учиб юргандек, юксакликда, муздек, мусаффо шамоллар шиддатидан боши майин чайқалаётгандек ҳис қилади.

Хўш, энди нима бўлади? Бу ғурбатхонадан қутилиб кета оладими? Отаси нима дейди, онаси-чи? Улар уста ака билан кетишга рози бўлармикан? Хўш, кейин-чи, бир эркакнинг этагидан тутган икки аёл тил топишиб кетадими? Тўқсон билан тўқнашган, уч заифанинг бири бўлиб, бобоси билан бахтли яшаб ўтган, ҳануз-ҳануз ўша кунларни энтикиб эслайдиган момосидек бахтли-тахтли кун кечирадими?

Бу хил саволлар гоҳо кўққис ёприлиб, қизни ўша оқ булутлар оғушидан тортқилаб-силкилаб тагин ғурбатхонага тушириб қўяди. Гулсаҳар бу жумбоқларнинг кўнгилсиз жавобларидан қочиб, жон-жаҳди билан меҳр-муҳаббатга тўла, эркаловчи, ардоқловчи нигоҳларни эслаб қолади. Эсларкан, бу таскинбахш хаёлдан кўнгли яна оқ, оппоқ булутлар томон учади.

«Ҳаммаси яхши бўлади, Худо хоҳласа», — дея ўз-ўзига пичирлайди, — юрагим сезиб турибди, ёруғ кунларим яқин...»

ХІ

Заргаров вилоят марказидан анча кеч қайтди.

Сўнгги русумдаги «Нива» қиру адирлар қўйнида қора тасмадек ястаниб ётган, гоҳ пастлаб, гоҳ баландлаб кетган йўл бўйлаб елиб келмоқда. Машина рулини энгил тутган Довудбекнинг қошлари норизо чимирилган, таъби тирриқ, очик ойнадан ичкарига ёпирилиб қираётган ғаримсел сочларини тўзғитиб ўйнамоқда. «Нива» ҳам эгасининг асабий, ғаш кайфиятини таъкидлагандай тез-тез зардали чайқалиб, қиру ўрда гувиллаб-увиллаб қўяди.

Нега бунақа лоқайд одамлар бор? Нега ҳар ким ўз ишини билиб, ўз вақтида қойиллатиб қўймайди? Бу аҳволда қачон ҳам иқтисодда, ҳам маънавиятда бусбутун бўламиз?

Заргаров бундай хаёллар товасида бекорга куйиб-ёнмаётган эди. Бир дунё сабаблар бор. Мана, икки ойки, сунъий сув йўллари кураётган фирма ишчилари маоши негадир кечиктирилмоқда. Кунни кеча фирма раҳбари Заргаровдан илтимос қилиб қолди: «Довудбек ака, ўзингиз би-ир гаплашиб беринг. Биз эплаёлма-япмиз». Умуман олганда, фирманинг ички муаммолари Заргаровга алоқаси йўқ. Улар Темир йўл компаниясининг буюртмасини бажарувчи алоҳида хусусий ташкилот. Довудбек фирмадан фақатгина иш талаб қилиши мумкин, холос... Охири, Заргаровнинг ўзи банк раҳбарияти билан очик-ойдин гаплашиб олиш учун вилоят марказига жўнаб кетди. Керакли идораларга кирди. У оғир-босиқ бўлишга ҳарчанд уринса-да, барибир қизишиб-қизишиб олди. Банк маъмурини бир-икки бўралатиб сўкиб ташлади. Аммо банкир бундай ур-қалтакларда обдон тобланган бўлса керак, сиртига сув юқтирмади. Бир дунё қарору кўрсатмаларни, рақаму жадвалларни рўқач қилиб, узундан-узоқ гапириб, Заргаровнинг шаштини қайтарди. Алал-оқибат, Довудбек Яқубович бош қашлаган куйи мураса йўлини из-

лаб қолди. Пешиндан сўнг, Заргаров хира бир кайфиятда идорадан чиқди-ю, машинасига ўтириб ортига қайтди. Бўлиб ўтган суҳбат, банкирнинг силлиқ афти-ю, маккорона йилтиллаб турган кўзлари йўл-йўлакай хаёлида бир бор жонланиб баттар тажанглашди: «Бу ой ҳам маошдан умид йўқ, шекилли?»

Довудбек машинани моҳирона бошқаради. Шу боис гавжум шаҳару қишлоқларни бир зумда ортада қолдириб, дала даштга сингиб кетди. Бир пайтлар ҳайдовчи олишни таклиф этишганда, энсаси қотган. Қўл-оёғи бус-бутун, усталикда унча-мунча шофёрларни доғда қолдиради. Яна бир одамни ёнида боғландай олиб юриб нима зарил? Нима керак ортиқча харажат? Майли, бир сўм бўлса ҳам давлатнинг газнасида тураверсин. Қолаверса, машина орқа ўриндиғида талтайиб ўтиришни унинг табиати кўтармайди. Довудбек Якубович иш одами! Коржома кийиб, қурилиш майдонларида ўралашиб юришни ёқтиради. Йўқ, у бундай «хобби»сидан уялмайди. Керак бўлса, қора мойга ботиб ўзини кўз-кўз қилади. Шунинг учун ҳам анови банкирға ўхшаб тўралардан нафратланади.

Заргаров бош чайқаб, чуқур тин оларкан, машинага қаттикроқ газ берди. Ис-сиқ тобора забтига олмоқда. Теварақда ур-калтақдан шишиб кетган бадандай қиртепаликлар ястаниб ётибди. Довудбек Якубович бу ерларни хўб яхши билади. Ҳар бир сой, ҳар бир ўнгур ўйнаб-ўсган жойларидек қадрдон бўлиб кетган.

Заргаров туйқус машинасини тупроқлари кўпчиб ётган тап-тақир қир бағирлаб кетган йўлга бурди. Очiq ойнадан қуюқ чанг-тўзон ёпирилиб кирди. Аммо Довудбек Якубович бунга парво қилмади. У беш-олти қақирим нарида Миср эхромларидек кўр тўкиб, бир-бирига елка тутган қояларни кўзлаган эди. Уша қоялар ортида атиги уч ой аввал иш қизигандан қизиган, баҳайбат машиналар наърасидан теварак-атроф ларзага тушган эди. Негадир айни чоғда Заргаровнинг ўша жойларни кўргиси келиб кетди. Кўнгли бир ором, бир таскин изламоқда эди.

Шамол олддан эса бошлади. Филдирақлар остидан кўзгалган чанг-тўзон бир зум ҳаволаниб, сўнг чарх уриб ортада қолиб кетади. Машина тагин анча вақт гоҳ ўрлаб, гоҳ пастлаб юргач, ниҳоят қоялар биқинига етди.

Довудбек Якубович машинадан тушди-да, терлаб кетган бел-биқинларини уқалаб туриб қолди. Атроф жим-жит. Енгил шамол унда-мунда хурпайиб ўсган янтоғу ёвшонларни тортқилаб, тебратади. Теварақда, қоялардан ушалиб тушган тош бўлаклари, мол тезаклари тўзғиб ётибди.

Заргаров кўй-қўзилар из солган ёнбағир бўйлаб секин-аста қоя тепасига кўтарилди. Кўтарилди-ю, ажиб ҳислардан бутун борлиғи бир қур яйраб кетди. Бу ердан қиру адирларни ёриб ўтиб, олис-олисларга узалиб кетган темир йўл яққол кўриниб турар эди.

Довудбек Якубовичнинг юз-кўзида кулгу ўйноқлади. Йўл бўйи ўртаб келаётган хира хаёллар қайларгадир чекиниб, чарчоқлари тарқагандай бўлди.

«Мана бизнинг меҳнат, мана бизнинг галаба, — тўлқинланиб ўйларди у, қуёш нурида тигдай ялтираб ётган рельслардан кўз узмай, — ишқилиб, беҳуда нон еб юрганимиз йўқ! Бу ерда йигитлар мана шу қоялардек бир-бирларига елка тираб ишлашди. Анови банкир бу ерларни бир томоша қилса эди...»

Довудбек Якубович теварақка мағрур-мағрур кўз ташлаб хийла тургач, яшириб кўйган ўйинчоғи жойида турганини кўрган боладай қувнаб-ййраб пастга тушди. Машинасига ўтириб изга қайтди.

Қуёш уфқни қоралаб бораётган бўлса-да, ҳали ҳавонинг тафти баланд. Қир ён бағирлари тандирдек ҳовур пуркаб турибди.

«Иш вақти ҳам тугаб қолди, — дея хаёлдан ўтказди Заргаров, яна асфальт йўл бўйлаб манзил томон машинасини елдириб бораркан. — Ҳойнаҳой, фирмачилар вагонларга қайтишган».

Довудбек Якубовичнинг яна кўнгли ғаш тортди. Ишчилар олдига тагин қуруқ қўл билан бораётгани лоп этиб эсига тушди-ю, яна таъби тирриқ бўлди. Ҳалигина бутун вужудини қоплаган қувонч, ифтихор тақир ерга тушган томчидай қайларгадир сингиб кетди.

Чатоқ бўлди-да, энди ишчиларнинг юзига қандай қарайди? Банкда озгина юз берган ишқалик билан уларнинг неча пуллик иши бор? Керак бўлса, ҳаммалари ўз вазифаларини дўндириб бажаришяпти. Демакки, ўз нонларини талаб қилишга ҳақлари бор! Балки... балки, улар маошдан дарак йўқлигидан ранжиб, бу кун умуман ишга чиқишмагандир?! Бутун қурилиш режаларини чипакка чиқаришган бўлишса-я?!

Заргаров шундай ташвишли хаёллар билан Қипчоқ қишлоғига яқинлашганини пайқамай қолди. Чиндан ҳам ишчилар ўз участкаларидан қайтишганга ўхшайди. Ана, йўлсозларга озик-овқат ташийдиган машина эшиклари ланг очиқ, майдон ёнида турибди. Ҳайдовчи амаки куймаланиб неларнидир тузатмоқда. Вагон уйла-

рига кириб-чиқиб юрган, сочиқларини елкаларига ташлаб, ювиниш жойларида ивириётган кимсалар ҳам кўзга ташланади.

Довудбек машина ёнида тўхтади. Ҳайдовчи амаки қўлларини кирчил латтага арта-арта раҳбарга пешвоз юрди.

— Ҳамма қайтдими? — сўради Заргаров.

Узук-юлуқ салом берган Ҳайдовчи довдираган куйи серажин пешонасини силади.

— Ҳа. Аммо лекин фирмачилар ҳали келишмади.

— Нега? Тинчликми?!

— Билмадим, — деди амаки, озгин елкаларини қисиб. — уларни Марат ташийди, аммо лекин йўлдан ўтаётиб кўзим тушди, тўпланиб туришганди.

— Тўпланишиб?! Нега?

Заргаров сўраша сўрадию, бироқ жавобини кутмай, машинага газ берди. «Нива» зардали бир силкиниб, кўприксозлар участкаси томон елиб кетди.

«А-ҳа, бошланди, — алам билан ўйларди Довудбек Якубович, қошлари чимирилиб, лаблари қимтилиб. — Тўпланишиб, митингбозлик қилишаётган, хойнаҳой?! Мана, сен ишонган фидойи ишчилар! Булар юксак юрт туйғуси, бунёдкорлик туйғуси билан яшашади, қийинчиликларга сабр-тоқат қилишади, деб йўл-йўлакай ўз-ўзингни алдаб келдинг! Энди кўр, қани ўша юксак маънавият? Иш ҳақлари озгина ушланиб қолганига шунча даҳмаза. Эрта-индин улардан нима кутиш лозим? Ёш авлодга қандай ўрнак кўрсатишади?..»

Заргаров шундай изтиробли ўйлар оғушида, фирма ишчиларидан ёзғирганча, участкага етиб келди.

Тоғ тизмалари ортига ўтиб кетган куёшнинг кечки нурлари кунгай ерларга тигдек санчилган. Улкан қояларнинг улкан соялари теваракда қора кигиздек тўшалиб ётибди. Качонлардир сел-тошқин ювиб-ўпириб кетган сойхонлик лабида баҳайбат бетон қувурлар, темир-терсак уюмлари тахлаб қўйилган. Сунъий сув йўллари қураётган фирмачиларнинг марраси шу ер. Аммо машинасидан зарда билан тушган Заргаров тўпланишиб, қий-чув солаётган касларни кўрмай бир зум каловланиб қолди. Ҳамма ўз иши билан андармон, сап-сарик тусли улкан кран, узун хартумига осилган бетон панелни оҳиста туширмоқда. Қизғиш каскасини бостириб кийган яғриндор ишчи имо-ишора билан кранчига кўрсатмалар бераёпти. Ундан сал нарида юзига махсус ниқоб кийган пайвандчи кўкиш-сарғиш учкун сачратганча баҳайбат қувурларнинг алақаеринидир бутламоқда. Тагин икки ишчи ўша ёққа узун бир аратурани судраклаб кетишяпти.

Кислород балон ёнида куймаланаётган бригадир Заргаровни кўрди-ю, илқис қад ростлаб, қўлқопини ечди. Сўнг пайвандчи томон алланима деди-да, айиқдек лапанглаб раҳбарга пешвоз юрди.

Ҳануз ўша ташвишли тусмоллари тарқамаган Довудбек Якубович чимирилган кўйи пўнгиллади:

— Ҳорманглар.

— Саломат бўлинг, Довудбек ака, — деди бригадир раҳбарнинг авзойидан таажжубланиб.

— Кун бўйи митинг қилиб, энди иш бошладиларингми?

— Қанақа митинг... тушунмадим, Довудбек Якубович?

— Тўпланишиб турган эдиларинг-ку, ҳали.

Бригадир рапидадек қўли билан соқоллари тиканакдек ўсган иягини тутамлаб, бир зум ўйланиб қолди. Сўнг туйқус чехраси ёришди.

— Ҳа-а,уми, — деди хижолатомуз илжайиб, — озгина тортишув бўлганди.

Заргаров сергакланди.

— Қанақа тортишув?

— Андрей билан Комил ўртасида...

Ҳа чиндан ҳам тортишув бўлган эди. Ҳаммаси кранчи Андрейнинг чарчаганлигидан бошланди.

«Иш вақти тамом, дам оламиз», — деди у кранни ўчириб, ерга сакраб тушаркан.

Пайвандчи Комил автоген шлангига қоқила-сурила югуриб келди.

«Андрей, яна иккита панел қўйиб бергин».

«Нега?! Кечаси билан ишламоқчимисан?»

«Гап унда эмас, кўраяпсан-ку, ҳали карбид кўп».

«Базага қайтиб опкетамиз».

«У ёқ-бу ёққа ташиб юрсак, кукун бўп кетади-ю?!»

Андрей хохолаб кулди.

«Иккита панелни пайванд қилгунигча ўзинг ҳам кукун бўлиб кетасан. Йўқ, гап тамом, иш вақти тугади, ортиқ бир минут ҳам ишламайман».

Комил кранчини жаҳл билан итариб ташлади.

«Номард, ишлайсан, ўлиб қолмайсан».

«Учир овозингни! Барибир ишламайман!», — дея ҳирқиради Андрей, қизара-бўзара Комилнинг ёқасига чанг солиб.

Улар олиша кетишди. Ён-атрофдаги ишчилар жўжаҳўрозлар томон ҳайҳайлашиб югурдилар. Кимдир Андрейни, кимдир Комилни бир чеккага тортди. Зум ўтмай жанжал жойида ишчилар тўпланиб қолишди. Биров кранчини, биров пайвандчини ёқлаган бўлди. Бирок Комилнинг чақиндай сўзлари алал-оқибат барчанинг бошини бир ёқага тикди.

«Дўстлар, тўғри чарчадик, — деди у Андрейнинг чангалидан қизарган бўйинини силаб, — дам олиш ҳаққимиз, лекин шунча карбид исроф бўлади-ку? Уволи тутмайдими, ахир нонимиз-ку бу?! Инсоф ҳам керак-да одамга! Давай, озгина сабр қилиб шуни тугатиб қўяйлик!»

Андрей йўл чеккасидаги харсангга кет қўйиб ўтирди.

«Кўп бўқирмай, чекишдан ол, Кейин... бошлаб биқинимга туширганинг учун сенга учта панел қўйиб бераман».

Ҳамма хохолаб кулиб юборди. Чекишдилар. Сўнг яна иш қизиб кетди.

Заргаров бригадирнинг озидан бўлиб ўтган ҳангомаларни эшитаркан, Комил куйманалаётган томон ним табассум билан қаради. Пайвандчи ярак-юруқ қилиб сачратаётган учкунлар ичу табини ёритиб юборгандай бўлди.

— Жанжалкашларни чақиринг-чи, — деди Довудбек Якубович бригадирга.

— Хўп.

Заргаров машина эшигига тирсак тираб, теваракка мамнун кўз ташларкан, ҳалигина йўл-йўлақай ишчилардан ёзғириб келганини эслаб, ўз-ўзидан хижолатланди: «Барибир ҳовлиқмалигим бор-да, сал қолди-я, шундай азаматларни хафа қилиб қўйишимга».

Унқир-чўнқир ерда сочилиб ётган майда тошларни гижирлатиб босганича аввал Комил, сўнг Андрей ҳарсиллаб етиб келди.

— Салом, йигитлар, — деди Заргаров, кўришмоққа қўл чўзиб. — Ҳорманглар энди.

— Саломат бўлинг, Довудбек Якубович.

— Раҳмат сизларга, фидокорлик учун ташаккур.

— Йўғ-е, — деди Комил бошлиқнинг эътиборига тушганидан қувониб, — бу қурувчилик бурчимиз.

Андрей хижолатомуз илжайди.

— Менга вивовор берсангиз ҳам бўлаверади, Довудбек Якубович.

— Асло, — деди Заргаров унинг елкасига дўстона қоқиб, — иш бор жойда албатта чарчаш, англашилмовчилик бўлади. Ну... вазифани қойил қиялпсизлар, раҳмат. Бугун битта беш юлдузлик коньяк мендан.

Андрей сарғиш киприкларини пирпиратиб Комилга мамнун ва мағрур кўз ташлади. Комил илжайганича кўлини кўксига қўйди.

— Раҳмат, Довудбек ака, лекин бизга анави мешкобчи боланинг чалоби ҳам бўлаверади.

Ҳаммалари баб-баравар кулиб юборишди.

Шу пайт машинадаги телефон устма-уст жиринглаб қолди. Заргаров кабинага бош суқиб аппаратга интилди.

— Алло, эшитаман.

— Довудбек Якубович, бу мен...

Заргаров бугун таъбини тирриқ қилган банкирни таниди. Унинг ҳаяжонланган, ҳовлиққан овози машина ёнидагиларга ҳам баралла эшитилар эди.

— Нима гап, жаноб банкир? — сўради Заргаров сергаклиниб.

— Довудбек ака, маошлар масаласи ҳал. Эртагаёқ ишчиларингиз хурсанд бўлади.

— Раҳмат сизга. Биз томонларга келсангиз би-ир чалобхўрлик қилардик.

— Чалоб?! Қанақа чалоб? Миянинг қатиғидан эмасми, ишқилиб?

— Билмадим, — деди Заргаров, банкирнинг гапларини тузук англаёлмай, — биянинг қатиғими, қўйникими, билмадим.

Машина ёнида турганлар қаҳ-қаҳ отиб кулиб юборишди. Заргаров ҳам хушхандонлик билан беихтиёр уларга жўр бўлди.

Телефон гўшагидан ҳам узуқ-юлуқ кулгу товуши эшитилар эди.

Пиримкул Довудбек Якубовичдан оқ фотиҳа олгач, топширилган жамоат ишида ўзини кўрсатиб қўйишга жон-жаҳди билан тиришди. У гоҳ кўчма база теварагида, гоҳ қурилиш майдонларида ивирсиб юрар, ташмачилик, ўғрилик аломатларини интизор пойлар, баъзан тўп-тўп бўлиб суҳбатлашаётган ишчиларнинг, ҳамқишлоқларининг даврасига суқилиб кирар, фош қилишга арзигулик гап-сўзларни энтикиб овлар эди. Бироқ шу пайтгача хуноб бўлгани қолди, холос. На бирор бир талончиликнинг, на бирор бир ғаламисликнинг гувоҳи бўлди. Фақатгина бир гал қароргоҳ чеккасида чекишиб турган икки ишчининг сўзларини қулоғига қуйиб, ўзидан пича-пича қўшиб Заргаровга етказди. Ушанда ишчилар об-ҳавонинг ис-сиқлигиндан нолишган, бунақа шароитда чет элликларга ўхшаб хизматчиларга мўмайгина қўшимча ҳақ тўлашса яхши бўлишини гапиришар эди.

Заргаров Пиримкул аланг-жаланг шипшиган ахборотни хаёлчан тингларкан ҳорғин бош ирғади.

«Тўғри талаб, инобатга лекин аллақачон олганмиз. Ишчиларимизга куйинчак-лик қилаётганингиз учун сизга катта раҳмат, ака...»

Фаол жамоатчи талмовсираб қолди... «Мен не дейман, кўбизим не дейди!»

Кунлар шу тахлит шитоб билан ўтиб бормоқда.

Мана бугун ҳам Пиримкул заранг таёғини белига қўйиб, қурилиш қизғин бораётган Кўксойда ҳушёрлик билан ивирсиб юрибди. Сойликка туташ қирга ёйилиб кетган бир тўп қўй-эчкиси унинг ҳам жамоат ишини, ҳам тирикчилик ташвишини баб-баравар бажараётганидан дарак беради.

Чошгоҳ маҳали. Кун иссиқ. Бир ҳафтача аввал йўлсозлар текислаб-тепкилаб оби-тобига келтирган, кенг бир майдон тусини олган Кўксойда оқиш каска, эгниларига олачипор коржома кийган тўп-тўп ишчиларнинг қўли-қўлига тегмайди. Турнақатор тизилган «дунка» вагонлар устларига гумбаздек ортилган кўким-тир шағални кўзланган жойларга шовуллатиб тўкишади. Тўкилган шағал уюмларини баҳайбат бульдозер қариллаб-ариллаб у-ён бу-ён суриб, кўтарма ҳосил қиляпти. Махсус бригада анчагина нарида кулранг иштонбоғдай узалиб кетган кўтарма устига пайдар-пай шпалу рельс ётқизиш билан овора. У ер-бу ерда егилигу ичкилик солинган қутиларини кўз-кўз қилиб юрган, аҳён-аҳён иштиёқмандларни чорлаётган аёллару болалар кўзга ташланади.

Пиримкул, чанг-ғубордан кўзлари ачишиб, шовқин-суронда қулоқлари том битиб, хийла вақт тентиди. Бир гал оғир чайқалганича ўкириб келаётган «МАЗ» тагига тушишига сал қолди. Тағин бир гал шағал уюми ёнида куймаланаётган ишчининг белкураги бехос биқинига тегиб кетди. Фаол жамоатчи оғриқдан ингранаркан, ниҳоят, бу ерда беҳуда ўралашиб юрганини англаб етди. Сўнг тажанг бир қиёфада қоқила-суқила қир ёнбағридан ўтган авто йўлга чиқиб олди. Оёғидаги кўнжи кесиб ташланган резина этикни асфальт қопламага таптуп уриб чанг-гардини қоққан бўлди. Аммо юрагига шилимшиқ балғамдек ёпишган ғашликни сидириб ташлаёлмади. Бу ғашлик, бу хиралик кун тиғи остида куйиб-пишиб ишлаб ётган темирйўлчиларга қарагани сайин ортин борарди. Пиримкул негадир уларнинг соя-салқин жойларга бош суқиб, ялқовларча ғингишиб ётишларини, бошлиқларнинг режаларини барбод қилишларини истарди. Бироқ барчаси аксинча, хув, шпал тахламлари юкланган рельс ётқи-зувчи машина ёнида чекишиб, алланеларнидир маслаҳатлашиб турган икки бошлиқнамо кишининг хуш кайфиятига қараганда ҳамма-ҳаммаси кўнгилда-гидекка ўхшайди.

Пиримкул оғир, ланж қадамлар билан қирнинг нариги тарафига, қўй-эчки-лари хас-хус илинжида исмаланиб кетган ёққа юрди.

Кун тобора забтига олмоқда. Ориқ отнинг биқинидай дўнг-чукур, сап-сарик, адирликдан жимир-жимир ҳовур кўтарилади. Қаердадир сизловиқ жон-аччиғида чириллайди. Кўксой ёқдан техникалар гулдираши, шақир-шуқури, аҳён-аҳён ишчиларнинг бақир-чақири баралла эшитилади.

Пиримкул қир тепасига аранг кўтарилиб теваракка ҳорғин кўз ташларкан, туйқус сергак тортди. Шундоққина пастликда, авто йўл эшилиб-буралиб ўтган нариги қир ёнида биқинибгина турган «КамАЗ»га кўзи тушди. Унга бақамти турган эски бир «Москвич»нинг багажи ланг очиқ.

«Ана бу бошқа гап, — хаёлидан ўтказди Пиримкул, — ўғриларнинг зўрига йўлиққанга ўхшайман. Ана буни омад деса бўлади».

У унга чанғичидай заранг таёғига суюна-таяна қирдан эна бошлади. Кўпол, кўнжсиз этиклари остидан тошу тупроқ тирқираб ушалади. Худди Пиримқулни қувлаётгандай уч-тўрт қадам жойга шувиллаганча сирғалиб, думалаб борди.

Пиримкул адашмаган экан. Сочлари саватдек, тақамўйлов «КамАЗ»чи «Москвич» бағажидаги идишларга бирин-кетин ёқилги қуймоқда эди. У қирдан эниб келган Пиримкулга лоқайд кўз ташлаб қўйди. Аммо ёнидаги пак-пакана, қисик кўз кимса, заранг таёқ хўжасини таниди-ю, ранг-рўйи бўзариб, типирчилаб қолди.

— Э-э, ассалому алайкум, — деди у, Пиримкулга пилдираб пешвоз чиқаркан, — бардамгинамисиз, домилла, янгамлар, жужуқлар эсон-омонми?...

Пиримкул кўшни қишлоқлик фермернинг ялтоқланишидан ҳузурланса-да, сир бой бермай, у билан қўл учида кўришди.

— Ҳорманглар. Савдога барака, — деди истехзоли иржайиб.

— Э, тракторнинг жермойиси соб бўпти. Мана бу жигитдан илтимос қилиб... жуда яхши инсон экан, раъйимни қайтармай озроқ қуйиб беряпти.

— Ҳа, энди... давлатникини қуйиб беришдан осони йўқ-да.

Фермернинг аллақандай қоп-қора, жулдур уст-бошли нусха олдида каловла-ниши «КамАЗ»чини таажжублантирди.

— Тинчликми?

Пак-пакана фермер ҳайдовчининг ёнига пилдираб қайтиб, унинг қулоғига неларқидир пичирлаган бўлди. Аммо «КамАЗ»чи пинагини ҳам бузмади.

— Ув, ока, — деди у Пиримкулга, саватдек сочлари баттар хурпайиб, — қани, бўттан туёқни шиқиллатиб қолинг-чи, жаҳлим ёмон.

Пиримкулга худди шундай муомала керак эди. Икковлашиб ялинишса, оз-моз қуруғидан узатишса, нетаман, кўнглим қурғур бўш-да, деган хаёлда ташвишлан-иб турганди. Ҳайдовчининг қўполлиги айна мудаао бўлди.

— Хўп, хўп, — деди Пиримкул артистларча қийшанглаб, — кўрқиб кетдик. Мана, туёқни шиқиллатамиз. Шу кетишда Довудбек аканинг қошига борамиз. У ёғига Худо пошшо.

Ҳайдовчи гижинганнамо қўл силтади.

— Бор, боравер. Қани бирортасига гинг деб кўр-чи, чиққан жойингга...

Пиримкул ҳайдовчининг қўпол сўқишларини эшитмасликка олди. Унинг эсу дарди машиналар рақам-белгисини ёдда сақлаб қолишда эди...

...Афтидан, шу тонг Пиримкул ўнг елкаси билан турган экан. Қаранг, машина белги-рақамини калимадай қайтариб, димоғи чоғ бораркан, тагин фош қилишга арзигулик ҳодиса ҳали олдда эканини билмас эди. Бу воқеа қўй-қўзиларини қишлоқ кунчиқаридаги ўша сувлоққа эндириб борганида содир бўлди. Итқитиб юборил-ган тошдай пилдирабгина-гилдирабгина қирма-қир, сойма-сой ошаётган Пирим-кул илкис ўзини панага олди. Ё, тавба, кўргани чинми ё рўё? Бу қандай шарман-далик! Пиримкул кўзларига ишонмагандай сувлоқ томон яна пусиб-пусиб қаради. Йўқ, бу ўткир ва хушёр нигоҳлар алдамайди. Ана, бир эркак бир заифа билан жилға бўйида ҳиринглашиб турибди. Бир-бирига сув сепишадими-ей, тош отиб ҳазиллашишадими-ей... Тагин, теваракка ўғринча-ўғринча аланглаб қўйишлари-чи...

Ё, тавба, астафтурулло! Бу не кўргулик, бу не бузуқчилик? Овлоқ бир овулда кечаяптими бундай ошиқ-маъшуқлик? Ё, шу атрофдан ўтиб, қайтаётган шаҳар-лик шармсизлармикан?

Пиримкул яна синчков-синчков тикилди. Аъзои баданига ҳаяжонли титроқ таралди.. Ия, анови заифа ўзимизнинг Гулсаҳар-ку?! Ана, сой бўйлаб кетиб бора-ётган қора моллар ҳам ўшаларники, Кувондиқ махсумнинг мулки! Ё, тавба, бу не кўргулик, бу не шармандалик?! Обрули, иззати баланд хонадонининг қизи шу аҳволда бўлса, бошқалардан не кутиш мумкин? Эҳ, қандай шармсиз, бузуқ за-монларга келиб қолдик? Тўхта, тўхта, хўш, қизнинг ёнидаги ким? Ие, бу анови темирийўлчи уста-ку, ҳар икки гапида «оға» лаб, «ёшулли»лаб қоладиган. Қишлоқ-даги қанча одамнинг техникасини сошлаб берган у, ҳамма ҳурмат қилади. Ё, тав-ба, одам оласи ичида деб шуни айтади-да. Фирт бузуқ, хотинбоз экан-ку бу?!

Пиримкул шундай минг бир ўй, минг бир чама билан анови иккови сой бўйлаб кетишиб, кўздан пана бўлгунича пусиб турди. Димоғида аччиқ-аччиқ кул-ди.

XIII

Меҳмонлар уч киши эди.

Йосиро — қоқ қаншарига кўзойнак қўндирган, ўрта бўй, ўрта яшар киши, йўлсозлик техникалари ишлаб чиқарувчи фирманинг мутахассиси, кўзлари қисик, пешонаси дўнг.

Наконасу деганлари фойдали қазилмалар бўйича олим, шекилли, юрган жойида тош-тувроқ чангаллаб узоқ-узоқ тикилиб қолади. Паст бўйлик, бақалоқнамо киши. Митти кўзларини қисиб-қисиб гапирганида юзи алланечук теп-текис бўлиб қолар экан.

Кўприксозлик бўйича дунёга довруғи кетган мутахассис саналмиш Ямаюто анчайин жиддий ва сипо кўринади. Бўйи ҳам шериклариникидан тўрт энлик баланд. Сийрак сочлари алланечук кулранг товланади.

Ҳаммалари тоғу тош дидига мос кийинишган: аллақандай юпқа, лекин мустақкам матодан кўйлак ва серчўнтак нимча, оёқларида тагчарми қалин красовка. Елкаларига хизмат анжомлари солинган чарм хуржун-халта осиб олишган. Кўлларини калта-калта силкиб, тез-тез ўзаро чуғурлаб қолишади.

Довудбек Якубович меҳмонларни илиқ кутиб олди. Албатта, меҳмонлардан анча аввал бу ерга юқорининг кўрсатмалари етиб келган.

«Темир йўл қурилишида биз билан ҳамкорлик қилаётган, — дейлади ўша кўрсатмада, — бу бунёдкорлик ишига яхшигина маблағ қўшган япон биродарларимизнинг бир неча вакили меҳнат шароити билан айнан йўлсозлик ишлари бораётган жойларда танишиш истагидалар. Улар кўнгилдагидек кутиб олинсин. Ўзбек меҳмондўстлигининг бутун жозибасини ҳис этишсин. Японлар қурилиши айнан қизқин ва уюшқоқлик билан бораётган участкаларга таклиф этилсин. Улар энг аввало интизомни юксак қадрлашади. Шу сабаб иш ўринларида ё дам олиш жойларида беҳуда ивирсиб юришларга чек қўйилсин. Меҳнат нормаларини ошириб бажариш иштиёқида дам олиш пайтлари ҳам участкаларда қимирлаб юришмасин. Дам олиш пайти — дам, иш вақтида — иш. Худди шу интизомга риоя этиш доимий назоратда бўлсин. Бировнинг иши билан бошқа биров шуғулланишига асло йўл қўйилмасин... Япон биродарларда яхши таассурот уйғотиш сизу бизнинг долзарб вазифамиздир».

«Кўрсатмалар» Довудбек Якубовичнинг хийла энсасини қотирди. Худди бу ёқда ғирт тўнка, алифни калтак, нонни нанна дейдиган омилар, гўдакмижозлар юришгандай уқтиришларини-чи?! Хорижий меҳмонлар келаяпти, де-йишса ҳаммаси тушунарли-ку, нима керак ортиқча гап? Ҳатто баъзи ўринларда ишчиларнинг шаънига номуносиб гап айтилган. Гўё улар санқиб, яллама ёримни айтиб юришгандай. Келиб, уларнинг қандай фидойилик билан меҳнат қилишаётганини бир кўришса эди, балки бошқача ўйлашарди? Шинам кабинетларда ўтириб кўрсатма-уқтирма қилишни ҳўб қотиришади-да!

Йўқ, Заргаров ҳеч қанақа кўзбўямачилик қилмайди. Ким келса ҳам, марҳамат, ҳақиқий манзарани кўришсин. Бу ерда улар олдида уялтирадиган ҳеч қанақа қусур йўқ. Иш, иш ва яна иш. Керак бўлса, япон ҳам ўргансин ўзбек темирйўлчисининг фидойилигидан.

Довудбек Якубович энгилгина тамаддидан сўнг меҳмонларни қурилиш участкалари томон бошлади.

Йосиро рус тилини амал-тақал билар экан. Заргаров эса инглиз тилини бироз келиштира олади. Хуллас, икки ёрти бир бутун бўлиб, тузуккина тил топишиб кетишди. Наканансу овчи тозидай гоҳ олға кетади, гоҳ у ён-бу ён югургилаб қолади. Хуржун-халтаси ҳар хил тоғ жинслари билан лиқ тўлди ҳисоб. Бошини мамнун-мамнун иргаб, ўз тилида алланима деб кўяди. Йўлсозлик техникалари билимдони Йосирони кўпроқ маҳаллий аҳоли қизиқтириб қолди. Митти фотоаппарати бир зум тингани йўқ. «Ах, карошо, ах маладес», дея гоҳ эшак минган чолни, гоҳ ишчиларга қатик, қурут ташиб юрган болаларни суратга олади, ўзи ҳам улар ёнида хушхон туриб тасвирга тушади. Ямаюто ҳамишагидек сипо ва жиддий. Афтидан, кўприклардан бошқа нарса уни кўп ҳам қизиқтирмайди, ё бунақа тоғ манзараларини кўравериб кўникиб кетган. Ишқилиб, жим. Аҳён-аҳён қалин жилдли дафтарига айқаш-уйқаш белгилар билан алланеларнидир қайд этиб кўяди.

Заргаров меҳмонларни биқинидан тахлам-тахлам тоғ жинслари қабариб кўришиб турган баланд қоя томон бошлади. Қоя устидан йўлсоз-қурувчилар иши анча бемалол кўринади.

Куёш олов тўла баркашдек, қоқ тепада қотиб қолган. Ҳарорат тобора ортмоқда. Иссиқдан қизиб кетган харсангларга қўл тегизиб бўлмайди. Узоқ-яқиндан жи-мирлаб ҳовур кўтарилади.

Ниҳоят, меҳмонлар қоя чўққисига чиқиб олишди. Бу ердан чиндан ҳам бутун меҳнат жабҳаси яққол кўзга ташланар экан. Тоғлар тобора қуюқлашиб, буюқлашиб кетган томонда, гумбурлаш товушлари, чанг-тўзон билан кўтарилаётган тоғ жинсларининг шақир-шуқри элас-элас қулоққа чалинади. Ундан сал берида чуқур сайхонлик ичиди сунъий сув йўли, қурувчиларнинг каскалари куёш нурида

ялт-юлт этиб кўзга ташланади. Аллақачон ётқизилган бетон кувурлар устига авто-самосваллар шағал тўкмоқда. Қоянинг шундоққина тагида ўн-ўн беш чоғлик бульдозерлар, баҳайбат экскаваторлар ҳайқирганича қазиб-кўпориб ётишибди. Чанг-тўзон, бақир-чақир, иссиқ ҳавода муаллақ туриб қолган. Улардан анча пастда шпал рельс ётқизиш ишлари авжида, ишчи поездлари келтирган панжараларни махсус машиналар кўкиш шағал кўтармаси устига тўшаяпти. Кўлқоп кийган ишчилар «ҳа-а, баракалла», «чапроқ», «ўнгрқ» деган ҳайқириқлар билан рельс мурватларини қотиришади. Шовқин-сурон авжида.

Меҳмонлар темир йўл қурилиши манзараларига ўн-ўн беш дақиқа ҳангу-манг, нафас олмай тикилиб қолишди. Ямаютонинг жиддий ва сипо қиёфасидан асар ҳам қолмаган. Ҳаяжон ва ҳайратдан оғзи ним очик, гоҳ қўлини манглайига соябон қилиб тикилади, гоҳ кўзойнагини оппоқ рўмолчаси билан шоша-пиша артиб бурни устига кўяди. Гоҳ кулимсираса, гоҳ қойил қолганнамо бош чайқайди.

Охири чидаёлмай япончасига чинқириб юборди. Йосиро ҳам астойдил бош чайқаб уни маъқуллаган бўлди.

— Нима деяпти? — деб сўради Заргаров азбаройи қизиқишидан Йосиро томон энгашиб.

Йосиро қулоч ёйиб ҳайқирди.

— Буюк! Тарихда қоладиган қурилиш!

— Буни ўзимиз ҳам биламиз, — деди Заргаров ҳазиллашган бўлиб, хорижликларнинг самимий эътирози уни буткул яйратиб юборган эди.

— Во-о, — Йосиро туйқус қазिश-текислаш ишлари кетаётган томон ишора қилди. — Бизникилар. Кетдик кўрамиз ва сўраймиз, сўраймизки бизникилар қандай.

Чиндан ҳам чанг-тўзон ичида ишлаб ётган бульдозерлар ва экскаваторларнинг аксарияти бошқа юртлардан келтирилган эса-да, япон технологияси асосида яратилган эди. Йосиронинг оғзини тўлдириб «бизникилар» деганича бор.

Улар қувноқ қий-чув билан пастга эна бошлашди.

Дилшодбек ўша ерда эди. Янги бульдозерларидан бирининг зўриқиши оқибатида ҳаво ҳайдовчи шлангларидан бири ёрилиб кетган экан. Ушани эндигина ямаб бўлиб, ёш бульдозерчига керакли маслаҳатлар бериб, елкасига оғаларча қоқиб ишига ривож тилаб турган эди. Туйқус Довудбек Якубович етаклаган ажнабийлар келиб қолишди. Заргаров ҳам Дилшодбекнинг шу ердалигидан қувониб кетди. Ҳартугул, техникани тушунади, анави мутахассис Йосиро билан бемалол тиллашади.

Дилшодбекнинг коржомаси чанг-чунгга беланган, юз суяклари бўртиб чиққан чаккаларидан жиққа тер оқарди.

Заргаров уларни бир-бир таништириб ўтди. Йосиро мистер Матчонов мастер Матчонов ҳам экаңини билиб қувониб кетди.

— Ў-ў... — деди Йосиро чанг-чунгдан хира тортган кўзойнагини яхшилаб артар экан. — Бизникилар қалай? Еққан. Иши зўр.

— Яхши. Зўр, — деди Дилшодбек кулиб.

Йўл қурилиш техникалари мутахассиси тузуккина ҳазилкаш экан. Бир пайт у ажнабийларга анқайиб турган ёш ишчини бир чеккага суриб бульдозерга ўтирди. Ҳамма ҳайрон. Айниқса Заргаров.

— Қани, ўт олдир-чи энди, — деди у мастер Матчоновга айёрона кулиб, бульдозердан сакраб тушаркан.

Дилшодбек таажжубланиб бульдозерга ўтирди. Керакли тугмачаларни босди. Бироқ мотор миқ этмади. Курмағур, Йосиро ниманидир чалкаштириб қўйган кўринади.

Дилшодбек у ён-бу ён зимдан кўз ташлаб бош қотира бошлади. Юз-кўзларини баттар тер босди.

Бу ёқда Заргаров ҳам ўн туғиб турарди: «Ишқилиб шарманда қилмасин-да, созласин-да».

Ямоюто қалин жилдли дафтарига ҳамишагидек айқаш-уйқаш ҳарфлар билан алланеларнидир қайд этиб кўймоқда. Ҳазилкаш Йосиро Наконасуга ўзича бепарво, нималарнидир бетиним уқтираяпти.

Туйқус шовқин-сурон ичида Дилшодбек ўтирган бульдозер мотори қар-қарлаб ўт олгани эшитилди. Кўп ўтмай мистер ва мастер Матчоновнинг мамнун қиёфаси кўринди.

— О, кей, — қулоч ёйиб ўз олқишини ёғдирди Йосиро, — о, кей... Бу масала қийин, қийинки кўплар билмайди.

Дилшодбек ҳамиша бажариб турган ишидек, ўзича бепарво кўл силтади.

— Нима гап? Қатига тегинган экан? — дея ҳовлиққанича сўради Заргаров.

— Э, шунчаки... замикания қиладиган бир нозик жойи бор. Ушани сал-пал сийпалаб кўйган экан.

Йосиро мастер Матчонови кўлтиқлаб олди. Иккови бульдозерни айланиб-ўргилиб техника иси уфуриб турган суҳбатга ўтишди.

Заргаров қолган икки меҳмонни етаклаб «дунка» вагонлар шағал тўкиб, кўтарма ясаётган томонга кетди.

Иссиқ забтига олган. Гўёки эксковаторлар уйиб ташлаган улкан тош бўлаклари, худди ҳаммомдаги каби ўзидан ҳарорат чиқараётгандек туюлади. Чанг-тўзон, шовқин-сурон авжида. Ишчиларнинг кўли-кўлига тегмайди.

Довудбек Якубович меҳмонларни обдон томошалатиб бульдозер ёнига қайтидю хангу манг қотди. Дилшодбек алланималарнидир ҳижжалаб тушинтирар, Йосиро кунт билан дафтарига қайд этиб борар, аҳён-аҳён «о, кей», «о,кей»лаб кўзойнагини тўғрилаб кўяр эди.

— Нима гап? — сўради Довудбек Якубович Дилшодбекни бир чеккага тортиб.

— Бульдозерни такомиллаштириш ҳақида гаплашдик.

— Нималарни ёзиб олаяпти?

— Э, бир-икки фикрим ёқиб қолди унга. Чиппа ёпишиб олди, илтимос, батафсил тушунтиринг, ёзиб олай, деб ҳоли-жонимга кўймади.

— Во-о, о, кей, — Йосиро йўргалаб келиб Заргаровнинг кўлтиқидан олди, — мистер Матчонов, во-о, геней! Катта талант. Биз уни таклиф этсак Японияга, йўқми қаршилиқ?

— Қаршилиқ бор, — ҳазиллашиб эътироз билдирган бўлди Довудбек Якубович, — у ўзимизга ҳам керак.

Йосиро жиддийлашди.

— Компания темирйўл билан келишамиз биз.

— Жаноб, бу масалани ўйлаб, маслаҳатлашиб кўрамиз ҳали, — деди Довудбек Якубович, Йосиронинг хиралигидан тезроқ қутулиш учун гапни лўнда қилиб.

— О-о... о, кей, о, кей...

Улар кета бошлашди. Заргаров қўлларини белига тираб, кулимсираган кўйи харсангтош устида бургутдек турган Дилшодбекка фахр билан қараб кўйди.

* * *

Барибир ишнинг пачаваси чиқишига бир баҳя қолди. Эртаси куни японлар металл кўприк кўрилиши мўлжалланган худуд билан танишиб, йўл-йўлакай тоғ портлатувчиларнинг икки оғиз суҳбатини олиб қайтиб келишаётган пайт галати воқеа юз берди.

Пайдар-пай қатнаб ётган, устига шағал юкланган автосамосваллардан бири улар ёнида вашиллаб тўхтади.

— Эй, ҳорманглар меҳмонлар!

Шундай тантанавор салом-алик билан кабинадан Икромиддин тушиб келди.

«Ия, эксковаторчи-ку бу?! Нима учун автосамосвалда ишлаб юрибди экан?!» Шу фикр лип этиб хаёлидан ўтди Заргаровнинг. Бир зумда қош-қобоғи осилди.

— У-ў, Икромиддин! — ҳайдовчи билан кўл бериб кўришди Ямаюто. — Нўв... нўв...

Японлар кеча иш пайти Икромиддин билан яхшигина танишишган, унинг уста эксковаторчи эканини мақташган эди. Улар синчков халқ! Афтидан уни автосамосвал рўлида кўриб японлар ҳам ҳайрон. Бекорга анови Ямаюто «нўв... нўв...»лаб қолмади.

— Сиз эксковаторчи? — дея ажабланган қиёфада сўради Йосиро, Заргаровнинг бутун гумонларини бир зумда тасдиқлаб. — Юрибсиз юк ташиб нега?

Довудбек Якубовичнинг хаёлидан интизом ҳақида кўрсатмалар жонланиб, аъзои баданидан совуқ тер чиқиб кетди: «Тамом! Иш пачава, бундан ортиқ ўзбошимчак бўлмайди».

Икромиддин кўлларини пахса қила-қила, амал-тақал билан рус тилида тушунтира кетди.

— Эксковаторда бугун тунда ишлайман. Ҳозир бўшман. Аммо лекин самосвалчи дўстим касал бўлиб қолди. Ўрнига ишлаб турибман, ўлиб қолмасман. Ҳам машина туриб қолмайди, ҳам дўстимнинг кунлик режаси тўлади.

Йосиро эшитганларини даров шерикларига таржима қилиб берди. Аввал Ямаюто, сўнг Наканасу гўё гаройиботни учратиб қолгандай, Икромиддинга яқин келиб, уни бош-оёқ синчиклаб, синчиклаб кузатишди.

Заргаров тарашадай қотган: «Тамом, шарманда бўлдик, иш интизомини ҳар нарсадан устун қўяди бу қургур японлар, ҳозир роса мириқиб қулишса керак».

Наканасу митти фотоаппаратини шайлаб Икромиддинни устма-уст суратга олди. Суратга оларкан, таржимон Йосирога алланелар деди. Йосиро экскваторчи-ҳайдовчига яқин келиб, бош кўрсаткич бармоқини бир-бирига ишқалаб сўради.

— Пули-чи? Икки жойда ишлаб ҳақ оласизми?

Икромиддин тиззаларига уриб, шарақлатиб кулди.

— Қанақа ҳақ? Айтдим-ку, дўстимнинг ўрнига чиқдим деб. Балки яхши ишласам дўстимга тузук ҳақ ёзишар, ҳалоли бўлсин.

Йосиро таржима қилиб берар-бермас японлар ҳайрат ва ҳаяжон билан чуғурлашиб қолишди. Сўнг галма-гал Икромиддиннинг қўлини самимий қисиб қўйишди.

— Наканасу газетага майлими ёзсам деяпти. У «Токио тонги»га жамоатчи муҳбир, — деди Йосиро тинимсиз илжайган куйи бош ирғаётган олим томон ишора қилиб. — Сиз ҳақингизда зўр мақола қилмоқчи.

Икромиддин илжайди.

— Ихтиёрларинг.

Заргаров энгил тортиб манглай терларини артди: «Худога шукр, зап ишчиларимиз бор-да».

Йосиро Довудбек Яқубовичнинг қўлини қисди:

— Мистер, сизларнинг ишларингиз ҳам, одамларингиз ҳам буюк экан.

XIV

Худо хоҳласа, тез кунлар ичида Кункулба қад ростлайди. Амиркулнинг болалик орзуси рўёбга чиқар дамлар яқин. Балки, яккаю ягона арзандаси бир кун ўсиб-улғайиб, ўзи учун атаб қурилган уйни кўриб, отасининг дидига, фаҳм-фаросатига қойил қолади, офаринлар айтади. Худо умр берса, Амиркул боласининг кўзидаги миннатдорчилик учқунларини кўради ўшал кун. Ушал кун Амиркул тагин ўн-ўн беш ёшга яшариб кетса ажабмас. Мабодо, унганча Тангри таоло ажал чўбинини юбориб, бу хокисор бандасини йиғиштириб олиб кетса ҳам Амиркулнинг армони йўқ. Кункулба қурилган! Ўсиб-улғайган ўғли бир калима оят ўқиб марҳум отасининг ҳақиға дуо қилади: «Э, пок Парвардигор, отам мен учун шундай ажойиб уй қурдирган, сен ҳам падарим ҳақиға жаннатингдан бир қаср ато эт!..»

...Амиркул шундай хаёлларга бораркан, беихтиёр кўнгли бузилиб, кўзларига севинч ёшлари қалқийди. Бутун борлигини ҳаловат, фараҳ қоплайди, ўз-ўзидан мамнунлик, қониқиш ҳиссидан яйрайди. Аммо у бу хил туйғулардан ҳаволаниб кетган эмас. Ҳамиша ерда, ҳамиша хокисор, ўзини ёв кўрғонида юрган жосусдай ҳис қилади. Сир бой бермаслик, топган-тутгани тоғ бўлса ҳам ўзини ғарибгина кўрсатиш, бировни оға, бировни ини деб тинч-тотувгина иш битириш жон-қонига сингиб кетган. Ҳатто бот-бот ўз-ўзига тақрорлаб юрадиган ҳикмат ҳам тўқиган. «Ҳамиша бошинг таъзимда, қўлинг кўксингда турсин, шунда киссангга яқин бўласан».

Ростдан ҳам файласуфона, сермаъно гап. Қойил қолиш керак. Чин-да, тавозеъ-таъзимга маҳлиё кимса, қовушган қўллар остидаги киссага фаросат қилармиди? Хоҳлаганинчга қаппайтиравер уни.

Бугун ҳаво эрталабдан исиб кетди. Куёшнинг тафти баланд, мўл-кўл ўт қаланган ўчоқдай лов-лов ёнади. Кўчма база ичи-таши ҳам жазирамада жизғанак бўлиб ётибди. Тап-тақир, қурушқоқ ер оғир машиналар кириб-чиқаверганидан таннознинг упа-элигидай кўпчиб, чанг тупроғи майиндан майин тортиб кетган. Кенг майдон тоғ-тоғ тахлаб қўйилган темир-терсак, сим, ёғоч уюмлари, қоп-қоп сement, мих-маҳкамлаш маҳсулотлари иссиқдан ҳансираб ётгандай туюлади. Омонатгина қурилган тим тагида ёғлаш-мойлаш маҳсулотлари, гумбаздек сестерналар, карбид, электрод солинган маҳсус идишлар чанг-тупроқ укпарига беланган.

Амиркул қўлларини орқасига чалиштириб, кенг база майдони бўйлаб гўё ўз мол-мулканин кўздаң кечираётган бойваччадай мамнун-масрур кезиб юрибди. Димоғида энгил-елпи хиргайи.

*“Замон, замон бизнинг замон,
Даврон бизники...”*

Бугун базада негадир сокинлик. Аллалололар ортиб кетган узун «КамАЗ»дан сўнг бу ерга бирорта улов доримади ҳали. Одатда бундай пайтда майдон юк кел-

тирган, юк олиб кетаётган, оғир, узун машиналар билан тўлиб кетарди. Ё, кўчма базанинг куни битгани чинмикан? Хув, ўтган якшанба ғилай экспедитор йигит шунақа гап топиб келди-ку. Айтишича, марказ — Жувонбел йўналиши бўйича ишчи поезди қатнови бошлангандан буён кўчма базага эҳтиёж қолмаган эмиш. Энди бу сербарака гўша бузилар экан. Амиркул бу хабарни эшитиб, ичида нимадир бузилгандай қимирлаб қўйди. Аммо сир бой бермади. Одатдагидек хокисоргина илжайди. «Каттаконлар не дейишса, шу, бизлар бир хизматчи, қил деган ишни қилаверамиз».

Ғилай экспедитор эса серҳашам уйи бузилиш режасига тушгандек оғир сўлиш олди. Бу иккови база қурилган, Амиркул эндигина ишга кирган кундан бери ошқатиқ. Тез тил топишиб кетишди. Ғилай сотишга мўлжалланган нарсалар ҳақида секин шипшийди. Амиркул ими-жимиди харидор-мижозни топиб, рўбарў қилди. Аммо икковининг ҳам виждони тоза. Ғилай бу нарсалар давлат мулки эмаслигини, ўша ёқда, қурилиш бозоридан нақд пулга сотиб олганини, бу томонга жўнаётган тап-тайёр машина борлиги учун, тирикчилик-да, сотиш илинжида шу ёққа олиб келганини ҳаммиша ҳормай-толмай такрорлайверади. Амиркул унга ишонди ва изидан ўзи ҳам уч-тўрт оғиз инжиқландиб олади. Мижоз эски бир таниши эканини, ҳеч кўнглидан ўтолмаганини, айниқса, ўзига ҳеч нарса қолмаётганини бот-бот таъкидлайди. Хуллас, ҳар икковлон кўзга кўринмас аллақандай кучлар олдида ўзларини бир кур-бир кур оқлаб олишган бўлади. Худди намоз ўқиётган ибодатгўй у ён-бу ён аланглаши мумкин бўлмагандай, хуфя савдо пайти икковлон бир-бирининг кўзига қарамайди.

Ана, ўзлари ҳам кўриниб қолдилар. Ия, ҳовлиқиб шу томон келаяпти-ку! Оғзининг ўн биринчи калишдай ёйилиб турганига қараганда, димоқи чоғ, вақти хуш. Туновин шаҳарга тушиб кетганди, бир янгилик топиб келаятганга ўхшайди.

Оқ оралаган сочлари саватдек ҳурпайган, узун бурун, калта оёқ, кенг елкалари бир ён оғиб турадиган Жаъфар ғилай чиндан ҳам тиржайганича қоровул томон келар эди. Амиркул одатдагидек хокисор илжайиб, таъзим-тавозега шайланди.

— Ҳорманг, жанговор кўрикчи, — деди ҳаммишаги чийилдоқ товушида экспедитор, сўрашмоққа қўл чўзиб.

— Ассалому алайкум, Жаъфаржон. Қалай, яхши бориб келдингизми? У ёқлар тинчми? Чарчамадингизми?

— Яхши, — деб қўйди ғилай хушхандон қўл силкиб, сўнг қопланган семент устига кет қўйиб ўтирди. — Суюнчидан чўзаверасиз энди, Амир ака.

— Бош устига, биз тайёр, Жаъфаржон. Сабабини билсак бўлди.

— База бузилмайди, наборот, яна кенгаярмиш.

— Йўғ-е!

— Ҳа, мана шу қишлоқда катта станция қурилар экан. Ишчилар учун уйлар. База яна кенгайди.

— Овулимиз обод бўлиб кетаркан-да...

Ғилайнинг энсаси қотди.

— Ҳа, энди... ўзимиз обод бўлаверайлик-чи.

— Эртага, — деб эмранди Амиркул, — ҳалиги... сиз ёқтирадиган қозонкабоб биздан, ёнида бўйни узун қоровули ҳам бор.

— Э, яшшанг, — деди ғилай пихиллаб кулганича.

— Қачон десангиз биз тайёр.

— Энди-и... Амир ака, ҳаракатингизни қилаверинг. Яхши бир курсига эгалик қиласиз. Бизлар темирйўлни битказиб бу ерлардан кетамиз.

Амиркул одатдагидек сир бой бермай, қувончини, ҳаяжонини ичга ютиб, қўлини кўксига қўйди.

— Насибага яраша бўлади-да, Жаъфаржон. Худога шуқр, қорнимиз тўйиб турибди.

Жаъфар ишонмагандай истеҳзоли тиржайиб қўйди. Сўнг туйқус нимадир эсига тушиб қолгандай қоровулга саволчан тикилди.

— Айтганча, анави чўкичингиз нима бўлди? Сотиб-потиб юбормадингизми?

— Йўғ-е... Уйда. Нимаиди?

— Да, бир танишим бор. Катта бошлиқ, ҳар хил антиквар нарсалар билан шуғулланади. Сизнинг чўкичингиз ҳақида гапиргандим, қизиқиб қолди. Сотасизми?

— Йў-ўқ. Бизга қадрли, муқаддас нарса...

— Қўйсангиз-чи, эскича гапларни. Сотинг, яхши ҳақ беради. Кейин... у керакли одам, зарур пайт қўллаб юбориши мумкин.

Амиркул ўйлаиб қолди.

— Билмасам...

— Э, нимасини ўйлайсиз, — пишанг берди Жаъфар, — ўша алмисокдан қолган чўкич сизга нима керак? Худо хоҳласа, бу ёғи сизга яшил чироқ, пичоғингиз мой устида бўлади. Аллақандай чўкич билан қулдай қора терга ботиб ишлаб юрмайсиз. Қайтам, уни тезроқ пуллаб юборинг, йўқса, бирор амалдорми, зўравонми илиб кетади.

Амирқул бош қашлаган куйи ўйланиб тураверди.

— Кўрамиз, Жаъфаржон, кўрамиз. Озгина сабр қилайлик-чи. Сотсам ҳам, сизсиз сотмайман.

* * *

Консой узра қурилаётган ёйсимон кўприк ҳам битиб қолди. Сўнгги бутлаш, пайвандлаш ишлари бўлиб ўтди. Аини пайтда шпал рельс ётқизувчилар зўр бериб ишлашмоқда. Нашиб бўлса, мустақиллик куни арафасида ушбу фаройиб иншоотнинг очилиш маросими бўлади! Узиям кўприкмисан кўприк-да: узунлиги 250, баландлиги 50 метр! Устидан қараганнинг ҳам, пастидан қараганнинг ҳам боши айланиб, кўзи тинади. Беихтиёр «қойил» деб юборади.

Консойга кўприк қуриш аввал бошида анча-мунча баҳс-мунозараларга, тортишувларга сабаб бўлди. Баъзи мутахассислар сойликни айланиб ўтишни, айримлари сунъий сув йўли қуриб, устидан темир йўл ўтказишни маслаҳат беришди. Аммо компания раиси қатъий туриб олди: «Кўприк қурамиз». Бу шунчаки қайсарлик эмас, балки ўз кучига, ўз иқтидорига ишонган, фикрчан, ташаббускор раҳбарнинг ишидаги собитлиги эди. Қолаверса, темирйўлчилар кўприксозлик борасида ҳам тузуккина тажриба тўплашган эди. Амударё узра қурилган қўшқўприк, Бойсунда, Деҳқонободда бунёд этилган ўттизга яқин каттаю кичик кўприклар яхшигина сабоқ ўрнини ўтаган. Демак, иккиланишга, саросимага ҳожат йўқ.

Компания раиси шахсан ўзи Консой кўпригини назоратига олди. Қурилиш майдонида оддий ишчилар қатори ҳафталаб юрди. Жойнинг табиий шарт-шароитларини, иш жараёнини ўрганди. Шунга қараб қатъий қарорлар қабул қилди, керакли кўрсатмалар берди.

Довудбек кўприк қурилиши қизгин кечган ўша кунларни эсларкан, ҳамиша ҳаяжонга чулғанади. Ахир бундай улкан иншоотни бунёд этиш ҳазил эмас-да. Аввал сой бўйлаб ҳар беш-олти метрда бетон устунлар ўрнатилди. Ҳар бир устун ўн-ўн беш метрлик пойдеворга эга. Пойдевор учун махсус машиналар метиндек тўсгранит ерни қавлаб катлаванлар қазишди. Иш кечаю кундуз давом этди. Кўприк-созларнинг қўли-қўлига тегмади. Устунлар учун махсус маркали бетон қоришмасидан фойдаланилди. Бу хил бетон вақт ўтиши билан тобора мустаҳкамланиб боради. Металл конструкция ишларида темир-бетон қопламаларни ётқизишда ҳам энг замонавий техникалардан фойдаланилди. Айниқса, Германиядан сотиб олинган қудратли кранлар жуда қўл келди. Бироқ барибир сўнгги сўзни қурилиш раҳбарларининг салоҳияти, ишчиларнинг фидокорлиги айтди. Ниҳоят, яхшиларнинг кўнглини қувонтириб Консой кўприги қад ростлади.

Довудбек Заргаров Алпомишнинг ёйидек ястаниб ётган кўприк этагида хаёлчан тураркан ўша суронли кунларни бир-бир эслади. Қурилманинг нариги чеккасида шпал-рельс ётқизаётган темирйўлчиларни бир-бир бағрига босгиси келиб кетди.

Кўёш ҳамишагидек мўл-қўл нур сочмоқда. Борлиқ тандирдек қизиб кетган. Ён атрофидаги қир бағирларидан энгил ҳовур кўтарилади.

Бир пайт автойўл ёқасига аллақандай машина тўхтади. Кабинадан новча бўй, бошига кенг айвонли шляпа кийган бир киши тушди. У қўлларини пешонасига соябон қилиб кўприкка, қирлар оралаб кетган темир йўлга узоқ-узоқ тикилди. Сўнг шошилмай Заргаров томон ажабсиниб юрди.

— Ассалому алайкум, ҳорманглар.

Новча бўй киши хуштавозеъ билан Заргаровга қўл узатди. Унинг ёши етмиш-етмиш бешларда. Тарашадек озғин. Шляпа тагидан чиқиб турган сочлари оппоқ. Гап талаффузига қараганда қозоққа ўхшайди.

— Келинг, ака, — деди Довудбек у билан кўришиб.

Меҳмон ўзини таништирди. Қирғизистонлик экан. Исми-шарифи — Жусупов Талат. Касби бўйича кўприк-соз муҳандис экан. Аммо тақдир тақозосига кўра савдогар бўлиб кетибди. Тожикистондан тропик мевалар олиб бориб сотар экан.

— Бу ерлардан кўп ўтиб, қайтаман, — деди Талат оға рус тилида, — сизларнинг ишларингизни кўриб ҳавасим келади. Баъзан соатлаб томоша қиламан.

— Нима, Қирғизистонда бунақа ишлар қилинмайдими? — дея ҳазил аралаш сўради Довудбек.

Талат оға пешонаси тиришиб, қўл силтади.

— Э-э... ҳаммаси ўлда-жўлда. Таласда олти йил илгари бир темир йўл қурилиши бошланган эди. Атиги қирқ километр. Лойиҳасида иккита кичик-кичик кўприк ҳам кўрсатилган. Ана шу темир йўл ҳали битгани йўқ. Ҳаммаси ўзбошимча. Темирйўлчилар кўприксозлар билан, кўприксозлар автотранс билан жанжаллашгани жанжаллашган. Ҳар бири ўз фойдасини ўйлайди.

— Жанжалдан фойда йўқ. Ишлаш керак, — деб қўйди Довудбек.

Жусупов қўшни юртнинг ижтимоий-иқтисодий ҳаётидан тузуккина хабардор чиқиб қолди. Афтидан, матбуотни синчков кузатиб боради. Айниқса, мана шу қурилаётган темирйўл магистрали билан жуда қизиқар экан. Жуда кўп далил-рақамлардан яхшигина хабардор. Меҳмоннинг ана шу хислатлари Довудбекнинг унга нисбатан ҳурматини оширди.

— Аввало сизларда сиёсий барқарорлик жуда мустаҳкам, — деди Талат оға кўприк устунларини силаб кўяркан. — Буни ҳаммамиз тан оламиз. Кейин кадрларга эътибор катта. Ҳар бир соҳага қобилиятли кадрлар топиб қўйилган. Масалан, темирйўл тизимини олайлик. Тўғриси, мен мана шу қурилишнинг муваффақиятига илгари ишонмаган эдим. Авантюра, деб кулганман. Аммо вақт кимнинг кимлигини кўрсатади. Ҳукуматнинг мана шундай муҳим тармоғи ўз эгасини топганига тан бердим. Темирйўл тизими ишончли, салоҳиятли қўлларда. Ишни бу даражада уюшқоқлик, тартиб-интизом билан олиб бориш жуда қийин. Тўғриси сизларга қойил қолдим!

— Эътиборингиз учун раҳмат, — деди Заргаров самимий кулиб. — Сизни мана шу кўприкнинг очилиш маросимига таклиф этаман. Агар координатларингизни берсангиз, албатта.

— Бажону дил.

Талат оға бир парча қоғозга манзили ва телефон рақамларини илдамгина ёзиб берди.

Уларнинг дилкаш суҳбати узоқ давом этди.

XV

Пиримқулни пирлар қўлламаётганга ўхшайди. Омади чопмаганидан чопмаяпти. Уйда ҳамшигаддек хотинидан тортиб, бола-чақасигача жеркийди, тергайди: «Анови бошлиқ олдингизга хашак солиб қўйибди. Ургилдик сиздай жамоатчи халқ контролидан. Бундай қисир вазифасидан нима наф? Ана, укангизга қаранг, оддий қоровул, лекин жарақ-жарақ пул қиялпти».

Пиримқул минг тихирлик қилса-да, барибир аҳли рўзгорининг эътирозлари ўринли эканини тобора тан олмоқда эди. Тўғри-да, бу юришда қачон ёруғликка чиқади? Чўнтак ҳам, калла ҳам мундан кунга қоқ бўлиб бораёпти. Устига устак жамоат ишида ҳам шу пайтгача тузукроқ хизмат кўрсатмади. Аҳён-аҳён сақичдек кўпиртириб, Заргаровга етказиб турган ахборотлари қайсар бошлиқни ҳали қойил қилгани йўқ. Масалан, ўша кунги саховатпеша ҳайдовчининг маш-машасини олайлик. Пиримқул ўша ёқилга олди-сотдиси ҳақида Довудбек Якубовичга яй-раб-яшнаб гапириб берди. Албатта бошлиқ газаблангандай бўлди. (Кимдан? Фаол жамоатчи сергак-сергак термулса-да, барибир буни илғай олмади.) Сўкинди, туюқди. Аммо саховат пеша ҳайдовчига қандай жазо қўллагани Пиримқулга қоронғу. Ҳойнаҳой, ойлик-мойлигидан жарима ундирилган, фаол жамоатчи истагандай ишдан думини тугиб юбормаган. Дағал «КамАЗ»чини Пиримқул кейинчалик ҳам бир-икки узоқдан кўрди (Яқин боришга юрак қаёқда, роса жаҳлдор экан-ку, ярамас). Машинасини бўкүртириб ҳайдаб юрибди. Қайтам ўшанда тойхардай даров йўртиб кетмай, дадил-дадил сиёсат билан кўрқитиб, ярамасларнинг уч-тўрт сўмини шилиб олгани маъқул эди. Афсус, фаол-жамоатчининг ўзидан ўтди, ҳовлиқди.

Пиримқул шундай тажанг хаёллар қуршовида эски мотоциклини пат-патлатиб қўшни қишлоқдан, бир жўрасининг худойисидан қайтмоқда эди. Ниҳоят, Қипчоқнинг қораси кўринди.

Кун пешиндан оққан. Жазирама. Теварак-атроф Пиримқулдан баттар ўз ҳовурига ўзи димланиб ётибди. Қишлоқни қуршаган баланд-паст қир-адирлар тузлаб қуритилган теридай тап-тақир, ола-қуроқ. Олис-олисдан сувлоқдан қайтаётган пода кўзга элас-элас ташланади.

Пиримқул мотоциклини зориллатиб қишлоқ йўлига бурилди. Бурилди-ю, темирйўлчиларнинг кўчма базасидан чиқиб келаётган узун кузовли «Маз»ни кўриб қолди. Машинага арматура, қувур тахламлари беармон юкланган эди.

Пиримқул саросималанди. Ички бир туйғу машинани тўхтатиб, қаёққа, нима

олиб кетаётганини сўраб-суриштиришга ундади, тагин бир танбал хаёл, эътибор берма, нима, бундай таши-ташини кўрмаганмисан, хойнаҳой, одатдагидек қурилиш майдонини кўзлаб боришяпти, дея уни юпатар эди. Фаол жамоатчи барибир ички туйғуга бўйсунди.

«Таваккал, — ўйлади у, — қани би-ир сўроққа тутиб кўрай-чи, балки худо бериб...»

Пиримқул ширин тамшанганича мотоциклни орқага бурди. Йўл таннозинг белидай ингичка тортган, қорамтир тош-гранит қатламлари бўртиқ-бўртиқ тик тепалик ёнидаги муюлишда тўхтади. Шоша-пиша мотоциклни йўлга кўндаланг кўйди-ю, ўзича бузилиб қолган пат-патини тузатаётган киши бўлди. Шу орада чўнтагидан қизил боғичини чиқариб, тирсак устига танғиб олишни унутмади.

Кўп ўтмай «МАЗ» кўринди. Ҳаш-паш дегунча теваракка қоп-қора дуд пуркаб, ўкирганича муюлишга яқин келиб қолди. Пиримқул эса парвойи палак, куйма-ланган куйи тураверди. «МАЗ» йўл ўртасида кўндаланг қотган мотоциклни илғади, тезлигини пасайтириб, устма-уст сигнал чалди. Аммо фаол жамоатчи қару кўрдай ўзича эътибор қилмади. Машина қирқ-эллик қадам нарида тисиллаб тўхтади.

«Кўрқиб кетишди, — қувнаб хаёлидан ўтказди Пиримқул, виқор билан қизил боғичини тўғрилаб кўяр экан. — Бир гап бор бўлар-да.»

Машина ойнаси кун нурида жимир-жимир товланмоқда эди. Шу сабаб ўғринча кўз ташлаган Пиримқул кабидада ўтирганларни аниқ-тиниқ кўролмади.

Бир оздан сўнг чап ёнидаги эшик оҳиста очилиб, ҳайдовчи ерга сакраб тушди. Бўйнига ташлаб олган бир парча оқ сурпига юз-кўзларини арта-арта Пиримқул томон юрди.

— Ассалому алайкум, тоға, қалайсиз?

Пиримқул қирра бурун, қийиқ кўзли, хушсурат йигитга бепарво бош ирғаб кўйган бўлди.

— Мотоцикл бузилдими? Ёрдам керакми? — дея табассум билан сўради ҳайдовчи.

Пиримқул пўнғиллади.

— Узларингга ёрдам керакмасми? Жуда узоққа жўнаганга ўхшайсизлар?

Ҳайдовчи фаол жамоатчининг билагидаги қизил боғичга анграйиб қараркан, кўрқиб кетгандай кўзларини пирпиратди.

— А? Ёрдам керакми? — дея дағаллик билан қайта сўради Пиримқул, ҳайдовчининг ҳол-аҳволини ўзича тушиниб. — Нима олиб кетаяпсизлар?

— Э, тоға, — гудранди ҳайдовчи гоҳ машина, гоҳ Пиримқул томон жонсарак кўз ташлаб, — озгина темир-тақа, тирикчилик-да.

— Тирикчилик?

Ҳайдовчи жавоб ўрнида сирли илжайиб, чўнтагидан бир даста пул чиқарди.

— Ака, сизни таниймиз. Азгина атаганимиз бор.

Пиримқул қизил-кўкиш жилвалар қилаётган пул дастасидан аранг кўз опқочар экан, орқага тисарилган бўлди.

— Нима бу? Йўқотинг. Нима, мени сотиб олмоқчимисиз?

— Кўлимни қайтарманг, — деб хушсарат йигит, пулни узатиб тураверди.

Пиримқул саросималанди. Назарида яна бош тортадиган бўлса, ҳайдовчи пулни қайта чўнтагига солиб, хув, ўша кунги «КамАЗ»чига ўхшаб дўқ қиладигандай, оқибатда, тагин қуп-қуруқ қоладигандай туюлди.

— Жуда шилимшиқ экансан-да, — деди у ботинмайгина, — ишқилиб кўлинг энгилми?

— Бизларнинг баракамиз бор, — дея кулди ҳайдовчи, пул дастасини Пиримқулнинг энгил титраётган кафтига тутқазаркан.

Фаол жамоатчи аранг гудранди.

— Бўпти... оқ йўл сизларга.

Шу пайт машинанинг ўнг тараф эшиги очилиб, Довудбек Якубовичнинг сервиқор боши кўринди.

— Эй, Йигитали, — деди у ҳайдовчига қарата, юз-кўзларида истехзо ўйноқлар экан, — бўлдингми, кетдик-да энди. Ишчилар кутиб қолишди.

Пиримқул ҳангу манг қотиб қолган эди.

XVI

Қалин пошналар чарм пойабзаллар темирйўл кўтармасига чуқур-чуқур ботиб кетади. Шағал-шебен уюмлари аянчли фижирлайди. Ботинкалар бўғзидаги тешикчалардан тош-қум кукунлари кириб, оёқларни тимдалайди, зирқиратади. Сарғиш

каскалар тагидан сизаётган қоп-қора тер юз-кўзларни ачиштиради, ғашлантиради. Ишчилар оғир-оғир ҳансираб, енгил-енгил сўкинишади. Улар тап-тайёр кўтарма устига шпал-рельс панжаралари ётқизишяпти. Ҳаммаёқни қорамой, қурум иси тутган. Қалин, оғир темир изларнинг сатҳи қуёш нурида кумушдай товланади. Қўлларига кирчил қўлқоп кийган усталар махсус усқуналарни дириллатиб-дириллатиб рельсларни бир-бирига улашмоқда. Улар гоҳо ён-атрофдан гулдирос солиб ўтиб-қайтаётган юк машиналарининг чанг-тўзониди кўринмай қолишади.

Мана шу бригада ўтган ҳафта унумдор меҳнат учун Довудбек Якубовичдан қуюқ-қуюқ мақтов эшитган, мўмайгина мукофот муждасини олган эди. Шундан бери бригада ишчиларнинг оёғи олти, қўли етти, ҳатто танаффус пайтлари ҳам қимирлаб юришади. Утган уч кун ичида бир ҳафталик ҳиссани дўндириб қўйишди, азаматлар.

— Довудбек ака яна пешонамиздан ўпадиган бўлди-да, — деди ўрта яшар, қорувли ишчи, рельс мурватларини қарсиллатиб қотираркан.

Унга кўмаклашаётган новча, озгин йигит мамнун кўз қисиб қўйди.

— Мукофотни иссиғида опқўйсак яхши бўларди.

Шу пайт ёнгиналаридан участка бошлиғи ёв қувгандай йўрғалаб ўтиб қолди. Йўл-йўлакай рўмолча билан манглай терларини артиб, уст-бошини орасталаб боряпти.

— Ув, тўхтатларинг ишни, — деб пўнғиллади у рельс ётқизувчиларга зардали кўз ташлаб, — ўргилдим сендақа ударниклардан.

Бригада ҳангу манг қотди.

— Ия, нима гап? — деб сўради ўша пешонасини ўпичга шайлаган уста, участка бошлиғининг ортидан анграйиб қоларкан.

Бригадир йигит бошидаги каскани сидириб ечди.

— Довудбек акам чақирибди уни.

— Қани Довудбек Якубович?

— Хувв, ана...

Чиндан ҳам участка бошлиғи югургилаб кетган томонда, темирйўл қуриб-битказилган ёқда, Заргаров шпалу-рельсларни синчков кўздан кечириб турар эди.

— Бир ишқал борга ўхшайди, — кўрқа-писа минғирлади бригадир, бошлиқлар томон хавотирли тикиларкан.

Шу орада болалар коляскасига ҳар хил егулигу ичкиликларни ортиб олган, оқсоқ аёл яқин келди.

— Пирашқалар бор, қатиқ, курт.

— Ув, опа, минерал сувдан битта очинг, — деди бригадир сотувчи аёлга яқинлашиб.

Яна аллақим ҳорғин сўради.

— Пайн сигаретдан борми опа?

— Кўк қутими? Бо-ор.

Қуёш қоқ тепадан лов-лов олов пуркайди. Еру кўк тандирдай қизиб кетган. Ҳатто ишчиларнинг бақир-чақирлари-ю, баҳайбат техникалар гулдироси ҳам иссиқда эриб оқаётгандай туюлади. Қилт этган шабада йўқ.

Чиндан ҳам Довудбек Якубович участка бошлиғини бекорга чақирмаган эди. У сўнги уч-тўрт кун ичида ётқизилган темирйўлни обдон кўздан кечириаркан, анчагина шошма-шошарлик, ҳовлиқмалик қилинганини пайқайди.

— Мана кўраяпсизми, — деди у қўл қовуштириб турган участка бошлиғига, ён-верига имо-ишоралар қилиб, — шу радиус яхши зичланмаган, чўкиш аломатлари бор. Устига устак шағал ҳам етарли тўкилмаган. Қаранг, кўтарманинг ноте-кислиги кўр кўзга ҳам кўриниб турибди.

— Тўғри, — аранг ғудранди участка бошлиғи.

— Ҳозироқ кўрсатилган жойда қайта ишланглар. Халтурага йўл қўйманг, оқибати ёмон.

— Хўп, Довудбек Якубович, хўп.

Улар шу алфозда, ўзаро гаплашишган куйи ишчилар уймаланиб, ўзлари томон қизиксиниб, ажабсиниб кўз ташлаб туришган ерга яқинлашдилар.

— Ҳорманглар, дўстлар, — деди Заргаров.

Ишчилар тўпидан «саломат бўлинг», «ўзингиз ҳорманг» деган узун-қисқа жавоблар эшитилди.

Довудбек Якубович участка бошлиғи пиёлага қуйиб узатган минерал сувдан бир-икки хўплади.

— Оғир шароитда чин кўнгилдан ишлаётганларингиз учун ҳаммаларингизга раҳмат. Лекин дўстлар, қош қўяман деб кўз чиқармайлик. Аввало ишнинг сифатига жиддий эътибор беринг. Ахир, бу темирйўлдан эшак арава ўтмайди-ку, тўғри-ми?

— Тўғри, — деб қўйди кимдир бўғиқ бир товушда.

— Хуллас, — Заргаров участка бошлиғига ишора қилди, — хўжайинга ҳаммасини тушунтирдим. Охирги юз метр жойни қайта қурасизлар. Қаршиликлар йўқми? Ишчилар орасидан «йўқ», «хатоларни тузатамиз» деган гап-сўзлар эшитилди.

— Мукофотларимиз нима бўлади энди? — дея паст товушда сўради маҳмадана йигитлардан бири. Сўради-ю, ўзини ёнидаги бригадир панасига олди.

— Ваъда ўз кучида қолади, — деди Заргаров кулимсираб, савол эгасини кўз қири билан изларкан. — Аммо лекин мукофот берилаётган пайтда ҳам шундай яшириниб турсангиз экан.

Ишчилар тўпида гурр кулгу кўтарилди.

Довудбек Якубович тагин бир оз чақ-чақлашиб тургач, энгилгина хайр-хўшлашиб, қир этагида турган машинаси томон юрди. Йўл-йўлакай қўл соатига кўз ташлаб олди. Шошилиши зарур, ҳа демай Омоққояда портлатиш ишлари бошланади. Бундай жиддий, масъулиятли ишга айнан ўзи бош-қош бўлиб турмаса, кейин кечгача хавотирланиб, кўнгли хижил тортиб юради.

Заргаров шундай хаёллар билан машинасига яқинлашар экан, алланелар солинган хуржинни аранг орқалаб, сирпана-чирпана қирдан эниб келаётган болага кўзи тушди. Бу ҳув, ўша кеча онасидан тарсаки еган тақирбош шумтака эди. Устида тердан ола-қуроқ, кирчил қўйлак, калта иштон. Яланғоч, қоп-қора болдирларини тошу тикан тимдалаб ташлаган, оёғида резина шиппак.

— Ув, оғайни, қаёққа кетаяпсан? — сўради Заргаров, ёлғондакам пўписа билан боланинг йўлини тўсиб.

Бола шоша-пиша оғир хуржунни оёқлари орасига қўйди. Кафти билан ўзича манглай терини артган бўлди. Аммо афтига қорамтир доғ-дуг чагланиб қолди.

— Нега индамайсан, қаёққа боряпсан? — қайта сўради Заргаров.

Бола иягини чўзиб пастга, ола-тасир қурилиш кетаётган сайхонлик томон ишора қилган бўлди.

— У ёққа чалоб, қатиқ оббораяпман.

— Чалобинг муздайми?

— Ҳа, ичасизми?

— Қиммат-да.

— Жўк, сизга бепул.

— Нега?

— Сиз, — бола уялинқираб кўзини опқочди, — сиз раис-ку.

Бола кутилмаган бир чаққонлик билан хуржунини кавлаб, аввал чинни косача чиқарди, сўнг ингичка бўғизли сопол кўзага қўл чўзди. Кўзанинг сиртига қоплаб тикилган эски чопон сувга обдон бўктирилган эди.

— Исминг нима? — сўради Довудбек Якубович, бола узатган оппоқ чалобга лиммо-лим косани қўлига оларкан.

Бола индамай бурун тортиб тураверди.

— Нега жимсан, исминг нима? — қайта сўради Заргаров муздеккина чалобни сипқориб.

— Жадгар, — истар-истамас жавоб берди бола, — жуда хунук от-да. Энағар, анави Нурбой чол қўйган.

Заргаров кулиб юборди.

— Нега хунук, зўр-ку?! Демак сен Алпомишнинг ўғли экансан-да.

— Жў-ўк, — бола Довудбек Якубовичга ажабсиниб тикилди, — мен Мусурмонқул аканинг улиман.

Овул одамлари анча-мунча таниб қолган Заргаров, ҳеч бундай исмли кишини учратмаган эди. Шу сабаб эҳтиёткорлик билан сўради.

— Жадгар, даданг қатта ишлайди?

Бола кўзини олиб қочди. Филт-қилт ютинганидан кир қоплаган нозик томоқлари бўртиб-бўртиб кетди.

Сўнг аранг гудранди:

— Отам узоқда.

«Дадаси йўқ шекилли? Ё буларни ташлаб кетган, ё қамоқ-памоққа тушган», — беихтиёр хаёлидан ўтди Заргаровнинг, болага зимдан ачиниби термуларкан. Аммо у очик сўрашга ботинмади. Жадгарни оғир хаёлдан чалғитишга ҳаракат қилди.

— Чалобинг роса зўр экан-ку, ўзинг тайёрлайсанми?

Аммо Жадгар ерга тикилганича истар-истамас бош чайқади. Сўнг туйқус Заргаровга илтижоли кўз ташлади.

— Довудбек ака, темирйўл қачон битади?

— Жуда оз қолди, Жадгар. Нега сўраяпсан?

Бола устидан тош босган сап-сариқ шувоққа хомуш тикилди.

— Пойизга миниб, олис-олисларга қочиб кетаман.

Заргаровнинг ич-ичидан алланима гимирлаб кетгандай бўлди. Ахир, бу худди ўзи-ку?! У ҳам болалигида шундай хаёллар сурмас эдимми? Узоқ-узоқларни кўзла-мас эдимми? Ё, тавба, наҳотки барча болаларнинг орзуси битта — олис-олислар?! Довудбек Яқубовичнинг кўнгли бир хил бўлиб, боланинг нозик иягидан оҳиста тугтиб ўзига қаратди.

— Албатта, қочиб кетасан, Жадгар. Сен ҳозирча ишчиларга кўпроқ қарашиб тур, хўпми?

XVII

Дилшодбек яқинда Гулсаҳар билан яна қадрдон жилга бўйида учрашганида қатъий ваъдалашди.

Аммо қиз хув, ўша эҳтирослар жўшган тундагидан андак бошқачароқ гап қилди.

«Гули, уч-тўрт кун ичида совчи юбораман».

«Ихтиёрингиз... ҳаммаси ҳалол бўлса... лекин анови гапни эсдан чиқаринг».

«Қайси гапни, Гули?»

«Опқочиб кетаман деганингизни».

«Ия, уйингиздагилар кўнмаса нетаман, опқочиб кетаман-да».

«Мен қочиб кетмайман. Уйдагилар кўнса хўп, эсам...»

Дилшодбек қизнинг қарори қатъий эканлигига ишонди. Бироқ биродарларига яна ҳам қаттиқроқ ишонади. Икромиддин, Шожалоллар йўқни йўндирадиган, ҳар қандай қайсарни қайишдай эшиб ташлайдиган қайвонилар. Ушалар совчилик-ка боради. Кувондиқ махсумнинг кўнглига йўл топишни эплашларига шак-шубҳа йўқ.

Дилшодбек шундай ўйлар билан тунги смена иши қизигандан қизиётган Парисойга етиб борди. У тонг отиб, дўстлари ишдан қайтиб келишини кутиб ўтиролмади. Юраги алланечук тошиб, йўлга чорлайверди. Ичидаги қандайдир қизиқиш туйғу бундай нозик маслаҳатларни тунда тиндириш кераклигини тинмай таъкидлаб турар эди.

Тун. Қоп-қора тоғ чўққилари қоп-қора, қалин чодрасига бурканган бўйчан қиздай сирли ва жозибали кўринади. Қиз нафасидай роҳатбахш эпкин қоронғулик қўйнидан алланечук хушбўйларни димоққа келтириб пуркайди. Юлдузлар! Кўкайдан кўкка сачраб кетган учқунлар. Жимир-жимир жилвалар билан сим-сиёҳ чодир узра парвона.

Дилшодбек махсус бригада қачонлардир портлатиб, пармалаб кетган, ғадир-будир калта қоя устида Парисойни анча пайт томоша қилиб ўтирди.

Парисой сон-саноксиз техникалар фаралари ёғдусидан кундуздек чароғон. Ана ишу мана иш! Гумбурлаган, қар-қарлаган қаҳрли товушдан қоп-қора тун ҳам қоп-қора тўндай титилиб бораётганга ўхшайди. Булдозерлар ўзлари қазиб-суриб бораётган тош-тупроқ уйими ортидан ўзлари кўринмай қолади, гўё кичик-кичик тепаликлар титраб-қақшаб юриб келаётгандек туюлади. Машина фаралари тўйхонадай ёритган текисликда урҳо-ур шпал-рельс панжаралари ётқизиляпти. Аҳён-аҳён кимнингдир асабий қичқиргани, кимнингдир хохолаб кулгани кулоққа чалинади. Қуюқ чанг-тўзон чироқлар нурига осилиб олмоқчидай эшилиб-тўлғониб ҳаволанади.

Дилшодбек ишчиларнинг бир қисми йигирма дақиқалик «маслаҳат» танаффусига чиққандагина ўрнидан турди. «Маслаҳат» танаффусининг маъниси шуки, йўлсоз қурувчилар чекишиб, чой ичишиб бир зум нафас ростлашар экан, бир-бирига керакли кўрсатмалар беради, керак бўлса койишади, керак бўлса мақташади. Ола-тасир иш пайти бунинг иложи йўқ, шовқин-сурон, чанг-тўзон. Икки машина бир зумга тўхтаб қолгудек бўлса, бошқаларига халақит беради. Шу сабаб йигирма дақиқалик дам олиш кони фойда.

Дилшодбек дўстларини қийналмай топди. Улар одатдагидек бирга, ҳамишаги ўз «қурилка»ларида машиналар ёғдуларидан ола-чалпоқ ёришиб турган, икки ясси тепалик ўртасидаги харсанг ўриндиқлар устида ўтиришарди. Икромиддин сочлари калта қиртишланган дум-думалоқ бошини, биққи бўйнига ташлаб олган бир парча оқ латта билан тез-тез артиб қолади. Темир чойгумда дамланган иссиқ чойдан икки-уч пиёлага лим-лим қуйиб қўйибди.

Алибек майкачан. Коржомасини ёстиқдай думалоқлаб, ўзича ёнбошлаб олган. Ҳузурланиб тамаки тутатмоқда.

Дилшодбек дўстлари даврасига кириб борган бир пайтда Шожалол шопиёла тўла чойдан хўплаб-хўплаб, экскуваторчи Икромиддинга эс бўларди.

— Икра ака, чўмичингизни кузувга сагал яқин келтириб тўкинг-да, машина пачти бир метр баландга ирғишлаб кетяпти. Жа-а дадала қиворасиз-у бу аҳволда.

Икромиддин айбига иқроп:

— Фаралар кўзимни шапақлантириб ташлутти.

Дилшодбек томоқ қириб, салом берган бўлди.

— Ия, ёшулли?! — Алибек қад ростлади. — Нима қилиб юрибсиз кечаси?

Шожалол ҳиринглади.

— Лунатик бу. Анчадан бери шунақа изғиб юришини биламан.

— Тунги исменга ҳорманг қилишга келган-да, — деб минғирлади Икромиддин, энг аввал Дилшодбек билан қўл бериб кўришаркан. — Увол-савобни биладиган бола бу.

* * *

Улар ўн-ўн беш дақиқалар чамаси ҳазил-хузул қилиб ўтиришгач, Дилшодбек оғир бир сўлиш олди.

— Жўралар, — деди у ҳар уч дўстига бир-бир жиддий ва хомуш кўз ташлаб чиқиб. — Бир илтимос билан келдим. Маслаҳатларингиз керак... Хуллас... бир қизга мен учун совчи бўлсаларингиз.

— Совчи?! — ҳар учови Дилшодбек томон баббаравар таажжуб билан бўйин чўзишди.

— Ҳа. Ўша ўзларингиз кўрган қизга.

— Бу ҳалиги кўзур одамнинг қизи-ку?! — деди Шожалол қўлларини пахса қилиб. — Қувондиқ махсумнинг.

— Ҳа, ўшанинг, — деди Дилшодбек, сўнг экскваторчи томон юзланди. — Икром оға, сиз динни ҳаммамиздан ҳам яхши билàжаксиз. Узингиз бош бўлсангиз-а. Мен шу қизни шароитга кўра хотин қилиб олмоқчиман.

— Шароитга кўра? — ажабланди Икромиддин.

Дўстига Дилшодбек ажабланди.

— Ҳа... шароитга кўра...

— Шариятга кўра денг.

Алибек ва Шожалол шарақлатиб кулиб юборди.

— Ия, ҳа-а, — хижолатли минғирлади Дилшодбек, — шунақа-я, шариятга кўра.

Икромиддин яна тузатган бўлди.

— Шарият бўйича денг.

— Уф-ф, хуллас, Икром оға, шунақа никоҳга йўл бор-ку, тўғрими? Динимизга, урф-одатимизга тўғри келса бўлди-да, айби йўқ-ку.

Шожалол истеҳзоли илжайди.

— Кўшхотинли бўлишни истаб қолибди-да кўнгиллари.

— Эй, биродари азиз, — деди Алибек, гўёки афсус-надомат чекиб, — сизни туппа-тузук замонавий йигит деб юрсам, фирт эскилик сарқити экансиз-ку. Шарият-париятни, никоҳ-пикоҳни бошга урасизми, а, бошга урасизми? Уша қиз билан тилингиз бирми, кўнглингиз бирми, бўлди-да, овлоқ-овлоқда айшингизни суриб юраверинг-да. Ортиқча ташвишнинг нима кераги бор.

— Астафурullo... астафурullo-о, — Икромиддин астойдил бош чайқаб, тавба-тазаруга ўтди. — Бас қилинг, Алибек, қуфрона бўлутти гапларингиз, бас қилинг. Қуръони каримда шундай оятлар бор, — Икромиддин бутун ими-жимисини келтириб қироатга ўтди. — Ал қорияту мол қориа, вал адрока мол қориа, явма яку нуннасл калфарошил мабсус, ва та кунул жибалу кал эҳнул ман фуш...

— Икромиддин бир энтикиб нафас ростлагач, давом этди, — биродарлар, заиф ақлим етгунича шарҳлайман, бу оятларнинг қисқача маъноси шулки, қиёмат куни даҳшатли қалдироқ, гулдирос товуши оламни тутди, тоғлар титраб, энгил жундай титилиб кетади... Шу тоғу тошлар орасига келгандан бери ўйлайман, кўрқаман. Бирор бир гуноҳимиз касрига анови қоялар тутдай тўкилиб, бошимизга куламаса эди, деган хавотир билан юраман. Сизлар эса...

Алибек ва Шожалол экскваторчининг туйқус жўшиб амри маъруфга ўтиб кетганидан ҳайрон. Дилшодбек эса дўстининг оғзига ҳурмат ва эҳтиром билан тикилиб ўтирибди. Назарида, бу узундан-узоқ амри маъруфда Алибек ва Шожалолга танбеҳ, ўзига эса хайрихоҳлик бордек эди. Афтидан, Икромиддин уни қўллаб-қувватлайдиган, эртагаёқ совчилик тугунини кўтарадиган кўринади. Аммо кўп ўтмай, ич-ичидан қувониб, эмраниб турган Дилшодбекнинг ҳафсаласи пир бўлди.

— Сиз, ёшулли уста, — деб қолди бир пайт Икромиддин экскваторчи, ҳар

бир сўзини қўл қовуштириб, бош ирғаб маъқуллаб турган Дилшодбекка фаро-муш тикилганича, — номаъқул ташвишга қолибсиз. Шайтон сизни йўлдан уриб-ди, ҳавойи нафсга алданибсиз. Кап-катта, бола-чақали эркаксиз, бемаъни ишлар-ни йиғиштиринг.

Дилшодбек энди Алибек ва Шожалолга илтижолу термулди

— Нечук? Айбим не? Мен у қизни севажакман. Ҳалол йўл билан хотин қилиб олмоқчиман.

— Эҳ, нодон уста, — деди ўзича ҳамдард Алибек, — бунақа масалада қори билан қозидан маслаҳат сўролмади. Улар сени қип-қизил гуноҳқорга, қоп-қора жиноятчига чиқаришади. Айтдим-ку, кўнгилга қулоқ солинг деб. Ну, европалик-ларга беш кетаман-да, а, Шожалол, сиз нима дейсиз. — у тақамўйлов ҳайдовчига юзланди, — қаранг, анови киноларда бунақа масалаларни қандай осон ҳал эти-шади. Севишиб қолдими, тамом, на том керак, на тўшак, қуч, ўп, бос... эҳ, ер юзидаги ҳар қандай одам шунақа яшаши керак аслида. Биз-чи...

Дилшодбек йиғлагудай бўлиб яна Икромиддинга илтижолу термулди.

— Икром оға, сиз мени тушинмадингиз...

— Жуда яхши тушундим, уста, — дея Дилшодбекнинг гапини бўлди эксква-торчи. — Чиройли, ёш қизга хушторсиз. Эркак киши масъулият ҳис қилмаса, ҳар қадамда бунақа балогоа йўлиқиши мумкин. Мабодо сиз серфарзанд, ёши ўтиб қолган аёлни никоҳлаб олиш ниятида юрган бўлсангиз, а, бу бошқа гап эди, уста. Бу масалани яхшилаб ўйлаб кўриб, албатта ёрдамга шошилган бўлардим. Аммо лекин ҳозир узр...

— Эй, — Шожалол асабий қичқириқ билан Дилшодбекни ўзига қаратди. — Эй, ўртоқ, сенга қўшхотин нима зарил ўзи? Менга ўхшаганларга биттаси ҳам лишний бўп турибди шу кеча кундуз. Доғ қотиб ухласам дейман. Ўзингга ортиқ-ча бош оғриғи орттириб нима қиласан? Йиғиштир-е, майнавозчиликни.

— Э-э, — дея ўрнидан туриб кетди Дилшодбек тажанглашиб, — майнавозчи-лик қилаётганим йўқ. Мен у қизни севаман-ку, ахир.

— Астафурullo...

Алибек устма-уст томоқ қириб олди.

— Дилшодбек, гапнинг пўст калласини айттайми сизга? Биз билан гаплашиб ўтириш бекор. Ҳаммамиз оддий ишчилармиз. Биз кўнган тақдирда ҳам, хўш, бошлиқлар нима дейди? Агар бу машмашалар уларнинг қулоғига бориб етса, гарантия бериб айтаманки, уч секунд ичида думингизни тугиб юборади. Темирийўл ўз оти билан темирийўл, ҳазиллашманг. Бу жуда жиддий компания, оҳ-воҳларга, ошиқ-маъшукликка тоқати йўқ. Сиз эса... ўсадиган кадрсиз.

— Тўғри, — гудранди Шожалол.

Икромиддин ҳам маъқуллаб бош ирғади.

— Эсингиз бориди, этагингизни йиғинг, уста. Ҳаммамиз қадрдон дўстмиз, аллақандай майда-чуйда учун орамиз бузилмасин.

Дилшодбек довдираб ўрнидан кўзғолди. Қоронғулик қаърида ўқталган мушт-дай дўппайиб турган тепаликларга хомуш тикилди.

— Демак, совчиликка бормайжаксизлар. Ёрдам бермайсизлар.

Уч дўст ерга қаради.

— Айбга буюрмайсиз, ёшулли.

XVIII

Довудбек Якубович қоқ қаншарига мушт тушган жабрдийдадай гангиди. Нима қилмоқ керак? Қандай чора топиш зарур? Аввалига, Пиримқулдан эшитган куни ишонқирамади, шунчаки вайсади-қўйди-да, деган ўйга борди-ю, кейинчалик сўраб-суриштириб билдики, ҳаммаси рост. «Халқ контроли»нинг ёғ теккандек йилтиллаб турган бит кўзлари алдамабди.

Заргаров ҳув, ўша кунги антиқа томошадан сўнг Пиримқул бошқа икир-чикирлар билан бошни қотирмайди, нақ пора билан фош бўлган назоратчи сифа-тида ўз-ўзидан даф бўлиб кетади, темирийўл раҳбариятини «озода» иш сўраб ор-тиқ безовта қилмайди, деган хаёлда эди. Тўғрироғи, ўша антиқа томошани ўзи йўл-йўлакай уюштирди. Кўприк қурилиши учун ашёлар олиб кетаётган ҳайдовчи иккови Пиримқулнинг пат-патлаб келаётган мотоциклини базадаёқ кўришдию, дарҳол «халқ контроли»ни синаб кўриш режасини ишлаб чиқишди. Оқибати ўша — Пиримқул бир чангал пул билан ҳангу манг қотиб қолди. Аммо бу қурғурдан қутилиш қийин экан. Бўсағага бош қўйиб ётиб олди: «Билмай қопман, шопир узатган нарса юк хужжати деб хаёл қипман... Узр, паришонлик қилганим учун узр!...»

Тирғалиб туравергач, Заргаров охири кечирмоқдан бошқа чорасини тополмай қолди: «Бўпти, фаолиятда давом этаверинг...»

Фаолиятини қуюқ-сууюқ давом эттирган, шекилли, кеча эрталабданоқ келтирган хабари билан таъбини тирриқ қилди.

«Киришга мумкинми, Довудбек Якубович?»

«Кириб бўпсиз-у, сўраб нима қиласиз энди?»

Пиримқул алланечук ғолибона тиржайиб стуллардан бирига оғир чўкди.

«Э, Довудбек ака, хотинчадан узоқда юришам оғир экан эркакка».

«Нималар деяпсиз, — сергакланди Заргаров, — кимга оғир?»

«Билмасам... ишчиларингиз қишлоқнинг хотин-қизини ҳангидай олдига солиб қув-қувлаб юрибди».

Довудбек Якубович ирғиб ўрнидан туриб кетди.

«Ким?! Ким ўша ахлоқсиз... сиз айтгандай қувлаётган?».

«Кўп... масалан анови уста, Дилшодбек.»

«Дилшодбек?!»

«Ҳа, шу. Бир қари қиз билан суйишиб-суйкалишиб юрибди.»

«Уйлаб гапиринг, Пиримқул ака, бунақа масалаларда ҳазиллашиб бўлмайди-я. Асосларингиз борми ишқилиб».

Пиримқул димоғида ғолибона пишқириб қўйди.

«Керагидан ортиқ...»

Заргаров Пиримқул ҳижжалаб келтираётган далил-исботларни гўёки бир қават териси шилиниб эшитди.

«Шунақа денг, — дея аранг сас берди охирида. — У қиз Қувондиқ аканинг қизими?»

«Ҳа. Лекин ҳозирча махсум ака бу сассиқ гаплардан беҳабарлар. Агар қулоқларига чалинса борми... У киши чакана одам эмас, Довудбек ака. Зўр-зўр идораларда қариндошлари, танишлари бор. Темирийўлчилар уйимни куйдирди деб би-ир дод солсалар чатоқ... Мен айтдим-қўйдим-да, жамият тинчлигини кўзлаш кўп қатори бурчим».

Заргаров Пиримқулнинг қачон, қай аҳволда оч арвоҳдек сидрилиб чиқиб кетганини билмайди. Кўз ўнги қоронғилашиб, ўз хаёллари билан ўзи андармон қолган эди.

«Бу ўша қиз»-ўйлади у, ҳув ўша йиғинда гул-гул яшнаб турган, кейинчалик сой бўйида ишчи билан келаётган бўйчан қизни эслаб.

Заргаров ғазаб ва аламдан анча пайт нима қиларини билмай шошиб қолди. Хўш, участка бошлиқларини, бошқа қурилиш масъулларини тўплаб вазиятни муҳокама қилсинми, айбдор шахслар жазога тортилсинми? Йўқ, дабдурустдан подадан олдин чанг кўтариш яхши эмас. Яхшиси, ҳеч кимга овоза қилмай, имижимида баъзи бировлардан сўраб-суриштиради, Дилшодбекни ҳам тергаб кўради. Аввал бутун вазият ойдинлашиши керак. Шундан сўнг, керакли чора-тадбир қўлланилади.

Довудбек Якубович сменадан чарчаб-ҳориб қайтган Икромиддинни гапга тутди.

«Дилшодбек билан жа қалинсизлар-а?»

«Ҳа, Довудбек ака, бизлар дўстмиз».

«Нималар қип юрибди у ярамас. Ё сизларда ҳам шунақа саргузаштлар борми?» Икромиддин довдиради.

«Йўғ-е... Биз Дилшодбек билан гаплашдик...»

«Қачон?»

«Икки-уч кун бўп қолди.»

«Нима ҳақда гаплашдиларинг?»

«Шу... дўстимиз биздан совчи бўп боришимизни илтимос қилди...»

«Совчи?! Нима, у ҳали уйланмаганми?! Менимча, хотин, бола-чақаси бор».

«Тўғри... Эскичасига ҳалиги... хотин устига дегандай...»

«Тушунарли. Бойвачча феодал. Хўш, кейин-чи?»

«Биз илтимосини рад этдик. Иши нотўғри эканини тушунтирдик. Насихат қилдик. Менимча, ақли кириб қолгандай бўлди.»

Довудбек Якубович Икромиддиннинг гап-сўзларини мулоҳаза қилиб, бир қарорга келгач, шомдан сўнг Дилшодбекни вагон-кабинетга чақиртирди.

«Нега хотинбозлик қилиб юрибсиз?! — дея томдан тараша тушгандай сўради Заргаров, соч-соқоллари ўсиқ, алланечук паришон Дилшодбекдан. У айбдор ўқувчидай вагон-кабинет бўсағасида тик турар эди.

«Мен хотинбозлик қилганим йўқ».

«Ия, жилға буйида анови қиз билан сув сепишиб, ўпишиб юрган мен эканман-да?»

Дилшодбек Заргаров томон алланечук илтижоли, руй-рост термулди.

«Шу қизни севиб қолганман, Довудбек ака, нима қилай?»

«Бунақа севиб қолишлар компания учун оғир оқибатлар келтириб чиқариши мумкин. Масъулият ҳис қиласизми ўзи? У ёқда тагин бола-чақангиз бор-а...»

Дилшодбек жавоб бермай, кепкасини қўлида гижимлаган куйи вагон-кабинанинг темир деворига илтижоли қараб тураверди. Заргаров минг уринса-да, ўзини босолмай, аччиқ-тизиқ гаплар билан уни обдон ийғалади.

«Кўзингизга қараб юринг, — деди ниҳоят ўзича насихатларга яқун ясаркан. — Ўсадиган кадрсиз. Японларда яхши таассурот уйғотдингиз. Етган жойда бурнингизни қонатманг».

Дилшодбек эгила-букила вагон-кабинадан чиқиб кетди. Ўрнига эзгин, шилимшиқ ўйлар, изтироблар ёприлиб кирди.

Ҳаммаси аён. Иккови севишиб қолибди, аҳду паймон қилишибди. Қизик, одамлар қандай уддалар экан-а, шунақа саргузаштларни? Қандай қилиб бир-бирини севиб қолиш мумкин. Довудбек бунақа ошиқ-маъшуқларни кўп учратган. Баъзиларидан, энсаси қотиб, кулибгина кўйган бўлса, баъзиларидан ошкор нафратланган. Уларга садқаи севги кетсин. Шунчаки ўйнашлар улар. Бирининг эри, бирининг хотини бор. Туппа-тузук ерда ишлашади, давраларнинг тўрини беришмайди. Довудбекка дўст тутиниб юрган яна бир-икки амалдор-олғирлар бор. Ёшгина-ёшгина маъшуқалари бор. Хуфёна квартира калитини қўлларига тутқазиб қўйишибди. Кўнгиллари тусаган пайт ўша ёққа йўртишади. Баъзан Довудбекка ҳам ақл ўргатишган: «Қанақа эркаксан? Янга мулло меъдангга уриб кетмадимми? Давай, кўғирчоқдеккинасида сенга ҳам топиб берайлик...»

Заргаров ҳазил-хузул билан улардан аранг қутилади. Бунақа ифлосгарчиликларга нафрати борлигини билдириб қўйишдан кўрқади.

Мана, олис тоғлар қўйнида ҳам яна шунақа учар билан тўқнаш келиб турибди. Аммо... буниси сал ғалатироқ, ўзича никоҳимга оламан деб чирқиллаб юрибди. Довудбек ана шунисига тушунмади. Ахлоқсизга никоҳнинг нима аҳамияти бор? Бошқа шаҳват мубталолари каби ими-жимида учрашиб юраверса-чи? Ана шуниси ғашни кўзғайди, асабни эговлайди.

Йўқ, йўқ, Довудбек яна ўзини-ўзи алдади, ўзини-ўзи чалғитди. Фашлантираётган, ичини куйдираётган аслида... аслида Дилшодбекнинг кўзларида милтиллаб турган алланечук чўғ. Қилғилиқни қилиб, тагин кеккайиб юришини қаранг, ҳеч тап тортмай «севаман» дейди-я?! На уят, на кўркув, на бир масъулият бор уларда!

Йўқ, йўқ, Довудбек яна чалғиб кетди. Тўғрисини тан олиш керак, бу кўнгил хиралик, аччиқ алам, хув, ял-ял яшнаб турган қизнинг Дилшодбек билан сойлик бўйлаб келаётганини қўрган чоғидаёқ пайдо бўлган эди. Ё рашк, қизганиш деганлари шумикан? Яхшиям иш кўп, ташвиш кўп. Заргаров темирйўл муаммолари билан овуниб, ич-ичини куйдириб ётган ўша чўғ кулга кўмилиб кетганини пайқамай қолган эди. Аммо Пиримқулнинг пишқириғи ўша кул қурумани тўзғитиб, лағча чўғни оловга айлантириб юборгандай бўлди.

Нега мен севиб қолмайман?! Нега мен хуфя учрашувларга ошиқмайман, ё ановига ўхшаб бирортасини никоҳлаб оламан деб бошимни балога қўймайман, нега? Умуман, йўлларимга интиқ-интизор аёл зоти борми? Нега Соранинг хув, балконда елкамга осилиб, «шу кўрслигинг ёқади» деган сўзларини бот-бот орзиқиб эслайман? Э-ҳе-е, ўшандан бери ҳам неча йиллар ўтиб кетди. Уша самимий иқроп Соранинг упа-элиги тагида қолиб кетди. Сен эр, у хотин, тамом. Турмуш кечаяпти. Тўхта, тўхта, нега нуқул аёлингдан нолийсан? Узинг-чи? Сорага неча марта севги изҳори қилгансан? Ҳеч. Умринг деярли хизмат сафарларида ўтади. Бирор марта уни соғиниб, ҳижрондан дилинг вайрон бўлганми? Ҳеч. Сора аллақачон уйингнинг бир жиҳозига айланиб кетган.

Худди шундай изтиробли ўйлар, ўжар саволлар Пиримқулнинг ташрифидан сўнг Довудбек Яқубович кўнглида ошқора бош кўтарган эди. Аввал Икромиддин, кейин Дилшодбек билан юзлашиб уларни сўроқ-тергов қилган чоғида, ўзи ҳам ана ўша ўжар саволлар сиртмоғида ожиз ва нотавон осилиб турарди.

Саволлар сиртмоғи Заргаровни тун бўйи бўғиб чиқди. Тонгни сигарет кетидан сигарет тутатиб, изтироб-қийноқлар оғушида тонгни қаршилади. Истар-истамас чўзиларкан, кўз ўнгида гоҳ қулимсираб турган бўйчан қиз, гоҳ яланғоч елкасига суяниб пичирлаётган Сора, гоҳ қирма-қир бўзлаб чопиб юрган Барчиной ғирашира жонланиб турди.

Довудбек Якубовичнинг қарори қатъий эди. Шу сабаб қиртепасида чўнқайиб кизнинг жилға бўйига энишини тоқат билан кутди.

Куёш уфқ томон оққан. Теварак полвон одамнинг яғринидай ястаниб, тоғларга тутшиб кетган қир-адирлик. Қорамтир тоғлар томондан энгил шамол эсмоқда. Олис-олислардан букилган қайишдай автойўл кўзга ташланади.

Ниҳоят, беш-олти қорамолни ҳайдаб қишлоқ томондан эниб келаётган ўша бўйчан қиз кўринди. Устида ҳамишаги қирмизи кўйлак, бошида сарғиш дуррача. Заргаров ўрнидан туриб, сойлик томон сирғалиб туша бошлади. Қиз уни кўрди шекилли илдамлашди. Кўлидаги хипчинни сермаб подани жилға томон тезлади. Аммо Заргаров улгурди.

— Кечирасиз, синглим, — деди у шоша-пиша қизга қабатлашиб. — Бир оғиз гапим бор.

Қиз тўхтаб, дуррачаси учини оғзига тегизди.

«Ростданам гўзал», беихтиёр ўйлади Заргаров, қизнинг оппоқ, тиниқ чехрасига, қийиқ, қоп-қора кўзларига ўғринча тикиларкан.

— Исмингиз нима? — сўради у.

— Гулсаҳар, — жавоб берди қиз, паст ва майин товушда.

— Гулсаҳар, — Довудбек Якубович гапни нимадан бошлашни билмагандай чайналди. — Сиз... сизни бизнинг Дилшодбек хафа қилдими?

Қизнинг хуркак кўзлари оёқлари остидаги тош бўлақларига қадалди.

— Нималар деяпсиз, раис бова, тушунмадим?

— Шу... шу одамнинг сиз билан алоқаси борми? Мен шунақа эшитдим.

— ...

— Демак шундай. Гулсаҳар, сиз ақлли, яхши хонадон қизисиз. Агар Дилшодбекдан айб ўтган бўлса, айтинг, жазолаймиз. Унинг қилиб юрган иши бизнинг жамоамизга иснод. Бутун темирйўлчилар номидан узр сўрайман. Лекин... лекин гап шундаки... сиз ҳам ёш, тушунмасдан унинг аврашларига учган бўлишингиз мумкин. Демокчиманки... хуллас... уни унутинг. Ғўрлик қилмангизлар. Оқибати ёмон бунақа ишларнинг. Сиз ҳам ўйланг, синглим, Дилшодбек оилали, бола-чақали одам, яхши кадр, келажаги бор. Агар... агар бу гаплар бошлиқларга бориб етса, уни ишдан ҳайдашади. Хор қилишади. Айтмоқчиманки...

Гулсаҳар Заргаровнинг гапига ортиқ кулоқ солмай пода кетидан довдир-довдир югургилаб кетди.

XIX

Гулсаҳарнинг юзи мисдай қизиб кетган, кулоқлари шанғиллар эди. Худди маст одамдек еру кўк кўз ўнгида чир-чир айланади. Миясини бир сўз тигдай парма-лайди: «Шармандалик!»

Ёр ёрилсаю етти қават тупроқ остига кириб кетса, қанийди! Ё дайди шамолларга қўшилиб узоқ-узоқларга тентиб йўқолса эди. Ахир, номусга ўлди-ку! Шарманда бўлди-ку?! Темирйўлчилар каттакони унга шундай гаплар айтди-я?! Бизнинг эркакларга суйқалма, ўрнингни топиб ўтир, деб ошкора шама қилди-я?! Энди нима қилсин бу? Бошини опкетар ери, лошини топширар гўри бўлмаса? Эрта-индин бу гап-сўзлар ота-онаси, қариндошлари кулогига бориб етса нима бўлади? Шармандалик!

Ҳойнаҳой, Дилшодбек ака айнан шу бошлиққа ёрилган, совчиликка боришини илтимос қилган. Оқибатда... танбеҳ эшитиб, таъзирини еган. Балки уста ака шунинг учун кўринмай қолгандир? Совчи юбораман, деган ваъдасининг устидан чиқолмай, ўз-ўзидан хижолат чекиб, ўртаниб юргандир? Ҳойнаҳой, у ҳаммаси кўнгилдагидек бўлишига қаттиқ ишонган, мана шу бошлиқ акаларини, далиғули жўраларини орқа қилган. Оқибатда... панд еб, ўз ёғида ўзи қоврилиб қолгандир?

Энди Гулсаҳар нима қилади? Билиб-билмай енгилтаклик қилиб қўйибди-ку! Билиб-билмай Дилшодбек акага, темирйўлчиларга халақит бериб қўйибди-ку?!

Аслида ўша Довудбек деган катта раисдан қизгинанинг умиди катта эди. Назарида шу киши албатта уни қўллаб-қувватлайдиган, кўнглини тўғри англайдигандек туюлганди. Ҳатто тушида Довудбек аканинг бошига оппоқ рўмол ёпиб қўяётганини кўрган! Эҳ, бунинг ҳаммаси тушда қолди. Қай юз билан бош кўтариб юради энди?

Гулсаҳар шундай чирпирак хаёллар қуянида чирпирак бўлиб, амал-тақал би-

лан уйига етди. Ундан аллақачон илдамлаб кетган пода қўра теграсида ўралашиб, исмаланиб туришарди.

— Мунча йўқолиб кетдинг, — деб ўшқирди супа устида сабзи-пиёз арчиб ўтирган Нукра биби, — сигирларни қўй, Гулюз саранжомлайди, сен қозонга қара.

Гулсаҳар довдир-довдир қадамлар билан ошхона томон юрди. Назарида юрагининг гурс-гурс тепиши, миясида чарх уриб юрган саволлар сурони бутун теваракка баралла эшитилаётгандек эди. Баданларидан совуқ тер силқигандай бўлди.

Қош қорайди. Борлиқ кул тусида, даштдан қайтган мол-қолларнинг мўъраши-маъраши қишлоқ буйлаб, алланечук нолакор-нолакор таралади.

Қувондиқ маҳсум ичкарида шом намозини, ўзи айтгандай, “жиғилиб” олгач, супага чиқиб, оҳ-воҳ билан ёнбошлади. Эғнида йўл-йўл ҳошияли спортча либос, бошида оқ шаппўш.

— Эй, — деди у ошхона томон аланглаб, — чой-пой берасиларми, пешиндан бери томоғим қуриб кетди.

— Ҳозир, — деб қўйди Нукра биби, деразадан бош чиқариб.

Кўп ўтмай у парча гулли чинни чойнак ва бир жуфт пиёла кўтариб чиқди.

Шу пайт кимдир кўча дарвозасини журъатсизлик билан тақиллатди. Қувондиқ ёнбош узалган ўрнидан ўша ёққа бош бурди.

— Киравер-е, ким қачон кўрган менинг дарвозам ёпиқлигини.

Аммо ҳеч ким ичкарига бош суқмади. Бироздан сўнг дарвоза тагин тақиллади. Қувондиқ ака истамайгина ўрнидан кўзгалди: «Оббо, бегона одамга ўхшаяпти. Узимизники эса тақиллатиб-пақиллатиб ўтирмайди».

Чиндан ҳам дарвоза ёнида бегона — Дилшодбек семизгина елим халта қўлтиқлаб турарди.

— Ассалому алайкум.

— Ва алайкум, — деди Қувондиқ ака кутилмаган ташрифдан ошкора ажабланиб. — Келинг, уста.

Дилшодбек бўшашибгина ичкари кирди. Жингилтоб сочлари ювиб, орасталанган. Эғнида енги калта кўк қўйлак, қора жинси шим. Суяклари бўртиқ, қорамағиз юзида, катта-катта кўзларида саросима, хавотир.

— Қувондиқ оға, буни ичкарига узатсангиз, — деди у аранг, елим халтага ишора қилиб.

Маҳсум баттар ажабсиниб тугунни олди.

— Ий, нима ташвиш бу, — сўнг ошхона томон қичқирди, — Гулюз, манавини ол.

Гулсаҳар дарвоза ёнида, каловланиб турган Дилшодбекни кўрди-ю, бутун вужудига қайноқ қон югурди. Қийиқ кўзлари бир лаҳза қувончдан порлаб кетди. Ҳаяжонланди. Аммо Дилшодбекнинг ёлғизлигини пайқаб, кўнгли алланечук ғаш тортди.

Бу орада меҳмон супага чиқиб, мезбоннинг қаршисига чўк тушиб ўтирди. Ҳол-аҳвол сўрашган бўлди.

Қувондиқ маҳсум ҳануз ҳайроналик билан ўйларди: «Нега келди экан?» Совга-саломни катта. Ё дуо-пуо олмоқчимиз? Жуда хафа кўринади».

— Бу темирйўл сизларни хўб ийғалади-да, а? — деди мезбон меҳмонга чой узатиб. — Қачон битади ўзи?

— Аз қолди, Қувондиқ оға.

Меҳмоннинг “оға”лаши бир умр «маҳсум» дея эъзоз билан аталиб келган Қувондиқнинг энсасини қотириб, ғашини кўзғади. Аммо у сир бой бермай, босиб-босиб чой хўплади.

Бу орада Нукра биби гумбаздай гавдасини аранг судраклаб, дастурхон келтирди. Супа лабига ноз-неъматлар қўйди.

Қоронғулик қуюқ тортган. Уй айвонидаги лампачироқ ҳовлини, супа устини ола-чалпоқ ёритади. Оғил тарафдан улоқчи отнинг аҳён-аҳён депсиниб, пишқириши, тун ҳашоратларининг бири қўйиб, бири олиб чирқиллаши теваракни алланечук сир-синоатга чўлғайди. Ошхона ёқдан қовирилган масаллиқ иси димоғларга урилади.

Келганидан бери бош кўтармай, дастурхонга термулиб ўтирган Дилшодбек бир эмраниб тилга кирди.

— Қувондиқ оға, мен бир дард билан келдим. Агар... кўнглингизга олмай, мени тўғри тушунсангиз айтмай.

Дилшодбек бу гапларни кун бўйи дилида, тилда бот-бот такрорлаб, ёдлаб таралдуд кўрган бўлса-да, аини чоғда, тутилиб-қоқилиб аранг гапирарди.

— Сиз кўпни кўрган, улуғ инсонсиз... мендан хафа бўлмасангиз, дардимга қулоқ солсангиз айтай...

— Айтаверинг, — деди махсум тоқатсиз бўлиб. — Қулоғим сизда. Дилшодбек елкаларини қисиб, бошини тагин пастроқ эгиб, қулт-қулт юти-ниб олди.

— Мен... мен қизингиз Гулсаҳархонга совчи бўлиб келдим. Ўзимга ўзим совчи бўлиб келдим.

— Ўзингизга?! — Қувондиқ махсум қўлидаги пиёлани маҳкам чангаллади. — Ҳали уйланмаганмисиз?

— Уйланганман... лекин ҳалиги... шариат бўйича, эски урф-одат бўйича. Лекин мен Гулсаҳарни бошимда кўтариб юраман.

Қувондиқ махсум димоғида пишқириб қаҳру ғазабини аранг босарди.

— Ука, мени қаттиқ ҳақорат қилдинг. Ё, сен тентақсан, ё биров сени алдаб, менинг устимдан кулиш учун юборган.

— Йўқ! — Дилшодбек мезбонга илтижолу бир кўз ташлаб олди. — Йўқ, ўзим келдим. Ақлим ҳам жойида. Фақат мен ноилож... овоза бўлиб кетмасин, деб ўзимга...

— Ўчир-е! — Махсум чангалидаги пиёлани дастурхон чеккасига зарда билан ташлади. — Биз махсумзодлармиз. Буни яхши биласан. Қизим бир умр эрсиз ўтсаям сенга ўхшаганларга бермайман. Сен... сен қандай ботиниб қизимни иккинчи хотинликка сўраясан?! Калланг иссиқда ачиб кетмадим, ишқилиб?

— Биз... Гулсаҳар билан бир-биримизга кўнгил қўйдик...

— Эй, — Қувондиқ махсум бўкириб Дилшодбекнинг гапини бўлди. — Эй, гапимни жон қулоғинга қуйиб ол. Сен бир мусофир, бизнинг урф-одатларни билмайдиган қулбачча, деб... сен билан муроса қип турибман. Эсам аллақачон бутингни айириб ташлаган бўлардим. Қани, гапириб бўлдингми, энди қури бу ердан. Меҳмонлик иззат-хурматинг борлигида жўнаб қол. Қайтиб кўрмай, йўқол. Тур ўрнингдан.

Дилшодбек каловланиб жойидан кўзғалди.

Учоқ бошида тарашадай қотган Нуқра биби ўзини ошхонага урди. Гулюз эса ошхонадан сирғалиб чиқиб уй ичи томон йўрғалади.

Махсум Дилшодбекнинг ортидан дарвозани гумбурлатиб ёпди.

— Нуқра! Берман қара!

Нуқра биби лорсиллаб ошхонадан чиқди. Кўрқа-пуса эрига рўбарў келди.

— Лаббай.

— Эшитдинг-а!

— Эшитдим. Жувонмарг қизнинг иснодига ўлар бўлдик.

Қувондиқ махсум илондай вашиллаб хотини устига юрди.

— Икковининг тили бир. Кўзинг қаерда, олақарга, қизинг эрсираб қопти-ку?!

— Мен... мен, — деб каловланди Нуқра биби, орқага тисариларкан, — касал эдим. Беҳабар қопман. Қорабосгур учрашиб юрган экан-да.

Қувондиқ ичкари уй деразасидан лип кўриниб, лип кўздан йўқолган Гулюз томон бўкирди.

— Гули, туркмани қамчини опчиқ!

— Отаси, — дея илтижолу шивирлади Нуқра биби, — ўлдириб қўясиз. Ўзингизни босинг.

— Улса ўлар! — баттар жазава билан ариллади эр, Гулюз довдир-довдир олиб чиққан қамчини юлқиб оларкан. — Энди бир-биримиздан ўлиб қутиламиз-ов...

Нуқра биби нўноқлик билан эри йўлини тўсди ўзича.

— Ий, отаси... шайтонга ҳай беринг.

— Қоч! — ўшқирди Қувондиқ махсум хотинини бир чеккага суриб. Сўнг бир ҳатлаб ошхона эшигига кўндаланг бўлди.

Илгарилари Гулсаҳар отасининг дарғазаб бақир-чақирини эшитгандаёқ бурчак-мурчакка қисиниб, муқаррар ур-калтакка тараддуд кўрар, дод-вой, кўз ёшу илтижолар билан шафқат сўраб типирчилар эди. Аммо... айни пайтда Гулсаҳар айрон ҳиди анқиётган ошхона деразаси ёнида, идиш товоқлар тахлаб қўйилган узун оёқ сўрига суянганича бош эгиб, кўру кардай паришон турарди. Қизининг ҳамишаги илтижолу оҳ-воҳларига кўникиб кетган Махсум бир зум саросималанди. Бир зум қизига чақчайиб тикилди. Сўнг туйқус эс-ҳушини йиғиб олган мастдай захарханда тиржайди.

— Эр керакми сизга?! Бир олқинди билан суюшиб, ваъдалашдингизми? А?

Қувондиқ махсум илкис сермаган қамчи қизнинг қунишган елкаларига чарсиллаб тегди. Тегдию Гулсаҳар шашт билан бошини силтаб кўтарди. Унинг кўзларида чил-чил синган ойнадай ёш ҳалқаланиб турарди. Ун юқи теккан ёноқлари,

бурун катаклярию лаблари тириша-буриша дир-дир учарди. Махсум тагин озод кўтарган қамчи ҳавода муаллақ қотди. Гулсаҳар қоматини тик тутиб, бўсағада ўқрайиб турган онасининг елкаси оша аллақайгадир жиққа ёш кўзларини қадаб ташқарига йўналди. Аввал Кувондиқ махсум, сўнг Нуқра биби беихтиёр тисарилиб, йўл бўшатди.

Гулсаҳар қандайдир сеҳрли сасларга кулоқ солаётган кўрдай пайпасланиб ошхонадан чиқди.

— Нима бўлди унга? — деб ҳансиради отаси.

Нуқра биби ҳануз ҳайкалдай қаддини тик тутиб, номаълум нуқтага тикилган куйи ичкари уй томон охишта одимлаётган қизи ордидан саросимали кўз ташлади.

— Қаттиқ урдингизми дейман.

— Ий, бор-йўқи бир сермадим-ку.

— Қалласига тегмадими, ишқилиб? Сал эси оққанга ўхшаяпти?

— Йўғ-е...

* * *

Қора тун, қоп-қора тун, сен нақадар яхшисан. Бу қиз сенга тикилиб ўтиришни, момик бахмалдай бағринга сингиб кетишни севарди. Ҳеч қачон уни сен ёлғизлатиб қўймагансан, ҳамиша қоп-қора кучоғингда қучиб-эркалаб, юлдузлар шивирига ошно этгансан. Алвидо энди, меҳрибон тун.

Эй, шамол, узун сочларини у сўнгги бор ёйиб юборди! Кел, хоҳлаганингча тўзгитиб ўйна, толим-толим кокилларини ўп. Эй, шамол, бу қиз сенга ҳавасманд эди. Сен билан тентиб-тентиб кетишни, кўм-кўк, олис-олис осмонларда чарх уриб ўйнашни орзу қиларди. Эсингдами, эй шамол, қизалоқлик кезлари қир-адирлар қўйнида улоқ-қўзи боқиб юрганида, у баралла қўшиқ куйлашни хоҳларди. Унда-мунда эсида қолган ашулаларни жўшиб-жўшиб хониш этарди. Сен унинг юз-кўзига шўх-шаддолик билан урилиб, энтиктириб кўярдинг. Эҳ, қанчалар хузурли эди ўша энтикишлар. Алвидо сенга, озод шамол.

Эй, қизча, эй, ўн икки ёшлик Гулсаҳар. Нега кўзларингда маржон-маржон ёш? Муаллимнинг лоқайд ва ҳиссиз сўзлари учунми? «Болалар, бугунги мавзунимиз «Бегона ўтлар», — деди устоз. Сен чидаб туrolмадинг. «Маълим, ўтлар ҳам бегона бўладими?» деб сўрадинг ажабсиниб. «Ҳа, албатта, — деди муаллим, эснаб-эснаб, — бегона ўтлар бўлади, у маданий, фойдали ўсимликларнинг ўсишига халақит беради. Уларни юлиб, томирини қуритмасанг, қутилолмайсан».

Муаллимнинг сўзлари сенга ёқмади қизалоқ. Чунки сен учун ҳамма-ҳамма ўт-ўланлар сирдош дугона, азиз опа-сингил, қадрдон қариндош эди. Сени уларнинг бировга халақит беришини, яшашдан тўсишини сира-сира тасаввур этолмасдинг. Шу сабаб юлқиб ташланишга маҳкум ўт-ўланларга ачиниб йиғлаб юбординг.

Эй, қизалоқ, ўсдинг-улғайдинг, ўзинг ўша бегона ўтга айландинг. Бугун сен ҳеч кимга керак эмассан, бугун сен ота-она, қариндош-уруғ жонига тегдинг. Ҳатто, билиб-билмай, ҳавойи орзуларга берилиб улкан, оламшумул юмушлар билан банд инсонларга ҳам халақит бериб қўйдинг. Сени деб истиқболи порлоқ, қўли гул, дили гул бир киши касби-коридан, бир бурда нонидан мосуво бўлишига сал қолди. Сенинг турган-битганинг фалокат, надомат. Сен иснод, шармандаликсан. Сен бегона ўтдай юлиб ташланишинг шарт. Инсофинг борми, намунча ўзгалар бахтига, ўзгалар қувончига тўғаноқ бўласан. Энди бир мардлик қил, энди бир тантилик қил. Ҳа, ҳа, ҳеч ким сенга шўрсатолмаган мардлик, тантилик, шафқат намуналарини ўзинг кўрсат. Кет, шу ҳаётдан, кет! Сени ҳайдашяпти-ку, кетсанг-чи, ахир? Бошқалар бахтли бўлиши учун сен бахтсиз бўлсанг нима қилибди?

Эй, тақдир. Эй, буюк донишманд, сабр-тоқатли хилқат. Бу қиз бир куни сирка суви солинган идишни чил-чил синдирмоқчи эди. Сен ўша заҳар-заққумни унинг қўлидан юлқиб олиб, сеп сандиқ тубига ташладинг. Раҳмат, сенга. Эртаиндин керак бўлиб, қиз шўрлик чирқиллаб излаб қолмасин дегансан-да! Ташаккур сенга меҳрибон тақдир!

Мана, у яна қайтди. Сенинг ҳукмингга қайтди. Ана, илон солинган идишга қўлини тикқан мағрур Миср маликаси каби, у ҳам сеп сандиқ ичини пайпасламоқда. Мана, топди. Сирка суви қалқиб турган ўша бежиримгина шиша қўлида.

Эй, беозор, бежавотир ухлаётган одамлар! Бахт ҳам сизга, тахт ҳам сизга, қувончу кулгулар ҳам сизга! Устига бир кафт тупроқ ташлаш ташвишига қўяётгани учун у сиздан минг-минг узор сўрайди. Алвидо!..

Алвидо, тоғу тош, алвидо, ҳаёт!..

Дилшодбек эрталаб чўчиб уйғонди. Тушидами-хушидами билмай қолди, алланима беҳад қаттиқ гулдираб, қалдираб кетгандай бўлди. Назарида бўзариб-гезариб кўриниб турган тоғ чўққиси жазава билан титраётгандай туюлди. Шундагина Дилшодбек юраги гурс-гурс уриб, аъзои бадани қалтираётганини ҳис этди. Кўнгли ғаш, боши лўқ-лўқ оғриб турибди.

У елкасига сочиқини ташлаб ювиниш-чайиниш жойи томон юрди. Юрди-ю, негадир кўзи тиниб, боши айланаётганини пайқади. Лекин эътибор бермай обдон ювиниб-чайиниб артинди. Шу пайт қир томонга кўй-эчкиларини ҳайдаб, изз-изз йиғлаб бораётган болага кўзи тушди. Дилшодбек уни яхши танийди. Жадгар. Ғалати бола, худди катталардек ғўлдайиб юради, салмоқлаб-салмоқлаб гапирди. Оббо, нега эрталабдан йиғлаб кетаяпти. Ё, бирортаси хафа қилдимикан?

Дилшодбек енгил хуштак чалди. Жадгар шўрқ-шўрқ бурнини тортиб қаради. қаради-ю, тагин ариллаб йиғлаганича кетаверди. Дилшодбек ҳайрон. Одатда, уни кўрса, Жадгар, албатта ёнига келарди. Иккови иноқ. Қизик, намунча увиллаб кетаяпти у?

— Эй, — деб қичқирди Дилшодбек ортиқ чидаёлмай, — тўхта, сенга не бўлди, Жадгар? Нега йиғлаяпсан?

Бола тўхтамади. Қоқила-сурила йўлидан давом этди. Дилшодбек баттар ажабсиниб бола томон югурди.

— Эй, Жадгар, шошмасанг-а, тўхта.

У бир амаллаб болага етиб олди. Кирланган енгидан тортиб ўзига қаратди. Жадгарнинг қовоқлари йиғидан кўпчиб кетган эди. Қоп-қора юзлари кўз ёшдан шалаббо.

— Ия, жўра, сенга не бўлди? — деб сўради Дилшодбек, чинакамига хавотирланиб. — Ким сени хафа қилди?

Жадгар оғиз-бурнини енга бир ишқалаб ташлади.

— Гулсаҳар опам ўлди.

— Нима?! — Дилшодбек беихтиёр Жадгирни кучоқлаб олди. — Жадгар, не дединг?

— Гулсаҳар опам... ўлибди... заҳар ичибди.

Дилшодбекнинг кўз ўнгида тоғу тош чайқалиб, титраб кетгандай бўлди.

— А! — деди у бўшашиб.

Куёш қоялар устига балғам қуйқасидай ёпишиб қолган. Чиркин тусли нурлар кўзларга тигдай қадалади. Қир-тепаликлар зардоби салқиган сузма халталардек сап-сарғайиб, гужанак тортиб қолишган.

Дилшодбек қир этагида ялпайиб қанча пайт ўтирганини пайқамади. Ёшдан хира тортган кўзлари билан қароргоҳ томон лоқайд кўз ташлади. Заргаровга тегишли вагон уй олдида бир неча темирйўлчилар, қўчма база қоровули Амирқул уймаланиб хомуш ва асабий тарзда алланеларнидир гаплашишмоқда. Тўда ўртасида Довудбек Якубович. Устида қопдек кенг кечалик кийим, сочлари хурпайган, аҳён-аҳён қишлоқ томон бўй чўзиб аланглаб қўяди.

«Гулсаҳар ҳақида булар ҳам эшитишган», хаёлига болғадек урилди устанинг. У ўрнидан оғир кўзғалиб қир тепаси томон қоқила-сурила ўрлай бошлади. Тиззалари қалтираб, боши ғувиллар, бутун борлик кўз ўнгида ҳануз чайқалиб турар эди.

«Гулсаҳар, гулим... — ҳансираган кўйи пичирлади Дилшодбек, — бокирам, фариштам!»

Тепалик хийла баланд эди. Қишлоқ қафтдагидек кўринади. Дилшодбек қўрқа-пуса писта пўчоқидек сочилиб ётган уй-жойлар томон кўз ташлади. Чиндан ҳам Қувондик махсумнинг ҳовлиси ёнида одамлар тўпланишиб турар, гира-шира йиғифарёд саси эшитилар эди.

Дилшодбек томоғига тикилган данакдек нарсани аранг култ-култ ютиб, бўшашибгина ўтириб олди.

XXI

Жалпоқтош яланглиги камбағалнинг товонидай тарс-тарс ёрилиб ётибди. Қачонлардир бу ердан кутириб ўтган сел асоратлари йўлсозларга ҳеч курса бир ҳафталик оворагарчилик дарагини беради. Чуқур, кенг сел ўзани уч-тўрт томон эшила-бурила узалиб кетган. Тошқин суриб келган улкан-улкан харсанглар, шоҳшаббаю юлдузлар у ер-бу ерда гумбаз-гумбаз уйилиб ётибди. Яланглик лабида ўн чоғлик бульдозер, ўттизтача автосамосвал, баҳайбат экскаваторлар юкланган узун

тиркамали «КРАЗ»лар, узун-калта хартумли кранлар, беомон жангга шайланган жанговор техникалардек, саф тортишган. Тўп-тўп ишчилар сўнгги буйруқни кутаётган жангчилар каби ўз бригадалари теварагида куймалашиб туришибди.

— Ургилдим бунақа ялангликдан, — дея асабий пўнғиллади қай бир булдозерчи, — бу ерни текислагандан кўра, Боботоғни кўпориб ташлаш осон.

Аҳён-аҳён пишқириб қўяётган «Маз» ҳайдовчиси ҳам шикоятга шерик бўлган бўлди.

— Фу-у, бу ерда бир кунда аранг битта разворот қиламан. Нормам нима бўлади?

— Эй, арганавтлар, — дея гапга аралашди бошидаги шлёмини энсаси томон суриб қўйган, ён дафтарчасига алланималарнидир қайд этиб турган бригадир. — Кўз кўрқоқ, кўл ботир. Қани, кўп ғингшимай ишни бошлайверинглар. Йўқса, ана, рельсчилар думимизни босиб олади.

Чиндан ҳам Жалпоқтошнинг шундоққина биқинида, терилган қош ўрнидай кўкиштоб бўртиб турган кўтарма устида шпал-рельс тўшаш ишлари қизғин борар эди. Улар эрта-индин Жалпоқтошга жаҳд қилишади. Шунинг учун ялангликни тезроқ текислаб, оби-тобига келтириш йўлсозларнинг муҳим бурчи.

— Ҳа-а, бўлақолинглар, тагин шпалчилар кутиб қолгудек бўлса, нақ балога йўлкамиз-а, — дея бригадир яна ўзича қилалаган бўлди.

Аммо йўлсозлар эринчоқлик билан у ер-бу ерда тўпланиб, гап чайнаб туравердилар. Босиб-босиб чекишди. Ҳатто уч-тўртгаси бир чеккадаги харсанглар устига ўтириб бемалол қарта чийлашга тушишди. Ишчиларнинг феъл-атворини бинойигина биладиган бригадир уларни ортиқ қистамай, алланималарнинг ҳисоб-китобини чамалаганича нари кетди. Йўлсозлар одатда ҳар гал янги объектга кўчишса, шу тахлит ўзларича нолишиб, ёзғириб анча пайт ивирисиб туришади. Сўнг туйқус шовқин-сурон билан ишга киришиб кетадилар.

Мана, бу гал ҳам худди шундай бўлди. Бригадир коржомасига илашган тиканларни қоқа-қоқа етиб келган маҳал ҳар ким ўз юмуши билан андармон эди.

Булдозерлар кетма-кет қариллаб ўт олди. Самосвал «МАЗ»лар вашиллаб кўзғолди, кўлларига чўкич, белкурак тутган бир неча йўлсоз қатновга қулайлик яратиш учун ўйдим-чуқур жойларга тош-шағал тўшади.

Кўёш қоялар орасидан олов барқашдек кўтарилиб келмоқда. Бугун ҳам жазирама жазава қиладиган кўринади. Унгу сўлда кўр тўккан, бир-бирига елка тутиб кетган тоғлар бир парча ялангликда уймаланаётган, куймаланаётган инсон қавмига ҳайрат билан тикилиб тургандек туюлади.

— Э, баракалла, — деб ишчиларни алқаган бўлди бригадир, машиналар гулдиросидан гапини биров эшитмаса ҳам, — бўшашманглар, ҳали замон Довудбек ака келиб қолсалар, ҳаммамизга мукофот ёздирари.

Аммо бу маҳал Довудбек Якубович анча олисда эди. Кампиртиш қояси теварагида портлатув ишларида аллақандай ишқаллик юз бериб, марказдан тафтишчилар ташриф буюришган экан. Заргаров ўшаларни Кампиртишга ташлаб келаяпти.

Довудбек Якубовичнинг анча шашти паст. Қипчоқ қишлоғида рўй берган фожеадан сўнг анчайин ўйчан ва маҳзун бўлиб қолган. Ич-ичида ўзини ўша кўргулик сабабчиларидан деб ҳисоблайди. Вақтида олди олинмади, лоқайд қаралди. Аммо бу фожеада Дилшодбекни ҳам айблаш ноўрин. Бечора уч-тўрт кун ичида озиб-тўзиб, кўзлари киртайиб қолди. Ҳар кўрганда Заргаровнинг ҳам раҳми келади унга. Чиндан ҳам севаркан-да, деб ўйлади астойдил ажабсиниб. Қай куни Дилшодбекни бир чеккага тортди.

«Қалай, ука?»

Дилшодбек хўрсиниб ерга қаради.

«Аста-секин... ўтаяпти».

«Кеча ўзимизнинг раҳбарият, қишлоқ оқсоқоллари бир маслаҳат қилгандик. Шунинг сенга ҳам билдириб қўймоқчиман».

Дилшодбек Заргаровга хомуш кўз ташлаб қўйди.

«Хуллас, — деб давом этди Довудбек Якубович, — хабаринг бор, қишлоқ ишчилар посёлкасига айлангирилади. Шу... шу ерда куриладиган бекатга... «Гулсаҳар» номини бермоқчимиз».

Дилшодбек ялт этиб Заргаровга қаради. Лабларида синиқ бир табассум пайдо бўлди.

«Довудбек ака... дим яхши иш бўларди-да... Гулсаҳар...»

Дилшодбек ҳам қувончдан, ҳам туйқус бостириб келган хотиралардан ўпкаси тўлиб, култ-култ ютинганича нари кетди.

Заргаров Кампиртишдан қайтаркан, ўша маслаҳат, ўша қарор жуда тўғри бўлга-

нига яна бир карра амин бўлди. Жувонмарг кетган қизгинанинг руҳи шод бўлади. Номи тилларда мангу айланиб туради. Гулсаҳар... Гулсаҳар.

Довудбек Якубович маҳзун хаёллар оғушида хийла йўл юриб қўйганини сезмай қолди. Жалпоқтошнинг қоқ манглайига келиб қолибди. Заргаров оғир техникалар тупроғини тегирмон унида кўпчитиб юборган қинқир-қийшиқ, ўйдимчуқур йўл бўйлаб янги объект томон бурилди. Машина гоҳ чайқалиб, гоҳ илкис интилиб ясси қирлик ён бағри бўйлаб кетди.

Кун исиб кетган. Қилт этган эпкин йўқ. Қанотларини кенг ёйган бургут кўкда виқор билан кезиб юрибди. Шундоққина қўл узатса етар жойда Бойсунтоғ тизмалари кўр тўккан.

Заргаров етиб борганида Жалпоқтош яланглиги техникалар наърасидан зириллаб турарди. Чанг-тўзон еру кўкни сарғиш тумандай қоплаб олган. Бульдозерлар кўпориб-қазиб сургиламоқда. Самосваллар чуқур, кенг сел ўзанларига гумбурлатиб тош-тупроқ ағдармоқда. Тепалик устида чўмичини гоҳ у ён, гоҳ бу ён саланглатаётган экскаватор қўшўрқачли нортюга ортилган бесўнақай сандиққа ўхшайди. Ялангликдан ўша томон илонизи, тор, паст-баланд йўл ўрлаб кетган. Бу йўл автосамосваллар пайдар-пай қатнайверганидан ҳосил бўлгани кўриниб турибди. Гоҳ у, гоҳ бу ерда куймаланаётган йўлсозлар чанг-ғубор орасидан ғира-шира кўзга ташланиб қолади. Бақир-қақир, шовқин-сурон авжида.

Заргаров қариллаб ишлаётган бульдозерлар ёнида участка бошлиғи Сайфулло Арслоновни топди. Уст-бошини чанг-ғубор қоплаган Сайфулло худди бош-оёқ ун укпарига беланган тегирмончига ўхшайди. Кичикроқ бир тош устига омонатгина ўтириб, дафтарига алланималарнидир қайд этмоқда экан.

— Э, ҳорманг, Сайфулло.

— Ия, Довудбек Якубович, — деди Арслонов ўрнидан дик этиб туриб. — Бугун тафтишчилар билан банд бўлиб, келолмасангиз керак деб ўйлабман.

Қўл бериб илиқ кўришишди.

— Буёққа келмасам гуноҳ бўлади, — деди Заргаров кулиб, — тафтишни ўзлари қилаверишсин.

Арслонов Довудбек Якубовичнинг офтобда қорайган кенг юзига хайрихоҳларча кўз ташларкан, раҳбарнинг алланечук маҳзун кайфиятини пайқади.

— Ака, сал-пал толиққан кўринасиз-а.

— Э, шунчаки, — истамайгина қўл силтади Заргаров.

Шу пайт бригадирлардан бири ҳовлиққанича югуриб келди.

— Сайфулло ака, фалокат! — деб хириллади у, ёноқларига оқиб тушаётган қоп-қора терни энги билан артиб. — Битта «МАЗ» тик қияликка осилиб қолди.

— Осилиб қолди?! Қандай қилиб? — деб беихтиёр бўқириб юборди Арслонов.

— Билмадим... менимча экскаваторга ўнглайман деб...

Заргаров бригадир ишора қилган томон синчков бир кўз ташлади-ю, олға интилди.

— Югурдик.

Арслонов ҳам жон-ҳолатда Заргаровнинг ортидан отилди.

...Чиндан ҳам фалокат жиддий эди. Самосваллар қатновидан ҳосил бўлган ўша қинқир-қийшиқ йўлнинг тирсак жойида яп-янги «МАЗ» кўндаланг туриб қолибди. Машина орти эса тик қиялик! Афтидан, ҳайдовчи самосвални қайириб олмоқчи бўлган-у, орқага кўпроқ ҳайдаб юборган. Машина оғирлигиданми, ё кўпол кўзгалганиданми тик қиялик лаби улкан торт бўлагидек ўпирилиб кетибди. Шу сабаб «МАЗ»нинг орқа филдираклари тик қиялик қаншарида деярли осилиб турарди! Озгина ортиқча ҳаракат қасридан машина пастга қулаб кетиши тайин. Оқибатда на машина, на ҳайдовчи омон қолади.

— Хайрият, самосвал бўш экан, — дея ўз-ўзига гудраниб қўйди Заргаров.

Машина теварагини ташвишу таҳликадан ранг-қути ўчган ишчилар ўраб олишган эди.

— Ўзингни ерга ташла, Шожалол, — дея бири қўйиб-бири олиб қичқиришарди ҳайдовчига улар.

Заргаровдан йўл-йўлакай ўзиб кетган Сайфулло ҳам «МАЗ»га бақамти бориб, ранг-рўйи бўздек оқариб кетган Шожалолга ўшқирарди.

— Сакра бу ёққа! Нима, жонингдан тўйганмисан?

Шожалол кабинадан чала-ярим кўриниб турган бошини аранг чайқади. Бироқ гапиришга очиқ-ойдин кўрқди. Афтидан, товуш зарбидан машина орқага юриб кетадигандек туюлди.

Заргаров жазави билан ҳайдовчига бақираётган участка бошлигининг энгидан тортиб ўзига қаратди. Ваҳимадан қоп-қора терга ботган, кўзларида кўрқув лип-лип кезиб юрган Сайфулло Арслонов қаршисидаги кишини таниёлмай қолди.

Ҳалигина маҳзун ва ҳорғин боқиб турган Довудбек Якубовичдан асар ҳам йўқ. Кўзлари кўрғошиндек совуқ йилтиллаб турарди. Қорамтир чўяндек юзларида шафқатсиз бир ифода.

— Намунча куёндай ирғишлайсиз, Арслонов? — деди у, участка бошлиғини хотиржамлик билан бир чеккага суриб қўяркан.

— Нобуд бўлади! Нобуд...

— Машина нобуд бўлса майлими? Унинг увол-савоби кимнинг бўйнига? Эртага бундай фалокат учун жавоб ҳам бериш керак.

Арслонов димоғида гудранди.

— Билмадим... эсам нима қиламиз? Шатакка олиб бўлмайти. «МАЗ» йўлни тўсиб турибди. На чапдан, на ўнгдан бошқа машина унга яқин келади.

— Ҳамма узоқроқ турсин! — деб ҳайқирди Заргаров, кулоч сермаб.

Ишчилар кўрқа-пуса «МАЗ» теварагидан тисарилишти. Довудбек Якубович бир пайт ҳаммани ҳангу манг қолдирганича бир сакраб машина зинасига чиқиб олди.

— Аҳволлар қалай, Шожалол? — деди у кулимсираганича кабинадан бош суқиб.

Кўрқувдан қалт-қалт титраб, қалин-қалин қошу тақа мўйловлари шалвираб қолган ҳайдовчи Заргаровга илтижоли шивирлади.

— Қутқаринг... тормоздан оёқ олсам, тамом, пастга учиб кетаман.

— Улимдан кўрқяпсанми? — дея кулди Довудбек Якубович, бу кулгуда алланечук истехзо, алам ва нафрат қоришиб кетган эди. — Жонингга ачинасан, лекин сенга нон бериб турган машинага ачинмайсан-а?!

— Ачинаман, Довудбек ака. Аммо лекин... ҳозир илож йўқ-да, ё у, ё мен...

Заргаров соқоллари тиканақдек ўсиб қолган бақувват ияқларини асабий тутамлаб ҳайдовчига қаттиқ қадалиб тикилиб турарди. Бу қарашларда алланечук қаҳр ва меҳр, ҳорғин бир изтироб шарпалари бор эди.

— Шожалол, — деди у пўлатдек жарангдор товушда, — бир бечора қиз уксус ичиб ўзини ўзи ўлдирди. Арзимаган сабабларга кўра. Ҳар ҳолда биз шунақа ўйлаймиз.

— Хабарим бор, Довудбек ака, жанозасида ҳам бўлдик.

— Шожалол, — дея давом этди Заргаров, ширакайф одамдай кўзларини қисиб. — Биз мангуликка, келажакка дахилдор иш қиялпмиз. Шундай буюк ният йўлида қурбон бўлсак ёмонми?

— Довудбек ака...

— Кароче, — Заргаров ҳайдовчининг оху зорини қиличдай кесди. — Ҳозирок машинани ўт олдирасан-да, қаттиқ газ бера туриб бирга оласан, сўнг газни пасайтирмай, резко кўзғатасан.

— Довудбек ака, ахир...

— Гапни кўпайтирма, Шожалол. Қиз бола ўзини ўзи ўлдирди, притом низачто. Сен билан биз эркакимиз-ку, тўғрими? Давай, олға. Мана, мен ҳам шўттаман. Нима бўлсак, бирга бўламиз. Ё ҳаёт, ё мамот. Давай, имиллама.

Шожалол дир-дир титраётган бармоқлари билан калитни буради. Қизиб турган мотор шу лаҳзаёқ гуриллаб юборди. Теварақда тошдай қотган ишчилар беихтиёр ўзларини тагин икки-уч қадам орқага ташлашти. Ҳатто баъзилари қўлларини юзига қоплаб ура қочишти.

— Кўрқма, дадил бўл, — деди Заргаров, кўзларини бошқарув ричагларидан олмай. — Газни бос, бирга ур!

Шожалол лабларини қимтиб, фавқулудда чаққонлик билан биринчи тезликка олди-да, жон ҳолатда газ педалини босди.

«МАЗ» ўкирганича олға бир сакради-ю, шитоб билан юриб кетди. Унда-мунда қотган ишчилар қийқириб, чапак чалиб юборишти.

— Тўхтат! — қичқирди Заргаров, — олдиндаги қияликка ташлаб кетмагин тагин.

«МАЗ» илкис тўхтади. Заргаров сакраб ерга тушти. Теварақдаги ишчилар машина томон ёпирилишти.

— Худого шукур-е, ўзи сақлади.

— Сув опкелинглар!

— Тушишига ёрдамлашиб юбор!

— Иштони куруқми, ишқилиб?

— Қойил, Довудбек акам барибир зўр-да.

— Довюрак одам-да шу киши.

Ишчилар кўмагида ерга тушган Шожалол, ҳаммани туртиб-суриб бир чеккага чиқди-да, ўқчиб-ўқчиб қуса бошлади. Тагин уч-тўрт йўлсоз унинг теварагида парвона.

йўқ,
ида
ини
рта-
лни
бир
ди.
су-
аб
га-
ин
у-
ук
ус
й-
и
ит
қ
-
и
и
и

— Майли, қусавер, енгил тортасан.

— Нурали, сув қуйиб тур, юз-кўзини ювиб олсин.

Довудбек Якубович оёқларини судраклаб босиб улардан андак узоқлашди. Оғир-оғир тин олди. Сўнг сарғиш чанг-ғубор сузиб юрган бўшлиқ томон яна аввалгидек ҳорғин ва маънос тикилиб тураркан, унинг кўзларида милтиллаган ёшни ҳеч ким пайқамай қолди.

XXII

Довудбек Якубович эрталабдан бери орқасидан тиркашиб юрган радио мухбирга охири рўйхушлик берди.

— Юринг, ҳув қирга чиқиб гаплашамиз.

Ёш бўлишига қарамай, пешона сочлари тўкила бошлаган, гўштдор юзли, силлиққина мухбир саросималанди.

— Довудбек ака, у ер жа шовқин-да, — деди у мухбирлик анжомларини жойларкан, — интервью хира чиқади.

Заргаров истехзоли кулди.

— Мен худди шу ерда гаплашаман. Шамолнинг гувиллаши, машиналарнинг шовқини эшитилиб турсин, ука. Иложи борича, мана бу жазирама тафти ҳам сезилиб турсин. Радио ихлосмандлари ҳаётдан бохабар бўлишсин-да, ука. Кабинетда керилиб ўтириб гаплашадиганлар бошқа. Бизлар қора меҳнат одами.

Довудбек Якубович тошдан тошга ҳатлаб, қоплондек юқорига интилди. Адл қоматига ярашиб тушган коржомаси, сергайрат хатти-ҳаракатлари сабабми, ҳарқалай у жангари кинолардаги чапдаст дала қўмондонларига ўхшаб кетар эди. Мухбир ҳансираган кўйи қоқила-сурила унга эргашди.

Офтобнинг жазаваси баланд. Аёвсиз олов пуркайди. Тепаликда тентиб юрган шамол юз-кўзларга хуш урилади.

Заргаров ясси харсанглардан бирига ўтирди. Мухбир ҳам терлаб-пишиб етиб келди.

— Ана энди саволларни бераверинг, — деди Довудбек Якубович, лабига сигарет қистираркан, — мен тайёр.

Гапиришга ҳоли қолмаган мухбир, бош ирғай-ирғай, радио анжомларини шайлаш баҳонасида бир қур нафас ростлаб олди. Сўнг диктафоннинг керакли мурватларини босиб савол-жавобга ўтди.

— Довудбек Якубович, сизлар бунёд қилаётган ушбу темирйўл, XXI асрнинг буюк қурилишларидан, деб эътироф этиляпти. Ҳатто дунё матбуоти ҳам бу ҳақда шов-шув кўтармоқда. Айтинг-чи, бу бунёдкорликнинг буюклигини сиз қандай изоҳлаган бўлардингиз?

— Жуда оддий, — дея ҳорғин гап бошлади Заргаров, афтидан, савол унинг энсасини қотирди, — жуда оддий изоҳлайман. Мана шу тоғу тошларни ёриб ўтаётган темирйўл, ҳукуматимизнинг, жамиятимизнинг аввало маънавий куч-қудратини намойиш этапти.

— Маънавий?!

— Албатта, ишчиларимиз кўрсатаётган фидойлик, энг гўзал маънавий қиёфа-ку?! Уша фидойлик туйғуси бўлмаса, ёзнинг жазирамасида, қишнинг қаҳратонида бундай географик ноқулай шароитда ишлаб бўладими?

— Кечирасизу, озгина эътирозим бор, — деди мухбир журъатсизлик билан Заргаровнинг гапини бўлиб, — балки... балки ишчиларингиз олаётган мўмайгина маош, ҳамма муваффақиятлар гаровидир. Балки...

— Гапингизда жон бор, ишчиларимиз яхши иш ҳақи олишади, мукофотлар ҳам жойида. Аммо улар минг машаққат билан топаётган мана шу даромадини, соя-салқон дўконларда, бозор расталарида ўтириб ҳам оп-осон топишлари мумкин. Ҳатто кўпроқ топиши мумкин. Демак, шундан келиб чиқиб айтиш мумкин-ки, уларни бу тоғу тош орасида ушлаб турган омил бошқа ёқда. Ишчиларимиз яратиш завқини жуда яхши ҳис қилишади. Яратиш, бунёдкорлик завқи эса чинакам фидойликка ундайди. Тушундингизми? Бизнинг маънавий қиёфа шунақа. Бу ҳақиқат.

Шу пайт эгри-бугри авто-йўлда кўринган «УАЗ» икковлари ўтирган қир этагига келиб тўхтади. Устма-уст сигнал чалиб, сўнг машина кабинасидан қўлларини ҳавода силкитиб Искандар Тўраевич тушди, ҳовлиққанича имо-ишоралар қилди.

— Довудбек Якубович! Ох-о, мен қайтдим.

Заргаров иссиқдан лоҳасланиб ўтирган мухбирга юзланди.

— Кечирасиз, ошно, бормасам бўлмайди. Суҳбатни кейин давом эттирамиз.

Сиз қурилиш участкаларини кўринг, ишчилар билан гаплашинг. Ана ўшанда яратиш завқини сиз ҳам кўрасиз.

Искандар Тўраевич ҳамishaгидек хушхандон, сергайрат эди.

— Э-ҳе, қандай шамол учирди? — Гап қотди Заргаров қирдан сакраб-сакраб эниб келаркан.

— Соғинч шамоли.

Улар кучоқлашиб, қўл сиғишиб кўришдилар.

— Кетдик, — деди Заргаров дўсти елкасига қўл ташлаб. — Вагонда гаплашамиз. Қани, би-ир шаҳар янгиликларидан эшитайлик-чи.

* * *

Довудбек Якубовичнинг шинамгина вагон-кабинети икковлоннинг туйқус портлаб қоладиган кулгуларидан зириллаб-зириллаб кетади. Ичкарида тамаки тутуни булутдек сузиб юрибди. Искандар Тўраевич оёқларини кериб, стул суянчиғига бемалол ястаниб олган. Узун-узун бармоқлари билан аҳён-аҳён қуюқ-қаттиқ сочларини тароқлаб кўяди. Заргаров ҳам бир чеккасига қоғоз, дафтарлар тахлаб кўйилган ялтироқ столга ўмганлаб, дўстининг оғзига тикилган. Искандар Тўраевич таътилни қандай ўтказганлиги-ю, баъзи бир олди-қочдилар ҳақида завқ билан гапирмоқда. Ниҳоят, гап айланиб-айланиб яна иш муаммоларига бо-риб тақалди.

— Матчонов Дилшодбекни танийсиз-а? — деб қолди дабдурустан Искандар Тўраевич, — техслужбадан.

Заргаров биров туртиб юборгандай столдан илкис кўкрагини кўтарди.

— Ҳа... танийман.

— Ия, нега рангингиз ўзгарди? Кўрқитиб юбордимми?

Довудбек Якубович паришон илжайди.

— Ҳа, энди... Тўсатдан сўраганингизга ҳовлиқиб кетдим-да.

— Матчонов билан японлар қизиқиб қолишган. Компанияни ҳоли-жонига кўймаяпти. Охири бир қарорга келдик.

— Қанақа қарор экан?

— Бир йиллик стажировкага юборамиз Дилшодбекни.

— Яхши бўларди. Жуда қобилиятли, сергайрат йигит.

— Ҳамкорларнинг истагича бўла қолсин дедик-да.

Довудбек Якубович яна Дилшодбек ҳақида гап айланса, беихтиёр ўтган маш-машаларни тилга олиб юборишдан кўрқиб, мум тишлаб ўтирди. Хаёлан гапни бошқа ёққа буриш чораларини излади.

— Айтганча, Искандар Тўраевич, — деди у ниҳоят бошқа гурунг топилганидан қувониб. — Супа масаласи билан ҳам шуғулланингизми? Ҳув, лойиҳаси нобоб участкамиз-чи, ўшани сўраяпман.

Искандар Тўраевич тиззаларига шапатаилаб завқ билан кулди.

— Ҳа, уни шаҳарга борганимдаёқ ҳал қилганман. Роса ҳангомали тортишувлар бўлган, Қизик, сиз булардан хабардор деб ўйлабман.

— Йў-ў, эшитмадим ҳали.

Искандар Тўраевич лойиҳачилар билан даҳанаки жанг қилганини айтиб берди. Аммо улар ҳам бало экан. Ўз лойиҳаларини илмий-далилий асослар билан исботлаб беришганмиш.

«Супа жуда ажойиб жой, — дейишибди улар, — келажакда у ерда ғоят гўзал ишчи посёлкаси қуриш мумкин.»

Искандар Тўраевич ҳам бўш келмаган.

«Ишчилар ҳозирча вагон-уйларда яшаб туришади», деб ҳазил-хузул билан уларга бас келиб турган.

Охир-оқибат, баҳс-мунозарага компания раиси араллашиб, масалани узил-кесил ҳал қилган.

«Ишчилар посёлкаси Қипчоқ қишлоғидан қурилиши аллақачон тасдиқланган, — дебди раис қатъий, эътирозга ўрин қолдирмай. — Биз учун давлат маблағини тежаб-тергаш энг муҳим масала. Ҳозирча бу тортишувга чек қўйиб, реал фойда-зарарга қайтайлик. Менимча, умум манфаат нуқтаи назаридан келиб чиқиб, лойиҳага бир оз ўзгариш киритиш мумкин.»

Ниҳоят, лойиҳачилар тақдирга тан бериб, керакли ўзгаришларга рози бўлишибди.

— Хуллас, ғалаба бизники, — деди Искандар Тўраевич узуқ-юлуқ ҳикоясини яқунларкан, сўнг Заргаровга саволомуз тикилди. — Қачон етамиз ўша Супага?

— Менимча бир ҳафта ичида.

Довудбек Якубович хижолатомуз бош қашлади.

— Мабодо сиз у томонларга ўтмадингизми?

— Умуман... ўтиб, қайтиб юрибман. Фақат автойўл бўйлаб Супа анча ичкарида. Эсимга тушган-у, тўғриси, эриниб бормаганман. Устига-устак йўли ҳам нобоп. Искандар Тўраевич қуюқ-қаттиқ сочларини панжалари билан тароқлади.

— Би-ир бориб кўриш керак эди-да. Анови лойихачилар чунонам таърифлашдики, оғзимнинг суви оқиб кетди.

— Кўриб келиш қийин эмас.

— Кетдикми?

— Кетдик.

Шу пайт вагон-кабинет эшиги журъатсизлик билан тақиллади.

— Кираверинг, — деб пўнғиллади Заргаров.

Эшик қийқиллаб очилиб кўпол, бесаришта гавда хийла ивирсиган куйи ичкари кирди.

— Ассалому алайкум.

— Ва алайкум, — дея пўнғиллади кутилмаган ташрифдан тамом энсаси қотган Заргаров. — Келинг, Пиримқул ака.

Қопдай кенг, кирчил шим, енглари нари-бери шимарилган, этаклари сийқа қайиш устида чала-ярим чиқиб қолган кўк нейлон кўйлак кийган Пиримқулнинг қоп-қора товоқдай юзларида мамнунлик қалқиб турибди. У чеккароқдаги стулни аянчли гижирлатганича ўтирди.

Искандар Тўраевич бир Пиримқулга, бир Заргаровга саволчан кўз ташлар эди.

— Келинг, хўш хизмат? — деб сўради Довудбек Якубович Пиримқулга ияк қоқиб.

— Ҳизмат, — деб хириллади Пиримқул, — би-ир гражданлик бурчимни бажарай деб...

Пиримқул Искандар Тўраевични ҳам орқаваротдан тузуккина танир эди. Афтидан, казо-казо бошлиқларни биргаликда тутганидан қувончи қайнаб, қоп-қора тер бўлиб манглайдан куйилар эди.

— Қанақа янгиликлар? — деб сўради Заргаров «халқ контроли»нинг беҳуда келмаганидан безиб.

— Айтсам тилим, айтмасам дилим қуяди, ҳурматли каттакон бовалар. Хўш-ш... ўйлаб-ўйлаб охири виждонан иш тутишга қарор қилдим. Хўш-ш... у одам ўз туғишган укам бўлсаям ҳақиқатни айтаман.

— Биз сизга ишонамиз, бемалол фош қилаверинг.

Пиримқул бир пишқириб олди.

— Довудбек ака, шу Собирип Амиркулни бекор база қоровуллигига олгансиз...

— Нега?

— Фирт каламуш-ку у! Базанинг ярмини сотиб еб юборди. Кариллаб, инсон зотини назар-писанд қилмай юрибди.

— Исботларингиз борми? — деб сўради Искандар Тўраевич совуққонлик билан гапга аралашиб.

Пиримқул, кўзлари ёғ суртилган данакдай йилтиллаб, кулди.

— Албатта бор-да. Улибманми бировга тўхмат қил.

— Хўш?

— Ана, Супа деган жойга данғиллама уй қуриб олди. Ҳамманинг оғзида дув-дув гап.

Искандар Тўраевич ялт этиб Заргаровга юзланди. Заргаровнинг юзида ҳам таажжуб аломатлари кезиб юрарди.

— Қаерга қуриб олган дедингиз? — деб сўради у Пиримқулга тикилиб.

— Ана, ўзимизнинг Супага-да.

— Нега энди айнан у ерга? Ахир, қишлоқдан анча узоқ-ку. Нақ ўттиз километр чиқар-ов.

— Э-э, каттакон бовалар, сизлар билмайсизлар-да. Супа ўз оти билан супа. Бир замонлар у ерда ҳазрати Башир ота дам олиб ўтган эканлар, бизнинг уруғдан бир чўпон хизматини қилган. Авлиёота тила тилагингни деганлар. Чўпон шу ерларнинг ҳақиқага бир дуо қилинг деб сўраган. Хуллас, ҳазрати Башир отанинг назари тушган жой Супа. Қишлоғимизда ҳамма Супада уй қуриб, шу ёққа кўчиб кетишни орзу қилади.

— Нега шу пайтгача ҳеч ким уй қурмаган? — деб сўради Искандар Тўраевич қизиқсиниб.

— Ҳазрати Башир ота мендан роппа-роса икки юзу етти йилдан кейин бу ерларда маскан тутинг, деб ишорат қилган эканлар. Ун беш йил илгари авлиёова

айтган муддат тўлганмиш. Самарқандлик бир шайхнинг тушида аён бўпти. Ўн беш йилдан буёғига бизнинг ҳамқишлоқлар энтикиб ётибди-да, каттакон бовалар. Амиркул Собирип биринчи бўп уй қурди, шуйтиб ҳамма гапириб юрибди. Унинг топган маблағи эса...

— Қанча пайтда қурди шу уйини? — деб сўради Заргаров чимрилиб.

Пиримкул ўзича бепарво қўл силтаб қўйди.

— У ёқ-бу ёғи бир ой ичида. Э, Довудбек ака, пул бўлса, материал тахт бўлса, уй қуришнинг қийин жойи йўқ. Амиркулда ҳаммаси бор. Зўр-зўр усталарни ёллаган. Сизларнинг шопирларингизга тош, тупроқ ташитган.

Заргаров димоғида истехзоли илжайди.

— Супадан темир йўл ўтишидан хабарингиз йўқми?

— Йўғ-э, — беихтиёр ирғишлаб қўйди Пиримкул, қувончдан кенг юзлари баттар ёйилиб. — Шундайми, эҳ, зўр-ку?!

— Наҳотки, ҳеч ким қизиқмаган бўлса, бунақа назаркарда жойнинг тақдири билан? — сўради Искандар Тўраевич қипчоқликка синчков-синчков тикилиб.

— Ҳа, умуман қизиқишган, — деди Пиримкул истамайгина. — лойиҳачилар темирйўл Супани айланиб ўтади, деб оқсоқолларимизни ишонтиришган.

— Балки улар келишишгандир? — беихтиёр қичқириб юборди Искандар Тўраевич бир Заргаровга, бир Пиримкулга кўз ташлаб. — Оқсоқоллар секингина қис-тиришган, а...

Пиримкул қандай жавобга қанча «очко» олишини билмай саросималанди.

— Билмадим... — деб пўнғиллаб қўйди охири.

Заргаров бетоқат ўрнидан кўзгалди.

— Яхши, сизга раҳмат, Пиримкул ака. Ҳали гаплашамиз.

Пиримкул орқасига умидвор-умидвор кўз ташлаб чиқиб кетди.

— Ия, бу ёғи ғалати бўлди-ю? — деб Заргаровга юзланди Искандар Тўраевич.

Довудбек Якубовичнинг афт-ангори тундлашди.

— Юринг, ўша Супага борайлик-чи?

— Кетдик.

XXIII

Супа деганлари чиндан ҳам улкан стадионни, стадион ўртасига қурилган кенг-мўл саҳнани эслатар экан. Кунботар томони тик қояли, сийрак арчазорли тоғларга туташиб кетган. Бир чеккада эшила-бурала оқиб ётган кичкина жилга, афтидан ўша тоғлар бағридаги булоқлардан бошланса керак. Кунчиқар тарафдан эса адирликлар билан тўсилган. Шу сабаб ҳам уч-тўрт чақиримча наридан ўтувчи катта автойўлга бу ер тузук кўринмайди. Худди қир-тепаликлар бирваракайига тик қояли тоғларга туташиб кетгандек туюлади. Супа текислигининг бўйи ўн-ўн беш, эни беш-олти чақиримча масофага узалиб кетган. Дарҳақиқат, бутун дашту адир тоғ-тош саратон офтобида жазганак бўлиб ётган бир пайтда бу ерда алланечук сархуш, салқин шабада эсиб турарди. Ўт-ўланлари, юлкуну ёвшонлари ҳам ҳали буткул сарғайиб битмаган. Гўё атай экиб қўйилгандай, гуркираб тепаликни қоплаб ётибди.

Заргаров ва Искандар Тўраевич Супа текислигини хийла пайт ҳайратланиб, хузурланиб томоша қилишди, ора-сира бош чайқашган қўйи, ўзаро кўз уриштириб сўзсиз мақташган ҳам бўлишди.

— Ҳув, анови бўлса керак, Амиркул қурдирган уй, — деди Заргаров текисликнинг тоғ ён бағрига туташ жойига ишора қилиб.

Чиндан ҳам, ўша ерда тош териб қурилган баланд, кенг иморат яққол кўзга ташланади. Иморат томига қопланган кўкиш тунука офтоб нурида кумушдек товланади. Лекин уй ҳали чала. Эшик, дераза ўрнилари қоп-қора ўрадай очилиб ётибди. Сувоққа муҳтож тошдевор ғадири-будир.

— Ана, ўзи ҳам ўша ерда экан, шекилли, — деди Искандар Тўраевич қўлини кўзига соябон қилиб қараркан.

— Ҳа, ўша Амиркул. — деб тасдиқлади Заргаров, — лекин унинг бундай гердайиб, қўлларини белига тираб юрганини ҳеч кўрмаганман. Минг қўйли бой бўл-е.

— Чақирамизми?

— Давай.

Заргаров машинаси ёнига бориб, устма-уст сигнал чалди. Ҳануз иморат томон тикилиб турган Искандар Тўраевич:

— Ана, қаради, — деди қўлини ҳавода тўлғаб.

— Яна чалайми?

— Йўқ, кўрди, ана, келаяпти.

Бу атрофга икки қир нарида гумбирлаб ишлаб ётган техникалар шовқин-сурони бемалол эшитилиб турарди.

— Уч-тўрт кунда бу ерга ҳам етиб келамиз, — деб қўйди Заргаров.

— Худо хоҳласа, тинчлик бўлиб турса.

— Лекин ростданам, лойиҳани тўғрилатиб катта ютуққа эришдик. Уч ҳафталик ишни уч кунда дўндириб ташлаймиз. Муддатдан илгари Чашмага чиқиб оламиз.

— Ушанда, — деб кулимсиради Искандар Тўраевич, — мукофотнинг зўри ўзимизники.

— Айтганингиз келсин. Яхши ният ярим мол.

Шу орада Амиркул ҳовлиққанича етиб келди. Дўпписи қўлида. Дўппи гардинининг изи тушган сийрак соч, дўнг пешона тердан ялтирайди. Митти кўзлар ҳадик ва ҳаяжондан бесаранжом боқади.

— Ассалому алайкум, акалар, — деди Амиркул дўпписини қайта бошига илиб, кўришмоққа қўл чўзар экан.

Заргаров истамайгина илкани узатди.

— Бу ерларда нима қилиб юрибсиз, Собирип?

— Э-э, Довудбек ака, ота-боболаримиз орзу қилган жойлар. Би-ир ният қип, уйча қургандик.

— Уйингиз йўқми? — совуққонлик билан сўради Искандар Тўраевич.

— Бо-ор...

— А, унда нега керак сизга уй?

Амиркул тиканакдек ўсган соқолларини қашлаб чайналди.

— Ният қилгандим... ўғилчага деб...

— Ўғилчага?! — ажабланиб сўради Заргаров. — Қайси ўғилчага, анови бешикдагими?

— Бешикдамас... учга тўлди.

Заргаров ва Искандар Тўраевич маъноли кўз уриштириб кулимсирашди.

— Ташвишни сал эрта бошлабсиз-да?

— Ҳа, энди... куч-қувват борида.

— Эшитяпсизми, қанақа шовқин бу? — деди Заргаров.

Амиркул юмронқозиқдек сергакланиб, теваракка бир зум қулоқ солган бўлди.

— Техникалар... темирйўлчилар ишляпти.

— Катта?

— Ана, — Амиркул боши билан имо қилди. — Икки қир нарида.

Искандар Тўраевич қўлини жаҳл билан пахса қилди.

— Уша шовқин-сурон, қурилиш уч кундан сўнг шўтта бўлади. Тушундингизми? Сиз уй қурган жойдан темирйўл ўтади.

Амиркул оғзини ярим очиб, бақрайганича уларга тикилиб қолди.

— Қандай... ахир... оқсоқоллар Супани темирйўл четлаб ўтади дейишганди-ку?!

— Ҳа, энди темирйўл ҳукуматники, — деб пўнғиллади Искандар Тўраевич ортиқча тушунтириб ўтиришни истамай. — Ҳеч кимдан сўраб-суриштириб юрилмайди. Хоҳлаган еридан ўтказади.

— Менга қаранг, — деди Заргаров Амиркулнинг елкасига қоқиб. — Зудлик билан иморатингизни бузиб, ташийдиганингизни ташиб, олиб кетинг. Йўқса, уч кундан сўнг устига булдьдозер солиб юбораман.

— Хўп... хўп-хўп.

— Хафагарчилик йўқми, — деб пўнғиллади Искандар Тўраевич. — Ариза-шикоят қилиб, бошни қотириб юрмайсизми, ишқилиб?

— Йўқ-е, акалар...

Заргаров ачинганнамо бош чайқади.

— Мен билан бир оғиз маслаҳат қилганингизда мунча овора бўлмасдингиз.

Амиркул қўлини кўксига қўйиб, тобора ерга киргудек эшиларди.

— Айбдорман, акалар.

— А, сизга уй керак экан, ўзимга айтмайсизми, хоҳлаган ерингизга сарой куриб берардим.

— Билмай қопман... Довудбек ака, улуғ ишлар билан бандсиз, тўғриси, шундай ният бор эди, лекин сизни безовта қип, ортиқча бош оғриқ бўлмайлик дедик-да.

Искандар Тўраевич энсаси қотиб, юзини тириштирди.

— Яхши, Амиркул, — деди бир пайт Заргаров Амиркулнинг елкасига дўстона қоқиб. — Ҳали ҳам кеч эмас, хафа бўлманг, кўнгилни чўктирманг. Қишлоқда темирйўл посёлкаси қурилади, хабарингиз борми?

— Бор, Довудбек ака, бор.

— Ўша посёлкадан яхши бир уй сизга, келишдикми?
Амиркул Заргаровга беадоқ миннатдорчилик билан термулди.
— Раҳмат ака. Худо сизни зиёда қилсин.
— Бўпти, энди марш! Уйни бузишга киришинг.
Амиркул шарпадек сидрилиб, кўздан йўқолди.
— Тинчликми, Довудбек Якубович, — деди Искандар Тўраевич истехзо билан.

— Жа-а меҳрибон бўлиб кетдингиз.

— Нега? — ажабланди Заргаров, — меҳрибончилик бурчимиз. Тушунмадим сизни.

— Анови одамнинг айтганларини унутдингизми? Базани ўмарган бу! Жиноят иши кўзгаш ўрнига.

Заргаров кулди.

— Куйсангиз-чи, ўшанинг гапларига ишондингизми?

— Нега ишонмай? Ишондим, текшириб кўриш керак ҳали.

— Текширамыз, текширамыз, — деди кулимсираб Заргаров. — Лекин ўша одамнинг гаплари тасдиқланса ҳам... мен жиноят иши очмаган бўлардим.

— Нега?!

— Негаки, одамларни жазолаш эмас, тарбиялаш зарур. Президентимиз сиёсати ҳам худди шу одил йўл устига қурилган.

— Тўғри, — бош ирғаб тасдиқлади Искандар Тўраевич.

Заргаров илҳом билан давом этди.

— Бу дашт одамлари ниҳоятда содда, авом. Нима қилаётганини ўзлари тушунишмайди. Юртимизда кечаётган улуғвор ўзгаришлар ҳали тўлалигича сингган йўқ буларга. Эскича, боқимандалик, ўзбўларчилик иллатлари ҳали буларнинг онг-фикрида мавжуд.

— Сизнинг бағри кенглигингиз билан тарбияланиб қолса, майли-ку-я, билмадим, — деди ўйчан Искандар Тўраевич.

Заргаров қатъий қўл сермади.

— Ўзгаради. Масалан, мен айнан Амиркулга ишонаман. У бизнинг яхшиликларимиздан тўғри хулоса чиқаради. Ижтимоий масъулиятни англаб етади.

— Билмадим-да, — деди кулиб Искандар Тўраевич, — ишқилиб, уйимни бузиб ташлади, деб устимиздан юқорига ёзмаса эди.

— Ёзмайди. Яхшиликка яхшилик қайтади бу одамлардан. Фақат уларга ишониш, имкон бериш керак.

— Об-бо... Довудбек Якубович, қойилман тарбия усулингизга.

Икковлон хушхандон кулишиб, машинага ўтиришди.

XXIV

Ўша мусибат кунидан бери Дилшодбекнинг дили вайрон. Кўзларида алланечук мунг қотиб қолган. Одамови. Пана-пастқам жойларда хаёл суриб ўтиради. Вақт топди дегунча қишлоқдан анча наридаги, тевараги тошқалоқ девор билан омонат ўралган қабристон томон боради. Аммо сукунат ва гусса ҳукмрон бу бўшага кирмайди. Патак соқол, дудуқ гўрковнинг ола қарашидан, тагин қишлоқда гўп-сўз кўпайишидан чўчийди. Шу сабаб қабристон қаршисидаги қир тепасига чиқади. Қатор-қатор дўппайган, устларига мрамртош, кумуштус ярим ой шакллари ўрнатилган, тевараги панжаралар билан ўралган мозорлар, шохларига сон-саноксиз оқ латталар боғланган икки туп чинор бу ердан яққол кўринади.

Мана, ҳозир ҳам ғадир-будир тош устига чўнқайиб, бошларини чангаллаб ўтирибди. Назарида кўм-кўк осмон бутун борлиқ узра ўрнатилган кўм-кўк мақба-радай туюлади. Теваракни қуршаган тепаликлар, сойхонликлар, кесилган калларга, нимта-нимта лошларга, ўйилган кўзларга ўхшайди. Бутун борлиқ сап-сарик, тап-тақир.

Дилшодбек беадоқ изтироблар оғушида. У Гулсахарнинг ўлимида ўзини мутлоқ айбдор санайди. Бироқ айби айнан нимада эканлигини тўла-тўқис англаб етолмайди. Балки бу қиз билан ҳеч қачон учрашмаслиги керак бўлгандир? Ё аҳду паймон қилиб, қуюқ ваъдалар бериб хатоликка йўл кўйдими? Ахир, нима қилсин? Дилшодбек ҳам ҳамма-ҳаммаси яхши бўлишини, Гулсахар иккиси чинакам бахтга эришишини истаган эди-ку?! У айниқса дўстларига қаттиқ ишонган эди. Ҳеч қурса, қизиқчилик учун ҳам совчиликка боришди деган умидда эди. Афсус... ҳамма ўйлаганлари саробга дўнди. Балки ўша кунни бекор ўзи бордими? Қувондик маҳсумнинг қаҳру ғазабдан қорайиб кетганини кўрди-ку. Балки бу жоҳил калондимоқ киши, Дилшодбек кетгандан сўнг қизини қаттиқ хафа қилгандир. Гулсахар ур-калтак, ҳақоратга чидаёлмай... ўша захар-заққумни ютгандир?

Дилшодбек туйкус хўнграб йиглаб юборди. Гулсаҳарнинг маъюс, ўпка-гинали термулиб туриши кўз ўнгида жонланди. Упкаси тўлиб, димоғлари ачишиб кўзларига ёш қуйилиб келди. Қуйилиб келди-ю, беихтиёр хўнграб юборди.

«Кечир мени Гулсаҳар, кечир. Кечиролсанг, кечир. Сени эҳтиёт қилолмадим. Маъюс кўзларингнинг ёшини артиб қўёлмадим Гулсаҳар, сенинг тиниқ, нафосат тўла чехрангга кулгулар ярашарди. Сен кулганингда еру кук яшнаб кетарди. Нега мени ташлаб кетдинг, гулим, фариштам?! Қандай журъат этдинг мангу айрилиққа? Гулсаҳар, ҳамма-ҳаммаси олдинда эди-ку. Сени олам-олам бахт, севги, қувонч кутиб тургани-ку? Кимларга ташлаб кетдинг гулгун келажакни?! Менгами? Дўстларимгами? Тўкин турмушдан зериккан, муҳаббат, висол жонига теккан оймтиллаларгами? Гулсаҳар, қисиниб-қимтиниб, сўзсиз ўртаниб кимларга йўл бердинг? Яна кимларнинг қорига ярадинг? Гулсаҳар тиниқ тонгларга тараниб, нозланиб термулиш сенинг ҳам ҳақинг эди-ку?! Ой, юлдузлар билан сирлашиб, бешик-беланчакка бағир бериб аллалар айтиш, ширин орзулар оғушида энтиқишга сен муносиб эдинг-ку?! Биз номуносиб каслар сени шугина қувончлардан ҳам айирдикми? Энди қандай бош кўтариб юраман, Гулсаҳар? Бундай оғир гуноҳимни қандай юваман? Кўз ёшларим ювиб-тозалай билармикан? Гулсаҳар, гулим, бокирам, кечиролсанг кечир мени!..»

Дилшодбек юз-кўзларини артиб, чуқур-чуқур хўрсиниб олди. Андак энгил тортгандай бўлди. Кўкиш, хира парда ичра чўлғаниб ётган баланд тоғлар томонидан эсаётган эпкинга юз тутди энтиқиб. Энтиқиб нафас олди.

Шу пайт қир этагида имлаб, алланелар деб ётган Алибекка кўзи тушди. Бир зум унга хомуш паришон тикилиб турди.

— Эй, Дилшод! Кар-пар бўлиб қолганмисиз? — ниҳоят Алибекнинг бақирчақири унга ғира-шира етиб келди. — Пастга тушинг. Сизни Искандар ака излаб юрибди. Искандар Тўраевич!

Дилшодбек оҳиста сирғала-сирғала, тиззаларига таяна-таяна пастга тушди.

Алибек уни анча излаб овора бўлган шекилли, юз-кўзлари тўла иддао, жаҳл. Аммо у дўстининг йиғидан қизаринқираган кўзларига, суяклари бўртиқ, гуссага чўлганган юзларига термулиб анча ҳовуридан тушди.

— Дилшодбек, тез бораркансиз, сизни раҳбарлар сўрашяпти, Искандар Тўраевич!

— Тинчликми? — истар-истамас пўнғиллади Дилшодбек.

— Ия, ҳали хабарингиз йўқми? Бутун темирйўлчилар эшитиб... сизни табриклашга шай турибди-ку?

Дилшодбек дўстига саволчан тикилди.

— Тушунмадим. Нега... табриклашади?

— Сиз Японияга кетаркансиз-ку! — дея қувноқ қийқириб юборди Алибек, дўстининг елкасига қўл ташлаб. — Хужжатларингиз тахт экан. Эртага жўнаркансиз. Бир йиллик ўқишми, тажриба алмашишми, хуллас, шунақа экан.

Дилшодбек индамай бетиним жавраётган Алибекка эргашди. Эргашди-ю, лекин бош буриб ортига қаради. Назарида, елвагай ташланган рўмоли шамолда ҳилпираб, Гулсаҳар изидан кулимсираганича қараб тургандай бўлди. Дилшодбек юраги гурс-гурс урган кўйи, кўзларини йириб-йириб тикилди. Аммо қиз ғойиб бўлди. Дилшодбекнинг кўз ўнгида улкан чинор шоҳидаги бир парча оппоқ мато оҳиста қимирлаб турар эди.

XXV

Қувондиқ махсум гурс-гурс қадамлар билан вагон-кабинетга кирди. Бошида қалампир гулли дўппи, эгнида ҳаворанг энгил ятак. Қалин қошу мўйловлари ўқталган қиличдай диккайган. Нигоҳи ўша-ўша — қўрғошиндай қаттиқ.

— Чақиртирган экансиз, раис бова, — деди у Заргаровга, энгил салом-аликдан сўнг.

Довудбек Яқубович мулозамат билан стулга ишора қилди.

— Марҳамат, ўтиринг, ака. Узр, сизни безовта қилдим.

Қувондиқ махсум истамайгина ўтирди-да, қўлларини стол устида қовуштирди.

— Бир масала бўйича сизни сўратгандим, — деди Заргаров стол устидаги қоғоз тахламига тикилиб. — Бошингизга оғир мусибат...

— Тақдир-да, — деди Қувондиқ махсум, дабдурустдан гапни бўлиб, — қизгина бесабрилик қилиб қўйди-да. А, аттанг.

Довудбек Яқубович махсумга зимдан кўз ташларкан, унинг жиддий, қаҳрли юзидан на қайғу, на надомат аломатларини пайқади.

— Кўнгил ярангизни яна тирнаётганим учун кечирасиз, Қувондиқ ака. Биз ўзимиз, кейин қишлоқ оқсоқоллари билан келишиб, бир хайрли иш қилмоқчи бўляпмиз. Шунга сиз нима дейсиз деб...

— Хўш? Билсак бўладими?

— Шу қишлоққа қуриладиган темирйўл бекатини марҳум қизингиз номи билан атасак... «Гулсаҳар» бекати. Шу... бевақт кетган қизимизнинг руҳи шод бўлар деган умидда...

Қувондиқ махсумнинг бақувват, жундор бармоқлари стол устини қоплон панжаларидек асабий тирноқлай бошлади.

— Энди-и, гап бундай, — деди у стол суянчиғини гижирлатиб. — Гулсаҳар биров-ярим билан қочиб-почиб кетганида, ё бузуқ-музуқ йўлга юрганида, майли, у сизларники бўларди. Нима қилсаларингиз, ихтиёрингиз дердик. Лекин қизим париштадай покиза кетди... Раис бова... илтимос, бизни тинч қўйинг. Гулсаҳар менинг қизим, ҳар ерда отини сақичдай чайнаманглар.

Қувондиқ махсум стулни тақирлатиб ўрнидан турди. Заргаров ҳам беихтиёр ўрнидан кўзгалди.

— Кечирасиз, — деди у аранг, — узр, безовта қилдим.

— Ҳечқиси йўқ.

Қувондиқ махсум тагин гурс-гурс юриб вагон-кабинетдан чиқиб кетди.

Довудбек Якубович сигарет тутатди.

«Жуда ғалати одам. Тушуниш қийин, — деб ўйлади у оғзидан ҳалқа-ҳалқа чиқаётган дудга хаёлчан термулиб. — Яхши, ҳали яна гаплашиб кўрамиз. Ҳозир қулоғига гап кирмайди. Ўзини бардам кўрсатгани билан ичи тутдек тўкилиб турибди. Кейинроқ бафуржа гаплашамиз. Менимча кўниши керак...»

Заргаров ўз фикрини ўзи бош ирғаб тасдиқлаган куйи у ён-бу ён юринди. Сўнг вагон-кабинет деразасидан ташқарига ўйчан кўз ташлади. Кўз ташлади-ю, ҳалигина хира тортиб турган кўнгли туйқус ёришиб кетди: «Ух, ажойиб-ку?!»

Қишлоқни қоқ ёриб ўтган темирйўл устида жажжи болакай пилдирабгина дорбозчасига юрар, узун сарғиш кўйлакли аёл қўлчаларидан тутиб оҳиста етаклар эди! Уларнинг ёнида дўпписини бостириб кийган, бобо мерос чўкичини елкасига кўйиб олган Амирқул завқ-шавққа тўлиб турибди.

Заргаров кулимсираб эшик томон йўналди. Аммо улгурмади. Эшик шитоб очилиб, шашт билан ичкарига Искандар Тўраевич кирди.

— Ух-ў, кайфиятлар зўр-ку, — деди у, ўзбошига кулаётган Заргаровга яқинлашиб.

— Искандар Тўраевич, бу ёққа келинг, — деди Довудбек Якубович боладай ирғишлаб, — ановиларни қаранг.

Искандар Тўраевич ажабсиниб вагон-кабинет деразасига яқин борди.

— Ана, қаранг, кўраяпсизми?

— Кўраяпман. Болакайни онаси ўйнатяпти. Дадаси шекилли биров қараб турибди. Ну... что?

— Уша дадасини танидингизми?

— А, ҳа-а, ҳалиги... Супада уй қуриб қўйган Амирқул-ку.

— Уша, — деди Заргаров дўстига ғолибона тикилиб, — кўрдингизми, тарбиявий ёндошишнинг аҳамиятини кўрдингизми?

Искандар Тўраевич баттар ажабсинди.

— Қанақа тарбия? Нимани кўришим керак? Умуман, нега қувоняпсиз, Довудбек Якубович, ҳеч балони тушунмадим.

— Амирқулнинг кўлидаги асбобни кўрдингизми?

Искандар Тўраевич тагин деразадан синчков-синчков тикилди.

— Чўкич шекилли...

— Ух, яшшанг, ростданам чўкич. Между прочим бобосидан қолган.

— Хўп, шунга нима?

— Амирқул сиз ўйлагандай аризабозлик қилиб юрмади. Хатосини тўғри англаб, биздан иш сўрагани келган!

Искандар Тўраевич куюқ сочларини бармоқлари билан асабий тароқлади.

— У кўчма база қоровули эди-ку? Ё бўшатиб юборганмисиз?

— Йўқ, — деди Довудбек Якубович завқ билан кулиб, — ҳар хил бўлмагур миш-мишлардан безор бўлган. Энди ўзини ҳақиқий қора меҳнатда кўрсатмоқчи. Чинакамига темирйўл қурмоқчи.

Искандар Тўраевич истеҳзоли илжайди.

— Бу ерда туриб жа-а ортиқча башорат қилиб юбормадингизми? Юринг-чи, аввал бориб билайлик.

— Юринг.

Улар отилиб вагон-кабинетдан чиқишди. Чиқишди-ю, юзларига жазирама ҳовури, гулдирос солиб ўтиб қолган юк машина ортидан кўтарилган чанг-ғубор урилди.

— Чақирайми? — деб сўради Заргаров.

Искандар Тўраевич қўл силтади.

— Йў-ўқ, секин борайлик-чи.

Аммо беш-олти қадам юришмасидан, Амиркул уларни кўриб қолди-ю, шоша-пиша пешвоз юрди. Хотини ҳануз темир йўл устида пилдираб юрган болакай билан андармон эди.

— Ассалому алайкум, — Амиркул қўлидаги чўкични оёқлари орасига олиб, раҳбарлар билан кўш-қўллаб кўришишга чоғланди.

— Ва алайкум, — деди Довудбек Якубович жўртага қовоқ осиб. Сўнг асбобга ишора қилди. — Бу нима?

— Чўкич, — деб гудранди Амиркул ҳадиксираб.

Искандар Тўраевич азбаройи қизиққанидан, сипогарчиликни ҳам унутиб, ҳовлиқанича асбобни кўлига олди.

— Зўр-ку?! Ростдан ҳам қадимий экан. Ана, клеймолари ҳам турибди! Қойил.

Амиркул ял-ял яшнаб қувонди.

— Бобомдан қолган. Довудбек акам биладилар, у кишига айтганман.

— А, буни нега кўтариб юрибсиз? — сўради Искандар Тўраевич, — сотасизми?

Амиркул шоша-пиша бош чайқади.

— Йў-ў, сотмайман, — сўнг туйқус Заргаровга зорланиб термулди. — Довудбек ака, қурилишда ишламоқчиман. Тер тўкиб, айбимни ювмоқчиман, илтимос, йўқ деманг, ака.

Довудбек Якубович аввал Искандар Тўраевичга голибона кўз югуртирди, сўнг Амиркулнинг елкасига қўл ташлади.

— Албатта, сизга иш бўлади, Амиркул. Темирйўлни биргалашиб қурмасак, ким четдан келиб қуриб беради.

Амиркул бир Довудбек Якубовичга, бир Искандар Тўраевичга чексиз миннатдорчилик билан термулди.

— Раҳмат, акалар.

— Аммо лекин бу, — деди Искандар Тўраевич, асбобга ишора қилиб, — чўкични уйга олиб бориб қўйинг. Ҳозир у билан битадиган иш қолмаган.

— Қудратли техникаларимиз бор, — дея гапга аралашди Заргаров болаларча завқ билан.

Амиркул қўлини кўксига қўйди.

— Хўп, акалар, хўп.

— Аслида мен бошқа нарсадан хурсандман, — деди Довудбек Якубович, темирйўл устидаги она-болага кўз ташлаб.

Искандар Тўраевич Заргаровга савол назари билан қаради. Амиркул ҳам анграйиб унинг оғзига термулди.

Довудбек Якубович ҳануз релс устида довдир-довдир одимлаётган болакайга ишора қилди.

— Бугун ҳузуримизга темирйўлнинг ҳақиқий эгаси келибди!

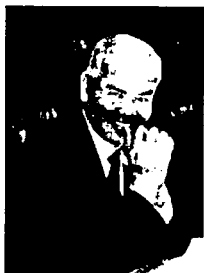
— Рост, — деди Искандар Тўраевич кулимсираб, — келажак йўли, келажак эгалариники.

Амиркул хокисорона жилмайди. Сўнг офтоб нурида тиғдай ялтираётган темир йўл устида пилдираб одимлаётган боласига тикилиб қолди.

Шу пайт улар ёнига «УАЗ» машинаси чайқала-чайқала келиб тўхтади ва ундан Арслонов отилиб тушди.

— Довудбек ака! Искандар Тўраевич! Суюнчи, биз Чашмага чиқиб олдик. Ҳалигина ишчилар сўнгги релсларни ётқизишди.

Абдусаид
Кўчимов

ЧЕЧ АЖЛАР АШРИФ АН
СҲМАНБАР ЭҶКЧИ

Синфдошларга

Биз бугун кечаги бола эмасмиз,
Биримиз бобомиз, биримиз момо.
Куда-андаларга меҳри пайвандмиз,
Эрка набиралар кўзга тўтиё.

Бу кўҳна дунёнинг ўру қирини,
Яхши-ёмонини кўрдик ҳар қалай.
Гоҳо обод қилдик давра тўрини,
Гоҳо дилни эзди алам деган май.

Кимга йўлдош бўлдик, кимгадир сирдош,
Гоҳо кимларнидир интизор кутдик.
Гоҳо кўзимизни алдаб кўйди қош,
Гоҳ дўст деб, шайтоннинг кўлидан тутдик.

Қирқ йил тўлаётир «Хайр мактаб!» деб,
Гала бургутлардек учган дамларга.
Қирқ йил бир япроқдай кетибди оқиб,
Гоҳ қувончга, гоҳо тўлиб ғамларга.

Одам бўлай дея, югурдик, елдик,
Сўнгра бола-чақа, уй-жой, юрт иши.
Бир куни йиғласак, бир куни кулдик,
Аммо тугадими турмуш ташвиши?!

Минг йил бордек эди соҳилгача то,
Бугун қошимизда турибди қирғоқ.
Бу ёруғ оламда йўқ экан, аммо,
Синфдош сингари самимий ўртоқ.

Баъзан панд бергувчи каслардан безиб,
Сабр косанг тўлса — тугаса бардош.

Луқмони ҳақимдек дардингни сезиб,
Жонга малҳам бўлар танти синфдош.

Таъмадан йироғу таънадан йироқ,
Туманли кунларда ой, куёшларим:
Акам — сиз, укам — сиз, қалбимга чироқ,
Суянч қояларим — синфдошларим.

Сиз билан кўркамдир, бутундир бахтим,
Алпомиш, Ойбарчин, Кўкалдошларим.
Борлигим, қадрга йўғрилган аҳдим,
Тенгқур-тенгдошларим — синфдошларим.

Умр бамисоли ёйдан учган ўқ,
Кувончу ғамларнинг йўқдир поёни.
Бугун сафимизда қанча дўстлар йўқ:
Абдуманнон қани, Искандар қани?

Йигирма йилдан сўнг, ундан кейин-чи,
Ҳайхот, кимлар қолур ушбу қаторда?
Ўтган ҳар лаҳзамиз совға-суюнчи,
Шукрона айтайлик Парвардигорга.

Шукрона айтайлик Ўзбекистонни
Озод кўрмоқликни айлади насиб.
Энди шу тупроққа тикайлик жонни,
Аҳдимиз — Ватанга бўлмоқ муносиб.

Илтижо қилайлик, дўстлар, аввало,
Ватанни асрасин куфру низодан.
Асло, сафимизда бўлмасин хато,
Асрасин, айрилик, бевақт қазодан.

Умримизни буркаб нурга, зиёга,
Нон-туз, ошимизни ошаб юрайлик.
Синфдошлар бўлиб келдик дунёга,
Синфдошлар бўлиб яшаб юрайлик.

Ишонма

Чечаклар атридан суманбар эпкин,
Боғлар ўхшаб кетар нурли туморга.
Дилбар лолаларни ардоқла, лекин
Ишонма, ишониб бўлмас Баҳорга!

Оташин най чалар жизилловуқлар,
Тўрғайлар қуввати етмас парвозга.
Куёш ўт сочса ҳам уммонга қадар
Ишонма, ишониб бўлмайди Ёзга!

Олтин япроқларни тўзгитар шамол,
Осмон тўлиб кетар оппоқ юлдузга.
Қанчалар мафтункор бўлмасин бу ҳол
Ишонма, ишониб бўлмайди Кузга!

Сандалга суяниб мизғийди чоллар,
Чексиз бугдойзорлар кўринар тушда.
Дунёни босса ҳам капалак қорлар
Ишонма, ишониб бўлмайди Қишга!

Алдамчи дунёга мансубмиз биз ҳам,
Гоҳ Ёзимиз Қишдир, Баҳоримиз Куз.
Ҳаёт мангу экан, бор экан одам,
Ҳасадли кўз бордир, бордир ширин сўз.

Шул боис, кўнгилни кенг қил, биродар,
Ҳадеб минаверма ғазаб отига.
Гоҳида инсонни бошингга кўтар,
Гоҳ... ишона кўрма одам зотига.

Ковуллар

Мовий алангалар — мовий машъаллар,
Уларга писандмас селлар, довуллар —
Қишлоғимга ёндош дала-даштларда
Зангор қўшиқ айтар кўм-кўк ковуллар.

Кўкда ой маҳлиё, юлдузлар мафтун,
Дилбар нилуфардек гўзал гуллари.
Узалсанг бармоғинг қонатар, лекин
Барглар остидаги жинжак қўллари.

Сарғайиб куйдирар гармсел-шамол,
Қирнинг қизғалдоқзор теваларини.
Авайлар кўзининг қароғи мисол
Ковуллар — қирмизи меваларини.

На бургут, на лочин, на ўтли чақмоқ,
Боролмас найзадор тиконга қараб.
Мевалар етилиб, пишганда... э,воҳ,
Не тонг, чумолилар кетади талаб.

Султон тоғларим

Куддус Асқарга

Эй! Ургут тоғлари, султон тоғларим,
Чўққингиз гурурим, қоянгиз гурур.

Бахтиёр дамлару бебахт чоғларим —
Сизнинг борингизга минг шукр!

Турнакўз булоқлар, булбул булоқлар —
Зангор далаларга ҳаловат, ҳузур.
Чанқаган дамларим, ташнаҳол чоғлар —
Сизнинг борингизга минг шукр!

Сиз балки Ширвоқсиз, эҳтимол, Широқ,
Ҳар тош, ҳар чашмангиз — олам-олам сир.
Фавсул Аъзам бобо — абадий сўроқ —
Сизнинг борингизга минг шукр!

Туманли кунларда қорли қоялар
Қуёшдек йўлимга сочар оппоқ нур.
Саратонда юргум гулдек соялаб —
Сизнинг борингизга минг шукр!

Қизғалдоқ, бўтакўз, лолаларингиз,
Минг дардга шифодир — тоғравоч, сунбул.
Кўзларим қароғи — жолаларимсиз —
Сизнинг борингизга минг шукр!

Эй Ургут тоғлари, султон тоғларим,
Бошдаги тожимсиз, тожимдаги дур,
Сиз билан ободдир умрим боғлари —
Сизнинг борингизга минг шукр!

Гулчехра
Рақимова

ЮРАҚДА ИСТИҚЛОЛ БАХШ
ЭШУРАН ЗИЁ

* * *

Рухимдек беғубор осмон тип-тиник,
Гўё рўйи жаҳон бир жон ва бир тан.
Эмас аввалгидек кўнгиллар синиқ,
Яшар кўзларимда уйғонган Ватан.

Эрк-ла юз кўришди юз йиллик фирок,
Юракда Истиқлол бахш этган зиё.
Тўйиб яшамаслик энг оғир гуноҳ,
Порлар кучоғимда бу қадим дунё.

Шукур, саробларнинг жилоси тинди,
Тотиб кўрсин дунё бахтнинг таъмини.
Истиқлол ёғдуси ёритар энди,
Кўёш бирлаштирган рўйи-заминни.

* * *

Узоқдан мўлтираб термулар хижрон,
Боқар қаршимдаги юзлар бетамиз.
Наҳотки омонат бу ёруғ жаҳон,
Ўткинчи дунёдан биз ҳам ўтамиз?!

Хато қилиб фарёд чеккан фойдасиз,
Кийган кўйлагингиз ранги униққан.
Ота, отажоним қани, қайдасиз,
Турмуш ташвишлари белингиз буккан?

Кимга керак жонсиз ортиқча буюм,
Қулфланган сандиқда қанча вақт — умр?
Шу қора кўзларим йиғлайди юм-юм,
Онам оқ сочида яширинган сир.

Бу ажин — қайғунинг изсиз доғлари,
Уфқ, уфқ эмас, у қип-қизил қон.
Ширин мева берган умр боғлари,
Наҳотки омонат бу ёруғ жаҳон?

* * *

Кулиб салом берар куёшга,
Кўзларимда ташвиш бир дунё.
Кувончинг кўп меңдан-да бошқа,
Сенинг ўз дардинг бор, эй дунё.

Хижрон нима — булар ҳеч гапмас,
Ҳасадгўйнинг маломатлиги.
Қадамимда кетаётган ихлос —
Еру осмон саломатлиги.

Ҳар одимда парвонасисан
Эркни қучган Ўзбекистоннинг.
Энди куёш бўлиб ёнасан —
Жони бўлиб, ҳар битта жоннинг.

* * *

Ҳақ бўлсанг, ҳар нега урмайсан ўзни,
Фикру ўйимизга қўл-қанот замон.
Асрадим сен учун юрак ва кўзни,
Мен бордан йўқ бўлиб кетмадим тамом.

Бировни беўхшов кўрсатиш ёмон,
Хусусан, ўшандан кўпаяр хато.
Сен учун кўз бўлиб яшайман мудом,
Дунёни ўзингдек танигунча то.

* * *

Ҳаёт айтганларинг қилмайди бажо,
Биз қандоқ одаммиз сақлайверсак кек?
Куйдирар лабимни ташна илтижо,
Бепоең саҳрода сувсиз қолгандек.

Тугсак, бу ғамларни юракка тугсак,
Йўқса бир вужудга сиғмас еру кўк.
Билсайдинг, қувончим нақадар юксак,
Юртга ўғил туғиб берган онадек.

* * *

Қарар қандай юзга ёруғ юз билан,
Боши айланмаган сендан у кунлар?
Изҳор қилар меҳрин қандай сўз билан,
Сўлмаган юракда очилган гуллар?

Шамол талмовсираб эшик очади,
Йиқилмас бир жойга сочилган ўйлар.
Бош оққан томонга нега қочади,
Сени ўзиники қилмаган йўллар?

Йиғладинг. Бу уйлар қулоқ солмади,
Кулдинг. Осмон бўйи ўсди паст бўйлар.
Эгам деб, кулбангга бош суқолмайди,
Қад ростлай олмаган, сўппайган уйлар.

Бир кунда йўқ бўлди, кутганинг йиллаб,
Ўпиб остонангни, бўлиб Мажнунлар.
Ичда ғунча тугиб, яшнайди гуллаб,
Сўлмаган юракда очилган гуллар.

* * *

Куйиб кетиб сарғайган бағрим,
Хазонлардан изласа макон.
Косадаги охирги сабрим
Тилимни тишлашга бер имкон.

Эсу дардим бору йўқдамас,
Ғам-ташвишдан бўлмайман зада.
Осмонўпар — анув кўқдамас,
Мен, аслида, яшайман ерда.

Тўрткўл

Эркин Усмонов

ТАҚДИРИ АЗАЛ

Қисса

Акобир бу ғалати, нотаниш кимсани биринчи маротаба университетга кириш имтиҳонлари топшираётган кезлари кўрган эди.

Уша куни у имтиҳонлар жадвалидаги ўзгаришларни ёзиб олгани келган ва худди ўзи каби олий ўқув юртига кириш иштиёқида ёниб, кўзларида қувонч ва алланечук хавотир аломатлари акс этган бир гуруҳ тенгқурлари билан гаплашиб турарди. Нарироқда чекиб турган йигитчалардан бири улар тарафга қараб, «Орангларда Аҳмедов Акобир деган бола борми?» дея қичқирди-ю, унинг хаёли бўлинди.

— Сени анави ёқда чақирешаяпти, — деди йигитча.

Акобир у кўрсатган тарафга юрди. Сирли шовуллаб турган теракзор олдида ҳеч ким йўқ эди. Ҳайрон бўлиб энди орқасига бурилмоқчи бўлганди, кимнингдир хирқираган товушини эшитиб тўхтади.

— Мен бу ёқдаман!..

Акобир шундагина газ-сув сотиладиган дўконча орқасида турган нотаниш йигитга кўзи тушди. Ич-ичига ботган кўзларими, сийрак соқол қоплаган озгин юзи, қирра бурни ё ингичка лабларими, қаерларидир танишдек кўринди-ю, ба-рибир танимади. Шунга қарамай, одоб юзасидан салом берди. Акобир симёғочдек баланд бўйли, нотаниш йигитнинг косовдек қоп-қора, озгин кафтини бармоқлари орасига олди-ю, унинг темирдек совуқ эканлигидан сесканиб тушди.

— Шу ишни бекор қиялпсан, Акобир, — деди у дабдуристдан, афсус оҳангида. — Шу ўқишга бекор қиялпсан демоқчиман.

— Мақсадинг нима ўзи? Тушунмадим? — баттар ҳайратланди Акобир.

Нотаниш йигит лабларини қийшайтириб ғалати кулимсираб қўйди.

— Тушунганингда кеч бўлади, оғайни, — деди у бош чайқаб.

Акобирнинг кўзлари катта-катта очилиб кетди.

— Сиз кимсиз ўзи? Мен сизни танимасам, билмасам...

— Буни ақамияти йўқ, — деди нотаниш йигит ва хиёл оқсоқланганча катта кўча бўйлаб кета бошлади.

— Тўхтанг! — қичқирди Акобир жон-ҳолатда. — Нега менга бу гапларни айтяп-сиз?

Нотаниш йигит елкаси оша қаради ва совуққина оқангда деди:

— Шунчаки... огоҳлантириб қўйдим холос...

Нотаниш йигит худди ҳавога сингиб кетгандек кўздан йўқолди. Ақобир ҳангманг бўлганча қолди.

* * *

Нотаниш йигит тинчини бузиб қўйди. Уни қаердадир кўргандек бўлаверар, биронта танишига ўхшатар, барибир сира эслаёлмасди. Аммо қиёфаси, кўзларими, юз тузилишими, аллақарелари ниҳоятда таниш эканлигини юрак-юрақдан чуқур ҳис қиларди.

«Ким бўлиши мумкин? Ким? — дерди ўз-ўзига. — Нега менга бунақа алжираси? Мен билан нима иши бор? Нима учун «шу ўқишга кирма» деб огоҳлантириб кетди? Отам бўлмаса, тоғам ё поччам бўлмаса, мен билан неча пуллик иши бўлиши мумкин?»

Ақобир шу хил хавотирли, безовта хаёллар оғушида тонг отгунча тиканак устида ётгандек тўлғаниб чиқди. Туш кўрибди. Тушида ўша йигит ортидан қувиб келаётганмиш... Ақобир ўпкаси оғзига тикилиб югурармиш. У эса оқсоқланган қўйи, ишшайганча орқасидан қувармиш. Ахийри Ақобир қандайдир чуқурга қоқилиб, йиқилиб тушибди...

Ана шу ерда қичқириб, ўз овозидан ўзи чўчиб уйғониб кетди. Юраги кўксидан отилиб чиққудек гурсиллаб урар, қаро терга ботган, қўл-оёқлари дағ-дағ титрар эди.

Эрталаб ювинаётганида ойна қаршисида лаблари четига учуғ тошганини кўриб, фалати бўлиб кетди. Аммо на ўша нотаниш йигит, на унинг гаплари, на тушида кўрганлари ҳақида ҳеч кимга лом-мим дея оғиз очмади. На отаси, на онасига...

* * *

«Умр — оқар сув», деганларича бор экан.

Ақобир ўша йили кириш имтиҳонларини аълога топшириб, университетга кирди. Ташвиши кўпайиб, ўша нотаниш йигитни ҳам, кўрган кўрқинчли тушини ҳам унутиб юборди. Нотаниш йигит ҳам ўша-ўша кўринмай кетди. Ақобир бунга аввалига ажабланди. Кейин «бирон довдир, телба одам экан-да» деган фикрга келди, ҳаммаси яхшилик билан тугаганига ич-ичидан суюнди ҳам...

Университетни имтиёзли диплом билан тугатди, йўлланма бўйича йирик бир корхонага бўлим мудирининг муовини бўлиб ишга кирди. Ўз омадидан маст ва масрур эди. Юрагида ёшлик ғайрати жўш урар, ҳали тахи бузилмаган орзу-умидлари қалашиб ётарди. Шу боис, биринчи кунданоқ енг шимариб ишга киришиб кетди.

Бу қотмадан келган, сочлари жингалакка мойил, баланд бўйли йигитчани ишхонадагилар ҳам ёқтириб қолишди. Ҳатто ниҳоятда камгаплиги, анчайин эҳтиёткор ва такаббуриги ҳам фазилатдек туюларди атрофдагиларга. Бир сўз билан айтганда, феъли сал галатироқ эди. Яъни, ҳеч кимга яқинлашмасди, бошқаларни ҳам ўзига яқинлаштирмасди. Аммо ишдан бўйин товламаслиги ва катталарнинг гапини икки қилмаслиги бу қусурларини пардалаб турарди.

Қисқаси, Ақобирга омад кулиб боққан дейиш мумкин эди. Бошқачароқ қилиб айтганда, ҳали ҳеч бир курсдоши эришмаган муваффақиятларга Ақобир кун сайин эришиб борарди. Аммо худойим буларни кўп кўрди шекилли, кунларнинг бирида яна ўша йигит пайдо бўлиб қолди-ю, худди саратонда қор ёгандек бўлди.

Ақобир аввал кўзларига ишонмади. У сурбетларча, ҳеч бир илтифотсиз ичкарига кириб келганини кўргандан кейин эса буткул довдираб, ўзини йўқотиб қўёзди.

Нотаниш йигит деярли ўзгармаган, фақат оқсоқланиши янада ортиб, юз-кўзларини ажин қоплаб, жингалакка мойил сочлари орасида оқ толалар кўпайиброқ қолгандек эди.

Ақобир худди тилига тушов тушгандек анграйган қўйи унга қараб тураверди.

— Барибир, айтганимга кўнмадинг, — деди нотаниш йигит хўрсиниб, — майли, энди ўзинг биласан... Лекин бу ишхонадан кетишинг керак!

— Кимсиз ўзи? — тили зўрға айланди Ақобирнинг, — сизга нима керак?

— Кимлигимни аҳамияти йўқ, — хунук илжайди у, — фақат сени огоҳлантириб қўйишим керак.

— Мен билан нима ишингиз бор? — Сизни танимайман, танишни ҳам истаймайман!

— Буниям алоқаси йўқ, — деди нотаниш йигит бепарво оҳангда, — сен бу ишхонадан шу бугуноқ кет!

— Нималар деяпсиз ўзи, ака? — аламдан чинқириб юбораёзди Ақобир. — Қанақа одамсиз ўзи? Ҳозир милиция чақираман!

— Чақиравер, фақат бўшасанг бас! — деди нотаниш йигит бирон туки ҳам

қилт этмай. — Сен ҳозир эришаётган ютуқларингга, омадингга кўпам ишонавер-
ма, ҳаммаси ўткинчи. Эрта-индин хароб бўласан, оёқости бўласан!..

— Оғзингизга қараб гапиринг! — деди Ақобир еб юборгудек ўқрайиб.

— Мен сенга қараб гапираяпман, гапларимни қулоғингга қуйиб ол. Тез бўшаб
кетсанг, кетдинг, бўлмаса ўзингни бошингни ўзинг ейсан!

— Йў-қо-линг! — қичқириб юборди Ақобир ток ургандек титраб ва бирдан
кўкрагини чангаллаб қолди.

— Бу бошланиши! — деди нотаниш йигит худди уни майна қилаётгандек
истеҳзоли қулимсираб. — Майли, мен кетаман. Лекин сен ўйлаб кўр, яхшилаб
ўйлаб кўр!..

Нотаниш йигит худди шарпадек лип этиб чиқиб кетди.

Ақобир жон-ҳолатда орқасидан отилди. Аммо йўлак бўм-бўш, у сурбет кимса
аллақачон ғойиб бўлган эди. Ана шу машъум кундан эътиборан Ақобирнинг ма-
заси қочди. Сал нарсага асабийлашадиган, юраги санчадиган, миясида чидаб бўлмас
даражада оғриқ кўзғаладиган бўлиб қолди.

Бу орада ишхонада ғалати-ғалати, катта-кичик кўнгилсизликлар содир бўла
бошлади. Ғийбат, иғво, ивир-шивир урчиди.

Ахийри, бир куни корхонани тафтишчилар босди. Ҳаммаёқни ағдар-тўнтар
қилиб текширувни бошлаб юборишди. Иш бор жойда озми-кўпми хатолар бўла-
ди, албатта. Аммо калтакнинг бир учи молиялаш бўлими мудирининг муовини
Ақобир Аҳмедов бошида синиши қутилмаган ҳол бўлди. Унга қандайдир тадбир-
корнинг қандайдир фирмасига ноқонуний равишда йирик миқдордаги маблағ
олишга ёрдамлашган деган бемаъни айб қўйишди. Ақобирнинг нақ эҳсонаси чи-
қиб кетди. Иш бошлаганига эндигина уч-тўрт ой бўлган ёш мутахассиснинг бун-
дай жиддий жиноятга қўл уришини ҳеч ким хаёлига ҳам келтирмаганди. Ақобир
ўзига ёпиштираётган барча айбларни рад этди. Фақат ўша, лаънати тадбиркор-
нинг молиявий ҳужжатларини расмийлаштиришда ёрдамлашганини, тажриба-
сизлик қилганини бўйнига олди, холос.

Ақобир шу билан бу балодан қутуларман деб ўйлаганди. Бўлмади. Ўша жиноят-
нинг асоси барибир ўзига, ҳужжатларга чеккан имзоларига бориб тақалди. Уни
бир ҳафта давомида ҳар куни терговга чақиртиришди. Ақобир қўрққанидан ҳам-
масини чалкаштириб юборди. Ҳамма айбни бошлиғига, корхона раҳбариятига
ағдаришга уринди. Ўнлаб тушунтириш хатлари, маълумотномаю далолатномалар
ёзди. Ахийри то текшир-текширлар тугамагунча шаҳардан ташқарига чиқмаслик
ҳақида тилхат олиб қўйиб юборишди.

Ҳаммаси «ўзинг учун ўл етим» қабилида бўлди. Ақобирни ҳеч ким ҳимоя
қилмади, лоақал ёрдам қўлини ҳам узатмади. На корхона бошлиғи, на бўлим
мудирини, на бошқа ҳамкасблар... Ҳаммалари сувдан қуруқ чиқишди. Майдонда
ёлғиз ўзи қолди. Уша кезлари ўзини шунчалар хорланган-ҳақоратлангандек ҳис
қилдики, асти қўяверасиз!

Боз устига, бўлим мудирини муовинлигига нолойиқ деб лавозимидан бўшатиш-
ди, оддий ходимликка тушириб қўйишди. Ақобир индамай ишлаб юраверди. Нима
ҳам қила оларди? Тақдирга тан бермай бошқа илож-имкони ҳам йўқ эди. Энди-
ликда аввалги иштиёқи сўнган, ишидан ҳам, худбин ва хоин ҳамкасбларидан
ҳам кўнгли совуган эди.

Булар ҳали холва экан. Энг даҳшатлиси орадан икки ойча вақт ўтгандан кейин
бошланди.

Ақобирни яна прокуратурага чақиртиришди. Борди, ва ...қайтиб чиқмади. Аниқ-
ланишича, ўша, имзоси билан банкдан катта пул олган фирма ҳужжатларидан
тортиб, жойлашган манзилигача сохта экан. Демак, кўринадики, Ақобир билиб-
билмай давлатнинг бир неча милён пулини совуришда иштирокчи бўлиб қолган.
Арзимаган битта имзонинг шунчалар даҳшатли оқибатларга олиб келишини етти
ухлаб тушида ҳам кўрмаган эди.

Судда ҳукм ўқилаётган лаҳзаларда ўзини тутолмади. Ўқириб йиғлаб юборди.
Ялинди, ёлворди, ҳали бу соҳада тажрибасиз эканлигини инobatга олишларини
сўради. Афсуски, фойдаси бўлмади, ўша фирманинг ҳужжатларини расмийлаш-
тириб бераётган пайтда олган юз минг сўми қимматга тушди. Уч йилга озодлик-
дан маҳрум қилинди...

* * *

Ушбу «жиноий иш»га жалб этилган терговчи лейтенант Қурбонов биринчи
марта Ақобир билан худди ўша кезлари танишди. Ушанда Қурбонов ҳам ҳали ёш,
тажрибасиз эди. Ўзи билан тенгқур, орзу-умидлари амалга ошиб бораётган иқти-
содчининг аллақерлари, ёшлигимини, куч-ғайратга тўлиб-тошиб юришларими,
ҳамма-ҳаммаси ўзига ўхшаб кетар, аммо тақдир зарбаси қаршисида довдираб,

гангиб қолаёзган бу йигитчани ҳар сафар кўрганда эзилар, уни ноҳақ айбланаётгандек ҳис қилар, таассуфки, ёрдам беришга келганда ожиз эди.

Улар дастлаб бош терговчи Алиев хонасида учрашишди. Лейтенант Курбонов эндигина тергов гуруҳига келиб қўшилган, идоранинг ёзув-чизув ишларига ёрдамлашиб юарди. У жимгина ўтирган кўйи сўроқ қилинаётган йигитчанинг додиррашини кузатиб ўтираркан, ичи-ичидан унга ачинар, «агар ҳақ бўлса, нега чўчйди, нимадан кўрқади?» деган ўйга борар, айни чоғда уни ҳамма айбни бошқаларга тўнкаши, ёлгон гапириши, аввалги сўроқларда берган кўрсатмаларидан тониши, гоҳ ҳажиқизлардек йиғлаб-сиқташи, гоҳ «берсанг ейман, урсанг ўламан, турган-битганим шу» дегандек без бўлиб олиши, гоҳ қандайдир ожиз ва нотавон кимсага, тўғрироғи, пол латтадек шалвираб, ўзини оёқости қилишига гашни келарди.

Ахийрай бўлмади. Ўша йигитча — Ақобир Аҳмедов кесилиб кетди. Ўзини оқлаш учун ўйлаб топган ваз-корсонларию ёлгонлари, масалани чалкаштиришга уринишлари наф бермади, қайта алжирашлари ўз бошига тошдек ёғилди ва охиروقибат тақдирини чил-парчин қилиб ташлади.

Лейтенант Курбоновни эса суд ҳукми ўқилишидан бир ҳафта бурун шошилинч равишда, Қашқадарёга хизмат сафарига юборишди ва шу билан қайта учрашишмади...

* * *

Энди воқеамиз аввалига қайтсак ҳам бўлади. Бироқ буёғини ҳикоя қилиш ҳам, ёзиш ҳам анчайин оғир. Буни ноҳақ жабрланган, қуруқ тухматга учраган, кечирилмас хатога йўл қўйиб жазоланганлар, қисқаси, бошига кулфат тушганлар билади.

Ақобирни ноҳақ жабрланган, тухматга учраган деб бўлмаса-да, қилмишига яраша жазоланганлар тоифасига киритиш мумкин эди. Шундай қилиб, тақдир тақозоси билан шунақалардан бири бўлиб қолди.

Аввалига худди кўрқинчли туш кўраётгандек ҳис қилди ўзини. Кейин ҳаммаси ўнги эканлигини кўрди-ю, ўзини тор ва совуқ хонанинг метин деворларига урди, бақирди, чақирди, аюҳаннос солди, юз-кўзларини тимдалаб сочларини юлди, йиғлади, кулди ва ҳушдан кетиб йиқилди...

Умр ўтавераркан. Уйда ҳам, йўлда ҳам, кўча-кўйда ҳам... Ҳатто, ана шу, адашиб-улоққан, одамлик қиёфасини йўқотган, ҳаётда бир қилган хатоси ё гуноҳи туфайли жабр чекаётган маҳкумларнинг ҳам умри дарё экан...

Тошдевору панжаралар ортида ҳам ҳаёт давом этмоқда эди.

Вақт ўтгани сайин Ақобир ҳам кўникаиб кетди. Энди унга ҳамма нарса барибир бўлиб қолган эди. Чекишни ҳам, ичишни ҳам шу ерда ўрганди. «Бир ёмоннинг яхшиси ҳам бўлади» деганларидек, шу ерда ҳунар орттирди. Шу ёшгача кўлига болға ушламаган йигит бинойидек дурадгор бўлди. Иш билан чалғиди, иш билан ўзини овутиди...

Шу тахлит, кунлар ботиб, тонглар отди.

Ақобир узун кечалар баъзан оғир хаёлларга берилиб кетар, касалманд онасини, бутун умидини унга қаратган, уни қамоқдан чиқариш учун ўзини ўтга ҳам, чўғга ҳам урган отаси ва опасини, яқин-йироқ қариндош-уруғлари, ошна-оғайнилари эслар, онда-сонда улардан келиб турадиган хатларни қайта-қайта ўқиб, совға-саломларини кўзларига суртиб ётар эди.

Ана шундай кунларнинг бирида беихтиёр ўша, бир вақтлар эртасини башорат қилган нотаниш йигит ёдига тушдию сесканиб кетди. Гўё ўша кимса икки тарафга икки қаватли осма кароватлар ўрнатилган нимқоронғу барак бурчагидан ўзига тикилиб тургандек, чуқур жункўрпа ичига бурканиб олди ва анчагача тиқ этган товушига қулоқ тутиб, дағ-дағ титраганча ҳолсизланиб ётди. Кўзи илинибди. Туш кўрибди. Тушида яна ўша бадбахт ортидан қувиб келаётганмиш. У бўлса жонжаҳди билан қочар, таҳдидли хириллаш эса тобора яқинлашиб, шундоқ қулоқлари тагида эшитилаётган эмиш. Орқасига ўгирилиб уни тепмоқчи бўлибди,...

Ақобир даҳшат ичида кўзларини очди-ю, туйқусдан ҳеч нимага тушунолмади қолди. Қараса, сиймон полда чўзилиб ётибди. Манглайи шилинган, оғзи-бурни қон...

Навбатчи чироқни ёқди. Ҳаммаёқ ёришиб кетди. Кимдир норози оҳангда тўнғиллади, кимдир сўкинди. Иккинчи қаватдаги каравотдан бақирганча йиқилиб тушган Ақобирни кўрган баракдошлари гурр кулиб юборишди.

Ақобир бўлса жункўрпасини судраб ўрнидан тураркан, «тушимда футбол ўйнаётган эканман» деб ёлгонлади ва ўзи ҳам беўхшов илжайиб кўйди...

Уша-ўша новчалигига ишора қилиб айтиладиган «Симёғоч» лақаби ёнига энди «Футболчи» деган лақаб ҳам ёпиштирилди. Орттирилган лақаб-ку ўз йўлига, энг

ёмони энди ана шу янги лақаби сабаб кунда-кунора ўша тунни, ўша тушини ва ўша нотаниш кимсани эслаб туришга маҳкум бўлиб қолди. Ана шуниси алам қиларди...

* * *

Одатда совуқ тушиб, кўк юзини қора булутлар қоплаб олган, шамол дарахтларнинг у ер - берида битта-яримта илашиб қолган заъфарон япроқларни чирпирак қилиб учириб юрадиган кеч куз кунлари бирмунча файзсиз кўринади. Ҳавонинг қовоғи солиқ, эзиб-эзиб ёмғир ёғади, оёқ ости пилч-пилч лой, теварак-атрофда кўзни қувнатадиган бирон нарса кўзга ташланмаётгандек туюлади кишига.

Лекин ҳаммага ҳам шунақа бўлавермас экан. Масалан, Ақобирнинг толе осмонида айни шу кунларда худди офтоб чарақлаб чиққандек, олам заррин нурларга чўмилиб, ярқираб кетгандек туюлди.

Ниҳоят у, озодликка чиқди. Чиқдию, худди узоқ вақт қафасда сақланган куш янглиғ қаёққа учишини билмай гарангсироқ қолди. Уйга шошилмади. Кун бўйи таниш-нотаниш кўчаларда, хилват боғлару хиёбонларда сандираклаб юрди, қош қорайгандагина уйга кириб келди.

Соч-соқолларига бевақт оқ оралаб, чуваккина юзига ажин тўр ташлай бошлаган, ич-ичига ботган кўзларига маънос бир ифода қотиб қолган бўлса-да, шикаста кўнглининг аллақайси бир бурчида ҳаётга, эртанги кунга умид учкунлари йўқолиб-йитиб кетмаган эди. Ана шу нарса уни яна ҳаётга қайтарди, оёққа турғазди. «У ёқда» орттирган дурадгорчилик касби, «бу ёқда» ҳам асқотиб қолди. Мебел фабрикасига ишга кирди. Қўлига пул, кўкрагига шамол теккандек бўлди.

Шу тахлит орадан кунлар, ҳафталар, ойлар ўтди.

Ёлғиз ўғиллари бошига тушган кулфатдан қаддилари букилиб, тўкилиб қолаётган ота-онаси ва ёлғиз опаси энди Ақобирни уйлантириш тараддудига тушдилар. Аслини олганда, Ақобирнинг ҳам кўнглида шунга яқин бир ўй йўқ эмасди. Лекин «ким ҳам мендек бедавога тегарди» деган қўрқув бунга монелик қилиб турарди.

Тақдир бу сафар ундан муруватини аямади. Унга Ойгул исмли, ҳам ойга, ҳам гулга ўхшаган ҳуриликони рўпара қилди. Илгари бир марта турмушга чиқиб, нима сабабдандир икки ой ўтар-ўтмас ажрашган бу ёшгина жувон ҳувиллаб қолган қалбини тўлдириб юборадигандек туюлди ва иккиланиб ўтирмай тўйга розилик билдирди.

Бўлғуси келин аллақайси мусиқа билим юртида ишлар, бўш вақтларини машҳур оркестрлару ансамблларнинг созандаларига нота кўчириб ёзиб бериш билан ўтказарди. Унинг бу касби ҳам Ақобирга маъқул тушди.

Ана ўша, тўй тараддуди бошланган кунларнинг бирида, бозор-ўчар қилиб уйга қайтаркан, орқасидан соядек эргашиб келаётган баланд бўйли йигитни кўриб, беихтиёр тўхтади ва кўзларига ишонмади.

Нотаниш йигит қарийб ўзгармаган эди. Эғнида ранги униқиб кетган, кулранг тусли рўдапо ёмғирпўш, бошида гижим шляпа, оёғида кўпол, ипсиз ботинка. Чуваккина юзи саксовулдек қорайиб кетган, ич-ичига ботган кўзлари ўчиб бораётган икки дона чўғ янглиғ ожизгина йилтираб турарди.

— Хўш, ишлар қалай «футболчи»? — деди нотаниш йигит сирли кулимсираб.

— Мен сизни қайтиб кўрмасам керак деб ўйлагандим, — деди Ақобир толғин товушда.

Нотаниш йигит хириллаб кулди.

— Йўқ, ҳали кўп учрашамиз, — деди у яра-чақа босган озғин бўйинини ёмғирпўш ёқаси билан яширишга уринаркан.

— Кимсиз, билмайману... — деди Ақобир унга бошдан-оёқ кўз ташлаб, — лекин... ниҳоятда худбин одам эканлигингиз кўриниб турибди.

— «Аввал ўзингга боқ, кейин ногора қоқ» деганлар.

— Агар сир бўлмаса, кимсиз ўзи? Бало қазомисиз? Ажалнинг уруғи?..

— Балким, шунақадирман? — аччиқ жилмайди нотаниш йигит. — Балки, сен айтгандек ўлим элчиси ... балки, тақдири азалдирман.

— Мендан нима истайсиз? — товуши қалтираб кетди Ақобирнинг. — Шунча кўргуликларни бошимга солганингиз етмайдими?

— Мен сенга ҳеч қанақа ёмонлик қилмадим, Ақобир, — деди нотаниш йигит хўрсиниб, — аксинча, фақат яхшилиқ истадим. Уша ўқишга кирма дедим. Уша ишхонадан бўша дедим... кулоқ солмадинг!

ЭРКИН УСМОНОВ ◆ ТАҚДИРИ АЗАЛ ◆ ҚИССА

— Минг ланат сизга! — қичқириб юборди Ақобир аламдан қақшаб. — Кимсиз ўзи? Фолбинми, сеҳргарми, жинми, алвастими, нима балосиз? Мен билан нима ишингиз бор? Аравангизни тортиб юравермайсизми?

Нотаниш йигит совуққина заҳарханда қилди:

— Битта аравада бўлсак нима қилай, оғайни?

— Бекорнинг бештасини айтибсиз, — тишларини синдиргудек гижирлатди Ақобир, — ҳар кимнинг гўри бошқа бўлади!

— Тўғри, — уни тасдиқлади нотаниш йигит ва қўшиб қўйди, — лекин сен билан икковимизнинг гўримиз битта бўлади.

Ақобир тоқ ургандек сесканиб тушди.

— Қа... нақасига? — деди у кўзларини катта-катта очиб.

— Шунақасига, оғайни, шунақасига, — кулди нотаниш йигит ва аланглаб шивирлади: — Энди эсингни йиғиб ол! Бу дунё сен ўйлаганчалик жаннат, одамлар эса фаришта эмас!

— Ҳўқитмай қўяқолинг!

— Ҳўзинг биласан, мен айтдим, қўйдим, — деди нотаниш йигит унга синовчан тикилиб, — азбаройи сенга раҳим келганидан айтаяпман.

— Раҳмингиз келмай қўяқолсин. Мен сизни, сиз мени танимаймиз. Йўлингиздан қолманг! — деди Ақобир бўғилиб. — Агар яхшиликча кетмасангиз, оқибати хунук бўлади!

— Бундан баттари бўлмаса керак? Қўрқитмай қўяқол. Қўлингдан ҳеч нима келмайди. Сен ожиз ва нотавон бир кимсан. Сен тақдир қўлидаги бир қўғирчоқсан. Агар шу аҳволда юраверсанг, мени ёшимга ҳам етмайсан.

— Бунисини сизга алоқаси йўқ, — деди Ақобир тутақиб.

— Афсуски... алоқаси бор, — деди нотаниш йигит сирли қилиб.

Ақобир ғалати аҳволга тушиб қолди.

«Нима қилса бўлади бу ирkit одамни? Нега менга ёпишиб олган? Нега тинч қўймайди? Нима истайди мендан? Агар ичавериб мияси суюлиб қолган пиёниста деса, ўхшамайди. Телба ё тиланчи ҳам эмас. Гапидан адашмайди. Эс-ҳуши жойида. Ё шайтон-пайтонмикан?»

— Кўпам ўйлаб сиқилаверма, кўнглингдан нималар кечаётганини сезиб турибман, — деди нотаниш йигит синиққина кулиб. — Жуда сен ўйлаганчалик даҳшатли одам эмасман. Сенга яхшилик истайман, холос.

Ақобир шу тобда «сизни маслаҳатларингизга зор эмасман» демоқчи бўлди-ю, у ҳар сафар ҳақ бўлиб чиқаётганини эслаб, тилини тишлади.

— Яна бир маслаҳатим, — деди нотаниш йигит унга яқинлашиб, — Ойгулга уйланма!..

— Ни-ма? — Ақобир бошига мушт тушгандек қалқиб кетди. — Сиз... сиз қаёқдан биласиз уни?

— Буни аҳамияти йўқ, — деди нотаниш йигит, — сен аввалги эридан нима учун ажрашганини билмайсан-ку, ахир?

— Сиз... Ойгулни биласизми? —

— Афсуски, биламан, — деди нотаниш йигит оғир сўлиш олиб, — эътиборинг учун, ўша жононни аввалги эри жазмани билан ушлаб олган...

— Ёл-го-он! — қичқириб юборди Ақобир.

— Марҳамат, ўзидан сўраб билишинг мумкин, — елка қисиб қўйди нотаниш йигит, — менинг вазифам сени огоҳлантириб қўйиш.

— Ким сизга мени бир умр таъқиб эт, огоҳлантириб юр, деган вазифа топширган?

Нотаниш йигит бир лаҳза унга тикилиб турди-да, кейин кўрсатгич бармоғи билан осмонга имо қилди ва орқасига бурилди. Ақобир худди яшин урган дарахт янглиғ куйиб-ёнган куйи йўл чеккасида қотиб қолди.

* * *

Барибир тўй ўтди. Жуда унақа, етти маҳалла йиғилиб, гижбадабанг бўлмасаям, чиройли зиёфат шаклида ўтди. Қариндош-уруғлар, битта-яримта ёр-биродарлар хурсанд эдилар. Лекин Ақобирнинг ўзи дилгир — ичига чироқ ёқса ёришмасди. Нотаниш йигит ўша кун бозор йўлида айтган гаплар ҳаловатини бузиб қўйган, хотини ҳақидаги заҳаролуд сўзларга ишонинини ҳам, ишонмаслигини ҳам билмас, буни суриштириш, ошкор қилишдан эса иккиланар, шундоқ ҳам тавқи-лаънат осилган бошига тушгучи бу бешафқат зарбани отаси, энг аввало касалманд онаси кўтара олмаслигини ҳис этар, шубҳа-гумонлар аро икки ўт орасида ёниб-куйиб, ўртаниб ўлтирар эди.

Барибир бўлмади. Биринчи кечадаёқ келиндан сўради. Ўзи ҳам кутмаган ҳолда, ўта босиқлик билан, ҳалиги «маданиятли» ёхуд «одоб доирасида» дейиладими,

шундай ҳолатда аввалги эри билан ажрашгани сабабини сўради, тўғрироғи, гап орасида шунга ишора қилди. Ва ўзи учун ҳам қутилган, ҳам қутилмаган ҳодиса юз берди.

«Кўз очиб кўрган» хотини ҳеч нарсани яшириб ўтирмади: ота-онаси сўраб-суриштирмай қандайдир чаласавод олимнинг хонадонига узатишгани, оила аъзолари ўлгудек пасткаш, майда гап одамлар эканлиги, китоб титкилашдан бошқа нарсани билмайдиган эри эса ўта ношуд ва миждов йигит эканлиги, оила даврасида телевизорда кўрилган филмларни муҳокама қилишлари, фалон артистнинг машинаси қанақа маркалигидан тортиб, ҳокимиятдаги қайси лавозимга ким тайинлангани-ю, аслида унга ким муносиблиги қабилидаги энсани қотирадиган муҳокамалардан зерикканлиги ҳақида гапириб берди. Кейин-кейин бунақа «оилавий давралар»га аралашмай, унчалик эътибор бермай кўйибди. Турган гап, бу муносабат аввало қайнонасига, қолаверса, қайнсингилларига унчалик хуш келмабди. Шундан кейин қилдан қийиқ топиб, кунда-кунора жанжал чиқарадиган бўлиб қолишибди. Эри бўлса на уни, на онаси, на сингилларини ҳимоя қила олармиш. Хуллас, бўлмабди-де!..

Акобир бу ҳикояни ғамгин ва мунгли бир эртақдек эшитди-ю, эзилган ва қийналган гўзал аёлга нисбатан меҳри товланиб кетди. Боз устига, шу пайтгача бирон-бир санам биладиган ушламаган кўзи оч йигит эмасми, бир меҳрига юз меҳр кўшилди-ю, йигитлик шавқи билан уни бағрига тортиди. Тундек сочларга кўмилиб, нозик вужуддан таралаётган гул исларига чўмилиб, бу дунёни унутди-кўйди...

* * *

Кунлар кетидан ҳафталар, ҳафталар кетидан ойлар ўтгани сайин Акобир ҳам кир ўтмишидан йироқлашиб борар, тонготардан кунботарга қадар мебел фабрикасидан чиқмас, иш билан овунар эди. Хайриятки, қачонлардир айбланиб қамалгани ва бир неча йилларни панжара ортида ўтгазганини кўпчилик билмас, ўзи ҳам бу ҳақда бировга миқ этмасди. Аммо озгин юзларида, ич-ичига ботган кўзларида алланечук аламми, дардга ўхшаш бир ифода муҳрланиб қолгани шундоққина сезилиб турар, биров бу билан қизиқмас, ким билсин, балки сўраб-суриштиришга ботинолмас эди.

Акобир «фақир киши панада» қабилида умргузаронлик қилиб юрган кунларнинг бирида отаси ҳовлида тийғониб кетиб, ўмров суягини синдириб олди-ю, гипсдан кейин оёқлари ишламай ётиб қолди. Муолажа ҳам наф кўрсатмади, борган сари мазаси қочди. Онаси эса ўз хасталигини ҳам унутган, туз йиғилган оёқларини аранг судраган кўйи отаси тепасида парвона эди.

Боз устига, Ойгул уззукун уйда бўлмас, гоҳ филармонияда, гоҳ аллақайси театрларда қолиб кетар, кечалари эса алламаҳалгача мук тушиб, олиб келган даста-даста ноталарини кўчириб ўтирарди...

Буган Акобир ишдан эртароқ қайтди, одатига кўра, отасидан ҳол-аҳвол сўраш учун айвондан ўтиб бораркан, онаси товушини эшитиб беихтиёр тўхтади.

— Сиз буёқда бунақа бўлиб ётибсиз, уёқда бўлса Акобир бечора тиниб тинчимайди. Қийналиб кетди, болам бояқиш, — деб ҳасрат қиларди даҳлизда онаси. — Хотинини бўлса на биз билан, на эри билан иши бор. Кун бўйи аллақайларда сандирақлаб юради. Туғақолганида ҳам майлийди, кумтош бўлиб уйда ўтирармиди? — деди яна онаси ва йиғламсираб қўшиб кўйди:— Ишқилиб, жонингиз соғ бўлсин, ўлиб-нетиб қолсангиз нақ шўрим куриб қолади-я?!

Унга жавобан отасининг хириллаган товуши эшитилди.

— Хавотир олма, ўлгудек бўлсам, сени буларга ташлаб кетмайман...

— Э, ҳазилингни бор бўлсин, — гиналанди онаси.

Акобир ўшанда чол-камбирнинг ҳасрат аралаш қилган ҳазиломуз суҳбатларини жиддий қабул қилмаган эди. Аммо ҳар қандай ҳазилнинг тагида жиндек бўлсада, ҳақиқат бўларкан. Орадан бир ой ўтар-ўтмас, отаси вафот этди. Ҳали унинг қирқи бўлмасдан туриб, онаси ҳам ҳаётдан кўз юмди. Отаси ўзи айтмоқчи, уния «ташлаб» кетмади, ўзи билан «олиб» кетди.

Акобир дафн маросими кунни, салкам бир ой аввал тасодифан эшитиб қолган суҳбатларини эслаб ғалати бўлиб кетди. «Ўлим аввалдан белги бераркан-да», дея ўйланиб қолди.

Мана энди бўлса, ҳайхотдек ҳовли қандайдир бегона, ҳувиллаб бефайз тус олгандек туюларди унга. Аввалига опаси бир этак боласи билан келиб-кетиб, иссиқ-совуғидан хабар олиб турди. Кейин-кейин у ҳам ўзидан, ўз ташвишларидан ортмай қолди.

Бу орада Акобир ишлаётган мебел фабрикаси хўжалик ҳисобига ўтди-ю, ҳам-

маёқ алгов-далгов бўлиб кетди. Хомашё деярли йўқ, буюртмачилар кам эди. Буни энди молиячилар тили билан айтганда, «тушум йўқ» деган гап. Иш ҳақининг баракаси қочиб, ойлик мукофот умуман берилмай қўйилгани кўп ўтмай ўз таъсирини кўрсата бошлади.

Ойгул ўша кезлари анчайин инжиқ ва тантиқ бўлиб қолганди. Бу хомиладорлик белгиси дейилса, бирон аломати кўзга ташланмас, ё бошқа бирон сабаби бордир дейилса, буни ҳам номаълум эди. На ўзи айтарди, на Ақобир буни тушуниб етарди. Бошқачароқ қилиб айтадиган бўлсак, эр-хотин бир вагонда кетаётган икки бегона йўловчига ўхшаб кетишарди.

Хуллас, шу тахлит яна кунлар қувлашиб ўта бошлади.

Ойгул ҳамон гўзал эди. Келишган қадди-баста, қора бахмалдан қирқилгандек қош-кўзлари қарамаганни ўзига қаратар, боз устига санъаткорлар орасида ишламайдимми, улардан «юққан» артистнамо қилиқлари, шўх-хандон кулишлари, ноз-карашмалари ва ёлғондан аразлаб чиройли лабларини чўччайтириб олишлари бирман ўзига ярашардики, асти қўяверасиз!

Ақобир шунақа лаҳзаларда толе барча кўргуликлари, азоб-уқубатлари эвазига ҳадя этган бу офатигон, шойиста жувон учун жони-жаҳонини ҳам беришга тайёр эди. Топган-тутганини икки қўллаб унга тутқазар, худодан ёлғиз унгагина соғлиқ-омонлик тилар, зеро, бу ёруғ дунёда унинг учун Ойгулдан яқинроқ, азизроқ ва қимматлироқ киши қолмаган ҳам эди, аслида.

Ақобир пулдан тортилиб юрган ўша кунларнинг бирида фабрикадаги ҳамкасблари унга қўшимча юмуш таклиф қилиб қолишди. Бундоқ қараса, кунда-кунора қилиб юрган иши — буюртма берган хонадонига бориб, мебелларни йигиб, ўрнатиб беришдан иборат экан, холос. Аслини олганда-ку, бу ҳам осон бўлмайди. Мебелнинг ҳар бир бўлагини ўрни-ўрнига жойлаштириш, мурватларини бураб мустақкамлаш, эҳтиёткорлик билан уйга ўрнатиб бериш керак. Ақобир бу борада чапдаст эди. Ниҳоят, ҳамкасбларига қўшилиб бир-икки хонадонга борди. Қараса, ёмонмас: Қолаверса, фабрикада ўлиб-тирилиб ишлаб топадиган ойлигини икки кунда қуртдек санаб олаяпти. Ана шуниси маъқул тушиб қолди-ю, ўзиям танишбилишларидан, мебел сотволиб ўрнатадиган мижозларни суриштириб юрадиган бўлди. Ҳатто бир куни топди ҳам...

Дам олиш кунлари Эски шаҳардаги «ёйма бозор»да пармасига тиш қидириб юрганди. Қачонлардир, «уёқда» бирга бўлган танишини учратиб қолди. Тиқилинча урилиб-сурилиб етиб бораётганди, қимдир «ие, футболчи!» деб бўйнига осилди. Қараса, ҳибсда бирга бўлган таниши! Ўзгариб кетибди. Ақобир дафъатан танимади. Икки юзи қип-қизил, оғзи тўла тилла тиш, ҳатто тарвуздек қорин солишга ҳам улгурибди. Етаклашиб бозор четидаги кабобхонага киришди. Тўртта пивони олдиларига қўйволиб анчагача суҳбатлашиб ўтиришди.

Маълум бўлишича, у ҳозирда «халқа йўл»даги улгуржи бозорда ўрнашиб олган, шаҳар марказида тўрт хонали уйи, чет эл русумли автомобили бўлиб, яқинда Хумсон тарафда қурдирган дала-ҳовлисига хориж мебеллар мажмуи олиб бориб қўйганига бир ой бўлганига қарамай, ҳалигача ўрнатолмай юрган экан.

Ақобир суюниб кетди. Кейинги шанба-якшанба бўшлиги, истаса биронта шериги билан мушкулани осон қилиши мумкинлигини айтди. Қисқаси, тижоратчи биродари шанба куни уни ва шеригини темир йўл бекатида кутиб оладиган бўлди ва аванс тариқасида бир даста пул тутқазиб хайрлашди...

* * *

Ақобир ошнасининг дала-ҳовлиси қаршисида ҳайратдан ёқа ушлаб қолди. Ҳали бунақасини кўрмаганди.

Икки қаватли маҳобатли бино. Орқа тарафида мрамор ҳовуз. Сауна. Ишқом тагида баланд сўри. Анвойи гуллару ажойиб дарахтлар. Ертўла, биллиардхона. Шинам шийпон. Жиҳозларга-ку, гап йўқ: япон телевизорларию видеомагнитофонлар, биллур қандиллару чўғдек гиламлар...

Ақобир билан шериги чет эл мебелларини очишаркан, ҳайратлари чандон ошди. Чиройли, бежирим оромкурсилар, шкафлар, диванлар кўзни ўйнатарди.

Хўжайн «уй хизматчиси» деб таништирган дўндиққина ўрис жувонга ва яна иккита ёш йигитчага нималарнидир тайинлаб, қўл телефонида ким биландир овозини пасайтириб гаплашди, кечқурун қайтишини таъкидлаб, оппоқ «Мерседес»ида қаёққадир жўнаб кетди.

Ақобир билан шериги қош қорайгунча мебелларнинг ярмидан кўпини сошлаб, ўрнатиб қўйишди, шундан кейин хизматчи йигитлардан бири уларни ҳовлидаги сўрига таклиф қилди. Ихчамгина хонтахта устидаги ноз-неъматларни кўриб, Ақобирнинг ҳам, шеригининг ҳам кўзлари қинидан чиқиб кетаёзди. Дастурхон устида йўқ нарсанинг ўзи йўқ: алламбало шишалардаги ичимликлар, парракланган

кази-қарталару балиқ увулдириқларидан тортиб, қовурилган жўжаларгача ҳозир у нозир эди. Улар фабрикадаги хароба ошхонада карам шўрваю арзонгина гумма еб юрган одамлар эмасми, бу шоҳона дастурхон устида яйрашди. Коняк ароққа, ароқ тунука қутичалардаги «Бавария» пиволарига аралашиб кетди. Ақобир бир маҳал қараса, шериги кайфи баланд, сўлаги оқиб сўри четида чўзилиб ётибди.

Уни турғазिशга уринди, бўлмади. Кейин бу қилғуликларидан хижолат чекиб, хиёл гандираклаган кўйи дала-ҳовли этагидаги шарқираб турган анҳор бўйига борди. Белигача сувга тушиб, пишқириб узоқ ювинди, барра майсалар устида чўзилганча сигарет тутатди. Унга алам қиларди.

Ха, ҳа, ҳозирги ҳолатини бошқача таърифлаб бўлмасди. Унга алам қиларди. Қачонлардир гиёҳванд сотиб қўлга олинган, ўзи каби панжара ортига тушган ана шу кўримсизгина йигитга нима учун бунчалар омад кулиб боққанига, у қандай қилиб бундай тўкин-сочин ҳаётга эришгани, ўзи эса эрталабдан-кечгача терга ботиб ишласа ҳам сира бири икки бўлмаслигига лолу ҳайрон эди.

Ўз ҳаётини, тутқунлик йилларини, фабриканинг чанг ва қипиққа, қулоқларни қоматга келтиргувчи тарақа-туруқ товушлари-ю, бақир-чақир ва бепарда сўкинишларга тўлиб-тошган устахоналарини эслади. Кейин бу ерда ортиқ қололмаслигини ич-ичидан ҳис қилди. Ойгулни, жонидан азиз Ойгулини ана шундай жаннатий ҳаётга мушарраф этолмай келаётгани учун жуда хафа бўлиб кетди. Кейин асбоб-ускуналарини наридан-бери йиғштириб, хизматчи ўрис аёлга: «Шеригим уйғонгач ишни давом эттириб туради, мен саҳарлаб келаман», деб йўлга чиқди. Хизматчи аёл гунча лабларини бурган кўйи ҳайрон бўлганича қолди...

* * *

Охирги электричкага улгурмади. Ноилож автостанция тарафга йўналди. Автобусдан автобусга ўтиб, ниҳоят, йўловчи машинада шаҳарга кириб келди.

Рутубатли кеча эди. Кўк юзини қўрғошин тусли увада булутлар қоплаб олган, этни жунжиктирувчи совуқ шамол ғувиллаб турарди.

Ақобир маҳалласига етар-етмас кўк юзини тилка-пора қилиб чақмоқ чақди, кейин осмоннинг аллақайси бурчида момақалдироқ гумбирлади-ю, шаррос ёмғир куйиб юборди. Ақобир сувга тушган мушукдек бошдан-оёқ бўкиб уйига етиб келганида вақт алламаҳал бўлиб қолган эди.

Ёмғир томчилари беаёв савалаётган асфальт кўча ҳам, лойқа сув тўлиб-тошиб оқаётган ариқлар ҳам, темир қалпоқлари шамолда сирли лопиллаб турган симёғочлар ҳам, қоронғуда аланималарни пайпаслаб излаётгандек силкинаётган дарахтлар ҳам, тандир оғзидек қоп-қоронғи деразалар ҳам алланечук совуқ бир манзара касб этган эди...

Ақобир уйи деразалари ҳам қоронғу эканлигини кўриб, «Ойгул ё онасиникига кетган, ё ухлаб қолган», деган ўйда эшик қулфига калит солди. Аммо у буралмади. Орқа тарафдан калит суқиб қўйилган ва бу ичкарида одам борлигининг белгиси эди. Ақобир қўнғироқ тугмачасини босмоқчи бўлди-ю, фикридан қайтди, «ярим кечада безовта қилмай қўяқолай» деган хаёлга борди.

Ақобир илгари ҳам, кеч келган пайтлари девор ошиб юргани учун қийналмади. Худди ўғри мушукдек газ қувури орқали юқорилади, сассиз-садосиз сирғалиб ҳовлига тушди.

Ховли жимжит эди. Фақат этакдаги уйнинг болохонасидаги тунги чироқнинг напармон шуъласи ожизгина йилтираб турарди. «Ойгул чироқни ёқиб ухлаб қолган кўринади, ё кўрқиб ёқиб қўйган», — деб ўйлади ва ўша томонга йўналди. Ўзи ишлаган баланд зиналардан кўтарилди-ю, нозли қулгини эшитиб, турган жойида қотди-қолди. Салдан кейин секин бўйинини чўзиб деразадан мўра-лади.

Болохонанинг қарийб ярмини эгаллаган, Ақобирнинг ўзи бор маҳоратини ишга солиб ишлаган қаравот устида икки ярим яланғоч киши ётарди. Ақобир хотинини оппоқ-таранг елкаларига ёйилган сарғимтир сочларидан таниди, эркакни эса аниқ кўролмади. Ўзини аранг босиб эшик тарафга юрди. Пол ғирчиллаб кетдими ё кимдир келаётганини сезишдими, ҳайтовур ичкаридагилар тараддуланиб қолишди. Ойгул шоша-пиша эшик ёнига келиб, кафтини пешонасига соябон қилиб дераздан ташқарига қаради. Қарадию, кўзлари дум-думалоқ бўлиб кетди. Қаравот орқасида энгашганча апил-тапил кийинаётган эркак эса тескари қараб олганди. Ақобир ўзини тутолмади, бор кучи билан эшикни тепди. Эшик ойнаси қарсиллаб синиб тушди. Бегона эркак билан хотини ҳайкал бўлиб қолишди.

— Узр, маишатга халал бердим, шекилли? — деди Ақобир ўз овозини ўзи ҳам танимай.

— Шунақа бўлиб қолди, — деди хотини қутилмаганда совуққонлик билан ва худди ҳеч нарса бўлмагандай новвотранг ҳарир ичкўйлагини кия бошлади.

Акобир бу жавобни кутмаганди, шунинг учунми, худди кўз олдида ер билан осмон чирпирак бўлиб айланаётгандек туюлди-ю, гандираклар кетди, чакка томирлари бўртиб чиқиб, пешонасини гижимлаганча деворга суянди.

Бегона эркак эса худди шунни кутиб тургандек лип этиб ёнидан ўтди ва зинадан ўзини пастга отди.

— Тўхта, иф-ло-ос! — ваҳшиёна қичқирди Акобир. — Тўхта деяпман!..

Бегона эркакнинг ёмғирдан бўкиб ётган ҳовлида тийгонганча югуриб бораётгани кўринди. Акобир беихтиёр зина тарафга отилганди, хотини йўлини тўсди.

— Нима гапинг бўлса, менга айтавер! — «сен»сиради у кўзларида совуқ бир ўт йилтираб.

— Сен қанжиқ билан алоҳида гаплашаман!

Акобир аламли вишиллаб ҳовлига сакради. Аммо барибир улгуролмади. Бегона эркак аллақачон ғойиб бўлган эди. Акобир аламдан титраб-қақшаб яна орқасига қайтди. Энди болохона чироқлари ёнган, Ойгул эса зина тепасида қўлларини қовуштирганча худди тошдан йўнилган санам янглиғ қотиб турарди.

— Сени ифлослигингни билардим, — қичқирди Акобир ва оёқ остида ётган тешани олиб Ойгул тарафга отди. Теша мўлжалга тегмади. Девор сувоғининг бир парчасини учуриб юборди.

Ойгул эса: «Ажаб бўпти!» — деди-да, шоша-пиша зиналардан тушиб бораркан, ўзи тарафга важоҳат билан келаётган, юзи алланечук қийшайиб, кўзлари ваҳимали олайиб кетган эрини кўриб қадамини жадаллатмоқчи ёхуд қочмоқчи бўлдими, туйқусдан айланма зинанинг ярмига келганда мувозанатини сақлаёлмай пастга йиқилди. Ўрнидан турмоқчидек қўлларига таянди, ингради, бошини чангаллади ва бир-икки қалтираб, семон ариқ ёнига чўзилди-қолди.

Акобир юзини терс буриб, «ифлос» дея ерга тупурди ва ҳовли тўридаги меҳмонхона тарафга ўтиб кетди. Ичкари кирди. Буфет-жавонни очиб ароқ олди, босиб-босиб бир-икки пиёла ичди. Устма-уст сигарет чекиб, анча ўтирди. Шу тарика, юракларни қон қилгувчи чорак соатча вақт ўтди...

Деразадан қараганда, яна шитир-шитир қилиб ёмғир ёға бошлаган, новвотранг ичқўйлагининг этаги белигача очилиб қолган Ойгул эса ҳамон семон ариқ четида чўзилиб ётарди. Бир кўнгли унинг ёнига бормоқчи ҳам бўлди-ю, ҳозиргина кўз олдида содир бўлган манзарани эслаб фикридан қайтди, ижирганиб юзини тескари бурди. Яна пиёлани тўлдириб ароқ симирди-да, ташқарига чиқиб, зина ёндорига суянганча сигарет чекар экан, гувиллаб оғриётган бошини гижимлади. Ахийри кайф аралаш алланамаларни гудраганча, ўтирган кўйи ухлаб қолди...

* * *

Эртаси эрталаб қамоққа олишди.

Акобир худди кўрқинчли бир туш кўрганга ўхшар, нималар бўлганини сира англаб етолмас эди. Тоғда, таниши дала-ҳовлисида мебел ўрнатганини, унинг шоҳона туриш-турмушини кўриб ҳавас қилганини ҳам, ярим кечада ёмғирда бўкиб уйга қайтгани-ю, девор ошиб ҳовлига киргани, хотинини бегона эркак кўйнида кўрганини ҳам сира тасаввурига сиғдиролмасди. Аммо қамоқхона камерасида шумшайиб ўтиргани ҳақиқат эди. Яна бошқа, рад этиб бўлмайдиган аччиқ бир ҳақиқат ҳам бор эдики, Акобир бунисини энди етти ухлаб тушида ҳам кўрмаганди.

У ҳам бўлса, Ойгул жон берган — ўлиги симон ариқ ёнида топилган эди...

Яна текшир-текшир ва сўроқлар бошланди.

Акобир илгари бу ҳолатни бошдан кечиргани учунми, ҳаммасини алланечук совуққонлик ва хотиржамлик билан қарши олди. Биринчи сўроқдаёқ бор гапни яшириб ўтирмай айтди-қўйди. Масала андак ойдинлашгандай бўлди. Энди асосий муаммо қолган эди. Яъни, Ойгул қандай қилиб ўлдирилганига аниқлик киритиш лозим эди. Энг қизиғи, Ойгулнинг бошига оғир жисм урилган, бундан ҳам даҳшатлироғи, Акобир хотинига отган ва мўлжалга тегизолмаган теша... Тил бормайди айтишга!

Акобир хотинига қўлининг учини ҳам тегизмаганини аниқ-тиниқ эсларди. Аммо нимаям дейсиз? Жиноят содир этилган, қотиллик юз берган, теша эса айбланувчи Акобир Аҳмедов манфатига зид ашёвий далил бўлиб, сопида экспертлар Акобир кўл изларини топишган эди.

Акобир барибир ўз кўрсатмаларида туриб олди. Тоғда, бойвачча танишининг дала-ҳовлисида бўлгани, ярим кечада ширакайф ҳолда уйига қайтгани, хотинини бегона эркак билан тутиб олгани, унга теша отгани, аммо теша деворга урилиб бошқа тарафга учиб кетгани — бари-бари рост! Лекин теша билан Ойгулни бошига уриб ўлдиргани ёлғон, қип-қизил тухмат эди.

Акобир шундай ўйларди ва ўзининг ҳақлигига ишонарди. Аммо қилни қирқ

ан о- а- г- йт а а и н о- ан о- а- г- йт а а и н o-

Иўқ, Ақобирни тушунишга ҳаракат қилувчилар ҳам йўқ эмас экан.

Лейтенант Қурбонов шунақа одамлардан бири бўлди.

Ақобир аввалига бир вақтлар ўзига хайрихоҳлик билдириб, ҳамдард бўлишга уринган ёш терговчини танимади. Танигандан кейин эса кўзини қаёққа олиб қочишни билмай қолди. Бахтга қарши лейтенант Қурбонов ўзи устидан кўзғатилган жиноий иш билан шуғулланаётган гуруҳ раҳбари этиб тайинланган экан.

Қурбонов билан биринчи суҳбатлари анчайин расмий ва совуққина ўтди. Турган гап, лейтенант ҳам Ақобирни таниганди. Шунга қарамай, қоидасини келтириб сўраб-суриштирди, қандайдир қоғозларни тўлдирди. Исми-шарифи, касб-кори, турар жойи, оилавий аҳволи билан қизиқди. Ақобир ҳам яшириб ўтирмади. Ҳаммасини бир чеккадан айтиб берди ва гап орасида «Сиз билан илгари ҳам учрашганмиз» деб қўшиб қўйди. Лекин лейтенант Қурбонов бу гапга унчалик эътибор бермади, шунчаки «бўлиши мумкин» дея елка қисиб қўяқолди. Фақат тергов тугаб Ақобирни олиб чиқиб кетишаётгандагина унга юзланди.

— Сизга сира омад кулиб боқмаяпти, биродар, — деди таассуф оҳангида, — аввалига сафар ҳам шунақа «ўрам»га тушиб қолган эдингиз. Бу сафар ҳам бутун чиқшингиз гумон...

— Наҳотки, сиз мени хотинининг қотили деб ўйлаяпсиз? — алам билан шивирлади Ақобир.

— Ҳозир бир нима дейиш қийин, — деди Қурбонов чуқур тин олиб. Қанийди, энди шунақа бўлиб чиқмаса? Кўрамиз, иш энди бошланди!..

Биров айбини бўйнига қўйиш осон эмас. Рад этиб бўлмайдиган далиллар талаб қилинади. Дадил учун эса исбот керак. Прокуратура тахмин ва шубҳаларга таяна олмайди. Ҳар бир жиноят аниқ, пухта, синчиклаб текширилиши, инсон тақдирига эътибор ва эҳтиёткорлик билан ёндошиш лозим.

Лейтенант Қурбонов бу қонун-қоидаларни яхши биларди. Шунинг учун ҳам шошилмади. Бир неча кундан кейин гувоҳлар — Ақобирни ҳалиги таниши ва дурадгор шериги билан юзлаштирди. Ақобирдан ўша кеча, уйдан қочиб чиқиб кетган нотаниш эркакнинг белгиларини чизиб беришни сўради. Афсуски, Ақобир ҳаяжон оқибатиданми, хона гира-шира бўлгани учунми, ўша эркакни аниқ эслаб қололмаган эди. Шунга қарамай, кийимлари билан айрим белгиларини айтиб беришга ҳаракат қилди. Аммо мужмал кўрсатмалардан натижа чиқмади.

Вақт эса, жиноят қидирувчилар, изқуварлар, қўйинг-чи, барча прокуратура ходимлари учун энг қимматли нарса саналади. Вақт қўлдан кетса, қидирув кечикса, тергов чўзилса, излар йўқолса, иш баттар чигаллашади. Ҳар қандай одам кўрсатмасидан тониши мумкин. Айбдор ҳам, жабрланувчи ҳам, гувоҳлар ҳам... Фақат марҳумларгина бу жараёндан истисно бўладилар, холос.

Лейтенант Қурбонов шуғулланаётган «жиноий иш»да айниқса чигал ҳолат мавжуд эди. Жиноят содир этилган, гумондор шахс қўлга олинган, гувоҳлар йўқ, жиноятнинг яна бир иштирокчиси — нотаниш эркак эса сувга тушган тошдек ғойиб бўлган, бошқа бир иштирокчи, балки, жабрланувчи эса сирли равишда ҳаётдан кўз юмган...

Ана шу асабий ва диққинафас кунларнинг бирида камера эшиги очилиб, лейтенант Қурбонов кириб келди. У анчайин ҳорғин ва ташвишли кўринарди. Сигарет тутатди, торгина хонанинг у бошидан бу бошига юрди, юрди-да, Ақобирнинг рўпарасида тўхтаб оҳиста деди:

— Кеча кечкурун... хотинингизни дафн этишди...

— Буни менга қизиғи йўқ!

— Йўғ-е? Хотинингизни-я?

— Анчадан буён эр-хотин эмасдик. Мен унга ишонмасдим...

— Қачондан бери?

— Анчадан бери дедим-ку!

— Бир йилми, икки йилми, юз йилми?

— Нима аҳамияти бор, лейтенант?

— Сизга бўлмаса, бизга қизиғи бор, — деди Қурбонов қизишиб ва сирли оҳангда қўшиб қўйди: — Балки ўша кеча хотинингизни ёнида бўлган эркак ҳам сизни қизиқтирмас?

Ақобир ялт этиб қаради.

— Ким экан у?

— Ана, кўрдингизми? — ўчиб қолаётган сигаретини қайтадан ёндирди лейтенант. — Уша эркакнинг ким эканлигига қизиқасиз-у, у билан боғлиқ маълумот-

ларни айтишни истамайсиз. Хўш, хотинингизни жазмани... Кечирасиз, буни бош-қача атаб бўлмайди... борлигини илгари сезмаганмидингиз?

Акобир бошига мушт тушгандай гангиб қолди. Ранги оқариб, лаблари титраб кетди. Гуё рўпарасида турган лейтенант кўнглидан кечаётган алов-далғов фикрларни ўқиб тургандек туюлди-ю, юзини терс буриб, бош чайқади:

— Йўқ, сезмаганман...

Акобир ўша кунни кўнглини ёролмади. Қачонлардир ўзини таъқиб этиб юрган нотаниш кимса тўйи арафасида: «Бу аёлга уйланма, уни аввалги эри жазмани билан ушлаб олгани учун ажрашган», деганини айтишга оғиз жуфтлади-ю, тилини тишлаб қолди. «Шуни била туриб нега уйландинг ёки сизни огоҳлантирган кимса ким эди?» — деб сўраб қолса. қандай жавоб беради? Ахир лаънати нотаниш одамни ўзи ҳам танймайди-ку? Нега ўша ифлоснинг айтганлари доим тўғри чиқаради? Нима учун? Ким ўзи?

Акобир шу хил чалкаш ўйлар гирдобиди гангиб, охири кечкурун мазаси қочди. Иситмаси кўтарилиб, алаҳсираб чиқди. Индин ўзига келди ва шу кунни соққи ҳамроҳлигида ҳибсхона ҳовлисида сайр қилди.

Тўрт томони баланд тошдеворлар билан ўралган чоғроққина майдонча тепасига симтўрлар тутилган бўлиб, ораликдан осмон бўлаги чиннидек ярақлаб кўзга ташланиб турарди. Негадир шундоқ қўл узатса етадигандек яқин туюларди. Аммо қўл узатиш қайда? Бу ердан қўл тугул бармоқ чиқаришнинг ҳам илож-имкони йўқ эди...

Шундоғ тепангда осмон ясланиб, офтоб чарақлаб турса-ю, сен унга қарай олмасанг, тегрангда майин шаббода эсиб турса-ю, тўйиб-тўйиб нафас ололмасанг! Бундан-да ортиқроқ азоб бўладими кишига? Бундан-да даҳшатлироқ нарса бормикан дунёда?!

Акобирнинг боши айланиб, кўзи тиниб кетди. Юраги ҳапқириб, нафаси бўғзига тиқилиб қолаётди. Туйқусдан текис йўлда қоқилди-ю, араг деворга суяниб қолди. Уни яна ичкарига бошлаб киришди.

Икки тарафи оғир темир эшиклардан, панжара тутилган даричалардан иборат нимқоронғи йўлакдан қўлини орқасига жуфтлаганча бораётган Акобир бурчакда ранги унниқиб, уладаси чиқиб кетаётган ёмғирпўшига ўралган кўйи букчайиб турган ўша ... нотаниш кимсани кўрди. Кўрди-ю, кўзлари косасидан чиққудек олайиб қичқириб юборди. Беихтиёр ўша тарафга отилди. Аммо қўл-оёқлари қалтираб, оғзи кўпикланиб юзтубан йиқилди. Сўнг худди омоч судрагандек судраб кетишди. Ажаб! Бурчакда нотаниш кимса нимтабассум қилганча қолаверди...

«Нега унга индашмади? Нега уни ушлашмади ахир? — дерди Акобир ҳадеб ўз-ўзига. — Барчасига ўша махлуқ сабабчи эмасми аслида?..»

Шу кеча яна тоби қочди. Бу сафар ҳибсхона шифохонасига ётқизишга мажбур бўлишди.

Унинг ҳузурига биринчи бўлиб Қурбонов ташриф буюрди. Анчагача гаплашиб ўтиришди. Энг муқими, лейтенант кутилмаган ғалати янгилик топиб келган экан...

* * *

Маълум бўлишича, ўша машъум кеча Акобирнинг ҳовлисида қочиб чиқиб кетган бегона эркак йўл-йўлакай қандайдир уйними-хонаними калитини тушириб қўйган, бундан ҳам асосийси ёмғирдан бўккан ҳовли сатҳида туфлиси излари тушиб қолган экан. Изкуварлар ана шундай далиллар ва Акобир бошида берган айрим кўрсатмаларни атрофлича ўрганиб чиқиб, қочоқнинг белгилари ва шахсини аниқлашга эришибдилар.

Булар айтишга осон, холос. Аслида эса, лейтенант Қурбонов буларни аниқлаб, тагига етгунча неча-неча тунларни кунга, неча-неча кунларни тунга айлантирди, аниқроғи, она сути оғзига келди.

Бош терговчига ҳисобот топширган кунни гап орасида бу ишдан унча кўнгли тўлмаётганини айтмаганида балки бошқачароқ бўлармиди? Полковник Алиев ҳам семизгина папкани варақлаб чиқиб, унинг фикрини тасдиқлади. Капитан Саидов ҳам қайта текширув ўтказишни, бунинг учун эксперт-криминалистарни жалб этиш лозимлигини таъкидлади.

На илож, ўзинг пиширган ошни ўзинг ичасан! Лейтенант Қурбонов яна қайтадан текширув ўтказишга мажбур бўлди. Яна мархума Ойгул Обидованинг тиббий ҳужжатлари, фотосуратлари анализлар қайтадан қўлга олинди. Муҳрлаб қўйилган эшик очилиб, яна ўша ҳовлига киришга тўғри келди. Яна бармоқ, оёқ излари ўрганилди. Ҳар бир қадам яна бошқатдан обдон текшириб чиқилди. Кўча эшик юзидаги пайпасланган бармоқ, ҳовлидаги эндиликда қотиб қолган туфли излари,

теша тегиб кўчган девор сирти ва Ойгулнинг жасади ётган семон ариқ атрофи яна суратга туширилди, яна кимёвий, моддий ашёлар анализга тақдим этилди.

Аллоҳнинг кудратини қарангки, одам боласининг бармоқларидаги чизиклар онадан туғилгандан, то ўлгунигача сира ўзгармайди. Ана шу нарса жиҳоят-қидирув гуруҳига яна бир бор қўл келиб, аввалги тахминларни тасдиқлади. Уша бегона эркак кўп ўтмай қўлга олинди...

Акобир аввал бу тафсилотларни шунчаки эшитиб ётди, кейин бехос ўрнидан туриб кетаёзди.

— Ким экан у? — сўради тили зўрға айланиб.

— Балки, у одамни танирсиз, — деди лейтенант оғир тин олиб, — театрда дирижёр бўлиб ишларкан. Ҳовлингиздан топишган калит уни театрдаги дам олиш хонасининг калити бўлиб чиқди. Майли, гап бунда ҳам эмас. Улгудек қўрқоқ, ношуд йигит экан-у, қандай қилиб болохонадан сакраганига ақлинг бовар қилмайди. Бунисиям майли, энг қизиги, ўша кеча уйингиздан қочиб чиқиб кетолмаган...

— Қанақасига? — анграйди Акобир.

— Шунақасига, — кулимсиради Қурбонов, — аввалига у кўча эшигини очишга урингану очолмаган. Қоронғида эшикни, калитни топишга қийналган. Девордаги, эшикдаги, калитдаги бармоқ излари шундан далолат беради. Аксига олиб, калит буралмай қолган. Шундан кейин яна пайпасланиб чап томонга ўтган, ошхонадан ертўлага тушаверишдаги эшик орқасига яшириниб тураверган. Қайтиб чиқишга, яна эшикни очиб кўришга сиздан кўрққан. Биз унинг оёқ изларини ўша жойдан ҳам топдик. Сиз эса ўша кеча эшик очилмаганига эътибор бермагансиз.

— Бўлиши мумкин эмас! — хитоб қилиб юборди Акобир.

— Бўлиши мумкин, — деди лейтенант вазмин оҳангда, — ҳа, шунчаки эътибор бермагансиз, холос. Чунки, депрессия ҳолатида бўлгансиз. Бутун фикр-хаёлингиз хотинингизда бўлган ва у зинадан тушаётганда қўлингизга илинган нарса, яъни, тешани унга отгансиз. Теша эса бахтингизга девор сувоғининг бир бўлагини учуриб қайтиб ерга тушган...

Акобир шу топда судда тақдир ҳал бўлаётган киши мисоли лолу ҳайрон ўлтирарди.

— Сиз шунда ҳам эътибор бермагансиз, — давом этди лейтенант Қурбонов, — хотинингиз бўлса, аслида шошганиданми, чўчиганиданми тойиб кетиб, семон ариқ четига юзтубан йиқилган. Бошининг орқа қисми семон қиррасига тегиб ёрилган, ҳушини йўқотган ва миясига қон қуйилиши натижасида жон берган. Сиз худди кўр ва кар киши каби буларга диққат қилиб ўтирмагансиз, аксинча меҳмонхонага кириб ичгансиз. Кейин сигарет чекиб зинага чиқиб ўтиргансиз...

— Сиз буларни қаердан биласиз?

— Аниқладик, — деди Қурбонов босиқлик билан, — «тилсиз» далиллар кўп учради.

— «Тилсиз» далиллар?

— Бизда шунақа дейилади, — давом этди Қурбонов, — эксперт-криминалистрлар уйдаги буфет эшикчасидан ҳам, ароқ шишасидан ҳам бармоқ изларингизни топишди. Чекиб ўтирган ерингизда кайфингиз ошиб ухлаб қолгансиз. Бундан фойдаланган дирижёр эса ерда ётган тешани эҳтиёткорлик билан олиб, сизнинг оёғингиз тагига ташлаган-да, девор ошиб қочиб кетган.

— Вой, но-мард! — кўксини гижимлади Акобир. — Теша билан Ойгулнинг бошига урган ўша экан-да?

— Йўқ, — бош чайқади лейтенант Қурбонов, — дирижёр жуда устомон одам бўлиб чиқди. Нима иш қилаётганини, бу ерда содир бўлган иш қандай оқибатларга олиб келишини олдиндан кўра билган. Шунинг учун ҳам тешани дастрўмолчаси билан ушлаб оёғингиз тагига қўйган. Бунақа эҳтиёткорлик ҳамманинг ҳам қўлидан келавермайди. Сиз илгари ҳам «ўтириб» чиққан одамсиз, Аҳмедов. Буни яхши биласиз!

Акобир «унда ким ўлдирган» деган маънода яна лейтенантга қаради.

— Хотинингизнинг бошига ҳеч ким урмаган, — деди Қурбонов хўрсиниб, — ўзи боши билан семон ариқ қиррасига урилган. Лекин дирижёр сиз теша отганингизни ва хотинингиз йиқилганини кўрган. Шу сабабли сизга қарши тешани ашёвий далил сифатида қўллаган ва шу тариқа ҳаммаёқни чалкаштириб ташлаган.

— Мен уни кўрсам бўладими? — деди Акобир муштларини қисиб.

Лейтенант Қурбонов унга жавобан бош чайқади.

— Йўқ. Ҳали ҳаммаси охиригача аниқланиши, исботланиши ва тасдиқланиши керак. Фақат мен дастлабки терговнинг айрим ҳолатлари, айрим тафсилотлари ва

ўз тахминларимни айтиб бердим, холос, — лейтенант қўшиб қўйди: — Қонунга зид бўлса ҳам.

— Раҳмат сизга, лейтенант, — деди Ақобир товуши титраб.

— Раҳмат айтишингизга эрта, — деди Қурбонов ва унга синчковлик билан тикилди. — Нега ўшанда сўраганимда булар ҳақида гапиришни истамаган эдингиз?

— Нима ҳақида? — тушунмади Ақобир.

— Гапни айланторманг! Жуда яхши тушуниб турибсиз, — овозини баландлатди Қурбонов. — Эсингиздами, хотинингиз хушторлари борлигини илгари сезмаганмидингиз, деб сўраганимми?..

Ақобир бирдан елкалари қисилиб, бечораваш кимса қиёфасига кирди.

— Майли, истамасангиз, айтманг, — деди Қурбонов қўл силкиб, — барибир, ўзимиз аниқлаб оламиз.

— Йўқ, нега? — деди Ақобир пастки лабини тишлаб, — фақат, ишонармикансиз?

— Нега бунақа деяпсиз?

— Биласизми, бу жуда ғалати нарса, — шивирлади Ақобир, — айтсам, ишонмайсиз.

— Айтаверинг-чи.

— Мен... бир нотаниш одамни биламан. Қайси куни ҳам уни кўриб хушимдан кетиб қолдим.

— Қизиқ, — қошларини чимирди Қурбонов.

— Ҳа, ҳа, жуда қизиқ, — деди Ақобир ранги оқариб. — Мана ишонмаяпсиз. Бегона одам қамоқда нима қилади, деб ўйлаяпсиз? Мен кўзингизга эси оғиб қолгандек кўринаётган ҳам бўлишим мумкин? Рост хотиним аввалги эрига ҳам хиёнат қилганини ўша одамдан эшитгандим.

Бутун вужуди кулоққа айланган лейтенант Қурбонов ўзини тутолмай сўради:

— Ким ўзи ўша одам?

Ақобир жавобан елка қисди:

— Тўғриси, билмайман. Кўрсам, танийман. Лекин ким? Бунисини айтолмайман. Аввалги сафар қамалишимни ҳам ўша одам башорат қилганди. Бошимга тушадиган кўргуликларни доим у олдиндан кўриб турарди...

— Қайси куни уни шу ерда кўрдим дегандай бўлдингизми? —

Лейтенант шубҳа қилаётганини сезган Ақобир ҳафсаласи пир бўлди.

— Ҳа, — деди истар-истамас.

Лейтенант Қурбонов ўрнидан туриб панжара тутилган пастак дераза ёнига келди, ниманидир ўйлаб олгач, кескин ўгирилди.

— Мен эшитяпман, Аҳмедов, кулогим сизда. Қани, давом этаверинг-чи! Терговчи ишонмаяпти, деган фикрни миянгиздан чиқариб ташланг! Хўш, ўша нота-ниш одамни биринчи марта қаерда кўрган эдингиз?

Ақобир пешонасини кафтлари орасига олиб ўтирди-да, чуқур хўрсиниб қўйди, унинг ажин эрта тўр ташлай бошлаган кўзларида ёш йилтираётганини кўриб, лейтенант Қурбонов донг қотиб қолди.

Ақобир сочиқ билан юз-кўзларини артиб, сигарет сўради. Чекди. Кейин сигарет тутунига кўмилган кўйи, бир нуқтага тикилганча тилга кирди:

— Бу шундай бошланган эди...

* * *

Лейтенант Қурбонов сира бунақа мушкул ҳолатга тушиб қолмаган эди.

Айбланувчи фуқаро Ақобир Аҳмедовнинг «нотаниш кимса» ҳақидаги гап-сўзлари назарида сира мантиққа тўғри келмас, худди ақлдан озган киши алжирашларига ўхшаб кетарди. Лекин у телба эмасди. Қизиғи, шундаки, у ўша кимсанинг юриш-туриши, афт-ангори, қўйинг-чи, кийимларигача аниқ айтиб берди. Мана яна битта жумбоқ! Ким бўлиши мумкин у? Ақобир Аҳмедовга нима алоқаси бор? Нега доим уни, фақат уни таъқиб қилади?..

Лейтенант жиноят-қидирув гуруҳида шу ҳақда қисқача ахборот берган куни ҳамма ханг-манг бўлиб қолди. Чунки, бунақаси тажрибада сира кузатилмаган эди. Лейтенант эса айтганидан қолмади, нотаниш кимсанинг Ақобир айтган белгиларини чизиб берди, тафсилотларни тушунтиришга уринди. Кейин махсус фоторобот ёрдамида зудлик билан унинг қиёфасини чизишни таклиф қилди.

Белгилару аломатлар аниқ бўлгани учунми, сурат кутилганидан кўра тез тайёр бўлди. Лейтенант Қурбонов суратни қўлига олиб, қотди-қолди.

Қоғоздан катта-катта кўзлари ич-ичига ботиб, ёноқ суяклари туртиб чиққан, шляпа остидаги жингалакка мойил сочлари анчадан бери тароқ кўрмаган, ўрта

ёшлардаги киши қараб турарди. Энг ажабланарлиси, унинг юз тузилишими, кўзларими, аллақерлари айбланувчи Ақобир Аҳмедовни эслатарди...

«Ақддан озиб қолиш ҳеч гапмас», — деди ўз-ўзига Қурбонов ва сурат нусхаларини гуруҳ аъзоларига топшириб, қидирувни бошлаб юборди. Орадан бир ҳафта ўтар-ўтмас дастлабки маълумот этиб келганда ҳамма яна ажабланди.

Унда қайд этилишича, чиндан ҳам айнан ўша суратда акс эттирилган О.О. исм-шарифли кимса ҳаётда бўлган. Эски шаҳар ҳудудидаги эски маҳаллалардан бирида яшаган. Халқ хўжалик институтини тугатган. Банкда ишлаган. Қайси бир идорада хизмат қилиб юрган кезлари қандайдир молиявий хатога йўл қўйиб қамалиб чиққан. Кейин мебел фабрикасига ишга кирган. Уйланган. Хотинини жазмани билан ушлаб олиб ўлдирмоқчи бўлган. Яна қамалган. Ва охир-оқибат маст ҳолида кўчада бораётганида машина тагида қолиб фожиаи ҳалок бўлган...

Лейтенант Қурбоновни ажаблантирган нарса аввало ўша одамнинг «таржимаи ҳоли» айбланувчи Ақобир Аҳмедовнига ниҳоятда уйқашлиги бўлса, иккинчи тарафдан энг ҳайратланарлиси, ўша О.О. исм-шарифли одам бундан 30 йил муқаддам вафот этиб кетганди...

Қурбоновнинг боши қотиб қолди.

Кечаси ҳам, кундузи ҳам ана шу ғалати тасодиф ҳақида ўйлаб, сиқилиб юрганда гуруҳдаги Жанна исмли психолог мутахассис қизга шулар тўғрисида гапирди-ю, калаванинг учи топилгандек бўлди.

— Бўлиши мумкин, — деди Жанна жиддий оҳангда, — бунини «таносух» ҳам деб аташади. Узингиз биласиз, эшитгансиз, кейинги пайтда бу ҳақда кўп ёзишяпти. Айрим халқлар ақидасига кўра, одамзод ўлгач йўқ бўлиб кетмайди. Яна дунёга қайтиб келади. Ким дарахт, ким гул, ким одам, ким бирон махлуқ қиёфасида...

— Қўйсангиз-чи, фантастика-ку, бу ахир? — илжайди лейтенант Қурбонов.

— Йўқ, илм бу! — эътироз билдирди Жанна. — Эътиборингиз учун ҳаммамиз қачонлардир бу дунёда яшаганмиз. Ким билсин, балки сиз аввалги ҳаётингизда Шерлок Холмс бўлгандирсиз?

Лейтенант Қурбонов бунини эшитиб ўзини кулгидан тиёлмай қолди.

— Йўқ, ажабланманг, — деди Жанна ранжиганнамо оҳангда. — Масалан, мен кўпинча олис денгиз соҳилларида юргандек ҳис қиламан ўзимни. Демак, аввалги ҳаётимда денгиз соҳилида яшаган ҳиндулардан бўлсам эҳтимол...

— Барибир тушунолмаяпман.

— Дейлик, оилада бирон гўдак туғилса, «қош-кўзи худди раҳматли бобосиникига ўхшабди» дейишади, тўғрими? — кўзларини пирпиратди Жанна.

— Тўғри, — уни тасдиқлади Қурбонов.

— Ёки биров кўриб, «қилиқлари худди марҳум тоғасига ўхшабди» дейди. ҳолбуки, ўша гўдак марҳум тоғасини ҳеч қачон кўрмаган, эслай олмайди. Бу фақат «генлар» билангина боғлиқ ҳолатлар. Бу бошқа нарса. Менимча, ўша марҳумлар ана ўша гўдак ва бола қиёфасида яшашни давом эттирадилар...

— Айтмоқчисизки... — Қурбонов энди саволга оғиз жуфтлаган эдики, Жанна унинг сўзини бўлди.

— Кечирасиз-у, ўша О.О. деган кимса айбланувчи Ақобир Аҳмедовнинг аввалги ҳаётидаги қиёфалоши ва тақдирдоши бўлиши мумкин-ку, ахир? — қизишди Жанна. — Шу сабабли аччиқ қисмати такрорланмаслиги учун у ҳаммиша Ақобирни таъқиб этган.

— Нима у? Арвоҳми? Рухми? — ҳайратини яширмади Қурбонов. — Балки, ажал элчиси, балки ўлим шарпасидир?..

— Шундай дейиш ҳам мумкиндир? Эшитгансизми, йўқми, Шарқда «ичингдаги ичингдадир» деган ибора бор. Айтмоқчиманки, ҳар бир одамнинг ўз «мен»и бўлади. «Мен» инсонни туғилганидан то ўлгунигача таъқиб қилаверади. Ҳар кимса ожизликлари, хато-камчиликлари, гуноҳу нуқсонларини, бошқалар кўзидан бир умр яшириб юрадиган томонларини ёлғиз ўша «мен»и яхшироқ билади. Баъзан огоҳлантиради, баъзан таъқиб қилади, баъзан жазолаши ҳам мумкин... Кечирасиз, ўртоқ лейтенант, ортиқча маҳмадонгарчилик қилиб юбордим, — хижолатли кулимсираб қўйди Жанна. — Шунчаки билганларим, ақлим етганларини айта-япман. Бу нарса билан махсус фан шуғулланади.

Шу топда лейтенант Қурбонов қаттиқ ҳаяжонда эди.

— Ўша нотаниш кимсани кўриш, йўқ, ушлаш мумкинми, Жанна? — сўради у шошилиб. — Сиз нима деб ўйлайсиз?

Жанна нозик елкаларини учириб қўйди:

— Билмасам?.. Лекин бунақа ғайритабиий, сирли учрашувлар кўп бўлган. Ҳозир ҳам бунақа қисматдош ва қиёфадешларни кўриб туришади...

Лейтенант Қурбонов кулишини ҳам, жим ўтиришини ҳам билмай қолди. Салдан кейин «тавба, худди эртаққа ўхшайди» деб қўйди, холос...

Орадан бир-бирини қувалаб кунлар ўтди. Рангсиз, мазмунсиз, бешафқат кунлар...

Лейтенант Курбоновнинг барча уринишлари зое кетди. Жанна билан қилган «илмий изланишлари» натижасиз тугади. Айбланувчи Ақобир Аҳмедовнинг бир вақтлар яшаб ўтган тақдирдоши ҳақидаги фаразлар рад этиб бўлмайдиган далиллару қонун-қоидалар олдида ҳеч нимани ҳал қилолмасди. Охир-оқибат, Ақобирни муддатни махсус колонияда ўтказиш шарти билан озодликдан маҳрум этишди...

Ақобир озодликка чиққан биринчи кунлариёқ қаровсиз қолиб, тўкилиб кетаётган ҳовли-жойини сотиб, ярим пулини опасига берди, ўзи эса шаҳар чеккасидаги янги массивдан бир ҳонали уй сотиб олди. Аввалги ишхонаси тугатилиб кетган экан. Бекор қолди. Ёнидаги пулдан қолган-қутганини еб-ичиб, анчагача сандирақлаб юрди. Кейин мардикорчиликка чиқадиган бўлди. Яна ўша дурадгорчилиги қўл келди. Имкон борича дераза, эшик ясаб сотди. Ҳаёти яна изга тушиб қолгандек бўлди.

Лекин энди у ҳолдан тойган, аввалги ғайрати-шижоатидан асар ҳам қолмаганди. Шу боис ичкиликка ружу қўйди. Бўш қолган ҳамоно уйи ёнидаги қаҳвахонага кириб келадиган, ўзига ўхшаган кимсалар, касб-корида тайин йўқ кишилар билан улфатчилик қиладиган, ана шу ирқит даврадан, аниқроғи, стакандаги исқирт винодан завқ-шавқ оладиган бўлди. Баҳонада яқин ва йироқ ўтмишини унутиб яшашга қўниқиб қолди...

Қайси кун қаҳвахонада алламаҳалгача қолиб кетди. Кайфи тарақ. Улфатлари ташлаб кетишган. Бурчакдаги елим дастурхон тўшалган стол ёнида якка ўзи ўлтирарди. Зериккани боис «у ёқда» бирга бўлган эски танишларидан бириникига ё бирон суюқоёқ аёл уйига боргиси келди. Аммо ўша заҳоти айниди, бунга ҳоли ҳам йўқ эди. Чеккиси келиб, ширакайф кўзларини аранг очган кўйи чўнтақларини узоқ қовлади ва эзилиб кетган «Астра» сигарети қутисини топди. Бир амаллаб гугут ёқди, тутун тортганди, йўтал тутди. Кўзлари ёшланиб, оғзидан кўпик чиқиб кетгунча йўталди. Кейин ўрнидан турмоқчи эди, рўпарасида пайдо бўлиб қолган жулдур ёмғирпўшли кимсани кўриб тикилиб қолди. Уни кимгадир ўхшатди, лекин танимади.

— Ичасанми?

Нотаниш кимса «йўқ» дегандек бош чайқади.

— Унда нима қилиб ўтирибсан бу ерда?

— Сени томоша қилиб ўтирибман, Ақобир.

Ақобир исмини эшитиб жиндек сергакланди. Кўзларини йириб суҳбатдошига қаради. Бу ўша — ўзини бир умр таъқиб этиб келаётган нотаниш кимса эди.

— А-а-а! Сизмидингиз, жаноби олийлари? — қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди Ақобир. — Ана холос! Сизни танимабман. Кўпдан соғинган эдим. Зап иш бўлибдида. Келинг, шу учрашувимиз шарафига бештадан олайлик, пулдан борми?..

— Пулим ҳам, вақтим ҳам йўқ, — деди нотаниш кимса. — Тез кетишим керак!

— Намунча? — хириллаб кулди Ақобир жулдур плашининг ёқаси билан бўйнини ўраб. — Мени эса вақтим бемалол: истасам ичаман, истасам чекаман, истасам, шу ерда, кўчада ҳам ётавераман...

Нотаниш одам бирдан ўрнидан кўзгалди.

— Йўқ, Ақобир, энди сениям вақтинг тугади, — деди у синиқ товушда. — Афсуски, айтганларимга қулоқ солмадинг. Балки, бошқачароқ одам бўлармидинг? Нимаям қилардик, тақдирни азал бу! Мен қилган хатоларни такрорлашингни истамаяндим, имкони бўлмади. Атайин, шунинг учун неча бор сени излаб келгандим. Уринишларим зое кетди. «Ўртамиздаги сирни оламга ёйма» дедим, йўқ, дoston қилиб юбординг! Одамзод барча дарду ҳасратлари, ғам-андуҳларини ичига ютиб яшаши кераклигини унутиб қўйдинг. Ҳатто мени ҳам қўлга тушириш учун койиндинг. Қисқаси, бизни ҳам, бошқаларни ҳам безовта қилиб қўйдинг! Майли, энди буларни сенга гапириб ўтиришни фойдаси йўқ. Хайр!..

— Тўхта! — қичқирди Ақобир жон-ҳолатда столни муштлаб.

Пештахта ёнида турган икки юзи қип-қизил буфетчи билан хизматчи аёл у тарафга бир қараб қўйишди. Тез-тез ўз-ўзи билан гаплашиб ўтирадиган уста Ақобирни яхши танишгани туфайли унчалик эътибор беришмади.

— Энди тамом! — Нотаниш кимса жулдур чиқиб кетган ёмғирпўшига ўралиб эшик томонга юраркан, елкаси оша Ақобирга қараб кинояли жилмайиб қўйди. — Энди ҳаммаси тамом!..

Нотаниш кимса эшикдан чиқишга улгурмай, Акобир ҳам гандираклаганча орқасидан отилди.

Неон чироқларининг хира ёгдусига чўмилган кўча бўм-бўш, этни жунжиктириб совуқ изғирин эсиб турар эди. Акобир оёқларини оғир судраган кўйи катта кўчани кесиб ўтаркан, катта тезликда яқинлашиб келаётган улкан юк машинасини кўрди ва муштини дўлайтириб қичқирди:

— Тўх-та-а!..

Кеч эди...

Фалокат юз берган жойга етиб келган одамлар қонга беланган жасадни оғир гилдирақлар тагидан суғуриб олишганда, очиқ қолган кўзларда тириклик нишоннаси қолмаган эди...

Одамлар то милиция ходимлари ва «тез ёрдам» машинаси етиб келгунча, мажағи чиқиб кетган жонсиз тана устига жулдур ёмғирпўшни ташлаб қўйишди...

* * *

Фожиадан кейин икки ойча вақт ўтди.

Бир куни шаҳар прократурасига йўлим тушиб, лейтенант Қурбонов ҳузурига кириб ўтгим келди.

Турган гап, у мени эслаёлмади. Қолаверса, у мени кутмаган ҳам эди. Шу сабаб Акобир Аҳмедовнинг ғайритабиий тақдири ва одамларнинг аввалги ҳаётидаги қисматдошлари билан боғлиқ ҳодисалар ҳақида газеталарда ёзганларимни эслатишга тўғри келди.

Лейтенант Қурбонов шундай кейингина хийла очилди-ю, барибир ортиқча маълумот беришдан тийилди.

— Биласизми, Эркин ака, — деди у ўйчан оҳангда, — очиги, илгари марҳумлар руҳи мавжудлиги, вақти-вақти билан бу дунёга қайтиб келиши, одамнинг иккинчи нусхаси ёки айнан қисматдоши бўлишига унчалик ишонмасдим. Акобирнинг қисматидан кейин жиддийроқ фикрлайдиган бўлдим. Англаб етган нарсам шу бўлдики, ҳаётда қоралама бўлмас экан, қамма нарса фақат оққа ёзиларкан. Шунинг учун ҳам ҳар бир қадамни ўйлаб босиш керак экан.

— Энди ишонасизми? — ҳазил аралаш сўрадим.

Лейтенант Қурбонов жавобан маъюсгина кулимсираб елка қисди.

— Ҳайронман. Ҳар ҳолда, тақдир бир умр одам боласини қувиб юради, шекилли. Яна билмадим. Эркин ака, балки ҳаммасига Акобирнинг ўзи айбдордир? «Одамнинг феъли — тақдири», деб бежиз айтилмайди-ку, ахир. Тўғрими?

Лейтенантни ортиқча саволлар билан қийнагим келмади.

— Бир нарса айтсам, балки ишонмасиз? — деди Қурбонов хўрсиниб. — Акобирни босиб кетган юк машинаси ҳақида эшитгансиз-а?

Мен «ҳа» дегандек бош ирғадим.

— Қизиғи шундаки, ўша ҳайдовчига ҳам шу куни эрталаб номаълум бир одам қўнғироқ қилган ва яқин орада машина ҳайдамасликни маслаҳат берган.

— Йўғе! — деб юбордим беихтиёр.

— Шунақа, — деди Қурбонов жиддий тарзда. — Яқинда Учтепа шаҳарчасидан бир хабар олдик. Урта ёшлардаги ахлоқи бузуқ аёлни худди ўзига ўхшаш бир хотин таъқиб қилиб юрганмиш...

— Ростданми? — ҳаяжонланганимдан ўрнимдан туриб кетаёздим.

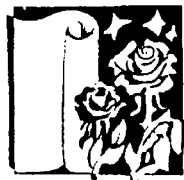
— Рост. Жиноят-қидирув гуруҳи иш бошлаган. Гуруҳга психолог-мутахассисимиз Жанна Микеладзе раҳбарлик қиляпти. Мен ҳам эрта ё индин ўша ёққа боришим керак!

— Мен ҳам иштирок этсам, майлими?

— Бемалол, борсангиз ёмон бўлмайди. Бундай воқеа-ҳодисалар ҳақида албатта ёзиш керак.

Лейтенант Қурбонов билан мамнун хайрлашдим.

Ташқарида ҳаёт ўз маромида давом этмоқда эди...

Энахон
Сиддиқова

ЮРАЧИ ~ МЕХРИНИ
КАБАСИ ЎЗБЕК

Ўзбек

Аллома, орифлар қалъаси ўзбек,
Гўзал Шарқнинг гавҳар донаси ўзбек.
Жаҳон узра кетган довруқ, овози,
Эрку озодликнинг наъраси ўзбек.

Боболари дунёларни уйғотган,
Тулпорлари Бойчибору Фиротдан,
Майдонлар-да ўн тўрт ботмон ёй тортган,
Алпомиш, Широқлар онаси ўзбек.

Шеъриятда пирлар чиққан бу юртдан,
Не-не соҳибқирон чиққан бу юртдан,
Жалолиддин — шеърлар чиққан бу юртдан,
Юраги — меҳрнинг каъбаси ўзбек.

Пайкаллари номус-ордан кўкарган,
Хирмонларин ҳалолликдан кўтарган,
Гўзалари юрагида ўсаркан,
Далалари Хизр чайласи ўзбек.

Оналар туққани шоир ё оқин,
Кўксида гуллатар ҳурликнинг боғин,
Ватан учун яқдил, бир иймон, бир дин,
Бир шона, бир чигит толаси ўзбек.

Уватларни туш кўради чопони,
Меҳмон кутар обдастаси, кумғони,
Офиятни байроқ қилган сарбони,
Дунёга чой тутар пиёласи ўзбек.

Болажону меҳрпарвар кўчаси,
Умидларни улғайтирар кўрпаси,
Кундуз куюш, ой кетолмас кечаси,
Меҳру оқибатнинг бодаси ўзбек.

Дунёни забт этди аъмоли бирлан,
Ассалом деган хуш каломи бирлан,
Озодлик бахш этган камоли бирлан,
Буюк, улуғ юртнинг боласи ўзбек.

Ишқ битилмиш

Ишқ битилмиш бу қисмат қасрининг пештоқиға,
Юлдуз керак, ой керак муҳаббат байроғига.

Султоним, назар қилгил бу девона қулингга,
Битта қатим ишқ керак кўнглининг ямоғига.

Эй дўст, дариг тутмангиз меҳрингиз ушоғини,
Умид керак, нур керак юракнинг арқоғига.

Сабрнинг камонидан яраланган бу диллар,
Ким етибдур бу мулкда булбулнинг сайроғига.

Оҳ қолдими, боғ қолди узилса бандинг магар,
Не ёзмишлар бир куни бу умр япроғига.

Уйғон, дея, майсалар товонингдан кўтаргай,
Тикан санчсанг гул унгай бу юртнинг тупроғига.

Очилгайми Онагул, дилга ҳақнинг эшиги,
Етказарму бегим ишқ тангрининг даргоҳига?

Сув омборидаги ўйлар

Кўкка сапчиёлмас боғлов тулпордай,
Мунг жимирлар маъюс нигоҳларида.
Бу ерга келмайди хуркак охулар,
Гул, райҳонлар ўпмас қирғоқларидан.

Қўлга ўргатилган арслон каби
Ювош тортиб ухлар, мудраган кўйи
Оқмайди кўпириб тоғлар оралаб,
Шаштини синдирган довоннинг райи.

Хур қиздай бандидир тош ҳарамларда,
Сузмокқа сесканар бедов болалар.
Сулувлар келмайди чўмилмоқ учун,
Эркаланиб оқмас қирмиз олмалар.

Тўсилган рахларин саслари ичкин,
Тошларга бош уриб бокира бўлмас.
Энди бу дарёлар асрлик ўчин
Нелардин олади ҳеч кимса билмас?!

Потирламас нурдай ҳовучингизда,
На тўлқин бор, на-да мавжи садолар.
Ҳайҳот, гўзалликнинг фаришталарин
Хабар олмай адо қилди адолар.

Навоий

Шеърдир кўнгилларнинг эҳроми,
Шеърдир ҳақиқатнинг пайғоми,
Тафаккурнинг ганжидай боқий —
Илоҳий бир нурдир Навоий.

Тузиб дурдин насру назмини,
Ялов қилмиш улус азмини,
Руҳоният шеърий базмини,
Эрк йўлидай хурдир Навоий.

Кўнгил демиш ҳақнинг каъбаси,
Сўз — ибодат, шеърдир — Маккаси,
Обод қилмиш диллар қибласин —
Бу дунёни пирнур Навоий.

Фазал мулкин соҳибқирони,
Турк назмининг алп паҳлавони,
Икки дунё шеъряздони,
Яратгандин сирдир Навоий.

Шеър арконин улуғ меъмори,
Жаннатларнинг субҳи осори,
Аҳли назм, сўз Пайғамбари,
Аввалию охир Навоий.

Ватан озод, эркдир тумори,
Руҳи шоддир, нурли узори,
Юртга ташлаб ҳикмат назорин,
Эли билан бирдир Навоий.

Неча замон, асрлар аро,
Салтанату қасрлар аро,
Буюк назму насрлар аро —
Ҳамон султон, пирдир Навоий.

Муҳаммад
Исмоил

ОЙ СУЗАРДИ ОСМОНДА

* * *

Оппоқ булут оралаб
Ой сузарди осмонда.
Юрагимни яралаб
Ёр сўзларди армонда.

Ҳисларим ёнди тошиб,
Бағримни қон қилгандим.
Лабларига лаб босиб,
Жоним қурбон қилгандим.

Қайга кетдинг айрилиб,
Сенга эггим келар бош?
Қарамайсан қайрилиб,
Кўзларимга келар ёш.

Ҳеч сўнмас маёқ экан,
Ёнгин экан бешафқат.
Ўша сен олов ёққан
Оқшомдаги муҳаббат.

Ўзимга бўлдим душман,
Тан олганман айбимни.
Неча йилки у гулхан
Куйдиради қалбимни.

* * *

Мени кучлироқ сев, кечагидан ҳам,
Керагидан ортиқ, кечагидан кўп.
Кеча қолмас эди, юрагимда ғам,
Кеча севар эдинг, керагидан кўп.

Ҳар лаҳза юз бора мени сўзлардинг,
Ларзага тушардинг ҳар лаҳза юз бор.
Юзларинг кўкариб, юз бор бўзлардинг,
Юз бор улуғлардим, юз бор бўлсанг хор.

Бугун ҳам сен мени кечагидай сев,
Кеча уни сендан сўрамагандим.
Эртага емасин юрагимни дев —
Кечани қўмсаган азиятларим.

Кеча сен мен билан эдинг хонзода,
Мен ҳамон муҳаббат элтган ойдаман.
Мен билан бирга бўл сархуш фазода,
Кечагидай сев ва кетма самодан.

Қоқ икки бўлиниб кетмасин фалак,
Қоқ икки бўлиниб бўзламасин ой.
Фақат сени дея уради юрак,
Фақат сен учундир кўксимдаги жой.

* * *

Эртага ҳижронлар тугару
беқарор муҳаббат бошланар.
Бизлардан кетади ғам-қайғу,
кўзларим қувончдан ёшланар.

Дилбарим, ҳуснингга телбадай
термулиб-термулиб тўймадим.
Ҳаётим адашар изнидан,
қинидан чиқарди юрагим.

Пойингга ташлаган гулларим,
кўкдаги юлдуздай сочилган.
Нур билан баргига уларнинг
«Севаман!» деган сўз ёзилган.

* * *

Сенга интиқ онимда
келишингни кўп кутдим.
Сен келдингу ёнимда
эканингни унутдим.

Келдингу дилда бўлган
соғинчларим йўқолди.
«Шумиди севги?» деган
хайрона савол қолди.

Мудраб, титраб имконим,
ҳамонки, ҳарорат йўқ.
Олов истар хас жоним,
йўқламас ишқ деган чўғ.

ТАНҚИДНИНГ ТАДҚИҚИЙ ЙЎЛИ

Адабиётшуносликнинг ҳар соҳаси ўз зиммасига муайян илмий ва эстетик, маънавий ва ижтимоий юк ортган. Адабий танқиднинг зиммасидаги юк ҳам маънавий жиҳатдан, ҳам эстетик жиҳатдан қадри. Шунинг учун ҳам танқидчиликка муносабатда «ҳам санъат, ҳам ҳикмат», «ёзувчи ва китобхоннинг дўсти» каби нисбалар учрайди. Мунаққид истеъдоди ва унинг танқидчиликдаги маҳорати хусусида сўз кетганда, мана шу икки кутб ўртасидаги фаолият кўпроқ эътиборга олинади. Ёзувчи ҳам, китобхон ҳам бирдай суйиб, ўзига дўст тутадиган, ҳам ҳикмат илмини, ҳам санъат сеҳрини ўзлаштирган мунаққидлар қаторида филология фанлари доктори, профессор Абдуғафур Расуловнинг ҳам ўз ўрни бор.

... Мен Абдуғафур Расуловнинг на инсонийлик сифатларию ва на илмий жиҳатларини баҳолашдан ожизман ёки «мен у билан фалон йили танишганман, ...йиллардан бери эсламан» сирасида эсдалик гапларни ёзишлик ҳали эрта. Абдуғафур Расулов бизга ҳар доим устоз бўлиб келган. Ҳозир ҳам шу мақомда. Шогирднинг устоз ҳақидаги гаплари ҳар доим ҳам бутун бўлмаслигини биламан. Бир эътиқодли шогирд сифатида у кишининг илм йўлини кузатиб келаман. Шахсий кузатишлар, ҳавас ва ниятларим асосидагина ожиз бир фикр қилишим, кейинги беш-олти йил мобайнида мен эришганим ҳаётда яқинроқ бўлишга имконият яратилгани учун ҳам, мана шу имкон доирасида нимадир дейишим мумкин.

Аввало, танқидчиликнинг ибтидоси бўлган тақризчилик ҳақида сўз кетар экан, ҳеч бир истеъдодли мунаққид бу ишга майда иш деб қарамагани каби Абдуғафур Расулов ҳам айни мана шу жанрда фаол бўлганини, ўнлаб истеъдодли ижодкорларнинг биринчи китобларига тақриزلар ёзиб, уларни катта ижодга йўлаганини унутмаслик керак. Бундан тақризчининг вазифаси фақат маъқулини айтиб, ижодкорга далда бериш экан-да, деган маънони уқмаслик керак. Айрим мунаққидлар маълум бир даврга етгач, тақризчиликни йиғиштириб қўйиб, энди китоб ёзишга «жиддий» киришиб кетганлари, аҳён-аҳён тақриз ёзсалар ҳам каттароқ бир адибнинг янги асарини тақриз йўли билан «қутлуғлаб» қўйиш таомилга кириб қолаётгани ҳам сир эмас. Абдуғафур Расулов дастлабки тақриزلаридан тортиб етмиш ёш бўсағасида ёзганларигача, танқидчиликнинг мана шу ихчам жанрида катта меҳнат қилганини кузатамиз.

Тақризчиликнинг турли ифода йўсинларию уни китобхонларга етказишнинг ҳам турли шакл-шамойиллари бор. Озод Шарафиддиновнинг публицистик талқин услуби, «эпик мунаққид» Матёқуб Қўшжоновнинг таҳлилий йўсини, Умарали Норматовнинг ҳиссий-импрессив усули ва Иброҳим Ғафуровнинг фалсафий талқинларга бой тақриزلари адабий жараёни синчиклаб кузатиб юрган ҳар бир тақризоннинг ёдида. Бироқ, тақриз қай йўсинда ёзилмасин, не муддаони илгари сурмасин ундан мурод

асарни тушуниш ва имкон қадар тушунганларини китобхонлар оmmasига етказиш эканини Абдуғафур Расулов яхши англайди ва ҳар бир тақризга қўл ураётганда, бадий матнга азалий талаб билан ёндашади. Уни дастлаб ўқиш, уқиш, тушуниш, ўзлаштириш, бадий идрок этиш лозимлигини илмий-ижодий жараён сифатида қабул қилади ва бу жараёнда ўзини фаол профессионал китобхон деб билади. Асарнинг ёзилишидан унинг китобхонлар томонидан қабул қилиниши, танқидчининг бу жараёндаги талқинчилик фаолияти қандай натижаларга олиб келиши мумкинлигини олимона англайди. Сезиладики, тақризчилик мунаққиддан ҳиссий тайёргарлик, адабий фаҳмлилик ва ифода салоҳияти талаб қиладиган илмий-ижодий жараён экан. Шунинг учун ҳам Абдуғафур Расуловнинг ихчам тақриزلари асарни оммага танитибгина қўймай, унинг замирида ётган пинҳоний маъноларни имкон қадар очишга йўналтирилган бўлади. «Адабий танқид асарнинг ният — гоёси қандай очилганлиги, амалга ошганлиги билан қизиқади. Танқиднинг бундай йўриғи бадий адабиётнинг ўз «тилини билишга интилганлиги» билан исботланади», деб ёзади Абдуғафур Расулов. Бу мунаққид фаолиятининг бирламчи ва муҳим белгиси.

Мунаққид нафақат тақризчи, синчи ва талқинчи, у тадқиқотчи ҳам бўлиши керак. Ҳар бир ихчам тақриздан тортиб, йирик монографиягача ўз объектини илмий-адабий жиҳатдан тадқиқ эта олган асарнинг умри узун бўлиши соҳа мутахассисларига аён ҳақиқат. Ана шу маънода, тадқиқ йўлини ўзига дастур деб билган Абдуғафур Расуловнинг айрим асарларига эътибор қаратайлик.

Тақриз муайян асар ҳақида жамоатчилик фикрининг шаклланишига хизмат қилса, ижодий портрет яратиш маълум бир ижодкор фаолиятига берилган адабий жамоатчилик баҳоси каби қабул қилиниши мумкин. Танқидчиликда адабий портрет яратиш нисбатан мураккаб жанрлардан бири саналади. Чунки портретда тилга олинаётган ижодкорнинг адабий қиёфаси мана мен деб кўзга ташланиб туриши, асарда ижодкор шахси худди бадий характер каби тўлақонли акс этиши керак. Бундай сабоқни биз Озод Шарафиддинов ва Матёқуб Қўшжонов портретларидан олганмиз. Мана шу жиҳатдан Абдуғафур Расулов ишларига ёндашганимизда кўз ўнгимизга унинг икки китоби «Истеъдод ва эътиқод» ҳамда «Ардоқли адиб» келади. «Истеъдод ва эътиқод» устоз мунаққид Озод Шарафиддинов ҳақида. Устоз ҳақида ёзиш ўта масъулиятли юмуш эканлигини Абдуғафур Расулов яхши билади. Шунга қарамай, Озод Шарафиддиновдай устоз мунаққиднинг «этагини элик йилча аввалроқ тутган» бир шогирд сифатида бошқалардан кўпроқ маълумот ва тафсилотларга эга. Шунча давр ичида минглаб мулоқотларда бўлган, сафарларда йўлдош, ҳар бир тадбиру воқеада фаол иштирокчи (бу ҳақда мунаққиднинг ўзи Озод аканинг 70 йиллиги анжуманида ҳазилга йўйиб, «Озод акага яқинлашишда мендан эгоистроқ одам йўқ, бўлмаса, шунча вақт бирга бўлган одам ҳеч бўлмаганда, мана шу анжуманда устоз ёнида ўтирмаслигим керак эди, устоз ёнида ўтиришга арзирли қанча улуғ олимлар бўлмасин, улуғлардан доимо бир нима олиш учун унинг ёнида бўлишлик истаги ҳозир ҳам мени тарк этгани йўқ», деб айтгани ёдимизда). Қисқа хулоса шуки, ҳар бир муаллиф ўз объектини чуқур билиши керак. Бу нафақат бадий ижоднинг ибтидоси, балки адабий танқиднинг ҳам бирламчи омилидир. Мунаққид фақатгина шу омил доирасида ва даражасида иш кўрганида борми Озод Шарафиддиновдай улуғ олимни эл қатори алқаган, у ҳақда билганларини шунчаки бир шогирддай қоғозга туширган бўлармиди? Абдуғафур Расулов ўзи яхши билган устоз ҳақида ёзишга киришишдан аввал нафақат унинг китоб ва мақолаларини, балки адабий портрет йўсинида ёзилган асарларни синчиклаб ўрганди. У кишининг француз олими Сент-Бёв асос солган биографик метод имкониятларию Андре Моруа портретлари билан қизиқиб юрганини яхши эслайман. Кейин билсам, ўша пайтлар «Истеъдод ва эътиқод» китобининг яратилиш даври экан...

Китобда Озод Шарафиддиновнинг мунаққидлик фаолияти билан боғлиқ икки ўзгариш нуқтаси бор. Улардан бири етмиш йил давомида «халқ душмани» дея тавқил лаънат остида эзилиб ва мана шу номнинг қурбони бўлган Фитрат, Чўлпон ижодига муносабат масаласи. Бу жиҳатдан Озод Шарафиддинов дастлаб «Йиллар ва йўллар» мақоласида, кейинроқ «Тирик сатрлар»ни нашрга тайёрлашдай амалий фаолияти билан ўз муносабатини англаган эди. Озод Шарафиддиновнинг Чўлпон ҳақидаги икки кито-

би — «Чўлпон» ва «Чўлпонни англаш» масалага ана шу қутилган муносабатнинг натижаси каби қабул қилинди. Бироқ, Озод Шарафиддиновнинг Чўлпон ҳақидаги теран ишларининг илдизи нимага туташ эди, деган савол муаллиф олдида мураккаб бир илмий муаммо каби етилиб турар эди. Абдуғафур Расулов ана шу саволга «Истеъдод ва эътиқод» китобида баҳоли қудрат, баҳоли имконият жавоб берди: «Шоир яратган кашфиётни англамоқ учун одам, албатта, ўша кашфиёт юксаклигига кўтарилмоғи шарт. Одамнинг юраги шоир юраги билан бир маромда тепсагина, одамнинг юраги ҳам шоир юрагидек нафосатга ташна бўлсагина, шоир юрагидек гўзалликка эшикларини ланг очиб қўйсагина шоир юраги инкишоф этган олий гўзалликни идрок этмоғи мумкин».

Биз ўзбек олимларига хос бир назокат билан иш тутиш усули бор. Айрим мавзуларда ёзганда имкон қадар баҳсли муаммолардан қочишга, кенгроқ тўхталиш зарурати тузилганда ҳам силаб-сийпаб ўтиб кетишга мойиллик кучли. Замоновий танқидчилик хусусида сўз юритилса, гапнинг учи айланиб Озод Шарафиддинов фаолиятига ва унинг «Эътиқодимни нега ўзгартирдим?» мақоласига бориб тақалади. Табиийки, Озод Шарафиддинов ҳақида китоб ёзилганини эшитган фаҳмли китобхон ундан ўша воқеа тафсиллини қидиради. «Истеъдод ва эътиқод» китобида танқидчи кўп ҳам назокат қилиб ўтирмай, сўзбошидаёқ ўша «нозик масала»дан сўз очади: «Кун келадию Озод Шарафиддинов «Эътиқодимни нега ўзгартирдим?» мақоласини ёзади. Бунга элнинг зиёли фарзанди Ватан аҳли қаватида узоқ йиллар давомида тайёргарлик кўришга мажбур эди... Ҳолбуки, Озод Шарафиддинов замондошларининг кўпчилигида эътиқод униқидан-да қайсарроқ эди. Фақат чинакам зиёлигина ўз янглишишларини тан олади, фақат билимдон одамгина истиқлол дунёқарошини самимий қаршилайди. Чунки, истиқлолга ташна ва ошуфта қалб бор, ростакмига бой билим бор, ошуфта юрак ва катта қалб соҳиби эса «ўтулғуси» (Чўлпон ибораси) шарт бўлган йўллардан муқаррар ўтади, янгилашиб, бутунлашиб бораверади». Демак, Озод Шарафиддинов кўнглидан кечган эврилишлар ҳар бир онгли ўзбек зиёлисининг «ўтулғуси» йўли эди. Бироқ, катта истеъдодларгина секингина ими-жимидга янги шароитга мослашининг ҳаракатида бўлмайди. Бу тафаккур эврилишигина эмас, балки янги-ча ҳаёт тарзи, ўзгариш жараёни қанчалик мураккаб ва турғунли кечмасин, улуғ адибларгина янглишганини мардларча тан олади ва ўз эътиқодини тўғри йўлга буриш билан иккиланишлар чорраҳасида гаранг турган кўплаб зиёлиларни ортидан эргаштира олади. «Истеъдод ва эътиқод» муаллифи ана шу жараёнга назар ташлар экан, унинг бутун мураккаб сир-асририни тилга олишдан тортиниб, устознинг ўзига сўз беради: «Мен партиёга жуда катта орзу-умидлар билан кирган эдим. Мақсадим мансаб эмас, имтиёзлар эмас, балки маслақдош дўстлар билан биргалиқда улуғ ишларни амалга ошириш, маънавият юксакликларида парвоз қилиш, инсон деган номга доғ туширмай яшаш эди. Минг афсуски, бу орзулар ушалмади. Аксинча, партиё сафида юриб жиндай риёкор, жиндай алдамчи, жиндай иккиюзламачи бўлиб қолдим, меҳнат қилиш ўрнига ўзини меҳнат қилаётган қилиб кўрсатишни ўргандим, сафсатабозликка, кўзбўямачиликка кўникдим... Партиёнинг сохта талаблари, шафқатсизлиги, ғайриинсонийлиги мени иккиюзламачи, риёкор қилди, имондан маҳрум этди, қинғир йўлларга бошлади. Шундоқ экан, нечук мен бундай партиядан кечмай? Нечук эътиқодимни ўзгартирмай?.. Ҳа, кўзлар кечикиб очилди, ақл кечикиб кирди. Лекин мен кечикиб бўлса ҳам кўзим очилганига шукурлар қиламан... Мендан сўрашлари мумкин — ҳўп, коммунистик эътиқоддан воз кечибсиз, энди эътиқодсиз яшамокчимисиз? Нега эътиқодсиз яшар эканман? Аксинча. Бугун имоним бутроқ, эътиқодим мустаҳкамроқ бўлиб қолди. Бугун мен умумбашарий қадриятларга, яхшиликка, ҳалолликка, диёнат ва инсофга кўпроқ сифинадиган бўлиб қолдим». Абдуғафур Расулов китобидан олинган бундай узун кўчирмини беришдан мақсад, бу биргина Озод Шарафиддиновнинг ўзгарувчан тафаккури эмас эди, бу ўзбек зиёлилари онгида, қалбида кечган пўртана эдики, миллатнинг етук зиёлиларигина дилидаги пинҳон туйғуларни тилга кўчириши, уни баралла айтиши мумкин эди. Демак, Абдуғафур Расулов ҳам ҳар бир ўзбек зиёлиси каби Озод Шарафиддиновнинг фикрларини таҳлил қилар экан, ундаги фикр шижоати, шуур туёғинини тўғри тушуна билди ва тушунганларини ўз китобхонларига англаштишга ҳаракат қилди.

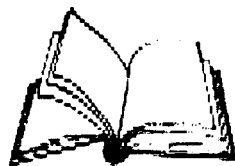
Танқидчини ёзувчи ва китобхоннинг дўсти деб билишади. Бироқ, уларни ўзаро дўстлик ришталари билан боғловчигина эмас, балки уларни юз-кўрмас қилиб қўйишни ҳам айрим мунаққидлар ўзларининг «бурчи» деб билганлар. Абдуғафур Расулов ана шу маънода ҳаётда ҳам, ижодда ҳам қанчадан-қанча ижодкорлар ўртасига дўстлик ришталари солган, ёзувчини китобхонга дўст тутинишида кўприк вазифасини ўтаган.

Мунаққид Абдуғафур Расулов Ўзбекистон халқ ёзувчиси Ўткир Ҳошимовнинг адабий портретини яратар экан, ундан кутилган мақсад тўла амалга ошган деб айтиш мумкин. Мазкур китобда муаллиф нафақат Ўткир Ҳошимов асарларини миридан-сиригача жиддий ўрганган ва, ҳатто, айрим асарларининг яратилишига сабабчи бўлган «ёзувчининг дўсти» сифатида кўзга ташланади. Ўткир Ҳошимов ижоди ва фаолиятига бағишланган «Ардоқли адиб» номи ушбу китоб китобхонларга ёзувчи тўғрисида янада қизиқарли маълумотлар бериши билан ҳам аҳамиятлидир.

Абдуғафур Расулов номзодлик диссертациясини етмишинчи йилларнинг бошларида ёклаган, ўтган ўттиз йил давомида ўзи меҳнат қилаётган соҳа — адабий танқидчиликда анча тажриба орттирди, танқиднинг барча жанрларида қатор асарлар яратди. Ниҳоят, 2000 йилларга келиб, докторлик диссертациясини ҳимояга тайёрлади. Эҳтимол Абдуғафур Расулов 80-90 — йилларда докторликни ҳимоя қилганда, адабий жараёнга ҳам, ёш олимларга ҳам кўпроқ фойдаси тегар эди, деб ўйлаш мумкин. Бироқ у адабий танқидга касб деб эмас, балки ўзининг тақдирига дахлдор адабий ҳодиса сифатида қарагани учун ҳам мана шундай «шошилмай» иш тутди. Натижада, тадқиқчиликнинг ХХ асрнинг сўнгги чорагидаги ҳолатини ўрганувчи ишда энг қадимги даврлардан бошлаб, бадий асарга муносабат, уни талқин қилишнинг мавжуд барча шакллари (изоҳ, шарҳ, таъвил, тафсир, талқин) мухтасар тарихини баён қилиш билан бирга, унинг шу кунги ҳолатини ҳам таҳлил этувчи унинг «Танқид, талқин, баҳолаш» номи монографик тадқиқоти юзага келди. Тадқиқотда бадий матннинг ўқувчи томонидан дастлабки ўқилиш жараёнидан тортиб, микро таҳлил имкониятларига қадар изчил кузатишлар баён қилинган. Ҳар бир кузатилган ҳодиса адабий жараёндаги энг фаол мунаққидларнинг асарлари орқали асосланган ва қуйидагича хулосага келинган: «Адабий тадқиқнинг таянч асоси талқиндир. Талқин ёндашувларда, таҳлилларда намоён бўлади. Таҳлил ва унинг кўринишлари асар моҳиятини, қадр-қимматини, имкониятларини яратиб беради. Миллий адабиётнинг асосини етук, барҳаёт асарлар ташкил қилади. Мангу барҳаёт асарларни истеъдод соҳиблари яратдилар. Адабий танқиднинг нуфузи, обрў-эътибори истеъдодли мунаққидлар фаолиятига боғлиқ. Истеъдод соҳиби адабий матнни талқин, таҳлил қилар экан, ҳақиқий санъат намуналарини саралайди, ожиз, заиф матнларни инкор қилади. Талқин, таҳлиллар холис баҳо асосидир». Гарчи, бу назарий умулашмаларда адабий талқинни бадий таҳлилдан юқорироқ қўйишга интилиш кузатилса ҳам мавжуд адабий жараён ҳодисаларидан келиб чиқиб иш кўрилганини, биздаги адабий танқид, асосан, талқинчилик даражасида эканини тан олишга тўғри келади.

Абдуғафур Расулов етмиш ёшга кирди. Мазкур ёшда мунаққид адабий танқиднинг барча жанрларида фаоллик кўрсатмоқда. Унинг қарашлари тобора янгиланиб бормоқда. Биз Абдуғафур Расуловнинг кўнглига янгиланиш туйғуси ҳар доим эш бўлишини, фикрий бутунлик ва таҳлилий теранлик ҳамроҳ бўлишини тилаймиз.

Ҳамидулла Болтабоев,
филология фанлари доктори,
профессор

Ахтамқул Карим

Ғазаллар

* * *

*Саҳарлаб боғда булбулнинг навоси дилни ўртайдур,
Анинг гулзор аро кибру ҳавоси дилни ўртайдур.*

*Ҳама гул ихтиёрида, учар гуллар диёрида,
Шукур қилмас, яна нозу адоси дилни ўртайдур.*

*Қалам қон йиғлагай ҳар тун, фигонимдан қизаргай кун,
Бўлибман ҳажрида Мажнун, жафоси дилни ўртайдур.*

*Кўтар бошингни мажнунтол, нечун қаддингни қилдинг дол,
Мени девона қилган хол қароси дилни ўртайдур.*

*Мусича гарчи беозор, унинг ҳам ёри — жуфти бор,
Чекар оҳ баъзида зор-зор, нидоси дилни ўртайдур.*

*Ки, кўнглумни узолмайман, тилаб кўнглиң ололмайман,
Кўзига тик қаролмайман, жазоси дилни ўртайдур.*

*Етар, Ахтамқули, бас қил, бориб булбул билан дарс қил,
Сабоқ ол, ёрга сўнг арз қил, ибоси дилни ўртайдур.*

* * *

*Қаро хол оразинг четлаб, нега зулф ёнига тушди,
У холнинг сояси ҳатлаб, кўзим осмонига тушди.*

Қарочиклар аро қолиб, кўзимдан мангу жой олиб,
Анинг илдизлари бориб, дилим уммонига тушди.

Адо айлаб жудоликлар, тамоми бенаволиклар,
Ҳама холдек қароликлар, умр поёнига тушди.

Нигоҳлар оташи ўқдай, ёниб кетмоқдаман чўғдай,
Юрак ўз ўрнига йўқдай, тиғи пайконига тушди.

Дарахтдай сарғайиб боққан, йўлимда дилмикан ёққан,
Узилган сўнгги яфрокдан, бири домонига тушди.

Югурдим ой билан бўзлаб, йўқотган изларин излаб,
Кейин ой бизни ёлғизлаб, унинг айвонига тушди.

Яшайман толмаган толдай, ғаму соғинчларим қолгай,
Улар дунё юзин олгай, букун майдонига тушди.

Куйиб Ахтамқули сендек, жаҳонда қанча хону бек,
Бу савдога кўёлмай чек, қиёмат жонига тушди.

* * *

Менинг умримга ёз келди, этиб юз мингта ноз келди,
Ўтиб кетган баҳорим ортидан излаб аёз келди.

Куюк саҳро менинг кўнглум, аламга жо менинг кўнглум,
Сабр қил, о, менинг кўнглум, адолик сенга боз келди.

Бу қора холу хатларга қўшиб кўнглумни байтларга,
Ҳама мажнунсифатларга дилимдан битта роз келди.

Яшил денгизга чўккан гул, ғамин кўксимга эккан гул,
Баҳоримдан кечиккан гул адошиб айни ёз келди.

Дилим бир гулга кўмилди, у гул қонимга чўмилди,
Кейин гул қип-қизил бўлди, танамга инқироз келди.

Ўтар Ахтамқули йиллар, ёниб ёзганларинг гуллар,
Сенингдек телба кўнгуллар, бу гулзорларда оз келди.

* * *

Сенинг ғамгин нигоҳингда менинг тоғдек гуноҳим бор,
Дилимни еб адо қилган, бу кўксим ичра оҳим бор.

Куёш жисмимни куйдиргин, тегирмонингга туйдиргин,
Ғамимга нуқта куйдиргин, гуноҳқорман, гувоҳим бор.

Азобимга алам қўшсанг, кейин бир парча ғам қўшсанг,
Кетар чоғим қалам қўшсанг, юракда кўп сиёҳим бор.

Дилим дафтар бўлиб қолгай, соғинчим-ла тўлиб қолгай,
Югурганлар кўриб қолгай, менинг қайда паноҳим бор.

Хилол, кўксимни мен ёрдим, юракни қон билан қордим,
Шивирлаб сенга ёлвордим, йўлимда қанча моҳим бор.

Туну кун илтижо айлаб, очар кафтин дуо айлаб,
Йўлимга кўз тикар ойлаб, чинордай қиблагоҳим бор.

Нетай, Ахтамкули бўлсам, Яратганнинг қули бўлсам,
Фамимга кўмилиб улсам, кечиргувчи илоҳим бор.

Бахтиёр
Бобонов

ИЛМИ ДУШЛАР КИШЛАРИ

* * *

Деразанг олдида сайраган
Гамбода қушчани ҳайдама.

Ҳайдама. У қушча зоғ эмас,
Бағрингни беҳуда доғ этмас.

Доғ этмас. Кўзига разм сол,
Қайғули овозин эслаб қол.

Эслаб қол. Нениким сўзлайдир
Ул менинг номимдан бўзлайдир.

* * *

Ифор сочар савр шамоллари,
Боғ мизғир оқ гулга чулғаниб.
Тун ярмида мунг-хаёлларим
Тушларимга кетар уланиб.

Сен тушимда парку булут ё
Оққуш бўлиб чорлаган кезлар —
Тоғлар қулар, чекинар сахро,
Ёл тўшайди асов денгизлар.

Ҳузурингга учарман, гулюз,
Исминг оят янглиғ такрорлаб,
Кўз ўнгимда биргина юлдуз —
Оқ талъатинг туради порлаб.

Мен учарман қаро тун ичра
Бўронларни айлаб арғумоқ.
Етолмасман... Кўклар қаъридан
Эзгин-эзгин ташлайсан нигоҳ.

Етолмасман... Ҳарир боғларни
Уйғотганда қушлар ўлани,
Оқ тушларим қалдироқларнинг
Фигонига кетар уланиб.

* * *

Туманли тушдайин кечар кунларим,
Бу чархи айёрда яшайин қандай?
Жавзо кечалари бўлганда ярим
Уйғониб кетаман чаён чаққандай.

Уйғониб кетаман... Ярқирар чакмоқ,
Тераклар баргини ёмғир қамчилар.
Отлар дупурини эслатар ногоҳ
Деразам рахига теккан томчилар.

Эҳтимол, сен оппоқ булут отида,
Фариштам, мен ёққа келаётирсан?
Ё чакмоқлар чаққан осмон остида
Ҳозир мен ҳақимда ўйлаётирсан?

Ёришиб кетгандай шаҳри шабистон —
Кўзимдан чекинар гафлат хоблари.
Безовта бағримга қуришар ошён
Жон олгувчи ҳижрон изтироблари.

Оқ тонгни кутаман, абри найсонни
Асрларким илҳақ кутган саҳродай —
Мен тонгни кутаман, унутиб жонни —
Ёнингга елгани шошқин сабодай.

Тонг узоқ! Айт, ёки офтоб йўқолмиш,
Ёки муз қотдими замин меҳвари?
Зиқ ялдо тунига айланиб қолмиш
Жавзонинг ёмғирли, оқ кечалари...

* * *

Сен тушундинг қувраётган
Бир қизғалдоқ оҳини,
Кўзларида фарёд қотган
Гунг қизалоқ оҳини.

Лаълим, нега тушунмассан,
Ё назарга илмассан,
Кўксимда кул бўлаёзган
Бедор япроқ оҳини?

Стефан Цвайг

НОТАНИШ АЁЛ МАКТУБИ

Ҳикоя

Таниқли беллетрист Р. тоғ бағрида уч кун дам олиб, Венага эрта тонгда қайтиб келди. Вокзалда газета сотиб олди, шундан сўнггина бугун туғилган куни эканлиги эсига тушди. Қирқ бир ёш, — ўйлади у ўзича, — бунга у на куюнди, на хурсанд бўлди. Газета саҳифаларига тез кўз югуртириб чиқди-да, таксига ўтириб, уйига йўл олди. Хизматкор йўқлигида икки киши йўқлаб келганлиги, бир неча марта телефон қўнғироғи бўлганлигини айтиб, патнисда уюлиб қолган хат-хабарларни келтириб қўйди. Ёзувчи уларни эринибгина кўздан кечирди, жўнатувчи исми-шарифи қизиқтириб қолиб, бир нечта хатжилдни очди; нотаниш дастхат билан битилган қалингина мактубни эса бир четга олиб қўйди. Хизматкор чой олиб келди. Оромкурсига жойлашиб олгач, у яна газетага кўз югуртирди, ўзига юборилган каталогларни қараб чиқди, сўнгра сигара чекди ва четда қўйилган мактубни қўлига олди.

Унда ўтгизга яқин саҳифа бўлиб, улар номаълум аёл дастхати билан, шошилинч тарзда ва нотекис битилганди — хат эмас, кўпроқ қўлёзма эди. Р. хатга бирон нима илова қилинмаганмикин дея ўйлаб, беҳтиёр хатжилдни яна бир бор пайпаслаб кўрди, бироқ у бўм-бўш, хатда қандай бўлса, унда ҳам худди шундай, жўнатувчининг на исми-шарифи, на манзили кўрсатилган эди. Қизиқ, ўйлади у, хатни яна қўлига оларкан. «Сенга, мени ҳеч қачон билмаган кишига», ушбу сўзларни ўқиб, ҳайрон бўлди, бу мурожаат ҳам эмас, сарлавҳа ҳам эмас... Кимга тааллуқли экан бу? Унгами ёки уйдирма қаҳрамонгами? Бирдан унда буни билишга қизиқиш уйғонди. Ва ўқий бошлади.

* * *

Болам кеча ўлди — унинг жажжи, нимжон ҳаётини сақлаб қолиш учун уч кечаю уч кундуз ўлим билан олишдим; бечора боламнинг мурғак гавдаси қирқ соат мобайнида истимада ёниб тўлганди, мен олдидан бирор зум ҳам жилмадим. Чўғдек ёнаётган митти пешонасига муз қўйиб, жонсарақ жажжи қўлчаларини кечаю кундуз бағримга босиб чиқдим. Учтинчи куни кечкурун ҳолдан тойибман. Беихтиёр кўзларим юмилибди. Қаттиқ стулда ўтирган қўйим, уч ёки тўрт соат мизғиб қолибман, бу орада ўлим уни бағримдан олиб кетибди. Мана энди у, ёқимтой, шўрлик болакай торгина каравотчасида, уйғонганимда қандай кўрган бўлсам, шундай ётибди; фақат кўзларини, ақлли, қора кўзчаларини ёпиб қўйишибди, қўлчалари оппоқ қўйлаги узра йиғилган, каравотчанинг тўрт тарафида тўртта шам ёниб турибди. У ёққа қарашга, жойимдан қимирлашга ҳам кўрқаман, чунки липиллаб ёнаётган шамлар ёлқинида дам-бадам жажжи қиёфасига, қисилган лабларига кўзим тушади, шунда юз-кўзларига яна жон кираётгандек туюлаверади, у ўлмаган, мана ҳозир уйғонади ва жарангдор овози билан болаларга хос эркаланиб, менга бир нима дейди, дея ўзимни ўзим ишонтиргим келади. Бироқ мен биламан, у ўлган, унга қарагим келмайди, ахир энди мени умид лаззати, умидсизлик алами қийнамасин. Биламан, биламан, болам кеча ўлган — энди мен учун дунёда фақат сен, ҳаёт билан беғам ўйнашиб, дунёда борлигимдан шубҳа қилмайдиган сенгина қолдинг. Мени ҳеч қачон билмаган ва мен ҳамиша севган фақат сенгина қолдинг.

Мен бешинчи шамни ҳам ёқиб стол устига қўйдим, мана ҳозир ёруғида сенга ушбу мактубни ёзмақдаман. Мен нобуд бўлган болам билан бир ўзим ёлғиз қололмайман ва бошимга тушган бу мусибат ҳақида индамай туролмайман, ушбу даҳшатли дақиқада сен билан гаплашмасам ким билан дардлашаман, ахир, ҳар доимгидек, ҳозир ҳам бор-йўғим — ўзингсан-ку! Эҳтимол, сен билан аниқ гаплашол-

масман, балки мени тушунмасан — фикрларим айқаш-уйқаш, чаккам томирлари гуп-гуп уриб, бутун аъзойи баданим қақшаб оғрияпти. Иситмам бор шекилли, эҳтимол мен ҳам грипп бўлгандирман, чунки у ҳозир ҳар бир хонадонга кириб боряпти, шундай бўлса яхши бўларди, негаки болам кетидан мен ҳам кетаявердим ва ҳаммаси барҳам топар эди. Баъзан кўз олдим қоронгилашиб кетаяпти, балки ушбу мактубни ҳам охиригача ёзолмасман, лекин азизим, сен — мени ҳеч қачон билмаган инсон билан бу гал лоқал бир мартагина гаплашиб олиш учун бутун вужудим билан ҳаракат қиламан.

Якка ўзинг билан гаплашиб, сенга илк бор ҳаммасини айтиб бермоқчиман, гарчи сен бу ҳақда ҳеч қачон билмаган бўлсанг ҳам, ҳамиша сенга тегишли бўлган бутун ҳаётимни билиб оласан. Бироқ сиримни ўлганимдан сўнггина билиб оласан — ана ўшанда саволларимга жавоб беришингга тўғри келмайди, — гоҳ қизиби, гоҳ совуқдан қалтираб, безак тутаётгани ажалим яқинлиги аломатидир.

Агар узоқроқ яшаш насиб этган бўлса, ушбу хатни йиртиб ташлайман ва ҳар доимгидек, яна сукут сақлаб юрaverаман. Агар хат кўлингга етиб борса, билгинки, унда марҳума бошдан то охиригача сеники, сенга тегишли бўлган ўз ҳаётини баён қилиб қолдирган. Бундан кўрқма — марҳума сендан на муҳаббат, на ҳамдардлик, на тасалли талаб қилади. Мен сендан фақат бир нарса, у ҳам бўлса сенга интилган дард-аламли сўзларимнинг барчасига ишонишингни сўрайман. Сендан фақат бир нарса ни сўрайман, бунинг барчасига ишон: ҳеч ким якка-ёлғиз фарзандидан айрилган чоғида ёлгон сўзламайди.

Мен ҳақиқатан ҳам сени билиб-таниган ўша кундангина бошланган бутун ҳаётимни сўзлаб бераман. Уша кунгача эса хотирам сира илғаманган, қандайдир хира, ғира-шира нимадир, аллақандай чанг босган, ўрғимчак уяси таранг тортилган ертўлагина бор эди, холос, унда мен аллақачон қалбимдан чиқариб ташлаган одамлар яшашарди. Сен пайдо бўлганимда мен ўн уч ёшда эдим, ва мен ўша, сен ҳозир истиқомат қилаётган уйда ўша, сен ҳозир ушбу хатни — ҳаётимнинг сўнгги нафасини кўлингга тутиб турган уйда яшар эдим; мен худди ўша зинада, айнан сенинг хонадонинг эшиги рўпарасида турардим. Сен, балки бизни, мансабдорнинг камсукум беваси (у доим мотам тутиб юарди) ва озгингина ўсмир-қизчани эслаёлмасан, — ахир биз доим, ўз ночор мешчанлик қобиғимизга ўралиб, пана-пастқамда яшардик. Сен, эҳтимол, номимизни ҳеч қачон эшитмагандирсан ҳам, чунки эшигимизда лавҳача йўқ эди ва уйимизга бизни йўқлаб ҳеч ким ҳеч қачон келмас эди. Бунга анча, ўн беш, ўн олти йиллар бўлган, йўқ, сен, албатта буни эслай олмайсан, азизим; бироқ мен — о, мен ҳар бир икир-чикирни, ўша кун, ўша соатни гўё ҳаммаси бугун бўлиб ўтгандек эслайман, ўшанда сенинг ҳақингда илк бор эшитган, сени илк бор кўрган эдим, буни қандай эсламайин, ахир ўшанда мен учун дунё очилган эди-ку! Ижозат бер, севгим, сенга барчасини аввал бошидан сўзлаб берай, менга чорак соат вақтингни бағишла ва мен сени бир умр сабр-бардош ила севиб келганлигим ҳақидаги ҳикоямни сабр-тоқат билан тингла.

Сен биз яшаётган уйга кўчиб келмасингдан олдин эшигинг ортида жирканч, жанжалкаш, ёвуз одамлар яшашарди. Гарчи уларнинг ўзлари ҳам қашшоқ бўлсалар-да кўшниларики камбағаллигиниям кўришолмасди, бизнинг улар билан ишимиз бўлмас эди, улар бизни шунинг учун ёмон кўришарди. Оила бошлиғи ичкиликбоз эди, хотинини калтаклагани-калтаклаганди; кўпинча биз ярим кечаси столларнинг тарақ-туруғи ва синаётган ликобчалар шовқинидан уйғониб кетардик; аёл ҳаммаёғи қон, бошяланг, зинага югуриб чиқар, маст эр бақариб уни қувиб солар, ўшанда кўшнилари югуриб чиқишиб, полицияни чақирамиз, дея пўписа қилиб тинчотишарди. Онам аввалданоқ бу эр-хотин билан алоқани узган ва менга ҳам болалари билан гаплашишни тақиқлаб қўйганди. Улар эса, қулай фурсат бўлди дегунча, бунинг учун мендан ўч олишар эди. Кўчада ортимдан ҳар хил ифлос гаплар тарқатишарди, бир кун эса мени шунақанги қорбўрон қилишдики, афтим қонга бўялди. Бутун уйдагиларнинг барчаси бу одамларни ёмон кўришарди ва кунларнинг бирида, нима бўлди-ю, ҳа, эсладим, эр ўғирлик қилиб қамалди ва улар бутун лаш-луши билан кўчиб кетадиган бўлишди — буни эшитиб, барчамиз энгил тин олдик. Икки-уч кун дарвозада ижарага топшириш ҳақидаги эълон осифлиқ турди, кейин эса уни олиб ташлашди ва шундан сўнг уй бошқарувчи орқали хонадонни аллақандай ёзувчи, ёлғиз, обрўли, нуфузли жаноб ижарага олаётгани ҳақидаги хабар тарқалди. Ушанда мен сенинг номингни илк бор эшитган эдим.

Орадан яна икки-уч кун ўтиб, бўёқчилар, сувоқчилар, дурадгорлар, мебел қопловчи усталар келишди ва хонадонни олдинги эгалари қолдириб кетган ахлатдан тозалай бошлашди. Улар тақиллатишар, ювишар, супуриб-сидиришарди, онам эса бундан ўзида йўқ хурсанд, мана ниҳоят, тартибсизлик ҳамда бемазагарчиликларга ҳам чек қўйилди, дея гапиргани гапирган эди. Кўчиб келиш пайтида

ўзингни кўра олмадим, барча ишларга хизматкоринг — пастроқ бўйли, вазмин, сочи оқарган камердинер бош-қош эди, у ҳаммага юқоридан куйига қараб чиқар, барча ишларни жиддийлик билан шовқин-суронсиз бошқарарди. У жуда ёқиб қолган эди, чунки, биринчидан, камердинер бизда, чекка жойларда кам учрайдиган ҳодиса эди, қолаверса, у барча билан фавқулодда хушмуомалада бўлар, айти пайтда эса оддий хизматкорлар билан ўзини билиб, бир қирда, бир сирда муомала қилар, улар билан элакишиб кетавермас эди. Онам билан у биринчи кунданок, худди хонимдек, ҳурмат-эҳтиром билан саломлашар, ҳатто менга, қиз болага ҳам жиддий ва самимий муносабатда бўларди. Сенинг исмингни у ҳар доим қандайдир алоҳида ҳурмат билан, деярли эъзозлаб тилга оларди ва бу хизматкорнинг ўз ҳўжайинига бўлган шунчаки одатдаги садоқати эмаслиги яққол кўриниб турарди. Шундай қилиб, мен кейинчалик кекса ва ёқимли Йоҳанни, гарчи ҳамиша сенинг ёнингда бўлиши ва сенга хизмат қилишига ҳасад қилсам ҳам, барибир яхши кўриб қолдим.

Мен сенга, азизим, булар барчасини, то кулгули майда-чуйдаларигача шунинг учун айтаяпманки, токи сен аввалданоқ мендек кўрқоқ, юрак олдириб қўйган болага қандай қилиб ўз ҳўқмингни ўтказа олганингни тушуниб етгин. Сен ҳайтимга кириб келмасингдан анча олдинроқ атрофингда қандайдир бойликлар, фавқулодда, ғалати сир-синаотлар мавжуд эди ва биз барчамиз чеккадаги кичкинагина уйда яшовчилар, келишингни сабрсизлик билан кутардик. Ахир ўзинг биласан-ку, кичкина, тор оламда яшовчи одамлар ҳар нарсага қизиқувчан бўлишди. Кунларнинг бирида, мактабдан қайтаётиб, уй олдида жиҳозларга тўла фургон-арава турганини кўриб, сенга қизиқувчанлигим нақада авж олганини билсанг эди! Оғир нарсаларнинг каттагина қисмини ҳаммоллар юқорига олиб чиқиб бўлишган, энди эса айрим майдороқ ашёларни ташишарди; мен эшик олдида тўхтадим, чунки булар барчасини кўргим келарди, боиси, барча нарсаларинг мени фавқулодда ҳайратга соларди — мен бунақанги нарсаларни ҳеч қачон кўрмаган эдим: бу ерда ҳинд маъбудалари ҳайкалчаларини, италян ҳайкалчаларини, улкан, ҳайратланарли даражада ажойиб суратларни ва ниҳоят китобларни кўриш мумкин эди, китоблар шунақанги кўп ва шунақанги чиройли эдики, кўриб кўзларимга ишонмасдим. Улар эшик олдида тўп-тўп қилиб тахлаб қўйилганди, хизматкор уларни қабул қилиб оларкан, ҳар бирини супургича билан авайлаб елпиб кўярди. Аз-баройи ҳайратим ортганидан кетолмай, улар атрофида айланиб юрардим. Хизматкор мени ҳайдамади, рўйхушлик ҳам бермади, шунинг учун, гарчи юмшоқ чарм муқоваларни жуда-жуда ушлаб кўргим келиб турган бўлса ҳам, бирортаям китобга тегинишга журъат қилолмадим. Мен фақат уларни ён томонда туриб, кўрқа-писа кўздан кечира бошладим — бу ерда французча, инглизча китоблар бор эди, баъзилари эса умуман тушуниб бўлмайдиган тилларда ёзилганди. Мен уларни соатлаб завқ билан томоша қилишга тайёр эдим, лекин шу пайт онам мени қақриб қолди. Мен ўзимда ўнтача арзон китоб бўлиб, муқовалари титилиб кетганди. Мен улар барчасини яхши кўрар ва қайта-қайта ўқир эдим.

Мана энди, ҳали билмай-танишмай туриб, бутун тун бўйи сен ҳақингда ўйлаб чиқдим. Бутун хаёлимни бир фикр мутлоқ эгаллаб олган эди; шундай гўзал китобларни мутолаа қилган, шунча тилларни билладиган, айти пайтда шу қадар бой ва шу қадар ўқимишли одам, қандай бўлиши лозим экан-а? Мен бундай олим бўлиш фақат ғайритабиий мавжудотнинг қўлидан келади, холос, деб ўйлардим. Хаёлан портретингни чизишга уринардим. Мен сени география ўқитувчимизга ўхшаган, кўзойнак таққан, соч-соқоли оқарган чол қиёфасида тасаввур қилардим, фақат сен хийла меҳрибонроқ, келишганроқ ва юмшоқроқ эдинг. Нимага билмадим, сени шундай тасаввур қилган тақдиримда ҳам барибир ишончим комил эдики, сен келишган инсон эдинг. Ушанда, ўша оқшом, ҳали сени билмай туриб, сени илк бор тушимда кўрибман.

Эртаси кун кўчиб келдинг, бироқ ҳар қанча ҳаракат қилмай, юзингга сира қарай олмадим, бу эса қизиқувчанлигимни баттар оширди. Ниҳоят учинчи кун сени кўрдим. Шунда бутунлай бошқа, болаларча тасаввуримдаги «худо» қиёфасига сираям ўхшамайдиган инсон эканлигингни кўриб, ҳайратдан лол қолдим. Мен кўзойнак тақиб олган хушфёъл қария ҳақида хаёл сурардим, сен эса, худди бугунгидек, сира ўзгармайдиган эдинг, сенга ҳатто йиллар ҳам соя соломасди! Эгнингда ажойиб оч-жигаранг спорт костюм бор эди, сен йигитлардек энгил қадам ташлаб, зинадан сакраб, юқорига чиқиб кетдинг. Қўлингга шляпа ушлаб олгандинг ва мен ёш, шодмон чехрангни, оқ-сарик сочларингни кўриб ҳайрон қолдим. Гапларимга ишон, тўғриси, кўрқиб кетдим, шу қадар навқирон, келишган, шунчалик хушбичим, хушқад эканлигингни кўриб, ҳаяжондан қалбим ларзага келди. Ахир ғалати эмасми? Илк лаҳзадаёқ мен шуни аниқ-равшан сездимки, мени ҳам, бошқаларни ҳам ҳайрон қолдирган нарса — бу икки тарафламали-

гинг экан: сен — гайратли, енгилтак, ўйин ва саргузаштларга берилган йигит ва айни пайтда ижодда қатъий ва жиддий, бурчига содиқ, кўп ўқиган, маълумотли инсонсан. Иккиёқлама ҳаёт кечиринингни бошқалар қатори мен ҳам гайришуурий равишда тушуниб етдим: унинг ёрқин, ранг-баранг томони ташқи дунёга қаратилган, бошқа, қоронғи тарафини эса, ёлғиз ўзинг биласан; бундай чуқур иккиланганини, ҳаётининг бу сирини мен, сенга мафтун бўлиб қолган ўн уч ёшли қизча, бир қарашдаёқ сезган эдим. Севгилим, мен, ярим бола учун қанчалик мўъжизага, жумбоққа айланганини энди тушуна олармикинсан? Китоблар ёзганинг, менга бегона бўлган кенг оламда машҳур бўлганинг учун олдинда бош эгиб, таъзим қилишади, шу боис бирданга ёшариб, йигирма беш яшар йигитлардек қувноқ олифтага айланиб ўтирсанг-а! Мана шу кундан бошлаб, уйимизда, тор, ночор бўлган бутун болалик оламимда ҳаёлимни фақат сен эгаллаб олганини, мен эса бутун қатъият билан, ўн уч яшар қизчага хос қайсарлик билан фақат сен ҳақингда, ҳаётинг ҳақида ўйлардим, энди шуни айтишим керакмиди? Мен одатларингни, олдинга келган одамларни ўрганардим ва булар барчаси нафақат қизиқувчанлигини қондирар, балки уни яна кучайтирар эди. Чунки иккиёқламалигинг олдинга келувчиларнинг хилма-хиллигида аниқ-тиниқ акс этарди. Ёшлар, ошналаринг келишарди, улар билан кулишиб, ҳазиллашардинг; йиртиқ-сиртиқ кийинган талабалар келишарди; автомобилларда хонимлар келишарди; бир кун опера театри директори, машҳур дирижёр келди, мен уни узоқдан кўлида дирижёрлик таёғи билан кўрган эдим; ҳали коммерция мактабида ўқийдиган ёш-ёш қизлар келишарди, улар хижолат бўлишганидан «лип» этиб ўзларини ичкарига уришарди, — умуман кўп, жуда кўп хотин-қизлар келишарди. Мен бу ҳақда алоҳида ўйлаб ўтирмасдим, ҳаттоки бир кун эрталаб, мактабга кетаётганимда сеникидан чиқётган юзига қалин тўр тортган хонимни кўрганимда ҳам. Мен эндигина ўн учга кирган эдим ва мен сени эҳтиросли қизиқувчанлик билан пойлаб, кузатаётганим ўзи муҳаббат эканлигини ҳали билмас эдим.

Лекин мен, азизим, сенга бутун жону дилим билан умрбод берилган пайтимни куну соатигача аниқ биламан. Сайрдан қайтгач, мен ва мактабдош дугонам уйга кираверишда лақиллашиб турардик. Худди шу пайт автомобил фзиллаб келиб қолди, у тўхтаб улгурмасидан сен ўзингга хос тезлик ва чақонлик билан ундан сакраб тушдинг. Сенга очиш учун беихтиёр эшик томон интилдим, шунда сал бўлмаса тўқнашиб кетаёздик. Сен менга илиқ, майин, эс-хушни олгучи назар ташлаб ёқимли жилмайдинг, ҳа, менга айнан ёқимли жилмайдинг ва паст овоз билан самимий оҳангда дединг: «Катта раҳмат, фройлайн».

Бўлган гап шу, қадрдоним; бироқ худди ўша дақиқадан бошлаб, майин, ёқимли нигоҳингни ҳис этганимдан буён, сеники бўлгандим. Кейинроқ эса, ҳатто жуда тез орада мен ушбу кучиб, қамраб, чулғаб оладиган ва айни пайтда чорловчи, йўлдан оздирувчи нигоҳингдан ёнингдан ўтаётган ҳар бир аёлни, дўкондаги сотувчи хотинни, сенга эшик очаётган ҳар бир оқсоч ходимани баҳраманд этишингни билиб олдим, — бу нигоҳ иродангга боғлиқ эмаслигини ва ҳеч қандай ҳис-туйғуларни ифода этмаслигини, қачонки уни аёлларга қаратганингда доимий равишда ўз-ўзидан илиқ ва ёқимли бўлаверишини билиб олдим. Бироқ мен, ўн уч ёшли бола, бундан шубҳаланмасдим, — у мени оловдек кўйдирган эди. Уйлардимки, бу илтифот фақат мен, ёлғиз мен учунгина эди ва мана шу лаҳзада, менда — ўсмир қизчада аёл уйғонди ва у тоабат сеники бўлди.

— Бу ким? — сўради дугонам. Дарров жавоб беролмадим. Номингни тилга олишга ўзимни зўрлай олмадим: шу онда у мен учун сирга айланиб, муқаддас бўлиб қолган эди. — Уйимизда яшовчилардан бири, — ўнғайсизланиб минғирладим мен. — Унда нега бунчалик қизариб кетдинг? — болаларча ичқоралик билан кулди дугонам. У устимдан кулиб, сиримни тилга олганидан қоним қайнаб кетди. Довдираб қолганимдан кўрслик билан қичқирдим: — Фирт аҳмоқсан! Шу онда уни бўғишга тайёр эдим, у эса мазох қилиб янада қаттиқроқ кула бошлади; ниҳоят иложсиз ғазаб ёшлари кўзларимга қалқди. Тескари бурилдим-да, юқорига югуриб кетдим.

Шу лаҳзадан бошлаб, сени севиб қолдим. Биламан, аёллар бу сўзларни сенга, ўз эркатойларига кўп марта айтишган. Лекин гапларимга ишон, ҳеч ким сени шу қадар қулларча садоқат, шу қадар фидокорлик билан, муте мавжудотга ўшаб севмаган, ўша мавжудот мен эдим ва сен учун ҳамиша шундай бўлиб қолгандим. Чунки дунёда ҳеч нарса боланинг киши билмас севгиси билан тенглаша олмайди. У шу қадар камсуқум, фидойи, шу қадар кўнгилчан, хушёр, сезгир, жўшқинки, ҳеч қачон — майли, гайришуурий бўлсин — катта ёшдаги аёлнинг ошиқ-маъшуқликка интиланган муҳаббатидек талабчан бўлмайди. Фақат ёлғиз болаларгина эҳтиросларини буткул ўзларида сир сақлай оладилар, бошқалар эса ўз туйғуларини дугоналарига ошқоралаб, ўтмас қилиб кўядилар, — улар муҳаббат ҳақида кўп ўқишган ва эшитишган, барча инсонлар учун муқаррар қисмат эканлигини яхши

билишади, у билан ўйинчоқдек овунишади, ўгил болалар биринчи чекилган папирослари билан гердайганларидек, у билан мақтанишади. Бироқ менда бунақаси бўлмаган, мен кимга ҳам ишона олардим, ҳеч ким менга йўл-йўриқ кўрсатмас, ҳеч ким мени хавф-хатарлардан огоҳ этмасди, мен тажрибасиз, содда, гўл эдим; худди жарга улоқтирилгандек, ўз тақдиримга ташлаб қўйилган эдим. Исимда нималар қайнаб, нималар пишиб, етилаётганини ёлғиз ўзим билардим. Ширин хаёлларим билан яшардим; отам аллақачон вафот этган, пенсияси билан кун кўриб, боши ташвишдан чиқмайдиган онам — бечора бева аёлдан узоқда эдим, енгилтак мактабдош дугоналаримдан эса, кўнглим қолганди, чунки улар мен учун олий ҳис-туйғу бўлган нарса билан бепарво ўйнашардилар, — ва қалбимдаги парчаланиб, майдаланиб йўқ бўлган, бироқ бесабрлик билан ёриб чиқаётган барча ҳис-туйғуларим сенга қаратилган эди. Сен мен учун — қандай тушунтирсам экан? — алоҳида олинган ҳар қандай муқояса жуда тор, чекланган, — сен мен учун айнан ҳамма нарса, бутун ҳаётим эдинг. Ҳамма нарса фақат сенга алоқаси борлиги сабаблигина мавжуд эди, ҳаётимдаги ҳамма нарса сен билан боғлиқ бўлган тақдирдагина маъно касб этарди Сен бутун ҳаётимни ўзгартириб юбординг. Шу пайтгача лоқайд ва ўртамиёна ўқувчи эдим, кутилмаганда синфда биринчи бўлиб олдим; мен юзлаб китобларни ўқирдим, ярим кечагача ўқирдим, чунки китобларни севишингни билардим, бирданга роялда ҳам қаттиқ гайрат билан машқ қила бошлаганимга онам ҳам ҳайрон эди, чунки мусиқани яхши кўрасан, деб ўйлардим. Мен кўйлақларимни тозалаб, тузатардим, кўзларингга пала-партиш кўринишни истамасдим. Мактаб фартугимдаги онамнинг эски кўйлагидан солинган тўртбурчак ямоқчадан қаттиқ изтиробга тушардим. Шу ямоқчани кўриб қолиб, мендан нафратланмасанг деб, роса кўрқардим, шунинг учун зинадан чиқаётганимла доим сумкани чап биқинимга тақаб олган кўйи кўрқувдан қалтирардим. Бироқ бу кўрқув нақадар кулгили эди — ахир сен ҳеч қачон, деярли ҳеч қачон менга қарамасдинг-да!

Шундай бўлса ҳам кун бўйи қиладиган ишим сени пойлаб, билдирмасдан кузатиш эди. Эшигимизда мис гардишли юмалоқ кўзча бўларди, шу орқали эшигингни бемалол кўриш мумкин эди. Бу тирқиш — йўқ, кулма, азизим, ҳатто ҳозир ҳам, ҳатто ҳозир ҳам унинг ёнида ўтказган соатларимдан уялмайман! — менинг дунё томон деразам эди; у ерда, муздек, совуқ даҳлизда, онам пайқаб қолишидан кўрқиб, пистирмада ўтиргандек, қўлимдан китобни кўймай кечалари билан ўтириб чиқардим. Мен бамисоли таранг тортилган тор эдим. Сен яқинлашишинг билан титрай бошлардим. Мен ҳеч қачон сени ташлаб қўймасдим; сира ҳам чекинмасдан, зўр диққат билан сени кузатишда давом этардим, бироқ, бу сен учун ўзинг чўнтагингда олиб юрадиган ва кунларингни қоронғиликда санаб-ўлчаб ҳамда йўлларингда сенга юракнинг оҳиста тепишига монанд ҳамроҳлик қиладиган соат пурижинаси таранглигидек сезилмас эди. Фақатгина миллиондан бир сониялардагина уларга бирров қўясан, холос. Сен ҳақингда ҳамма нарсани билардим, барча одатларингни, барча бўйинбоғларингни, барча костюмларингни билардим; барча танишларингни билардим ва тез орада уларни бир-биридан фарқлашни ҳам ўрганиб олдим, мен уларни иккига — менга ёқадиганлар ҳамда мен ёмон кўрадиганларга бўлиб чиқдим; ўн уч ёшдан то ўн олти ёшгача мен фақат сен билан яшардим. Эҳ, қанчадан-қанча тентакликлар қилмадим! Мен қўлинг теккан эшик тутқичини ўпардим, сен чекиб ташлаган сигара қолдигини териб юрардим, у мен учун муқаддас эди, чунки унга лабларинг теккан эди. Оқшомлари қайси хонангда чироқ ёниб турганлигини кўриш, нафасингни ғойибона бўлса-да, кучлироқ ҳис этиш учун бирор баҳона қилиб, юз мартабала кўчага чиққандирман. Йўқлигингда, ҳар гал юрагим кўрқувдан қисилиб кетарди, — ҳаётим неча ҳафталаб тўхтаб қолар ва ҳар қандай маънодан мосуво бўлар эди. Зерикканимдан ғамга ботиб, дарғазаб бўлиб, уйда у ёқдан-бу ёққа бориб келаверар, ишқилиб йиғидан қизарган кўзларимни онам кўриб қолмасин-да, деб доимий кўрқувда бўлардим.

Биламан: сенга айтиб бераётганларим барчаси — кулгили ва бачкана қилиқлардан ўзга нарса эмас. Бундай қилмаслигим керак эди, лекин бундан уялмайман, чунки сенга бўлган муҳаббатим ўша завқли болалик давримдагидек беғубор ва оташин бўлмаган. Ушанда фақат сен билангина андармон бўлиб яшаганимни талай соатлаб, бир неча кунлаб ҳикоя қилиб беришим, ҳаётинг тақвимини тўласинча олдинга ёйиб-очиб қўйишим мумкин. Бироқ жонингга тегиб, сени қийнамоқчи эмасман. Фақатгина болагимдаги энг қувончли воқеа ҳақида ҳикоя қилмоқчиман ва сендан устимдан кулмаслигингни сўрайман, чунки у қанчалик арзимас бўлмасин — мен, бола учун бу чексиз бахт эди. Бу воқеа, афтидан, якшанба кунларининг бирида рўй берган эди; сен жўнаб кетган эдинг, хизматкоринг ўзи қоқиб тозалаган оғир гиламларни ичкарига ташиётган эди. Қария қийналаётганини кўриб, тўсатдан яқин бордим-да, ёрдамлашворайми, деб сўрашга журъат

этдим. У ҳайрон бўлди, лекин ёрдамимни рад қилолмади, шундай қилиб мен — агар таъбир жоиз бўлса, нақадар хурмат-эҳтиром, иззат-икром ва ҳаяжон билан хонадонинг ичкарасига, сенинг оламинга, сен ўтириб ишлайдиган, кўм-кўк биллур вазада гуллар қўйилган ёзув стилинга, жавонларинга, расмларинг ва китобларинга назар ташладим. Ҳаётингга кўз қирим билан бирров назар ташлашга улгурдим, холос, негаки содиқ Йоҳанн яқинроқ бориб, диққат билан разм солишимга барибир рухсат бермаган бўларди, бироқ шундай бўлса ҳам мана шу бирдан-бир ягона нигоҳим билан мен хонадонингдаги бутун муҳитни ўзимга сингдириб олдим, бу эса сенинг ҳақингдаги ўнгим ва тушимда кечадинга чексиз ширин орзу-хаёлларимга бой озуқа берди.

Бу воқеа, бу қисқа фурсат болалигимдаги энг бахтли лаҳза эди. Бу ҳақда шунинг учун ҳикоя қилаяпманки, токи сен, мени билмасанг ҳам, ёнгинангдаги инсон ҳаёти қандай ёниб, адо бўлаётганини ниҳоят ҳис қила олгин. Мен мана шу ва рўй берган бошқа, афсуски, даҳшатлироқ бир воқеа ҳақида сўзлаб беришни истардим. Илгари айтиб ўтганимдек, сени деб ҳамма нарсани унутган, онамни ҳам пайқамас ва ҳеч кимга ва ҳеч нимага эътибор бермай қўйган эдим. Эши ўтган бир жаноб, инсбруклик савдогар, онамнинг узоқ қариндоши бизникига тез-тез келаётган ва узоқ ўтириб кетадиган бўлиб қолди; мен буни пайқаман бўлсамда, қайтанга севиндим, чунки у баъзан ойимни театрга олиб тушар, мен эса, ўзим ёлғиз қолиб, сен ҳақингда бемалол хаёл суриб, сени пойлаб, кузата олардим, бу эса мен учун бирдан-бир, ягона, олий бахт эди. Шундай кунларнинг бирида онам мени қандайдир тантанаворлик билан ўз хонасига чақириб қолди ва мен билан жиддий гаплашиб олиши кераклигини айтди. Шунда юрагим қаттиқ уриб, рангим оқариб кетди, — бирон нимани сезиб, шубҳаланиб қолмадимикан мабодо? Миямга келган биринчи фикр сен ҳақингда, сен билан боғлиқ эди. Бироқ онамнинг ўзи паришон кўринарди; меҳрибонлик билан мени бир неча бор ўпди (ҳеч қачон бунақа қилмас эди), ёнига — диванга ўтказиб, бева қариндоши оила қуриш ҳақида таклиф қилганлиги ва у, асосан мени деб, сўзини ерда қолдирмасликка қарор берганини қизарганича тутила-тутила айта бошлади. Онамга фақат биргина фикр, сен ҳақингдаги фикр билангина жавоб қайтаролдим. — Шу ерда қоламизми ахир? — аранг сўрай олдим мен. — Йўқ, Инсбрукка кўчиб кетамиз. У ерда Фердинанднинг ажойиб вилласи бор. — Бошқа сўз қулоғимга кирмади. Кўз олдим қоронғилашиб кетди. Кейин билсам, ҳушимдан кетибман. Онам эшик ортида кутиб турган ўғай отамга, бирдан ўзимни четга олиб, қўлларимни силтаб кўтарганимча полга йиқилганимни паст овозда гапириб бераётганини эшитиб қолдим. Тез кунда нималар бўлганлигини, мен бечора бола, катталарнинг ҳар нарсасига қодир иродасига қарши қандай курашганлигимни сенга тасвирлаб бера олмайман. Ҳатто ҳозир, бу ҳақда ёзаётганимда ҳам қўлим қалтирайди. Мен ўз сиримни ошкор қила олмас эдим, шунинг учун қаршилимни шунчаки инжиқлик, сержаҳл қайсарлик бўлиб туюлар эди. Ҳеч ким мен билан ортиқча гаплашмай қўйди, ҳамма иш менга билдирмай, орқаваротдан қилина бошланди; ҳар куни, уйга келгач, яна бир буюм сотилгани ёки олиб кетилганига кўзим тушарди. Хонадонимиз кўз ўнгимда вайрон бўлиб борар, у билан бирга менинг ҳаётим ҳам барбод бўлаётгани ва бир куни уйимизга мебелни ўраб-жойловчи ишчилар келиб, ҳамма нарсани ташиб кетганини билиб қолдим. Бўм-бўш хоналарда жўнатишга тайёрлаб қўйилган сандиқлар ҳамда онам ва мен учун иккита йиғма каравот турарди: биз бу ерда яна бир кечани ўтказиб, эрталаб — Инсбрукка жўнаб кетишимиз лозим эди.

Сендан узоқда яшай олмаслигимни мана шу сўнгги кунда тўла ва яққол тушуниб ўйладим ва умуман ана шу тушкунлик дамларида оқилона фикр юрита олармидим-йўқмидим, буни мен ҳеч қачон била олмайман, ўшанда онам қаёққадир чиқиб кетди — шунда бирданига ўрнимдан ирғиб туриб, мактаб кийимимни ечмаёқ олдинга бордим. Йўқ, бормадим, аллақандай енгилмас куч мени эшигинг томон судрарди; мен дир-дир титраб, увишиб қолган оёқларимни аранг босар эдим. Мен ҳамма нарсаси — нимани хоҳлаётганимни ўзим аниқ билмасдим, — оёқларингга йиқилиб, мени уйингда хизматкор, чўри қилиб олиб қолишингни ялиниб, илтижо қилиб сўрашга тайёр эдим! Ун беш яшар қизалоқнинг савдойилигидан куласанми, деб қўрқардим; бироқ азизим, агар сен ўшанда совуқ майдончада қўрқувдан қалт-қалт учиб, шундай бўлса-да, қандайдир сирли кучга бўйсуниб, титраб турган қўлимни гўё танамдан узиб олгандек бўлиб, анча вақт давом этгандек туюлган қисқа шафқатсиз курашдан сўнг кўнғироғинг тугмачасини босишга журъат этганимни билганимда, кулмаган бўлардинг. Кўнғироқнинг ўткир жаранги шу кунгача қулоғимдан кетмайди, ундан кейинги сукунатчи, юрагим уришдан тўхтагудек бўлиб умидланиб, диққат билан йўлингга қулоқ солганларимни айтмайсанми.

Лекин сен чиқмадинг. Ҳеч ким чиқмади. Афтидан, уйда йўқ эдинг, Йоҳанн

эса нималарнидир харид қилгани кетганди, чамаси. Битта-битта қадам босиб, хароб бўлган, хувиллаган хонадонимизга қайтдим, қулоқларим остида ҳамон кўнги-роқ жаранги акс-садо берарди, ҳолсизланиб, қандайдир бўҳчага туртиниб йиқилдим. Тўрт қадам юриб, катта қорда бир неча соат юргандан кўра кўпроқ чарчадим. Бироқ, ҳеч нарсага қарамай, мени бу ердан олиб кетмасларидан бурун сени кўриш, сен билан гаплашиш истаги тобора дадилроқ ва қатъийроқ авж ола бошлаганди. Онт ичаман, менда бошқача ҳеч қандай фикр йўқ, мен яна ҳеч нимани билмасдим, чунки сендан бошқа ҳеч нима ҳақида ўйламасдим; мен фақат сени кўришни, яна бир бор кўришни, яқинлигингни ҳис қилишни истардим. Бутун тун бўйи, мана шу бутун узоқ, даҳшатли тун бўйи мен сени маҳтал бўлиб кутдим, севгим. Онам ўринга ётиб, уйқога кетиши биланоқ сездирмай даҳлизга чиқиб, келяпсанми-йўқми, қулоқ сола бошладим. Бутун тун бўйи, январ ойининг бутун муздек совуқ туни бўйи бедор кутдим.

Мен чарчагандим, бутун аззойи-баданим зирқираб оғрирди, ўтириш учун ҳатто стул ҳам йўқ эди; шунда мен тўғридан-тўғри муздек полга ётиб олдим, энди эшик остидан ҳам қаттиқ совуқ кирарди. Қаттиқ қоқ полда юпқагина кўйлакда ётардим — ҳатто аёл ёки ҳам ёпинмабман, сабаби, исигач, мудраб қолиб, қадамларингни эшитмай қоламанми, деб кўрқибман. Ҳаммаёғим оғрир, қўлларим қалтирар, титраб-қақшаб оёқларимни йиғиштириб ўтирардим; бу даҳшатли қоронги хона шунақа совуқ эдики, лоақал оз-мос исиб олиш учун дам-бадам ўрнимдан туришимга тўғри келарди. Бироқ мен кутардим, сени ўз тақдиримдек кутардим.

Ниҳоят — соат икки ёки учлар чамаси бўлса керак, — пастдаги эшик тарақлагани ва зинада қадам товушлари эшитилди. Шу ондаёқ совуқни сезмай қолдим, қизиб кетиб, астагина эшикни очдим, шу лаҳзада пешвоз чиқиб, оёқларингга йиқилишга тайёр эди... Эҳ, ўшанда мен, эси йўқ бола, нима қилишимни ҳам билмасдим. Қадамлар яқинлашиб келарди, шам ёруғи кўринди. Қалтираган кўйи, эшик тутқичини ушлаб турардим. Бу сенмидинг ёки бошқа бировмиди?

Ҳа, бу сен эдинг, азизим, бироқ ёлғиз эмасдинг. Асабий бўғиқ кулги, шойи кўйлақ шитирлаши ва паст овозингни эшитиб турардим — уйга аллақандай аёл билан қайтаётган эдинг...

Уша кечани қандай ўтказдим, билмайман. Эрталаб, соат саккизда мени Инсбрукка олиб кетишди; ортиқ қаршилиқ кўрсатишга мадорим қолмаган эди.

Болам кеча оқшом ўлди — агар менга яна яшаш насиб этган бўлса, мен энди яна якка-ёлғизман. Эртага қора кийинган бегона, бетакаллуф одамлар келишади, ўзлари билан тобут ола келиб, унга боламни, бечора, якка-ягона фарзандимни солишади. Эҳтимол, дўстларим ҳам ҳозир бўлишар, гулчамбарлар опкелишар, бироқ тобут олдида гулларга на ҳожат? Менга тасалли беришади, аллақандай сўзларни, сўзларни, сўзларни гапиришади; бироқ булардан менга не наф? Биланман, барибир яна ўзим якка-ёлғиз қоламан. Одамлар орасида ёлғиз қолишдан кўра даҳшатлироқ нарса йўқ ахир. Мен буни ўшанда, Инсбрукда ўтказган ўн олти ёшимдан ўн саккизгача бўлган охир-поёни йўқ ўша икки йил мобайнида хўрланган одамдек яшаганимда билганман. Жуда оғир, вазмин, камгап ўғай отам менга яхши муносабатда бўларди; онам, худди билмасдан қилган гуноҳини текисламоқчи бўлгандек, барча хоҳиш-истакларимни муҳайё қилар эди; ёш-яланглар кўнглимни овлашга ҳаракат қилишар, мен эса уларни қандайдир қатъий қайсарлик билан рад этиб, ўзимдан нари қочарардим. Сендан узоқда бахтли бўлишни истамасдим, мамнун бўлишни хоҳламас эдим. Мен ўз-ўзимни азоблаш учун ёлғизликнинг зимистон оламида атайлаб ўралашиб қолгандим. Менга атаб олинган янги кўйлақларни киймасдим; концерт ва театрларга бориш, боғ сайрларида иштирок этишдан бош тортардим. Уйдан ташқарига деярли чиқмас эдим, ишонасанми, севгим, бутун икки йил мобайнида ўзим яшаган мана шу кичикина шаҳарчининг ўнғача кўчасини ҳам билмасам керак. Қайгурганим-қайгурган эди, дард-аламининг ҳар бир томчиси баттар таъбимни бузарди, сени кўролмаётганим — кўнглимдан чиқариб бўлмайдиган мусибатимни баттар кучайтирар эди. Ва, бундан ташқари, ўз эҳтиросимдан алаҳситишларини истамасдим, мен фақат сен билан андармон бўлиб яшашни тилардим. Уйда ёлғиз ўтириб, бутун кунлар мобайнида ҳеч нарса қилмас ва фақат сени ўйлар эдим, сен ҳақингдаги минглаб майда хотираларни, ҳар бир учрашувни, ҳар бир кутишни бир-бир эслайверардим; бу барча майда, аҳамиятсиз воқеаларни ўз тасаввуримда худди саҳнадагидек ижро этардим. Утган дамларни бетўхтов эслаб, ёлдайверганимдан, бутун болалигим хотирамда шу қадар ёрқин муҳрланиб қолганки, ўша олис йилларда бошимдан ниманики кечирган бўлсам, барчасини худди кечагина бўлиб ўтгандек, ҳамон аниқ ва равшан эҳтирос билан ҳис қиламан.

Уша пайтда фақат сен билангина андармон бўлиб яшардим. Барча китобларингни сотиб олардим; номинг газетада тилга олинган бўлса, бу мен учун бай-

рам эди. Ишонасанми, мен барча китобларингни ёддан биламан, уларни қайта-қайта ўқиб чиққанман. Агар мени кечаси уйғотиб, хоҳлаган сатрни ўқиб беришса, мен уни ҳозир, орадан ўн уч йил ўтгандан сўнг ҳам тугилмай давом эттириб кетишим мумкин; ҳар бир сўзинг мен учун бамисоли Инжил, бамисоли дуодир. Бутун дунё мен учун фақат сен билангина мавжуд эди; Вена газеталарини фақат концерт ва премьераларнинг қайси бири сени жалб қила оларкин, деган ўй билан ўқирдим, кеч тушгач эса, сенга узоқдан туриб ҳамроҳлик қилардим: мана сен залга кириб, ўз жойингга ўтиряпсан. Буни мен минг марта лаб ўзимча тасаввур қилардим, чунки атиги бир мартагина концертга тушганингни кўрган эдим.

Лекин булар барчаси ҳақида, ёлғиз болакайнинг асабий, фожиавий бемақсад ўз-ўзини азоблаши ҳақида гапириб ўтиришнинг нима кераги бор, ҳеч қачон ҳеч нимадан шубҳаланмаган кимсага бу ҳақда сўзлаб беришдан не наф? Қолаверса, мен ўшанда ҳали ҳам бола эдимми? Мен атиги ўн етти-ўн саккиз ёшга тўлган эдим, кўчада йигитлар менга кўз ташлай бошлагандир, аммо бу нарса фақат жаҳлимни чиқарарди, холос. Сендан бошқа бирор кимга нисбатан муҳаббат ёки ишқ ўйини, бу мен учун ақлга сиғмас, бўлиши мумкин бўлмаган нарса, бу ҳақда биргина ўйлашнинг ўзини ҳам мен хиёнат деб ҳисоблаган бўлар эдим. Қизгин муҳаббатим ўзгармас, доимий, вафоли бўлиб қолаверарди, аммо болалигим ниҳоясига етгач, ҳис-туйғулар уйғониши билан у янада оташин, аёлларга хос латиф ҳамда дунёвий бўла борди. Беихтиёр ҳаяжонга берилиб, эшигинг олдида кўнғироқ чалган қиз бола тушуниб етмаган нарса — энди бирдан-бир ўй-хаёлимга айланди: ўзимни сенга бағишлаш, инон-ихтиёримни сенга топшириш.

Атрофимдагилар мени кўрқоқ деб ўйлашар, одамёввойи деб аташарди, чунки мен тишларимни маҳкам қисиб, сир сақлардим. Бора-бора менда темирдек мустаҳкам қатъият етила борди. Барча ўй фикрларим ва интилишларим энди бир нарсага қаратилган эди: Венага, сенинг ҳузурингга қайтиш. Ва мен, барча хулқ-атворим нақадар бёмани ва ғалати туюлмасин, ўз мақсадимга эришдим. Угай отам бой-бадавлат одам эди, у мени ўз қизидек кўрарди. Аммо мен ўз тирикчилигимни ўзим ўтказаман, деб сўзимда қаттиқ туриб олдим ва ниҳоят Венага қайтиш насиб этди ҳамда бир қариндошимизнинг тайёр кийимлар дўконига ишга кирдим.

Туманли куз оқшомида — ниҳоят, ниҳоят! — Венага етиб келгач, биринчи навбатда қай тарафга йўл олганимни сенга айтиб ўтиришим керакмикан? Чамадонларни вокзалда қолдириб, трамвайга сакраб чиқдим, — назаримда у судралиб борарди, ҳар бир бекат қонимни қайнатарди, — ва эски уйимиз томон ошиқдим. Деразаларингда чироқ ёниқ экан, буни кўриб қалбим кўшиқ бўлиб кетди. Шунақанги совуқ ва бемаъни шовқин-сурони билан кулоқни қоматга келтириб қарши олган шаҳар мана энди, жонланган, яқинлигинг сўнмас орзу-умидимни ҳис этиб, эндигина жоним кирган эди. Мен олисда, тоғлар, водийлар ва дарёлар ортида сенга бегона эканлигимни англамаган эканман, мана энди сендан қаҳноқ нигоҳимни ёритилган юпқагина ойна ажратиб турарди, холос. Мен ҳамон интиқланиб юқорига қарардим; у ерда ёруғлик, қадрдон уй, сен, бутун олам мужассам эди. Мана шу фурсатни икки йил орзу қилган эдим, мана энди у менга тортиқ қилинди. Деразанг остида узоқ давом этган, илиқ, ғуборли бутун оқшом бўйи, чироқ ўчмагунча турдим. Шундан сўнггина янги турар жойимни излаб кетдим.

Ҳар оқшом деразанг тагида шундай муштоқ кутдим. Соат олтигача дўконда банд бўлардим, ишим оғир, машаққатли эди; аммо мана бу беором машғулотдан хурсанд эдим, чунки у мени ботинимдаги қийнаб, азоб берадиган безовталиқдан чалғитар эди. Ва ортимдан темир эшиклар шарақ-шуруқ ёпилди дегунча, уйинг томон югурардим. Сени ақали бир марта узоқдан бўлса ҳам кўриш, чехрангга назар ташлаш, сен билан учрашиш бирдан-бир тилагим эди! Орадан бирор ҳафта ўтди чамаси, ва ниҳоят, мен сени учратдим, ўзим кутмаган ҳолда, тасодифан учратиб қолдим. Мен уйинг олдида, деразаларингга қараб турар эдим, худди шу дақиқада сен кўчани кесиб ўтдинг. Шунда мен яна ўн уч яшар болага айландим — ёноқларимга қон гупиллаб урганини ҳис қилдим, ва беихтиёр, ўзимда нигоҳингни ҳис этишдек зўр истак-иштиёққа хилоф равишда, бошимни куйи солиб, ёнингдан ўқдек учиб ўтиб кетдим. Кейин эса мана шу иродасизларча қочишимдан ўзим уялдим — ахир ўқувчи қиз эмасдим ва нимани хоҳлаётганимни яхши билардим: узоқ давом этган қайғу-ҳасратли йиллардан сўнг сен билан учрашишни истардим, мени билишингни, менга эътибор бериб, мени севиб қолишингни хоҳлардим.

Бироқ сен, гарчи ҳар оқшом бадан-баданан ўтиб кетадиган қаттиқ Вена бўрони ва шамолига қарамай кўчангда турсам-да, узоқ вақтгача мени сезмадинг. Баъзан сени соатлаб беҳуда кутар эдим, баъзан эса, ниҳоят, ошналаринг ҳамроҳлигида чиқиб келардинг, икки марта аёллар билан бирга кўрдим; шунда энди қизча эмаслигимни яна ҳис қилдим. Қандайдир янгиликни, сенга бўлган муҳаб-

батимдаги аллақандай ўзгаришни кашф этдим; сен билан бемалол қўл ушлашиб бораётган бегона аёлни кўрдим дегунча, қўққисдан қаттиқ оғриқ пайдо бўлиб, юрагимни тилка-пора қилар эди. Бу нарса мен учун кутилмаган воқеа эмасди: ахир болалигимданоқ сеникига аёллар доим келиб туришини яхши биламан-ку. Аммо энди бу менга жисмонан озор етказарди ва бу ошкора, апоқ-чапоқ яқинликка ич-ичимдан ғайирлигим келарди. Бир куни — асли болаларга ўхшаб қайсар ва мағрур эмасманми, балки, ҳозир ҳам шундайдирман, — азбаройи аччиғим чиққанидан уйингга бормадим; лекин ўша оқшом менга нақадар қуруқ, беъмани ва беҳуда бўлиб туюлганини билсанг эди! Эртаси куни эса мен яна деразанг остида итоаткорона турардим, мен учун берк бўлган ҳаётинг олдида бутун умрим бўйи қандай турган бўлсам, шундай турган кўйи турардим.

Ва ниҳоят, сен менга эътибор берган ўшал оқшом келди. Сени узокдан кўрдим ва сен билан бўлажак учрашувдан ўзимни олиб қочмаслик учун бутун иродамни ишга солдим. Кўчада тасодифан қандайдир аравадан юк туширишарди, шунинг учун ёнгинамдан ўтишингга тўғри келди. Сен менга бепарволик билан бир қараб кўйдинг, бироқ диққат билан тикилаётганимни сезганинг ҳамоно, кўзларингда менга таниш бўлган ўша ифода пайдо бўлди, — о, буни эслаш мен учун нақадар даҳшатли! — бу ўша, аёлларга аталган, ёқимли, чулғаб оладиган ва айни пайтда киши ихтиёрини олиб кўядиган, ўткир, мени, ёш болани қачонлардир севувчи аёлга айлантирган ўша нигоҳ эди. Бу нигоҳдан яна бир сония кўз узолмай туриб қолдим — мана, ёнимдан ўтиб кетдинг. Юрагим шиддат билан урарди; беихтиёр қадамимни секинлатиб, энгил бўлмас қизиқувчанлик устун келдими, қайрилиб қарадим: сен тўхтаб, орқамдан қараб турардинг. Менга разм солиб қарашингдан дарҳол билдимки, мени танимадинг.

Сен мени на ўшанда, на кейин ҳам танидинг; сен мени ҳеч қачон билмагансан. Уша дақиқада бутунлай ҳафсалам пир бўлганлигини сенга қандай баён қилсамийкин, азизим? Ахир ўшанда тақдир мени нимага дучор қилганини илк бор бошимдан кечиргандим, — сен мени бутун умр бўйи, ўла-ўлгунча танимамай ўтдинг. Кўнгил қолиш нималигини сенга қандай тасвирлай?! Кўряпсанми, Инсбрукдаги икки йиллик ҳаётим мобайнида сен ҳақингда тинмай ўйлаб қилган бор-йўқ ишим Венадаги бўлажак учрашувимизни орзу қилишдан иборат бўлган экан, демак, кайфиятимга қараб, энг ёқимли суратлар қаторида ўзим учун энг ғамгин манзараларни ҳам чизган эканман. Барчаси хаёлдан бир-бир ўтган эди; қайғули дақиқаларда сен мени ўзингдан қочириб, мендан нафрат-ла юз ўгириб кетишингни олдиндан сезган эдим, чунки мен ҳаддан зиёд ҳақир, хунук, хира одамман. Сенинг совуқ муносабатинг, бепарволигинг, лоқайдлигинг сабаб бўлган барча азобларга хаёлан чидадим, аммо ҳаттоки муҳаббатингга номуносиблигимни чуқур ҳис қилган умидсизлик онларида ҳам энг даҳшатли, ўта кўнгилсиз нарса: дунёда мавжудлигимни умуман пайқамаганлигинг ҳақидаги фикрни мутлақо хаёлимга ҳам келтирмадим. Мана энди тушуняпман, — о, сен мени тушуннишга ўргатдинг! — эркак учун вояга етган қиз, аёл қиёфаси нақадар ўзгарувчанлик касб этаркан, чунки у кўп ҳолларда дам эқтирос, дам болаларча инжиқлик, дам руҳий толиқишни акс эттирадиган нақ кўзгунинг ўзгинаси экан ва ана шу кўзгудаги акс энгил хиралашиб, осонгина ёддан кўтарилар ҳам экан, шунинг учун эркак киши, агар йиллар аёл қиёфасидаги нур ва соялар ўйинини ўзгартирган, агар либос унга янгича рафтор бахш этган бўлса, уни таниши қийин кечган. Чинданам тақдирига тан берган одамгина доно ҳисобланади. Бироқ мен ҳали жуда ёш эдим ва сенинг фаромушхотирлигинг сабабини тушуниб етмасдим, бунинг устига сен ҳақингда муттасил ўйлайвериб, сен ҳам мени тез-тез эслаб турасан ва кутаяпсан, деган хаёл билан ўз-ўзимни алдаб юраверибман; ахир мен сен учун ҳеч нима эканлигимни: мени бир зум бўлса-да, эслаб кўйиш ҳатто хаёлингга ҳам келмаслигини билмагандим, акс ҳолда қандай яшай олган бўлар эдим! Мени ёдингга соладиган ҳеч нарса, ҳаттоки ҳаётимни сен билан боғлаб турадиган ҳеч қандай ришта йўқлигини намоён қилган, нигоҳингда акс этган мана шу ҳақиқат — тақдиримдаги илк шафқатсиз зарба кўнглимдан кечган биринчи ҳодиса эди. Сен мени ўша сафар танимадинг. Орадан икки кун ўтиб яна учрашганимизда эса, менга деярли танишдек қараб кўйган бўлсанг-да, бироқ барибир сени севган қизни эмас, балки бундан икки кун олдин худди ўша жойда учраган ўн саккиз яшар келишгангина қизни танидинг, холос. Сен менга ҳайрон бўлиб, очиқ чеҳра билан қараб турардинг, лабларингда энгил табассум ўйнардди. Сен яна ёнимдан ўтдинг, ва, худди аввалгидек, ўша заҳоти секинладинг, — мен шодданганимдан титраб, гап бошлашингни кутиб, ичимда илтижо қила бошладим. Ўзим сен учун тирик мавжудот эканлигимни илк бор англадим; сендан қочмай, аста юравердим. Шунда тўсатдан ортимдан келаётганингни сезиб қолдим: қайрилиб қарамасам-да, ҳозир биринчи марта сўз қотишинг ва севимли овозингни эшитишимни фаҳмладим. Шу умидда донг қотиб қолгандим, юрагим

эса шунақанги дукиллаб урардики, сал бўлмаса йўлимда тўхтаб қолаёздим, лекин шу дам сен етиб келдинг-да, мен билан кутилмаганда эмин-эркин ва қувноқ оҳангда гаплашиб кетдинг, гўё биз эски танишлар эдик, — эҳ, ахир мен ҳақимда ҳеч нарса билмасдинг, сен менинг ҳаётим ҳақида ҳеч қачон ҳеч нима билмас эдинг! — мен билан шундай дилбар гаплашардингки, ўзимда сенга жавоб қайтаришга ҳам куч топа олардим. Кўчанинг у бурчига етиб борганимиздан сўнг бирга овқатланмаймизми, деб сўрадинг; «майли» дедим орзиқиб, «йўқ» дейишга қандай ҳам журъат қила олардим?

Мўъжазгина ресторанда икков кечки овқатни бирга едик — қаердалигини эслай оласанми? Э йўқ, сен бу кечани шунга ўхшаш бошқаларидан фарқлай олмасанг керак, эҳтимол, негаки, мен ўшанда сенга ким эдим ўзи? Юзларнинг бири, тасодикий саргузашт, поёнсиз занжирнинг бир ҳалқаси, холос. Мени сенга яна нима ҳам эслата оларди? Мен деярли гапирмасдим, сен билан ёнма-ён ўтириш, овозингни тинглаш — бу жуда катта бахт эди. Мен бирорта ҳам қимматбаҳо лаҳзани бой бермаслик учун савол бериш, ортиқча сўз айтиб қўйишдан кўрқар эдим. Эъозлаб кутган умидларимни қанчалик тўла-тўқис оқлаганлигингни, қанчалик сезгир, ғамхўр, оддий ва табиий, ҳар қандай шилқимлик, суйиб-эркалашлардан холи ҳолда, дастлабки дақиқаларданоқ эмин-эркин ва дўстона суҳбатлашганингни ҳамиша миннатдорлик билан эслайман, агар барча ўй-хаёлларим билан, бутун вужудим билан сеники бўлмаган тақдиримда ҳам, биргина шунинг ўзи биланоқ мени мафтун қилган бўлардинг. Эҳ, беш йиллик умидимни йўққа чиқармасдан, мен учун қандай буюк орзуни амалга оширганингни сен қаёқдан ҳам билардинг!

Ўрнимиздан турганимизда, кеч бўлиб қолган эди. Ресторандан чиқаётганимизда яна биров вақтим бор-йўқлигини сўрадинг. Сен билан боришга шай эканлигимни яшира олармидим?! Ҳали вақтим бемалол эканлигини тортинмай айтдим. Шунда сен, бир дақиқа тутилиб, бизникида гаплашиб ўтирмаймизми, деб сўрадинг. — Жоним билан! — бевосита ҳиссиётга берилиб жавоб бердим мен ва шу заҳоти шошқалоқлигим сени ранжитмаганлиги, хурсанд ҳам қилмаганлиги, аммо ҳайрон қолдирганлигини аниқ сездим. Ушанда ажабланганинг сабабини энди тушунаётман: биламан, аёллар одатда ичида жон деб турса ҳам, ўз розиликларини сир тутадилар, ўзларини кўрқаётган ёки дарғазаб қилиб кўрсатадилар ва фақат қатъий илтимос, сўз бериш, қасам ҳамда ёлғон ваъдалардан сўнггина кўнадилар. Биламан, эҳтимол фақат муҳаббатни касб қилиб олганларгина, фақат фоҳишаларгина ёки жуда ёш, мутлақо тажрибасиз қизларгина шу хилдаги таклифларга дарҳол рози бўлақоладилар. Бироқ менинг жавобимда — бундан қандай ҳам шубҳа қила олардинг? — сўз орқали ифодаланган кучли ирода, юракни эзадиган минглаб оғир кунларнинг ғам-алами мужассам эди. Ҳар ҳолда, қандай бўлмасин, менга қизиқиб, маҳлиё бўлиб қолдинг. Мени кўз қиринг билан қизиқсиниб кузатаётганингни сезиб турардим.

Ниҳоят, хонангга чиқдик. Сеникида бутун тун бўйи қолиб кетдим. Эрталаб кетишга шошилдим. Дўконга ўз вақтида етиб боришим керак эди ва бундан ташқари, хизматкоринг келиб қолмасидан бурун кетишга аҳд қилгандим — у мени кўриб қолишини истамасдим.

Биз яна учрашишга келишдик. Мен келдим ва яна ҳаммаёқ ажойиб эди. Сен менга яна бир, учинчи кечани ҳада этдинг. Кейин жўнаб кетишинг кераклигини айтдинг — бу саёҳату сафарларни болалигимданоқ қандай ёмон кўрардим! — ва уйга қайтгач, дарҳол хабар беришга ваъда қилдинг. Мен сенга манзилимни бердим — йўқлаб олинадиган эди у; сенга исмимни айтишни хоҳламадим. Ўз сиримни ошкор қилмадим, хайрлашув олдидан яна атиргуллар ҳада қилдинг — хайрлашув олдидан!

Болам кеча ўлди — бу сенинг ҳам боланг эди. Бу сенинг ҳам боланг эди, азизим, — ўлим олдидан ёлғон гапирмайдилар.

Сен бечора нуридийдамизни билмас эдинг, — уни сендан яшириб келганимга бугун пушаймондаман, ахир, сен уни севган бўлардинг. Афсус, бечора ўғлимизни билмасдинг, уни ҳеч қачон кўрмаган эдинг, жилмайишлари, ўйчан, қора кўзларини катта-катта қилиб очишларини кўрсанг эди, — сенинг кўзларинг! — улар қувончдан порлаб, мени ва бутун оламни мунаввар айларди. Эҳ, у шунчалик қувноқ, шунчалик ёқимтой эдики...

* * *

Болам кеча ўлди, у бизники эди, энди бу ёруғ оламда сендан бошқа суянадиганим қолмади. Бироқ сен мен учун, мени ҳеч қачон билмайдиган, ёнимдан гўё тиниқ сувдек ўтиб кетадиган, мени тошдек босиб ўтадиган, ҳамиша ҳижрону ва абадий кутишларга дучор қиладиган сен кимсан ўзи? Ҳаётда мени сендек туткич бермас бола ушлаб тургандек туюлар эди. Бу ахир сенинг боланг эди: у мени

ташлаб, саёҳатга жўнаб кетди, у мени унутиб, қайтишни ҳам ўйламапти. Мен яна ёлғизман, ҳар қачонгидан ҳам кўра ёлғизман, менда ҳеч нарса, сендан ҳеч нарса қолмади: на бола, на сўзлар, на сатрлар, ҳеч қандай хотира, ва агар сен номимни эшитиб қолганингда ҳам, у сен учун ҳеч нимани англамайди. Нега энди ўзимга ўлим тиламайин, ахир сен учун ўлган бўлсам, нега кетмайин, ахир сен мени ташлаб кетган бўлсанг? Йўқ, азизим, мен таъна қилаётганим йўқ, қувонч тўла уйингга ғам-аламимни тўкиб солмоқчи ҳам эмасман. Кўрқма, ортиқ хиралик қилмайман; мени кечир, болам ўлими боис бироз юрагимни ёздим, холос. Атиги бир бора айтишим лозим эди, — ана ундан кейин яна зимистон ичра ғойиб бўламан ва, сенинг олдингда ҳар доим қандай сукут сақлаб келган бўлсам, шундай сукут сақлайман. Бироқ тирик эканман, нолаларимни қайтиб эшитмайсан, васиятномани, сени барча бошқалардан кўра кўпроқ севган ва сен ҳеч қачон танимаган, бутун умр сени кутган ва муҳаббатингга етишолмаган аёл васиятномасини ўлганимдан сўнггина оласан. Эҳтимол, балки ўшанда мени чорларсан ва шунда сенга бўлган садоқатимга илк бор путур етар: қабрда ётганимда сени эшитолмасман. Сен менга ҳеч нарса қолдирмаганингдек, мен ҳам сенга на портрет, на бирор хотира белгиси қолдираяпман; мени ҳеч қачон таниёлмайсан, ҳеч қачон. Ҳаётда қисматим шундай экан, ўлимим ҳам шундай бўла қолсин. Сўнги соатимда сени чақирмайман, мен кетаяпман ва сен менинг на исминми, на чеҳрамни билоласан. Осонгина жон бераман, буни узоқда туриб ҳис қилолмайсан. Улимимдан озор чекадиган бўлсанг, жон узолмас эдим.

Ортиқ ёза олмайман... бошим зилдек оғирлашиб кетди, бутун аъзойи-баданим зирқираб оғрияпти, ёниб кетаяпман... озгина чўзилмасам бўлмайди, шекилли. Эҳтимол, ҳадемай ҳаммаси тугар, балки тақдир раҳм қилар ва фарзандимни олиб кетаётганларини кўрмасман... Ортиқ ёза олмайман... Хайр, азизим, алвидо, раҳмат сенга. Нимаики ўтган бўлса, ҳаммаси жойида, мен сендан сўнги нафасимгача миннатдорман. Мен яхшиман — мен бор гапни айтиб бўлдим, энди биласанки, йўқ, сени қанчалик қаттиқ севганими энди-энди англаяпсан, айна пайтда севгим малол келмайди. Энди йўқлигим билинмайди — бундан кўнглим таскин топди. Гўзал, ёруғ ҳаётингда ҳеч нарса ўзгармайди... ўз ўлимим билан уни хиралаштирмайман... бу менга тасалли беради, азизим.

Бироқ энди туғилган кунингда сенга оқ атиргулларни ким... ким юборади? Эҳ, гулдон бўш қоладиган бўлди, у ҳаётимнинг йилда бир эсадиган энгил эпкинни эди, энди у ҳам йўқ бўладиган бўлди! Азизим, қулоқ сол, сендан илтимос... Бу биринчи ва сўнги илтимосим... мен учун адо эт: ҳар йили, туғилган кунингда — атиргул харид қил-да, кўк гулдонга солиб қўй. Шу ишни қилгин, азизим, шундай қилгинки, гўё бошқалар ўтган азиз кишиларига йилда бир маросим уюштиришларига ўхшаб кетсин. Лекин мен ортиқ худога ишонмайман ва маросимларни ҳам хоҳламайман, мен фақат сенга ишонаман, мен фақат сени севаман ва фақат сен билан яшашни истайман... Эҳ, йилда атиги бир мартагина, кўринмасдан ва оҳистагина, гўё шундоқ ёнгигангда тургандек... Илтимос, йўқ дема, севгилим... бу менинг биринчи ва охириги илтимосим... раҳмат сенга... севаман сени, севаман... алвидо...

* * *

У, қўллари қалтираб, мактубни четга олиб қўйди. Сўнг ўйга чўмганча, узоқ ўтирди. Кўшни қиз бола ҳақидаги, тунда ресторанда бирга бўлган аёл ҳақидаги ғира-шира воқеалар элас-элас эсига кела бошлади, бироқ улар, сув остидаги тош каби ноаниқ, мубҳам, узуқ-юлуқ, айқаш-уйқаш хотиралар эди. Соялар биринкетин липиллаб кўринар ва йўқоларди, қиёфа эса ҳадеганда намоён бўлавермади. Тасаввурида бир нималар ғимирлар, бироқ у нима ҳақда, буни эслай олмасди. Булар барчасини қаттиқ уйқу орасида, тушида, фақат тушида кўргандек туюларди.

Тўсатдан нигоҳи ёзув столи устида турган кўк гулдонга тушди. У бўм-бўш, кўп йиллардан буён туғилган кунда биринчи марта бўм-бўш турарди. У чўчиб тушди; кўққисдан кўринмас эшик очилиб, сокин хонага ўзга оламдан совуқ шамол бостириб киргандек туюлди. Улимнинг совуқ нафаси ва абадий муҳаббатнинг қайноқ тафтини ҳис қилди; қалбида нимадир уйғониб, ўтган умри ҳақида ўйлади, у гўё шарпани эслатар, олисда янграган мусиқага ўхшар эди.

Олмон тилидан
Мирзаали Акбаров таржимаси

ХОЖАГОН ТАЪЛИМОТИНИНГ БУЮК НАМОЯНДАСИ

Мустақиллик туфайли халқимизнинг кўп асрлик тарихини, аждодларимизнинг бой илмий, маърифий-маданий меросини ўрганишга кенг йўл очилди. Шундай улуғ аждодларимиздан бири — Мавлоно Ориф Деггаронийдир.

Мавлоно Ориф Деггароний тўғрисида ўз замонидан бошлаб, ул зотнинг замондошлари томонидан ёзилган бир неча манбаларнинг қўлёзмалари бизгача етиб келган. Бундан ташқари ул зоти шариф вафотидан сўнгра ёзилган тарихий асарлар, тазкиралар ҳам қўлёзма шаклида сақланган. Ушбу манбалар Хожа Ориф Деггаронийнинг буюк олим, етук авлиё ҳамда ўз даврининг атоқли ва машхур донишманди бўлгани ҳақида қимматли маълумотлар беради. Ушбу маълумотлар Мавлоно Ориф Деггароний ҳаёти ва фаолиятини ўрганишда муҳим аҳамиятга эга.

Мавлоно Ориф Деггароний тўғрисида ёзилган асарлардан ҳозирча бизнинг қўлимизда мавжудлари қуйидагилардир:

1. Салоҳиддин ибн Муборак (вафоти 793/1390) ёзган «Анис ут-толибин ва удлат ус-соликин» асари.

2. Муҳаммад Боқир 804/1401 йилда ёзган «Мақомоти Ҳазрат Хожа Бузурк» асари.¹

3. Фахруддин Али Сафий 891/1503 йилда ёзган «Рашаҳот айн ул-ҳаёт» асари.

4. Муҳаммад Тоҳир ибн Муҳаммад Таййиб Хоразмий 1159/1746-47 йилда ёзган «Тазкирайи нақшбандия» асари.

5. Фулом Сарвар Соҳиб Лохурийнинг 1320/1902 йилда Конпурда чоп этилган «Хазинат ул-асфие» асари.

6. Насируддин ал-Ҳанафий ал-Ҳасаний ал-Бухорийнинг 1324/1906 йилда ёзган «Туҳфат уз-зоирин» асари.

Айтиб ўтганимиздек, бу асарлар Мавлоно Ориф Деггароний тўғрисида қимматли маълумотлар беради. Қуйида ўша нодир асарлардан ёзилган баёнлардаги айрим лавҳаларга тўхталиб ўтамиз.

Деггароний қишлоғи ва Мавлоно Ориф

Мавлоно улуғ ва машхур кишиларнинг исми олдига қўшилиб айтиладиган унвон бўлиб, орифнинг буюк сифатига берилган эди. Мантиқ жиҳатидан — эга бўлувчи, йўл бошловчи маъносини англатади. Деггарон эса, Мавлоно Орифнинг туғилган ерига берилган нисбатдир. Бу ер Бухоронинг шимол томонидаги қадим замонлардан мавжуд Ҳазора қалъасининг ёнида жойлашган Деггарон отлиғ мавзё эди.

Деггарон сўзи касб номини билдириб, қозон ясовчиларга нисбатан ишлатилади. «Он» қўшимчаси кўпчилик маъносини билдиради, демак, Деггарон дегани «қозон ясовчилар» деганидир. Бошқача айтганда, Деггарон икки сўздан иборат бўлиб, дег — қозон маъносини билдирса, гарон — оғир ёки вазмин маъносини англатади. Бундан келиб чиқадиган маънони оғир ёки вазмин қозон ясаладиган жой деб ҳам тушуниш мумкин.

¹ Ушбу асар Маҳмудхон Ҳасанхон Маҳдум ўғли томонидан форс тилидан ўзбек тилига таржима этилиб, «Баҳоуддин балогардон» номи билан 1993 йил «Ёзувчи» нашриётида чоп этилган.

Ёзма манбаларнинг гувоҳлик беришича, Мавлоно Ориф Деггаронийнинг табиатан босиқлиги ўша гарон — вазминликка ҳам ўхшатиб айтилар экан.

Баъзи манбаларда эса, муборак исми — Ориф олдига «Хожа» сифати ҳам қўшиб ёзилган. Бунинг боиси, унинг «Хожагон» тариқий йўлига мансублигини билдиради.

Мавлоно Ориф Деггаронийнинг дастлабки пири

Мавлоно Ориф Деггароний шахсияти тўғрисида Фахруддин Али Сафийнинг «Рашаҳот» асарида қизиқарли маълумотлар баён этилган. Муаллиф Баҳоуддин Қишлоқий тўғрисида ёзар экан, ул зот ўз замонасида зоҳирий ва ботиний илмларда етук йўлбошчи бўлганини ёзади. Каромат аҳли орасида эса, машҳур авлиё бўлиб танилганини билдириб ўтади. Баҳоуддин Қишлоқий Хожа Баҳоуддин Нақшбандга хадис илми бўйича устод бўлгани, бошқа илмларида суҳбатдош шайхи эканини баён қилади. Али Сафий Мавлоно Ориф Деггароний тўғрисида қуйидаги қимматли маълумотни келтиради: «Мавлоно Баҳоуддин Қишлоқий раҳималлоҳу таъоло. Мавлоно Ориф Деггаронийнинг падархонлари турурлар. Хизмати Мавлоно Ориф Амир Кулолнинг суҳбатлариға бормасдин аввал, аларнинг муриди эрди. Мавлоно Амир Ашраф ва Мавлоно Амир Ихтиёруддин Мавлоно Орифнинг хулафоларидин турурлар». (Рашаҳот. Нашрга тайёрловчилар М.Ҳасаний. Б. Умрзоқов. Тошкент. Абу Али ибн Сино номидаги тиббиёт нашриёти 2003 йил. 76-бет.)

Демак, Мавлоно Баҳоуддин Қишлоқий Мавлоно Ориф Деггаронийни болалик чоғиданоқ, ўзига фарзанд сифатида қабул қилиб, унинг тарбиясини зиммасига олгани маълум бўлади.

Мавлоно Ориф Деггаронийнинг халифалари

Али Сафий Мавлоно Амир Ашраф ва Мавлоно Амир Ихтиёруддинлар эса, Мавлоно Ориф Деггаронийнинг ўринбосарлари, яъни, халифалари бўлганларини кўрсатиб ўтади. Бу маълумотни Муҳаммад Тоҳир Эшон «Тазкирайи нақшбандия» асарида ҳам ёзиб қолдирган. Шу ўринда асардаги матннинг аслини келтирамиз: «Ҳазрати Амир Ашраф Бухорий раҳматуллоҳи алайҳийнинг баёнидур. Ул муқтадойи аъраф (билимдонрок) ва раҳнамойи ахлаф, яъни, ҳазрати Шайх Амир Ашрафдур. Айтурларким, ул соҳиби шараф Мавлоно Орифнинг халифаи аввалидур. Байт:

*Баъди Ориф бидон Амир Ашраф,
Бешакку бегумон бишуд ашраф.*

Таржимаси:

*Ориф Деггаронийдан сўнг Амир Ашраф,
Шак ва, шубҳасиз, ашраф зотлардан бўлди.*

Чунончи, «Ҳазрати Мавлоно Орифнинг рихлатидан сўнгра ул азизнинг ўрнида қойим мақом бўлуб, толибларни Худо азза ва жалланинг йўлиға киргузди ва ул бобда тақадри имкон саъий тамом кўргузуб, одамларни рост тарийқға солди». (Уша асар, 123 а — varaқ.)

Ҳазрати Амир Ихтиёруддиндан олдин халифа бўлмиш Амир Ашрафни Фулом Сарвар Лоҳурий ўз асарида баён қилиб, унинг нисбасига аниқлик бериб қуйидагича ёзади: «Хожа Ориф алайҳир раҳманинг икки халифаси бор эрди. Бири Мавлоно Ашраф Бухорий, иккинчиси Амир Ихтиёр Деггароний эрдиким, Хожа Орифнинг вафотидан сўнгра иршод маснадида ўлтуруб, роҳи Ҳақдаги толибларни мақсудига етурдирлар». (Ҳазинат, 270 б — varaқ.)

Бундан маълум бўладики, Амир Ашраф асли бухоролик экани Бухорий нисбаси орқали кўрсатилган. Муҳаммад Тоҳир Эшон «Тазкирайи нақшбандия» асарида Амир Ихтиёруддин тўғрисида ҳам аниқ маълумот беради. Матннинг аслини келтирамиз:

«Ҳазрати Амир Ихтиёр Деггароний раҳматуллоҳ алайҳнинг баёни. Ул бузруквор ифтихори дин олим ба-асрори дин, яъни, ҳазрати Амир Ихтиёруддин эрди. Айтурларким, ул азиз ҳазрати Мавлоно Ориф қуддиси сирроҳунинг иккиланчи халифаси эрди. Ул жаноби шариф маобнинг қабри мубораки Бухорода, Косагарон отлиғ гузарда. Бизларнинг Ҳоҷамизким, Ҳазрати Мавлоно Косагароний раҳматуллоҳ алайҳнинг авлодларидин, анинг Хумча отлиғ ҳавлиси яқинида эрди». (Уша асар, 123 а — varaқ.) Муҳаммад Тоҳир Эшон Деггароний вафотидан

уч аср кейин ёзган асарида баъзи маълумотларга мумкин қадар аниқлик киритганини кўрамиз. Шу нуқтаи назардан, бошқа муаллифларнинг маълумотларини янада чуқурроқ бойитиб боргани сезилади. Шу боис, Муҳаммад Тоҳир Эшон ёзиб қолдирган «Тазкирайи нақшбандия» асарига яна мурожаат этамиз.

Мавлоно Ориф Деггаронийнинг сифатлари

Муҳаммад Тоҳир Эшон Мавлоно Ориф Деггароний ҳақида ёзади:

«Ҳазрати Мавлоно Ориф Деггароний раҳматуллоҳ алайҳнинг баёнидур. Ул орифларнинг комили, шарифларнинг шарофатдори, олими фуруъ ва усул, мутобиъи Ҳазрати расул орифи замон, ҳодий раббоний, яъни, Ҳазрати Мавлоно Ориф Деггаронийдир». Ушбу баён бошида ёзилган буюк сифатлар шундан далолат бериб турибдики, яъни, давр доноларининг комили, улуғларнинг улуги, фикҳ илми олими, Расул суннатиға эргашувчи, илоҳий йўл кўрсатувчи, ориф замонавий, пок йўлга бошловчи, яъни, Ҳазрати Мавлоно Ориф Деггаронийдир.

Ушбу сатрлар Мавлоно Орифнинг улуғ шону шуҳратини, юксак даражасини кўрсатади.

Муҳаммад Тоҳир Эшон Мавлоно Ориф Деггароний қадам жойларини ўз кўзи билан кўргани ва ўргангани учун қаламига мансуб баёндаги маълумотлар ўзгача аниқлик кашф этади.

Қабр устидаги мулоҳазалар

Тақдир тақозоси ила биз ҳам Мавлоно Ориф Деггаронийнинг қабри зиёратига мушарраф бўлдик.

Бизда Деггарон тарихи, Ҳазора қалъаси ва унинг ёнидаги қабристон катта таассурот уйғотган эди. Гап шундаки, Деггарон даҳаси ва унинг ёнига жойлашган қабристоннинг жануб томонидан «Буюк ипак йўли» бўй тортиб ўтган экан. «Буюк ипак йўли»нинг у ёғида эса, Масжиди Жомеъ бўлиб, унинг ҳовлисида Мавлоно Ориф Деггаронийнинг муборак қабри жойлашган. Масжиди Жомеънинг тўрт томони девор билан тўсилган. Ундан озгина нарида, Шарқ томонида карвонсарой бўлиб, карвонсарой ва масжид қалъа ичига олинган экан. Асрлар ўтиши билан қалъа ва карвонсаройдан фақатгина баъзи тепаю дўнгликлар қолганининг гувоҳи бўлдик. Жуда улуғ кишилар қадамжойи бўлган бу заминдан асрлар садоси янграб турар эди.

Биз манбага қайта мурожаат этайлик. Али Сафий «Рашаҳот» асарида бу қадим жойни Мавлоно Ориф Деггаронийга боғлаб, янада аниқроқ қилиб, қуйидагича ёзади: «Мавлоно Ориф Деггароний раҳматуллоҳи таъоло, хизмати Амир Кулолнинг тўрт халифаларидан иккиланчи халифа турур. Мавлиди ва мадфанлари Деггарон деҳаси турур. Ҳазор қасабисидинки, Оби Кўҳак лабида воқеъ турур. Ва, Мавлоно Орифнинг қабри мубораклари деҳадан ташқари Ҳазора йўлининг устида турур». (Уша асар, 17-бет.)

Ушбу тарихий асарларда битилган матнларда икки ибора, Бухоро дарёси ва Оби Кўҳак деб аталган дарёлар туради. Қайси бир номнинг қадимийлиги кейинги тадқиқотлардан ўрин олғусидир. Муҳими, ана ўша Ҳазора йўлидан «Буюк ипак йўли» ўтгани бу жой тарихини анча узоқ асрларга етаклаб кетади. Энг муҳими, бизга асрлар оша бир муҳим асосий обида мерос қолган. У ҳам бўлса Мавлоно Ориф Деггаронийнинг муборак қабрининг қурилиш санъатидир. Қабр масжид жойлашган ҳовлининг ўртасида бўлиб, узунлиги ва эни тўрт метрча келадиган супа ўртасидан жой олган ва унинг баландлиги 60-70 смча келади, бўйи эса икки метрдан ошади. Тўрт бурчакли, супа устидаги ушбу муборак қабр қурилиш услубининг бутунгача сақланиб қолиши халқимизнинг кўп асрлик меъморчилик санъати, маданиятининг нақадар қадимий аънаъанага эга эканини намойиш қилиб турарди. Гарчи ушбу қабр оддий гиштдан қурилган бўлса-да, унинг аҳамияти беқиёсдир.

Сабаб шуки, улуғ кишилар қабрининг боши ёки оёғи томонига ўзга кишиларнинг оёғи тегмаслиги эътиборга олинган.

Мавлоно Ориф Деггароний қабрининг бош томонида усти ёпиқ сув қудуғи жойлашган. Арқонга бойланган челақ катта ёғоч галтакка уланган, галтакка эса темир тутқич соп ясалган. Табаррук одатга риоя қилиб, қудуқдан сув тортиб ичдик. Кўнгилларимиз яйраб, ҳолимиз таскин топди, қалбимиз нурланганга ўхшарди.

Мавлоно Ориф Деггроний қабрининг оёғи томонида гумбазли, ихчамгина икки-уч кишилик хилхона қад кўтариб турибди. Кишини ҳайратга соладиган бу хилхона бизнинг ўй-фикримизни XIV асрга олиб кетгандай бўлди.

Мавлоно Ориф Деггароний ва Шоҳ Нақшбанд

Ўз замонида бу ерга кимларнинг қадами тегмаган, кимлар бу жойга келмаган, дейсиз! Ҳазрати Амир Кулол, Шоҳ Нақшбанд, Хожа Алоуддин Аттор, Хожа Муҳаммад Порсо, Хожа Яъқуб Чархий, Низомуддин Хомуш, Саъдудин Қошгарий, Хожа Аҳрор Валий ва бошқа кўпдан-кўп замонасининг машҳур уламою фузало, ақобиру ашрафларининг пок қадамлари из қолдиргандир.

Муҳаммад Тоҳир Эшоннинг тазкирасидаги қуйидаги сатрларга эътибор беринг: «Ҳазрати Хожа Баҳоуддин алайҳир раҳма айтиларким, муддати ўттуз йил Ҳазрати Мавлоно Ориф била ҳамроҳ бўлдим. Мавлонодек одамни кўрмадим. Доғи ул жаноб била икки марта Маккаи Мукаррамага бордук. Ул ерда андоқ азизни кўрмадим. Агар ул мавзёда анингдек зоти шарифни топар эрсам, қайтиб келмас эрдим». (Уша асар, 123 а — варақ.)

Демакки, шунча улус, шунча эр орасида Мавлоно Ориф Деггаронийга ўхшаган, унга тенг кела оладиган, ҳамсухбат бўладиган инсон Шоҳ Нақшбанд учун топилмагани ул зотнинг беқиёс эканидан далолат беради. Энг асосийси, Шоҳ Нақшбанд ўз умрининг деярли ярмини Мавлоно Ориф Деггароний билан бирга ўтказгани манбалардан бизга маълум. Бунинг сабаби эса, улардаги фикр бирлиги, дунёқараш, зоҳирий ва ботиний илмларда тенглиги, сиррул асрор масалаларида донишмандликда туриши, феъл ўхшашлиги каби бир қанча оламшумул муаммоларда қалбининг бир-бирига тўғри келиши эди. Ушбу масалаларда Мавлоно Ориф Деггароний Шоҳ Нақшбанд билан тасаввуфнинг ҳам назарий, ҳам амалий тадқиқотларини бирга олиб боргани маълум бўлади.

Фулом Сарвар Лоҳурий «Ҳазинат ул-асфиё» асарида қуйидагиларни ёзади: «Мавлоно Ориф Деггароний куддаса сиррухунинг аҳволи баёни. Аммо Хожа Ориф алайҳир раҳма Хожа Амир Кулол раҳматулоҳ алайҳнинг халифаи бузрукларидин ва улуғ асҳобларидин (дўстларидан) эрди. Ҳазрати Амир Кулол ҳамиша айтур эрдиким, бу икки одамким, бири Хожа Баҳоуддин Шоҳ Нақшбанд ва бири Мавлоно Ориф Деггаронийдурлар, халифаларим аросида алардек ҳеч киши бўла олмасдур. Аммо Хожа Баҳоуддин ҳам Ҳазрати Амир Кулолнинг вафотидин сўнгра, то муддати етти йил Мавлоно Ориф била бир жойда иқомат қилиб, Ҳазрати Мавлононинг одобу иқромин риоя қилади. Ҳаттоки, чун Шайх Ориф алайҳир раҳма дарё канорида таҳорат қилур бўлса, Хожа Баҳоуддин ул сувиким, Хожа Орифнинг таҳорат қилур жойидин ушоқдур, ул ушоқ ердин таҳорат қилур эрди. Хожа Ориф била ҳамроҳ юрур эрса қадамин ул Ҳазратдин илгари қўймас эрди. Хожа Баҳоуддин алайҳир раҳма Ҳижоз сафарига Мавлоно била ҳамроҳ эрди». (Уша асар, 270 б — варақ.)

Бундан маълум бўладики, Мавлоно Ориф Деггаронийга Баҳоуддин Қишлоқийдин сўнгра Ҳазрати Амир Кулол иккинчи муршиди экани аён бўлади. Ушбу матнлардин билиш мумкинки, Шоҳ Нақшбандек улуғ ва буюк донишманднинг азиз ва сеvimли кишиси Мавлоно Ориф Деггароний ҳисобланган. Улар томонидан бирга амалга оширилган Ҳижоз сафарлари ҳам бунинг ёрқин мисоли сифатида келтирилган.

Фулом Сарвар Лоҳурий тилга олган етти йиллик суҳбатдошлик Фахруддин Али Сафий асарида ҳам ўз аксини топган.

Асарда келтирилган Ҳазрати Амир Кулол васиятида қуйидаги матнни ўқиймиз: «Пистонни сиз учун (қуруқ) этдим ва сизнинг мурғи руҳониятингиз байзан башраиятдин чиқди. Аммо сизнинг ҳимматингиз куши баланд парвоз тушубдур. Эмди ижозатдур, ҳар жойда турку тожикдин сизнинг машомингизга (димоғингизга) бўйе етушса, талаб қилинган ва талабгарликда ҳимматингиз мужибига (сабабига) таъсир этманг». (Рашоҳат, 79-бет.)

Устознинг тилагига риоя қилган Баҳоуддин Нақшбанднинг қуйидаги кудсий сўзини унинг ўз тилидан Фахруддин Али Сафий шундай ёзади:

«Ҳазрати Хожа айдиларким, вақтиким, Амирнинг хизматларидин бу нафас зоҳир бўлди, ул бизнинг ибтиломизга восита бўлдиким, агар ул суврати мутабаъатда бўлсоқ эрди, балодин узоқроқ ва саломатга яқинроқ эрди. Ул нафасдин сўнг Ҳазрати Хожа етти йил Мавлоно Орифга мусохабат (суҳбатдошлик) этдилар». (Рашоҳат, 79-бет.)

Фахруддин Али Сафий етук тарихчи, чуқур билим соҳиби бўлгани сабабли, тасаввуф таълимотига дахлдор сиррул асрорларни ўз асарларида яхшигина ойдинлаштириб ифода этган. Биз бунни қуйидаги матнлардан ҳам пайқаб оламиз. Ушбу матн Мавлоно Ориф Деггароний баёнида ёзилган:

«Ҳазрати Хожа Баҳоуддин қуддиса аллоҳу таъло сирруху айтур эрдиларким: «Вақтиким, зикри хуфияга машғул бўлдум, ўтгуз йил Мавлоно Ориф била бу жўстужўй ва тақоўйда эрдим. Икки маротаба Ҳижозга сафар этулди. Ҳар ерга нишон бердилар кунжларида ва зовияларда юрдум. Агар Мавлоно Орифнинг мислини ё анинг донгғини топсам эрди, келмас эрдим. Одам бўлсаким, анга ҳамзону бўлса (ёнма-ён) ва сир била осмондин ўткан бўлса ва зоҳиру ботин била бу ерда машғул ўлтурғон бўлса!» (Рашоҳат, 71-бет.)

Шундай қилиб, Баҳоуддин Нақшбанд ўттиз йиллик ҳаёти тасаввуфнинг нозик сиррул асрорларини Мавлоно Ориф Деггароний билан бирга кузатиб, уни тадқиқ этгани маълум бўлади. Ушбу изланиш, қидиришлар икки буюк алломанинг илми нужум фалакиётдаги юлдузлар тадқиқотида бўлсин, оламлар аро ўзгаришдаги кузатишларда бўлсин ёки руҳият дунёсидаги сирларнинг моҳиятини билишда бўлсин, умумий қилиб айтганда, барча соҳадаги илмлар сирларини тадқиқ қилишда бирга бўлгани кўрсатилган. Шу билан барча ерларда қидириш, сарсончилик ва қийинчиликларни ҳам Мавлоно Ориф Деггароний ва Шоҳ Нақшбанд бирга бошдан кечирганлиги ёзма равишда ифода этилган. Демакки, синовларда бир-бирига нисбатан шубҳа бўлмаган, донишмандлик қалблари бир-бирига боғланган экан. Бу баён Муҳаммад Боқир асарида ҳам ўзига хос ифода этилган. У шундай ёзади:

«Айтар эрдилар: «Хуфия зикрига машғул бўлганимда сирримдан огоҳлик ҳосил бўлди. Бу «сирр»нинг асли учун талабда бўлдим. Мавлоно Ориф била ўтгуз йил шу борада қидириш ва изланишда бўлдик. Икки маротаба Ҳижоз сафарига борилди. Бурчагу гўшаларда кездик. Киши бормики, ўзи тиззама-тизза ўтирсаю сайрда осмонлардин ўтса, зоҳирда у ерда бўлсаю ботинда бу ерда машғул бўлса!» («Баҳоуддин балагортон», 78-бет.)

Асарда ёзилган ушбу қайдлар ўзига хос аҳамият касб этади. Фалакиёт синовлар ибораларини бизга ойдинлаштиради. Чунки, олам тузилиши ва унинг сирларини ўрганишда юлдузларнинг жойлашиш, алмашиш ва ўзгариш, уларнинг йўл олиши каби фалакиёт (астрономия) қонунлари «осмон» илми таркибига кирар эди. Бу қадим фанда юлдузларни кузатиш илми эса «устурлоб» деган асбоб билан амалга оширилади. Демак, ҳар икки донишманд — Шоҳ Нақшбанд ва Мавлоно Ориф Деггароний бу илмларнинг тадқиқотида, назарий ва амалий жараёнларнинг синовларида бирга шуғулланганликларидан далолат беради. Шу билан ушбу соҳада ўттиз йиллик ҳамкорлик ҳаётларини бирга ўтқарганликларини англаймиз.

Юқорида келтирилган далиллардан шу нарса аён бўладики, авлиёлар «валоят» даражасига етганда, яъни, валийликнинг энг буюк чуққисига эриша олгандагина насиб бўладиган аломатлар эди. Бундай «аломат» Шоҳ Нақшбанд ва Мавлоно Ориф Деггаронийга насиб бўлганини кўрамиз. Ҳазрати Амир Кулолнинг ҳар доим айтган: «Бу икки одамким, бири Хожа Баҳоуддин Шоҳ Нақшбанд ва бири Мавлоно Ориф Деггаронийдурлар, халифаларим аросида алардек ҳеч киши бўла олмасдур», деган сўзларининг маъносини уқиб оламиз.

Мавлоно Ориф Деггаронийнинг каромати

Фулом Сарвар Лоҳурий «Хазинат» асарида Мавлоно Ориф Деггароний ҳаётидан бир воқеа тарихини ёзиб қолдирган эди. Қуйида ўша воқеанинг асл матнини келтирамиз:

«Нақл қилибдурларким, Хожа Ориф қуддиса сирруху масканига муттасил (туташ) дарёнинг сўйи ниҳояти тошиб яқин етушди. Ул даҳанинг одамлари фарқ бўлуридин хавф қилиб, Хожа Ориф алайҳир раҳманинг қошига бориб, арз этдиларким, сув бизларни хароб қилғусидур. Хожа Ориф алайҳир раҳма дарё канорига бориб айдики, эй дарё суви, агар қувватинг етар эрса, бизларни жойимиздин чиқорғил. Иўқ эрса, бу даҳадаги ғарибларнинг масканларин фарқ қилғондин не ҳосил бўлур?»

Дарҳол дарёнинг сўйи ўз аслига бориб, хонасига етушди.

Аммо Хожа Ориф алайҳир раҳманинг икки халифаси бор эрди. Бири Мавлоно Ашраф Бухорий, иккиланчиси Амир Ихтиёр Деггароний эрдиким, Хожа Орифнинг вафотидин сўнгра иршод маснадида ўлтуриб, роҳи Ҳақдаги толибларни мақсудлариға етурдилар. Ул жанобнинг вафоти ҳижратнинг саккиз юз дағи тўртланчи йили воқеъ бўлиб, мазори пур анвори Ҳазора тавобиъидин Деггароний

отлиғ қаряда эди. Ул қаря била Бухоро қальясининг ораси тўққуз фарсах эрди.
Байт:

*Му зи ирфон ба хулди воло ёфт,
Орифи муттақий ашъ жаннат:
Орифи жаннат аст таърихаш,
Ҳам бифармо валии шаҳи жаннат.*

Таржимаси:

Жаннат шоҳи тақво соҳиби Ориф,
Ирфон туфайли жаннатга кўтарилди.
Таърихи — Орифи жаннат бўлди,
Ҳам водийи шаҳи жаннат деб буюр. (Ўша асар. 270 б-варақ)

Бу далиллар Мавлоно Ориф Деггаронийнинг каромати ҳам буюк даражада эканини кўрсатади. Шу билан ул зотнинг халқни тўғри ва пок йўлга бошлашдаги қутлуғ ишларини, маърифат ғояларини, илму ирфон орқали билиш тафаккурларини ўринбосарлари бўлган Ашраф Бухорий ва Ихтиёр Деггаронийлар давом эттирганини биламиз. Вафоти тўғрисидаги аниқ ёзилган 804 ҳижрий йили мелодий ҳисобда 1401 йилга тўғри келади. Ушбу рақамни тасдиқловчи икки байт шеърдаги абжод ҳам бу санани тасдиқлайди. Аммо туғилган йили тўғрисида ҳозирча бирорта манба учратмадик.

Мавлоно Ориф Деггаронийнинг ёши

Биз Мавлоно Ориф Деггароний қабрини зиёрат қилгани борганимизда Деггароннинг маҳаллий мўтабарлари ва зиёлилари, қайвонилари билан суҳбатларда бўлдик. Суҳбатларимиз анча узоқ давом этди. Тарихлар эсланди, обидаларни синчковлик билан ўргандик, харобалар қолдиқларини кўлимиз билан ушладик, «Буюк ипак йўли» изларига ўз қадамларимизни қўйдик.

Суҳбатдаги баҳсли мунозаралар асносида Мавлоно Ориф Деггаронийнинг Шоҳ Нақшбанддин олти ёки етти ёш катта бўлганини нақл қилишди. Шу билан Мавлоно Ориф Деггаронийнинг тўқсон ёшдин ошиб умр кўрганини айтишди.

Ушбу шоҳиду гувоҳликларга таяниб айтадиган бўлсак, бунинг тўғрилиги эҳтимолдин холи эмаслиги маълум бўлди.

Эътибор беринг-а, Баҳоуддин Нақшбанднинг туғилган йили ҳижрий 718 мелодий 1318 экани аниқ ёзилган. Мавлоно Ориф Деггаронийнинг олти ёш катта бўлганини ҳисобга олсак, унда у 712 ҳижрий, 1312 мелодий йилда туғилган бўлади. Демак, 89 ёшга кирган, деб ҳисобласак, энди ойу йил миқдордаги фарқли кунлар эвазига 30 йилга бир йил қўшилиши анъанасига биноан яна уч йил қўшилади. Бу ҳисобга кўра, унинг 92 ёш умр кўргани маълум бўлади. Бунга қўшимча, одатимизга асосан, она қорнидаги тўққиз ой бир ёш бўлиб қўшилиши ҳисобига кўра, Мавлоно Ориф Деггароний 93 ёш умр кўрган бўлиб чиқади.

Шундай қилиб, Шоҳ Нақшбанд «Хожа Ориф билан ҳамроҳ юрур эрса, қадамин ул ҳазратдин илгари қўймас», иборасидаги анъанага мувофиқ, ўзидан ёши катта киши олдидан юрмаслиги, илмини ҳурмат қилиши ва Амир Кулолга Нақшбанддан олдин мурид бўлгани Мавлоно Ориф Деггаронийнинг буюк инсон, улуғ донишманд эканини тасдиқлайди.

Ҳақиқатданам, Мавлоно Ориф Деггароний миллий маънавиятимизнинг тарихдаги пойдеворларидан бири, комил инсон, буюк мутафаккир бўлган.

Ҳамидхон Исломиёв,
Ўзбекистон ФА Беруний номидаги
Шарқшунослик институти катта
илмий ходими, манбашунос

АШТИРҒУЛНИНҒ БЕШ БАҒИ

Зилола Абдуллаева,
Андижон Давлат университети
толибаси

* * *

Бахт ошёнин меҳр даричасида
Ўзингга ғарқ бўлиб сурасан хаёл.
Кўнгилнинг муҳаббат харитасида
Кимгадир кашф бўлмас дунёсан, аёл!

Зулфинг зарларига бўлиб харидор
Не ошиқ тунларин ўтказар бедор,
Оразинг кўйида гоҳ кетар мадор,
Ишқни чорлагувчи зиёсан, аёл!

«Болам!» деб ёнасан, яшайсан ҳар кун,
Аллангдан ёришгай оқлик олиб тун,
Фарзандга бўлинмас севгиси бутун,
Дунё ичра меҳригиёсан, аёл!

* * *

Гул бўламан бойланасиз ифоримга,
Армонли қалб тиконидан кўрқиб-кўрқиб.
Боқа олмай орзу тўлган қароғимга,
Жим ўтасиз сукунатнинг байтин ўқиб.

Сиз билмайсиз хаёлларнинг гирдобида,
Ширин-ширин ўйларимга ўзим тутқин.
Ишқ китобин вафо номли бир бобида,
Айтилмаган пинхон сўзим йиғлар беун.

Юрагингиз яралаган кўзларимнинг,
Сийратида муҳаббатнинг сурати бор.
Дилга ботган аччиқ-аччиқ сўзларимнинг,
Тубларида изҳорларим бўзлар зор-зор.

Сиз демайсиз севги сатрин — мен биламан,
Лек ишқ байтин ўқиб бўлган қароғингиз.
Ҳаётингиз гўзал қилган гул-лоламан,
Энди ҳадя этаверинг дил боғингиз.

Унда кулсин рўёб бўлган чин орзулар,
Садоқатга бағишлансин ҳаёт куйи.
Йўллардаги хижрон тоғи кетсин қулаб,
Мунғайганча қолсин унда сукут уйи.

Юракларда адашмасин ўша туйғу,
Айрилиқнинг чечаклари тамом сўлсин.
Хиёнатнинг қўлларига ҳеч тутмаган,
Энг бокира ҳисларингиз менга бўлсин.

Зухра Мамадалиева,
Олий Адабиёт курси тингловчиси

* * *

Умр ўткинчи ел, умр бир фасл,
Бизга не қолгай бу гул баҳорлардан?!
Лекин... бир хушнаво эсдию насим,
Оқ капалак учди олмазорлардан.

Найсон шивирлади гунча лабида,
Қизғалдоқ кўксима бошини эгди.
Олислардан юртин сўроқлаб келган
Қалдирғоч қаноти қошима тегди.

Кўкламнинг бўйидан маст бўлиб бугун
Кекса чинорлар ҳам ёшариб кетди.
Кўёш дийдорига етгач булоқлар
Кўз очди, яйради, яшариб кетди.

Яна авжи алёр. Яна соз, наво...
Гарчи умр сиғмас гул баҳорларга.
Минг йил мафтун бўлсак арзиғай, ҳатто
Оқ капалак учган олмазорларга.

* * *

Ҳаво пуштиланди, гул пуштиланди,
Гулзорга элтар йўл пуштиланди,
Ҳаёл пуштиланди, дил пуштиланди,
Шафтоли гуллади
боғлар тўрида!

Наво пуштиланди, соз пуштиланди,
Ҳаёл пуштиланди, роз пуштиланди,

Шул розларга интиқ ноз пуштиланди,
Шафтоли

гуллади

диллар

тўрида!

Зебо Қутлиева,
Ўзбекистон Миллий университети толибаси

* * *

Юрагимда ястаниб олиб,
Ухлар эди умид ҳар кеча
Уйғотарди тонгда чуғурлаб
Деразамда хурпайган қушчаё

Мен қушчага ўзи суйгувчи
Қўшиқлардан айтиб берардим.
Уни юз бор такрор ўқиган
Эртагимдай яхши кўрардим.

Тунда совуқ этаги билан
Деразамни беркитиб кўйди.
Айрилиқни ўшанда туйиб,
Мен йиғладим, қушча ҳам куйди.

Учиб кетди тонгда жанубга,
Хувиллади хонамдай юрак.
Овутарди мени қушча бўп —
Юз бор такрор ўқилган эртақ.

* * *

Мен сени ёнингда турибман,
Кўзингга тикилиб-тикилиб.
Мажнунтол шохидай ҳар лаҳза
Табассум қиламан эгилиб.

Эгилиб қолади мағрур тан,
Пойингга тегади бошгинам.
Эрийди шу лаҳза меҳрингдан
Юрагим — музлаган тошгинам.

Биз, асли жимликда топишдик,
Шу жимлик бизларни айирди.
Мен сенинг ёнингда турибман,
Сен эса, билмадим, қаерда?

* * *

Хона жимжит, фақат кўриниб турар
Осмон чайқалгани ойна юзида,
Ёмғир шивалайди, бетиним ёмғир,
Лой кўчада қолган оёқ изига.

Томларга, деворга, деразаларга,
Ўзини уради бунча аямай?
Нега ёмғир каби йиғлолмайман, мен,
Уни шунча севганимга қарамай?

Кўйиб юбормабди сўнгги япроқни,
Дарахт хазонларга айтиб алвидо.
Мен кимдан ўрганай сабру тоқатни,
Дарахтдай соғинсам келадими, ё?

Рухим нурамоқда, яшаб басма-бас,
У оқиб чиқмоқда кўзларим сари.
Менинг дархтлардек бардошим етмас,
Мен сева олмайман ёмғирлар каби.

* * *

Куз келиб, кузакка ўхшамайди тонг,
Ҳарир пардалардай булутлар сокин.
Ёз бўлиб, саратон яшамайди ё
Шамоллар ўйнаган, ҳаволар сокин.

Нафис фавворадан учган томчилар
Юлдузлар изини ювиб кетибди.
Кун бўйи қақраган йўллар юзидан
Тун бўйи оқ ёмғир юриб ўтибди.

Узоқдан, яқиндан келаётган куй —
Бомдод қушларининг олган нафаси.
Тераклар учида ялтираган нур —
Ҳаётни соғинган қуёшнинг акси.

Эътибор Норбўтаева,
Олий Адабиёт курси тингловчиси

* * *

Одам — йўл,
Бу йўлларга экилган умр.
Бу йўлларда қайрилишлар мўл,
Бу йўлларда яширинган нур.
Кўрина бошлайди... ташлайман одим,
Тавба, фақир, сабр, умид эшиги.

Ҳали нечтасига етди қадамим,
Нечтасидан ўтди руҳим бешиги?!
О, кўнгил,
Адаштир, эврилтир тагин.
Яна ўз-ўзимни излайвераман.
Ёлғиз дийдорига етгунга қадар
Эшиклар ортида бўзлайвераман.
Эшикдан ажралиб чиққунча руҳим,
Осмон кучоғига етгунча юрак,
Мени назарингдан этма мосуво,
Мен ҳали пастдаман, сен жуда юксак...

ЎЗБЕК МУСИҚАСИДА ХОРИЖИЙ ШАРҚ НАВОЛАРИ

Республикамиз ижтимоий-сиёсий ҳаётида 1991 йилдан Шарқ халқлари оҳанглари муносиб ўрин ола бошлади. Янгича дунёқараш соҳасидаги туб ислохотлар, хусусан мусиқада шаклланган хилма-хил жанр ва шакллarga янги мазмун-маъно бағишламоқда. Шу тариқа яқин ҳамда узоқ кўшни Шарқ халқлари билан мавжуд маданий алоқаларни қайта тиклаш ва ривожлантириш имкониятлари қўлга киритилди. Бу йўналишда муҳим сиёсий-ижтимоий, маданий аҳамиятга молик бир қатор тадбирлар ҳам ўтказилди. Жумладан, қадимий маданият масканларидан бўлган Самарқанд шаҳрида 1997 йилдан эътиборан икки йилда бир бор «Шарқ тароналари» Халқаро мусиқа фестивали ўтказилаётир. Ушбу анжуман халқлар орасидаги дўстликни мустаҳкамлаш ҳамда ижодий ҳамкорлик ва маданий-маънавий алоқаларни кенгайтиришга самарали хизмат қилиб келмоқда. Муҳими, у йилдан йилга донғи таралиб, бутун дунё мамлакатларини қамраб бормоқда. Фестивал доирасидаги танлов, илмий анжуманлар, ижодий учрашувлар айниқса диққатга сазовордир. Агар фестивал кунларида қатнашчилар, яъни созанда-хонандалар тингловчиларни ўз халқлари мусиқаси билан амалий томондан таништирсалар, мусиқашунослар халқ куйларининг назарий жиҳатларини ёритиб берадилар. «Шарқ халқлари мусиқа санъатининг муштараклиги» номли илмий конференциялардан бирида хитойлик мусиқашунос Сянь Янь кузатувларини куйидагича далиллаб берди:

«Навбатдаги меҳмондорчиликлардан бирида мумтоз ашула айтишиди, сўзларига тунунмадим. Лекин унинг куйи... биласизми, мен ўзимни қадимий Хитой девори узра учиб кетаётгандек ҳис қилдим. Чолғулар менга ниҳоятда танишдек туюлди. Кейин билсам, ҳақиқатан ҳам унда чанг, танбур, дутор, доира иштирок этган экан. Бу мусиқа асбоблари эса, бизда ҳам кенг қўлланилади.

Айтмоқчиманки, бизни тарих ҳам боғлаб турган экан. Тарихлари қадим юртлар ўзаро дўстлик ришталарини мустаҳкам боғласа, бундан дунё тарихи юксалади, жаҳон маданияти, маънавияти, санъати бойийди».¹

Эндиликда Шарқ мамлакатларини қадимдан ўзаро боғлаб келган маданий ришталар юзага чиқа бошлади. Шарқ олами маънавий қадриятларини узвий бирликда, ўзаро уйғунликда ҳис этиш туйғулари устивор аҳамият касб этди. Табиийки, бу ҳолат янги даврда фаолият кўрсатаётган етакчи композиторларимиз (Р.Абдуллаев, Ҳ.Раҳимов, М.Бафоев) ижодларида ўз аксини топмоқда. Ўзбек мусиқа санъати, қўшиқчилиги ҳам Шарқ шодасидаги бир маржондир. Шу тамойилга риоя қилган ҳолда бугунги кундаги кўзга кўринган композиторлар, етук ижодкорлар — Р.Абдуллаев, Ҳ.Раҳимов, М.Бафоев Шарқ оҳанглари ўз асарларида кенг қўлламоқдалар. Улар Ўзбекистон композиторлари бу борада қўлга киритган ижодий ютуқлар, қолаверса, жаҳон тажрибаларидан унумли фойдаланишган ҳолда, Шарқ мавзуларини ўзига хос талқин этишга эришдилар. Шу тахлит 1991-2005 йилларда симфоник оркестр ва турли чолғулар ижроси учун мўлжалланган ёрқин асарлар юзага келди. Эндиликда халқлар маданиятининг алоҳида жиҳатларига кўра, кўпроқ умумий қадриятларимиз муштараклигини кўрсатишга этибор берилди. Натижанда замонавий ўзбек композиторлик жабҳасида Шарқ оҳанглари ўз янги идрокига асосланган эътиборли томоийлар кўзга ташлана бошлади.

Биринчидан, истиқлол йилларида Шарқ наволарини табиий яшаш шароитида бевосита чуқур ўрганиш учун шароит ҳозирланди, мамлакатимиз ижодкорлари томонидан хорижий Шарқ масканларига тез-тез сафарлар уюштирилди, у ердаги санъат арбоблари, таниқли ижрочилар билан мулоқот фурсатлари баракали кечди. Шунингдек, турли халқаро фестивалларда иштирок этиш ва турли ижодий муҳитни ўрганиш имкони юзага келди.

Иккинчидан, аввалги ижодий уринишлардан фарқли ўлароқ, Шарқ халқлари мусиқий фольклори билан бирга, касбий монодия намуналарига ҳам мурожаат этишга эътибор берилди.

Учинчидан, хорижий Шарқ куйлари асосида муаллифлик мавзуини яратиш тамойиллари кўзга ташланмоқда. Илгари аксарият умумшарқ оҳанглари шарқона нафосатини, ҳаёлот оламидек гўзалликни кўрсатиш учун ишлатилган бўлса, эндиликда, улар-

¹ Қаранг: Сянь Янь. «Шарқ тароналари» фестивалининг журнали. Биринчи фестивални эслаб. 1997.

нинг асл манбаларини ўзбек мусиқаси анъаналари билан уйғунлаштириш, узвий боғлиқ ҳолда ривожлантириш яққол сезилади.

Пиروفард натижада янги даврда яратилган барча асарлар замирида аслан илдишимиз бир, маданиятимиз узоқ асрлардан буён муштарак, деган чуқур гоё ётади.

Бу борада таниқли бастакор Рустам Абдуллаевнинг истиқлол шарофати ила жаҳон ҳамжамияти эшиклари кенг очилган даврда (1991-1993)даги фаолияти айниқса эътиборга моликдир.

1991 йили Р.Абдуллаев таниқли тай пианино созандаси ва композитори Нат Йонтара-рак таклифи билан Таиланд мамлакатига илк бора сафар қилди. Ижодкор сафар давомида Таиланд маданияти билан яқиндан танишди, айниқса миллий мусиқа сардорларидан чуқур таассурот олди ва бунинг самараси ўлароқ, фортепиано ва оркестр учун «Тай наво-лари» номли 3-концерти вужудга келди.

Ушбу асарда халқларимиз миллий мусиқасида қадимдан мавжуд муштараклик ижод-кор учун муҳим «туртки» бўлган. Жумладан, муаллиф сўзича, Таиланднинг айрим қиш-лоқларидаги мусиқа санъати ўз жўшқинлиги, рақсбоплиги билан Хоразм воҳасининг куй-қўшиқларига (айниқса, лазгиларга) жуда ҳам ўхшаш экан. Шунингдек, «тай халқ мусиқа-си билан танишарканман, бизнингғиғижак, сурнай, қўшнай тай халқ созларига жуда ўхшаб кетиши мени ҳайратга солди», дея композитор яна илҳомланиб, тай ва ўзбек халқ куйлари уйғунлигига асосланган концертини яратади.

Турли хорижий Шарқ мамлакатлари куйлари асосида Ҳабибулло Раҳимов ҳам бир қатор мукаммал асарлар ёзишга эришди. Бу асарлар Ўзбекистон Телерадиокомпанияси қошидаги камер оркестр томонидан ижро этилиб, радионинг олтин фондига ёзилган. Композитор ижодида Шарқ мавзулари қамрови нисбатан кенглиги билан эътиборлидир. Бунда масалан, турк, япон, араб, ҳинд, эрон, корейс куй манбаларини учратиш мум-кин. У маънавий хазинамизга турк куйига асосланган «Раст», араб куйи асосида уд ва камер оркестр учун «Фантазия»; ҳинд оҳанги негизида «Тонг» номли пьеса, японча лад-лар негизида «Оқшом қўшиғи»; турк куйлари асосида «Фидайда», гобой ва симфоник оркестр учун «Поэма» каби асарларни тақдим этган.

Ҳабибулло Раҳимов камер оркестри учун мўлжалланган асарларида Шарқ мамлакат-лари орасидаги маданий, дўстона алоқаларни мустақамлаш билан бирга, барча халқлар мусиқа шинавандларини Шарқ тароналари билан таништиришни назарда тутди. Унинг ижодида Шарқ куйлари уч асосий кўринишда намоён бўлади: бирламчи куй манбаини деярли тўлиқ иқтибос қилиш; бирламчи куй манбаини асар мавзуси сифатида истефода қилиш; Шарқ халқлари мусиқасига оид парда-оҳанг айланмаларидан умумлашма тарзида фойдаланиш.

Бастакор иқтибосларни ижодий ўзлаштириб, ҳар бир мавзуни турли кўринишларда, ўзига хос ритм, куй-оҳанглари, парда уюшмалари, чолғуларнинг гузал садолари орқали ривожлантиради. Оҳангни кучайтириш услубидан фойдаланиб, мавзунинг ички тузилиш сифатига қараб ўзига тегишли оҳанг айланмалари, полифоник хусусиятлар билан бойи-тади. Бинобарин, Шарқ куйлари негизидagi асарлари айнан торли камер оркестр учун ёзилганлиги бежиз эмас. Чунки ихчам таркибли бу чолғулар гуруҳи нисбатан табиий, соф ва мулоим таровати билан шарқона миллий чолғулар садосига жуда яқиндир.

Бугунги кунда Ҳ.Раҳимов асарлари нафақат Республикамизда, балки чет элларда ҳам таниқли дирижёрлар, нуфузли жамоалар томонидан ижро этиб келинмоқда. Масалан, «Раст» асари машҳур турк дирижёри Сайим Акчил раҳбарлигида «Уч денгиз орти мамла-катлари» мусиқачиларидан тузилган оркестр томонидан Истамбул ҳамда Анқара шаҳар-ларида ижро этилган. Асар ҳозирги кунда ҳам Туркия телевидениеси ва радиотўлқинлари орқали янграб туради. Орган сози учун «Шодиёна» асари Франция халқаро мусиқа фести-валида таниқли француз органчиси Эрве Дезарбо орқали тингловчиларга ҳавола этилган. Бу асар «Ле Шант Ду Монде» нашриёти томонидан чоп этилиш арафасида.

Мустафо Бафоев ижодида Шарқ мавзуси янада кенгрок англанади ва байналмилал-ликнинг ўзига хос кўриниши сифатида, Фарб билан муштарак ҳолда тасаввур этилади. Унинг виолончель ва торли квинтет, зарбли чолғулар ҳамда фортепиано учун мўлжал-ланган саккиз қисмли «Ипак йўли менинг тахаййўлимда» («Щёлковый путь в моём вооб-ражении») асари машҳур санъаткор, япон виолончелисти Йо-Йо Мага бағишланган. Мазкур асар илк бор 2003 йил «Илҳом-XX» халқаро мусиқа фестивалида созанда Улуғбек Имомов ва камер оркестри ижросида янграган.

Асар учун якканавоз чолғу сифатида виолончель танлангани бежиз эмас. Композитор фикрича, виолончель садоси инсон овозига яқин бўлиб, самимий илиқлик оҳангларига эга. Шу билан бирга, ушбу танланган асарда виолончель куйи сато садоларига, унинг ижро услубларига яқинлаштирилган, чолғу ботиний табиатида мавжуд имкониятлари очилиб оврупоча садосига ўзбекона тароват қўшиб юборилган.

Глобллашув, телекоммуникация тараққий этаётган паллада турли халқлар маданияти ва санъатининг бир-бирига таъсири кучлидир. Нафақат таъсири, балки маданиятлар ва санъатларни ўзаро боғловчи ришталар мавжуддир. Бу ришталар негизи тарих саҳифалари-да кўпплаб учрайди. Жумладан, Буюк ипак йўли фикримизга яққол мисол бўла олади.

1987 йил ЮНЕСКО маданий тараққиёт бўйича БМТнинг умумжаҳон декадаси доира-сида «Ипак йўли — мулоқот йўли» халқаро дастурини қабул қилди. Дастурдан кўзда тутил-ган мақсад Шарқ ва Фарб ўртасида яна мустақам маданий ва иқтисодий алоқалар ўрнат-тиш, ушбу қитъаларда яшовчи кўп сонли халқлар муносабатларини яхшилашдан ибор-ратдир. Шу асосда, ишонамизки, ижодий ҳамкорлигимиз самарали давом ётади.

Ойдин Раҳимова,
мусиқашунос

Муҳаммад
Юсуф

О, ОША МАҚОНИМ, ОНАЖОН
ҲАҚИМ

Ўзингдан қўямасин, халқим

Кушдай учиб кучоғингдан дунё кездим,
Кезиб-кезиб топганларим соғинч бўлди.
Қанча олис кетсам шунча қадринг сездим,
Қайда юрсам ёди меҳринг овунч бўлди.
Айланайин қаро қошу кўзингдан-а,
Ўзингдан қўямасин, халқим, ўзингдан-а.

Биров учун бировлар туш кўриб бермас,
Миннат қилмай бир боғ ўтин ўриб бермас.
Байрамингда ойлаб базм қилган каслар
Бошингга иш тушса туриб бермас.
Номус куйи тушмасин ҳеч бўғзингдан-а,
Ўзингдан қўямасин, халқим, ўзингдан-а.

Эрк водийси — заҳматларга сийловдир бу,
Той қоқилиб от бўлгувчи яйловдир бу.
Ранж чекмасанг нурли, нурли тонглар қайда,
Синовдир бу, балки буюк синовдир бу.
Бош кетса ҳам қайтма энди сўзингдан-а,
Ўзингдан қўямасин, халқим, ўзингдан-а.

Болдан ширин татир қора буғдойинг ҳам,
Ўзингдан бўлса гар шоҳу гадойинг ҳам.
Бир тану жон, бир-бирингдан рози юрсанг,
Худойим ҳам сендан рози, худойим ҳам.
Гоҳи ипак, гоҳи яқтак бўзингдан-а,
Ўзингдан қўямасин, халқим, ўзингдан-а.

Эр бошига ўт тушса ўт кечгувчидир,
Чидаймиз-да, бу заҳматлар ўткинчидир.
Хурлигинг ҳақ — қолган бари ўтаверсин,
Бу дунёда энг ёруғ бахт — эл тинчидир.
Айирмасин беминнат нон, тузингдан-а,
Ўзингдан қўямасин, халқим, ўзингдан-а.

Ўзбекистон

О, ота маконим,
Онажон ўлкам,
Ўзбекистон, жоним тўшай соянгга,
Сендай меҳрибон йўқ,
Сенингдек кўркам,
Римни алишмасман бедапоянгга.

Бир гўша сув бўлса, бир гўша қирлар,
Қанча юртни кўрдим, қанча тақдирлар.
Қайга борсам суяб, бошни тик тут деб,
Тоғларинг изимдан эргашиб юрар.

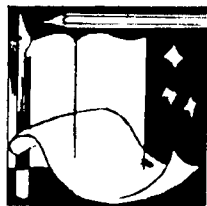
Кўрдим сулувларнинг энг фарангларин,
Ё худбинман, ё бир содда касман мен.
Парижнинг энг гўзал ресторанларин
Битта тандирингга алишмасман мен.

На гапга кўнайин,
На тил билайин,
Кўздан уйку қочди, дилдан ҳаловат.
Уч кунда соғинсам нима қилайин,
Чала қолар бўлди ҳамма саёҳат.

Билдимки, баридан улуғим ўзинг,
Билдимки, яқини шу тупроқ менга.
Баҳорда Бахмалда туғилган кўзинг,
Араб оҳусидан азизроқ менга.

Сен билан ўтган ҳар кун байрам — базм,
Сенсиз бир он қолсам раҳмим келади.
Сени билганларга қиламан таъзим,
Сени билмасларга раҳмим келади.

АНЪАНАВИЙ ФОЛЬКЛОР МУАММОЛАРИ

Фольклор — халқнинг ўзи ҳақидаги бадиий хотираси. Бу хотирани сақлаб қолиш ва келгуси авлодларга мукамал ҳолда етказиш, кенг маънода, анъанавий фольклор ва унинг ҳозирги аҳволига тааллуқли масала ҳисобланади. Мантиқан олиб қаралса, халқ яшар экан, унинг оғзаки ижоди ҳам яшайди. Бу — инкор қилиб бўлмас ҳақиқат. Аммо, халқнинг ўзи ҳам, у яратган ижод намуналари ҳам тарихий тушунча. Бунинг маъноси шуки, даврлар ўтиши билан халқнинг моддий аҳволи, маънавий қиёфаси ҳам ўзгаради. Шу жиҳатдан қаралса, қачонлардир халқнинг бадиий даҳоси яратган маънавий бойлик — халқ оғзаки ижоди янги яратилажак ижод намуналарига ўз ўрнини бўшатиб бериши, табиий. Ёзма адабиёт маънавий ҳаётимизнинг барча жабҳаларини тўла эгаллаб олган ҳозирги даврда, анъанавий фольклорнинг ўрни ва вазифаси бирмунча торайганлиги аниқ. Анъанавий фольклор жанрларини ижро этувчиларнинг тобора озайиб бориши сабабли бу борадаги бир қатор оғзаки ижод намуналари ҳам унутилмақда.

Анъанавий фольклор жанрларининг унутилиши сезилаётганлиги боис, уларни сақлаб қолиш муаммоси кўпчиликнинг диққат марказида бўлиб келмоқда. Илмфан ва маданият ходимлари, зиёлилар, таълим-тарбия муассасалари, фольклоршунослик мутахассислар ташаббуси билан ХХ асрнинг 20-йилларидан буён ташкил этилиб келинган фольклор-этнографик экспедициялари халқ ижодининг кўплаб нодир намуналарини ёзиб олиб, давлат архивларига топширди. Шу тўғрисида, халқимизнинг асрлар мобайнида яратган ижод маҳсуллари йиллар тўғрисида изсиз йўқолиб кетишдан сақлаб қолинди.

Аммо, қоғоз ёки магнит тасмаларга ёзиб олинган, архивларга топширилган халқ ижоди намуналари ўлик материал ҳолда сақланишини ҳам унутмаслик зарур. Улар ижодкор ва ижрочилар томонидан қайта-қайта қуйланмас экан, ўзларининг ғоявий-бадиий жиҳатдан долзарблигини йўқотиши, табиий. Холбуки, жонли ижрода энг архаик фольклор намуналари ҳам барча даврлар ва авлодлар учун ҳозиржавоблик хусусиятига эга, бевосита ана шу хусусиятига анъанавий фольклор жанрларининг замонавийлигини ҳамиша таъминлаб келади.

Анъанавий фольклор асарларини ёзиб олиш, уларни кўплаб нусхаларда чоп эттириш ва шу орқали халқ онгини, унинг қалб оламини боқий маънавий зиё билан нурлантириш, XIX асрнинг сўнгги чорагида, кенгроқ миқёсда эса, XX асрнинг бошларидан бошланган. Ана шу даврларда бошланган бу анъана аниқ илмий-маданий дастурлар асосида эмас, балки кўпроқ фольклор ҳавасмандлари, босмаҳона эгаларининг моддий манфаатлари асосида олиб борилди. XX асрнинг 20-йилларига келиб, бу иш билан фольклоршунослик, этнографлар мунтазам шуғуллана бошладилар. Ғози Олим Юнусов, Ҳоди Зариф, Буюк Қаримий, Музайяна Алавия, Мансур Афзалов каби олимлар эса, бу хайрли ишларда жонбозлик кўрсатдилар.

XX асрга қадар анъанавий фольклорнинг жонли яшаши, унинг янги-янги намуналарининг ёхуд мавжуд намуналарининг янги вариант ва версияларини яратилиши учун муайян имкониятлар мавжуд эди. Таниқли рус фольклоршунослик олими Б.Н.Путилов тўғрисида қайд этганидек, фольклор жанрларининг жонли яшаши, янги намуналарини яратилиши учун маиший асос мавжуд бўлган. Қишлоқ шароитидаги ижтимоий-маданий ҳаёт, деҳқонларнинг турмуши, қишлоқ кишиларининг барқарорлиги халқ оғзаки ижодининг жонли яшашини таъминлаб турган. Бундан ташқари, бизнинг фикримизча, у даврларда улкан фольклор

ижодкорлари барҳаёт бўлганлар. Яна бир томони, у пайтларда фан-техника ютуқлари, оммавий ахборот воситалари, ёзма адабиёт ва санъат ҳам жамият ҳаётида сезиларли мавқега эга бўлмаган. Ўтган асрнинг 30-40 йилларидан бошлаб қишлоққа механизация воситалари кириб келди. Бу нарса меҳнат кўшиқларидаги ижодийлик ҳамда ижрочиликка чек қўйди. Қишлоқлар электрлаштирила бошланди. Аста-секин қишлоқ турмушига кино, радио, ва кейинроқ, телевидение кириб келди. Достончилик, айниқса, эртак ижрочилиги ва ижодкорлиги бу нарсадан маълум даражада «лат», еди.

Бундай шароитда, фольклор анъаналаридаги ворисийлик юзага келган янги восита ва усуллар орқали давом этди. Шундай сиралардан бири бадиий ҳаваскорлик тўғрақлари, ансамбллари бўлди. Халқ ҳаётини тамаддун эгаллаётган, фан ва техника ютуқлари ҳамда уларга асосланган санъат турлари қишлоқ ва шаҳарларни ўз измига бўйсундираётган бир пайтда, бадиий ҳаваскорлик халқ ижодининг энг яхши асарларини сақлаб қолиш, жонли ижро жараёнларини омма орасида кенг ёйишнинг бирдан-бир фаол воситасига айланди. Бироқ, қачонки бадиий ҳаваскорлик билан фольклор ижодкорлиги ва ижрочилиги ўртасидаги алоқа кўнгидагидек ташкил этилсагина, фольклор жанрларидаги ворисийлик изчил давом этади. Бунинг эса, бир неча муҳим шартлари борки, уларга амал қилмаслик фольклор билан бадиий ҳаваскорлик ўртасидаги алоқани ижобий томонга эмас, балки салбий томонга буриб юбориши мумкин.

Ана шу шартлардан бири — фольклор жанрлари билан бадиий ҳаваскорлик жамоалари ўртасидаги маҳаллий колоритнинг уйғунлигини аниқлаб олиш зарурлиги ҳисобланади. Масалан, Тошкент ва Фарғона водийсидаги бадиий ҳаваскорлик жамоалари учун аския, ҳажвия ёки юмористик йўналишдаги оғзаки томоша жанрлари (муқаллид, оғзаки драма, қизқичлик, махарабозлик сингари), дорбозлик, кўшиқ, ўлан, лапар каби хореографик, мусиқий ижрочиликка асосланган фольклор жанрлари тўғри келади.

Самарқанд, Қашқадарё ва Сурхондарё воҳалари бадиий ҳаваскорлик жамоалари учун маҳаллий хореографик кўшиқчилик ижрочилиги, достон куйлаш анъаналари мос. Бироқ, достончилик анъаналари бундай жамоалар фаолиятида ривожлана олмайди. Чунки, ҳаваскорлик жамоаларида достонлардан парчаларгина ёки алоҳида термалар ижро этилади, уларда ижодкорлик, янги асар яратиш тамойили бўлмайди. Бинобарин, қайси замонда бўлмасин, фольклор жанрлари ҳаваскорлик жамоаларида ижодийлик нуқтаи назаридан эмас, балки ижрочилик жиҳатдан анъанавийликни давом эттира олади, холос.

Фольклор ва бадиий ҳаваскорлик жамоалари алоқаларида ижобий натижаларга эришиш шартларидан яна бири — маҳаллий минтақалар билан боғлиқ ҳолда, қайси жанрга мурожаат этилмасин ижро жараёнида профессионал халқ ижрочилари иштирок этишлари аҳамиятлидир. Масалан, турли оммавий концерт ва томошаларда профессионал санъаткорлар томонидан ижро этилган халқ лапарлари, ўлан ва дуэтлари қанчалик ёқимли бўлмасин, улар профессионал ижрочиликка тортиб кетадилар. Натижада, фольклорга хос табиий ижро, муҳит ва руҳ кутилган натижани бермайди. Бундай концерт ва томошаларда, гарчи фольклорга хос матн, ижро ва хореографик жиҳатлар кўриниш берса-да, барибир, уларда анъанавий фольклор ижрочилигидаги табиийлик етишмайди.

Анъанавий кўшиқлар, лапар ва хореографик томошаларни табиий шарт-шароитда, маҳаллий колоритда ижро этиш тажрибаси жиҳатдан Бойсундаги «Шаллола», «Бешқарсақ», «Анор» каби фольклор-этнографик жамоалари ижрочилиги анъанавий, ҳатто, қадимги магик-ритуал унсурларни сақлаган ҳолда, асарни оммага етказиши билан катта аҳамият касб этади.

Бундай фольклор-этнографик жамоалар бир томондан, фольклор матнларини, хореографик ва мусиқий унсурларни маҳаллий ижро анъаналари асосида саҳнага олиб чиқишга эришдилар. Иккинчи томондан улар саҳна намойиши учун профессионал санъат имкониятларидан эмас, балки ўзлари яшаган шароит имкониятларидан фойдаланадилар. Учинчи томондан, улар маҳаллий кийим-кечак, безак ва бошқа этнографик ашёларни ҳам жанрнинг табиий-маҳаллий яшаш шароитларидан келиб чиқиб истефода этадилар. Бунинг оқибатида, мазкур фольклор-этнографик ансамбиллар, нафақат, республикамиз, яқин ва узоқ хориж мамлакатларида ҳам ўзбек фольклори намуналарини санъаткорона намойиш этидилар.

Қашқадарё, Сурхондарё, Самарқанд ва Хоразм вилоятларидаги бадиий ҳаваскорлик жамоалари таркибида халқ бахшилари ҳам иштирок этиб, достонлардан парчалар айтиб кўпчиликнинг меҳрини қозонмоқдалар. Аммо бу парчаларни достончилик анъаналарининг жонли, табиий ижроси билан тенглаштириб бўлмайди. Бундай жиҳатни халқ достонлари ёки уларнинг диққатга сазовор ўринла-

рини халқ хотирасида сақлаб қолиш, ижро йўллари унутмасликнинг бир воситаси сифатида баҳолаш мумкин, холос.

Шу ўринда яна бир нарса ҳақида тўхталиб ўтиш зарур. Сурхондарё, Қашқадарё воҳаларида ёш бахшилар мактаблари ташкил қилинди. Бу мактабга дoston куйлашга лаёқатли ёшлар жалб қилинди. Улар халқ дostonларининг ижро йўллари ва усуларини пухта эгаллаб олмақдалар, анъанавий дostonлар сюжетларини тўлиқ ўзлаштириб, халқ орасида маҳорат билан ижро этмоқдалар. Бу, шубҳасиз, халқ дostonлари ижрочилигини давом эттиришга имкон яратмоқда. Аммо, таассуфки, ҳалигача бу мактабда таълим олаётган ёшлар, уларнинг устозлари ҳам ҳозирги давр руҳини, замонадошимиз қалбидаги кечинма ва туйғуларни бутун мураккаблиги билан акс эттирадиган бирорта дoston яратганларича йўқ. Чунки, халқ эпоси, тасвирий имкониятлари ўз умрини яшаб бўлди. Халқ эпоси бугунги кишилар руҳиятини, бугунги давр эстетик эҳтиёжларини қондириш қудратига эга эмас. Бугунги ижод фақат индивидуал истеъодлар орқали яшайди, янгиланади. Шахс тўла маънода, ўз эркинлигига эришган бир пайтда, жамоа онги ҳуқуқ мақомини йўқотиши, табиий. Демак, бахшилар мактаблари ҳам халқ эпосининг олижаноб гояларини, ижро йўллари, анъанавий поэтик назокатини халқ хотирасида сақлаб қолиш каби улуғвор ишга хизмат қилади, холос.

Анъанавий фольклорнинг барча жанрлари ҳам бадий ҳаваскорлик ижрочилиги мактабларига мос тушмайди. Масалан, эртақ, афсона ва ривоят каби жанрлар саҳна ижрочилигига мутлақо тўғри келмайди. Чунки, бу жанрлар ХХ асрга келиб, ижро жараёнида амал қилинадиган кўпгина магик-ритуал талабларни, хатти-ҳаракатларини йўқотди. Уларда фақат вербал (сўз) компонент орқали муайян сюжетни ҳикоя қилиб бериш сақланиб қолди, холос. Бу эса, омман бир-икки соатлик томоша жараёнида ўзига жалб қилиш имконига қодир эмас. Чунки, бадий ҳаваскорлик учун томошавийлик, хатти-ҳаракат фаоллиги, намойишкорлик, мусиқий ва хореографик ижрочилик биринчи даражали имкониятга эга.

Анъанавий фольклор асарларини сақлаб қолиш ва келгуси авлодларга етказишнинг муҳим воситаларидан бири — халқ эпоси, эртақлари, ривоят ҳамда афсоналари, латифалари асосида кино ва мультипликацион фильмлар яратиш ҳисобланади.

Бундай фильмларнинг майдонга келиши замонадошимизнинг маънавий-ахлоқий жиҳатдан камол топишида, ҳар бир инсонни халқнинг идеалини ташувчи қаҳрамонларга хос олижаноб хислатлар асосида тарбиялашда муҳим восита бўлиб хизмат қилиши, шубҳасиз.

Бевосита фольклор сюжетлари асосида ишланган «Тоҳир ва Зухра», «Насриддин афанди саргузаштлари», «Насриддин Бухорода», «Алпомиш» каби кинофильмлар миллий кино санъатимизнинг нодир намуналари сифатида томошабинлар томонидан қадрланиб келинмоқда.

Фольклор сюжетлари асосида кинофильмлар, спектакллар яратиш гоъвий-бадий жиҳатдан юксак инсоний фазилатларни тарғиб этувчи асарларни санъатнинг янги турлари орқали сақлаб қолишга асос бўлиши мумкин. Чунки, кино оммавий санъат бўлиб, у оғзаки ижод намуналарини тарғиб ва ташвиқ этишнинг энг қулай, энг замонавий воситаси ҳамдир. Аммо, бу воситанинг ўзига хос хавфли томони бор. У ҳам бўлса, кинорежиссёр ва сценарий муаллифининг фольклор сюжети устидан «зўравонлик» қилишга уринишлариدير. Улар сюжет йўналишига турли хилдаги ўзгартиришлар, янги мотивлар киритиши, ҳаттоки, фольклорга хос тақдирларни бузилишлари ҳам мумкин. Албатта, кино санъатининг ўзига хос мураккаб жиҳатлари бор ва бу фольклор сюжетларини у ёки бу даражада «таҳрир» қилишга олиб келади. Шундай бўлганда ҳам сценарий муаллифи ва режиссёр асарнинг гоъвий-бадий тақдирини зиён етказмайдиган, унинг гоъвий-эстетик йўналишларини бошқа ўзганга буриб юбормайдиган тарзда ижодий ёндашувлари зурур. Ана ўшандагина кино санъати фольклор асарларининг сақланиб қолишига уларнинг келгуси авлодлар учун бебаҳо ёдгорликлар сифатида қолишига имкон пайдо қилади.

Халқ бахшилари, эртақчилар, латифагўйлар, аскиячилар, қизиқчилар, масхарабозлар ҳаёти ҳамда ижоди ҳақида, шунингдек, наврўз, гул, қовун сайли, кўпқари, кураш мусобақаларининг ўтказилиши тўғрисида ҳам илмий-оммабоп ёки ҳужжатли фильмлар яратиш чуқур илмий-маърифий аҳамиятга эга.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, бугунги фан-техника ва маданий таъриққийёт анъанавий фольклор ривожига қанчалар монелик қилмасин, анъанавий фольклор жанрларини сақлаб қолиш ҳамда уларни янги воситалар асосида рўйбга чиқаришга катта имкониятлар мавжуд.

Баҳодир Раҳмонов,
филология фанлари номзоди

«ҚАЛБ КЎЗИНИ ОЧГИЛ...»

Ижод қирраси

Шеърятимизда маърифий, ахлоқий ғоялар кенг ифода топмоқда.

Бу сирадаги асарлар инсондаги хислат ҳамда фазилатларни кашф этиш орқали шахс ва жамиятни комилликка ундашга қаратилган моҳияти билан эътиборли. Шунингдек, улар ахлоқий софлик, маънавий покдомонлик хусусиятларини кўнгилларда тарбиялашга, шахсиятларда шакллантиришга қаратилган янги бадий талқинлари, нуқтаи назарлари, қарашлари билан ҳам аҳамиятлидир. Ўзбекистон Қаҳрамони, Халқ шоири Абдулла Ориповнинг «Хаж дафтари», яъни, «Ҳикмат садолари» номли эллик ҳадисдан иборат туркуми мазкур йўналишга алоҳида файз бағишлайди.

Инсоний қадриятларнинг моҳиятини англаш — бу ўзликни билиш сари қўйилган қадам. Шахс ва жамият ўзини инсоний хислат ҳамда фазилатлар билан янада гўзаллаштириш учун ҳамиша имкониятлар излайди. Адабиёт ана шу жараённи бидий идрок ва ифода этишнинг янги йўллари қидиради.

Шу жиҳатдан қараганда, «Хаж дафтари», яъни, «Ҳикмат садолари» туркуми шоир шеърятдаги комил инсон концепциясининг муҳим йўналишини — фалсафий-ахлоқий ғояларини ўзида мужассамлаштириши билан ҳам эътиборли. «Маккаи мукаррамага борганимнинг дастлабки кунда, — деб ёзади Абдулла Орипов «Хаж дафтари» муқаддимасида, — Каъбатуллоҳда — Оллоҳнинг уйи ёнида тунни бедор ўтказиб, тиловат билан бир қаторда байтлар ёза бошладим. Мен бу ҳолатга аввалдан бир мунча тайёр бўлганим сабаблими сатрларим ўз-ўзидан қуйилиб келаварди. Хаж сафарига ҳар ким ўз ихтиёри билан боргусидир... Бундан ташқари, Ҳақ йўли унинг висолига етишмоқ осонгина кечадиган саёҳат эмас».

Ушбу туркум яратилишидан тўрт-беш йиллар аввал ёзилган «Узлат», «Савоб» сингари шеърлари шоирнинг руҳоний-психологик омилларидан бизни воқиф этади. Унинг «...бу ҳолатга аввалдан бир мунча тайёр бўлгани сабаблари»ни — маънавий асосларини англашимизда бир очқич вазифасини ўтайди. Яъни, «Узлат», «Савоб» каби шеърлар «Хаж дафтари»нинг маълум даражада илдиждари. Хусусан, «Узлат» шеърда куйидаги сатрларни ўқиймиз:

Узлат излаб бормаган
жойим балки қолмади,
Ҳеч бир гўша келгин деб,
оғушига олмади.
Узлат қайда мен учун,
балки йироқ элларда,
Қадам етмас тоғларда,
ит яшамас чўлларда.
У ёқларга йўлимни
бура олмай ҳайронман,
Нечук ўксук бандаман,
нечук бахтсиз инсонман?
Дўсту ёрдан юрагим
айрилар нари-нари,
Узлатнинг соғинчи бу,
ёлғизлик дарди бари...
Юз ўгирма, бу йўлчи,
на қувонч, на кулфатдир,
Унинг ёлғиз илинжи
узлат эзур, узлатдир...¹

Узлат — бу кўнгилга сафар қилиш. Кўнгил деб аталган беканор оламнинг мўъжизаларини, беадад уммоннинг сир-синаотларини билишга, тушунишга сафарбарлик. Ва, демакки, ўз-ўзини англаш учун олис ўзлик сафарига отланган билгич у.

¹ Абдулла Орипов. Савоб. Шеърлар. Тошкент, 1997, 12-13 бетлар.

Халқда «сафарингиз бехатар бўлсин», деган ибора бор. Яна, исломий маданиятда — сўфийлик тариқатида «сафар дар ватан», «сафар андар ход» деган тушунча-ифодалар ҳам бор. Бу — демак, сафар мавзуи ва йўл, йўловчи образлари тасаввуф адабиётида ўзлик-мен мевалари, кўнгили кўчалари, дунё мўъжизалари ва Ҳақ жамолига етишиш босқичларини ўз ичига олади. «Сафар дар ватан» — бу кўнгили водийсининг табиатини тушунишга сафарбарлик дегани.

«Сафар андар ход» эса, бу — ўзликка сафар, ўз-ўзини билишга отланган майл. Сафар мавзуи ва йўловчи образи яхлит уйғунликда исломий маданиятдаги комил инсон мавзуини нурлантириши баробарида, Абдулла Орипов шеърлятидаги комил шахс концепциясининг муҳим хусусиятларини англашда бизга кўмак беради.

Шоир «Ҳикмат садолари»га сўзбоши тариқасида ёзган «Инсоф ва диёнат излаб» мақоласида шундай фикр билдиради: «Ислом тариқати уқтирадики, Аллоҳ бандасига ҳидоят йўлини кўрсатган. Бу йўлдан у юрадимиз ёки йўқми — бу масала банданинг ихтиёридадир. Яъни, у шахс сифатида эркиндир. Лекин у ёмон қилмишлари учун оқибатда жавоб бергусидир. Уйлаймизки, инсоният техникавий жиҳатдан нечоғлик юксакликка кўтарилмасин, у ахлоқий тубанликдан қутилмоғи учун башариятнинг асрлар мобайнида тўплаган маънавий тажрибасига таянмоғи шарт. Шу ўринда мен Пайғамбар алайҳиссалом фазилатлари ҳақида қисқача сухан айтмоқчиман. Чунки, байтларимизнинг мағзи, асосан, у зоти шарифга қаратилгандир. Муҳаммад алайҳиссалом, наинки, Пайғамбар, айна вақтда, ниҳоятда, саховатли дунёвий инсон, соҳиб хонадон, садоқатли ва одил дўст, покиза ва камтар шахс, беқиёс ва комил файласуф бўлганлар» («Ҳикмат садолари» тўплами. Тошкент, 1993.б-бет).

Биринчидан, аёнлашадими, Муҳаммад алайҳиссалом, нафақат, энг комил Пайғамбар, шу билан баробар яна комил инсоннинг буюк тимсолидир.

*Сиз башар фарзанди, Абдуллоҳ ўғли,
Араб саҳросидек оташин, чўғли.
Пайғамбар бўлдингиз, музаффар туғли,
Ассалому алайка, ё Муҳаммад,
Ассалому алайка, ё Аҳмад!
Ё, Аллоҳ Расули, тенги йўқ инсон,
Сизнинг йўлингизни ёритгай Қуръон.
Сиз — олам сарвари, Сиз — нури жаҳон...*

Бандаи мўминнинг ахлоқий қусурлардан фориғ бўлиши, маънавий фазилатлар ила ўз шахсини нурлантириши жараёнида Муҳаммад алайҳиссалом буюк ибрат, бетимсол ҳикмат демақдир. Ушбу нуқтаи назар Абдулла Орипов шеърлятидаги комиллик сари юз тутган бандаи мўмин учун маънодор фазилатлар мужассамидир.

Иккинчидан, ишқ, эрк, имон, эътиқод — муқаддас ва қутлуғ тушунчалар. Уларни инсон ўз хоҳиш-истаклари ва ирода кучларининг муайян ифодаси рамзи сифатида ўйлаб топган, йўқдан бор қилган эмас. У инсон тириклигининг, турмуш тарзи ва комиллик сарҳадларининг босқичлари, муайян йўллари. Яъни, табиатни, жамиятни ва ўз-ўзини билиш сари отланган ўзлигининг ёркин саҳифалари. Бани одам зуғум, зулм ва зўравон кучни енггани билан, истибдод занжирларини узгани билан тамоман эрка етишдим, Ҳақни англаб етдим, ҳуқуқларимни қўлга киритдим, дея олмайди. Ва, демакки, эркин шахс мақомида шаклландим, дея олмайди. Зеро, эркинлик — бу комилликка етишиш йўлларида бири. У ўзини-ўзи буткул англаб етдим, кўнглимни тушуна бошладим ва демакки, ўзлимни тушунтира оламан, деган ғурур, ифтихор ҳолатидан йироқ бўлади.

Шоир талқинига кўра, инсон умри, тириклиги — бу Ҳақ жамолига етишиш йўли. Фақат у бандаи мўмин учун синови сафари, Фанодан бақо сари олиш йўлга отланган эзгу умидлари, кўнгили майли, ирода маслағи.

Учинчидан, кўнгили кўзининг очиқлиги, тийранлиги ва равшанлиги — бу ҳидоят йўлининг саодатидир. Қодир эгам ўн саккиз минг оламни яратиб қўйиб, яна табиат ва набобат, маҳлуқот ва мавжудот ила уни безатди. Ана шу буюк яратувчининг беадад ва бекарон жилвалари моҳиятини тушуниб етиш учун ердаги ўз халифаси бани одамга ҳидоят йўлини ҳам кўрсатди.

*У сенга кўрсатди ҳидоят йўлин,
Юргил ё юрмассан, ўзинг бил, инсон.
Балки сен тутгайсан Иблиснинг кўлин,
Яратган Холиққа барчаси аён.*

Не тонгики, ер ҳам, кўнгил кўзи ҳам эшикларга ўхшаб очилиб-ёпилиб туради. Буюк Яратувчи эгамнинг назари эса, ўз ижоди самараларида. Бани одамнинг эзгу юмушларидан беҳад қувонса, ноқис қилмишларидан ёзғиради, эзилди. Яъни, дил кўзининг юмуқлигидан, ниҳоятда, азият чекади. Шоир талқинига кўра, бани одам учун Ҳаққа етакловчи бахт-саодат — бу ҳидоят йўлидир. Шайтонга кўлини берган, қалб кўзи юмилиб қолган тирик ўликларга ҳаёт бахш этувчи куч — бу инсоф-диёнат. Ҳақ жамоли — бу ўн саккиз минг олам жилваларида мужассамлашган. Унинг гўзаллиги маъноларини ўқиш ва уқиш учун, остонасига бош уриб бориш учун қалб кўзи очиқларгина, адолат ҳамда эзгулик йўлини танлаганларгина мушарраф бўлғуси.

Қалб кўзини очилг Эгам, жамолингни бир кўрай, дейди шоир. Шафоатга йўғрилган кўнгил нури эзгулик эшигига, Ҳақ остонасига етаклайди, элтади.

...Кўнгил деб аталган чеки-чегараси йўқ ёлғиз уммоннинг, беадад мамлакатнинг эгаси бани одам. Негаки, дил ёлғиз одамга берилган. қодир Эгам ёлғиз инсон кўксини кўнгил билан беаган, зийнатлаган. Баҳрул муҳитда, бу ёруғ очунда ёлғиз одамдагина кўнгил бор. Кўнгил деб аталган бебаҳо мулк бор, бетакрор ганжина бор.

Хўш, нима учун кўнгилни ҳаёт сувига, оловга, тупроққа ва нафас қадар бекарон осмонга менгзашади, нисбат беришади? Меҳр-муҳаббат — бу кўнгил суви, дейилиши ҳам шундан эмасми? Зеро, еру осмондан бўлак, унинг тўрт унсури — тупроқ, сув, олов, ҳаводан бўлак ҳеч бир нарса мангуликка даҳдор эмас. Қолган ҳамма нарса ўткинчи, бебаҳо экан. Ва, лекин, бани одам табиатида, руҳониятида, фикриятида ана шу тўрт унсур мавжудлиги боисидан ҳам кўнгил билан «ман» умрзоқдир, дегинг келади.

Шундай экан, дастлаб, кўнгил ва «мен» тушунчаларининг маъно қирраларини тиниқлаштириб олайлик. Аввало, шу нарсани таъкидлаш жоизки, ҳар икки тушунча бир-бири билан узвий боғлиқ. Ва, лекин, кўнгилсиз «ман», «ман» сиз кўнгил бўлиши мумкин эмасми?

Туйғу-кечинмалар табиати билан онг-шуурнинг лаёқати, фикр юритиш ва тафаккур маданияти ҳар бир одам кўнглини нечоғлик бир-биридан фарқлантирса, «ман»нинг ўзига хослиги ва бетакрорлигидан далолат ҳам беради.

*Неча чўллар ошиб, дарёлар ошиб,
Бир кун кириб келди Маккага карвон.
Денгизга етишган жилғадек шошиб,
Умматлар йўл олди Каъбага томон.
Уларнинг барчаси мўйсафид эди,
Асога таянган, нуроний бошлар.
Кимдир ҳайрат билан уларга геду:
— Наҳот, ҳаж қилмайди сизларга ёшлар?
Умматлар дейишди? — Ҳақ йўли оғир,
Афсус чекмоқликдан мутлоқ нармиз.
Қутлуғ бу сафарга чиққанда, ахир,
Ёш-ёш йигит эдик бизлар баримиз...*

Абдулла Ориповнинг «Ҳаж дафтари»даги «Ҳаж» шеърдан келтирилган ушбу сатрлар кўнгил ва «ман» билан боғлиқ мулоҳазаларни ойдинлаштиради. Хусусан, кўнгил — бекарон маънавий борлиқ экан, «ман» эса, ана шу борлиқнинг моҳияти тарзида намоён бўлишидир. Ҳаққа етишиш жараёнидаги ҳақиқат, эзгулик, инсоф, диёнат, садоқат, саховат сингари маънавий-ахлоқий мезонларни бир йўла ўзида мужассамлаштирган ва, яна рангин хислатларини намоён этган руҳнинг олий ҳолатидир. Илло, «ман»нинг зоҳир бўлиши илоҳий жараёндир.

«Ман» — одам вужуди билан руҳини бирлаштиради. У одам маънавиятида кечажак парчаланиш ҳолатларига барҳам беради. Бутоқлар мисоли шох-шаббаларга бўлинишнинг олдини олади. Шу тариқа Аллоҳни идрок этиш ва жамолига етишиш йўлидаги тўғаноқлардан бири бартараф этилади. Энди, шу лаҳзадан эътиборан, «ман»нинг ўтажак йўли янада мураккаблашади. Яъни, борлиқ билан йўқлик оралиғи муайян ҳадлардан иборат: дўзах, аросат, жаннат ва арши

аъло (Аллоҳ таоло маскани). Банда дўзах қаърига тойиб кетмай, аросат пучмогида адашмай, жаннатга дохил бўлиши учун, Қодир эгам васлига — Ҳаққа етишиш учун шариат, тариқат, маърифат, ҳақиқат водийларидан ўтиб бормоғи лозим.

Абдулла Ориповнинг лирик қаҳрамони шариат аҳкомларини адо этиш баробарида, руҳан покланишга ва Қодир эгам назарига ноил. Бунинг учун у маънавий-ахлоқий фазилатларни ўз иахсида шакллантиришга, камол топтиришга даъват этади. Ахлоқий хусусиятлар — комиллик мезонлари сифатида улуғланади. Борлиқ билан йўқлик — боқий. Бир лаҳзалик умр эса — ўткинчи. Кўнгиларда тарбияланган ва камол топдирилган ахлоқий фазилатлар «ман» орқали намоён бўлаётир. Одам табиатидаги одамийлик хислатлари шахсиятлар зийнати тариқасида инкишоф топаётир.

Не тонги ва не ҳайратки, одам туғилган асноларданоқ кўз қорачиғида қора халқачалар билан дунё юзини кўради. Бу, демакки у буткул очунни борлиқ билан йўқликни тугал ва мукамал ҳолатида кўра олмайди. Тўқис идрок этиши учун монелик бор. Шу боисдан, кўз қири билан қамраб ололмаган олам ҳадларини кўнгил нури ила фаҳмлашга, унинг маъноларини уқишга сафарбар. Демак, Қодир эгам ўз умматлари кўнглига яна кўп имкониятлар берганлиги аён. Одам ўз вужудидаги кемтикларни бартараф этиши, ҳақиқатни англаши — Ҳақ жамолига етиши йўлларини излаши ва топиши даркор.

Идрок йўли борса келмасда эмас. У ҳар бир банданинг ўз иймонида, кўнгида. Гумроҳлик гуноҳларидан фориғ бўлиш, ичи қораларни иймон суви билан ювиш, покланиш орқали Аллоҳ мағфиратига эришиш, аввало, тавбадан, Аллоҳ даргоҳига бош уришдан бошланади.

*Шунчалар мукамал Аллоҳ даргоҳи,
Мағфират қил, дея дилни тилғадим...*

Иймон бутлиги ва саломатлиги, ихлос саодати кўнгилини покловчи, демакки, руҳоний поқдомонлик омиларидан бири.

...Маънавий поқдомонлик — ҳар бир йўловчидан сафар чоғи талаб этиладиган асосий шарт. Тириклиги бадалида орттирган кўли эгрилик, ҳасад, риё, ёлғончилик, таъмагирлик, очкўзлик, ўғри-қаллоблик сингари қусурлардан, иллатлардан халос бўлиш, покланиш, кўнгиларни меҳр-эътиқод суви билан суғориш лозим. Бунинг учун биргина шариат аҳкомларини адо этиш билан кифояланиш етарли эмас. Яна, банданинг кўнгли ила онги-шуури ҳам бир йўла покланиши шарт. Мажбурий тақозо этиладиган зарурат. Яъни, вужудидаги қусурларни қувиб чиқариб, ўрнини фазилатлар билан зийнатлаш — дилни поклашнинг бош омили. Руҳан покланиш — маънавий комилликка элтувчи нузли ҳидоят йўлидир.

Энди, комиллик қандай хусусиятларда намоён бўлади? Комил инсонни қайси феъл-атворидан фаҳмлашимиз мумкин? Абдулла Орипов «Қаъбатуллоҳ» шеърининг лирик қаҳрамони саждага бош уриш асносида истиғфор келтиради. Она юртига омонлик ва саодат сўрайди. «Дуч келган санамга сингиндик гоҳи, Бизга кенг очилди шайтон даргоҳи», дер экан, Қодир эгамдан узоқлашган бандалар кирдикорини, болалаган иллатларнинг иддизларини излайди.

*Тегирмон тошидек айланги тақдир,
Карвонлар тўзғиди, сарбонлар басир.
Банди бўлган эди улуғ юрт, ахир,
Келдим, магад бергил ё Қаъбатуллоҳ!*

Аллоҳ ўзи суйган бандалари кўнгида ишқ-ихлос ва эътиқод туйғусини кўқартиради.

Қачонки, ўз эгасига интилган мўминлар дилидагина ишқ уруғи унгувчидир. Ишқ туйғусининг тарбияси эса, энг машаққатли, синовлари оғир йўл. Хусусан, биринчидан, ишқ — бу кўнгиларда Аллоҳ меҳри, ихлос ва эътиқоди туйғуларини шакллантириш, камол топтириш, демақдир. Иккинчидан, Аллоҳга, бунёдкорлик мўъжизаларига, яратган ўн саккиз минг олам сир-сехрларига ишонч, демақдир. Учинчидан, ўзини билган ва қадрлаган банда кўнгидагина шуъла уруғлари ёруғлик дарахтига айланади.

Маълумки, болаликда, аксар, ҳайрат туйғуси кенг палак ёзади. Ён-атрофда кечаётган жараёнларни, табиат кўринишлари, ранглари ва оҳанглари билан кичик қизиқиш, сир-сехрини тушунишга майл ғоят кучли бўлади. Ёш улғайган

сайин кўнгилларда куртак ёзган ана шу эътибор, қизиқиш ҳисси ишқ-муҳаббат туйғусига айланади. Яхшилик билан ёмонликни ажрата биладиган, ўзаро фарқига борадиган бўлади. Эзгулигу қабоҳатнинг маъно-моҳиятини чуқурроқ англай боради. Мойилликнинг ишқ оташига, муҳаббат алангасига айланиши осонгина воқе бўладиган, амалга ошадиган ҳолат эмас. Адашиш, иккиланиш водийсида кўп вақт тентираб қолади. Негаки, одам кўнглида меҳр ёнида қаҳр, нафақат уруғи кўкара бошлайди. Оқибатда, ана шу ҳолатдан эътиборан, Аллоҳ ишқига раҳна тушади. Билиш, англаш йўлига дарз кетади.

Шу ўринда нозик бир ҳолат борки, уни англаб олишимиз лозим. Хусусан, ишқ туйғуси ёлғиз зоҳидликка, таркидунёчиликка берилиш, дегани эмас. Эртаю кеч кўнгилларда Аллоҳ ишқи бўлгани ҳолда, Эгам яратган ўн саккиз минг олам мўъжизаларидан баҳрамандлик туйғуларини тарбиялаш ҳам, демакдир. Илло, ишқ — диний ва дунёвий меҳр-муҳаббат туйғулари уйғунлигидан иборат. Ва, лекин, ана шу ҳис-туйғулар уйғунлигига эришиш гоят мушкул. Негаки, банда — хом сут эмган-да. Кўнглида кибру ҳаво, очкўзлик, фитна-фасод илдиз ота боради. Ваҳоланки, буларнинг ҳаммаси Аллоҳ ишқига ёт унсурлар. Оқибатда, кўнгил руҳий покланиш ўрнига чиркинликка, ғуборга кўмила боради. Туйғулар занглайди, залолат иллатлари дилларда илдиз отади. Энг аянчлиси, Аллоҳ кўнгиллардан узоқлашади.

«Каъбатуллоҳ» шеърининг лирик қаҳрамони дилида илтижо билан «шафқатинг аяма мендан ҳам, Эгам», дея қошида тиз чўкиб турибди. Аллоҳга ишонч руҳи илтижо орқали воқе бўлаяпти. Қачонки, ишонч туйғуси кўкарар ва гуллар экан, кўнгил гумроҳлик йўлидан оғиб, маърифат йўлига юз тутади. Бу нарса шамчироқнинг лов этиб ёнишига, оловнинг алангаланишига ўхшайди. Банд иллатлар чоҳига тойиб кетаётган жойида тийилади. Кўнглига қадалган ишонч уруғи илдиз отиб, ёғду гулига айлана боради. Ана шу ҳолатдан эътиборан, Аллоҳни англаш, тушуниш йўллари турфа хислат ҳамда фазилатларга эга бўлган ишонч боғига элтади. Кўнгилнинг Ҳаққа етишиш йўли сертармоқ, серсўқмоқ. Сафарнинг ибтидосию интиҳоси ҳам моҳиятан Аллоҳда. Эгамнинг даргоҳи ҳам, қарами ҳам кенг.

*Дунё ишларига боқма ҳеч ҳайрон,
Жимгина назар сол кўҳна бу корга.
Олис кечалари ёлғиз қолган он,
Дилингни оч фақат Парвардигорга.*

«Ибодат» шеърининг лирик қаҳрамони кўнглидаги ишқ ҳисси эътиқод оловига айланган. Ана шу ихлос-эътиқоднинг ҳарорат даражаси одамлар дилидаги ишқнинг нечоғлик самимий ёки қалбаки, сунъийлик ҳолатини белгилайди. Демак, имон-эътиқоднинг устуворлиги, шеъринг ва тақво амалларининг нечоғлик ихлос билан адо этилиши маънавий комиллик сари бошлайди.

Абдулла Орипов талқинига кўра, банданинг ўз-ўзини англаши — бу одамийлик хислатлари маъносини уқиши, моҳиятини тушуниши ва, демакки, тириклик бадалида инсон ахтарган, топган, қадрлаган ҳақиқатлар маъзидир. Шу боисдан ҳам, шоир таъкидлаганидек, ўз-ўзини идрок этиш — бу Тангри таолони билиш, демакдир. «Ман» — соф индивидуал, якка-ёлғизлик ҳолатидан кўтарилиб, бир йўла илоҳий ва инсоний фазилатларни ўзида мужассамлаштиради.

Нўъмон Раҳимжонов,
филология фанлари доктори, профессор

ТЕРРАКОТА ҲАЙҚАЛЧАЛАРИДА МИЛЛИЙЛИК

(Қадимги сўғд топилдиқлари асосида)

Кийимлар инсон ҳаётини кўрсата оладиган кўзгу ҳисобланади. Уларнинг шаклланиши ҳар бир даврнинг ўзига хос хусусиятлари билан кўрилади.

Қадимги миллий кийимларнинг келиб чиқишини илмий тадқиқ қилиш борасида археологик моддий ёдгорликлар (терракота, оссуарий, деворий суратлар ва бошқа ашёлар) восита бўлади. Бу масалада бизгача етиб келган моддий ёдгорликлардан, хусусан, Самарқанд давлат музейи коллекциясида сақланаётган терракота ҳайкалчалари асосий манба ҳисобланади. Терракота ҳайкалчаларида ҳар бир даврнинг маданияти ва санъати, кийим кийиш услублари акс эттирилган.

Инсон тасвирини ифодаловчи майда ҳайкалчалар музейнинг ноёб дурдоналаридир. Улар, асосан, қадимги Сўғд худудидан топилган археологик топилдиқлардир. Шунингдек, Самарқанд музейида 700 тача кичик ҳайкалчалар сақланади. Инсон тасвирини ифодаловчи ҳайкалчалар тахминан 400 тача. Улар турли кўринишда бўлиб, усти қизил, қора бўёқларга бўялган. Уларни кўпроқ тик турган ҳолатда, фақат олд томонга қараган эркак ва аёлларнинг кийимлари билан тасвирланганини кўрамыз.

Самарқанд давлат музейи терракоталари мажмуи турли миллий анъаналар алоқаларининг ўзаро таъсирлари манзарасини аниқлаш имконининг бериб қолмай, балки терракота пластикаси Сўғд мактаби хусусиятларини ҳам намоён этади. Терракота ҳайкалчалари даври милоддан аввалги II асрдан то милодий VII-VIII асрларга қадар деб белгиланган. Афросиёб, Самарқанд атрофларида ва Ўзбекистоннинг жанубий минтақаларида (Бақтрия) топилган терракота ҳайкалчаларининг эллинистик деб аталмиш гуруҳи орасида юнон мифологиясининг таниш қаҳрамонлари учрайди. (Дионис ва ақориблар сингари.)

Шунингдек, энг қадимги Олд Осиё (милоддан аввалги II асрлар) ва Эллин гуруҳидаги аёллар қиёфаларини кузатсак, Олд Осиё сирасидаги ҳайкалчалар жуда оддий, содда шаклда бўлса-да, уларда шарқона илоҳий она қиёфаси гавдаланади. 10 см. атрофида бўлган бундай ҳайкалчаларнинг бош кийим, устки кийим кийиб олиши ва уларнинг соч турмаклашлари, қулоқлари ва бўйнига майда думалоқ тақинчоқлар таққанлиги ўша давр усталарининг кийимларга катта эътибор қаратганлигини кўрсатади. Ҳар ҳолда, уста рассомларнинг бундай ҳайкалчаларни, иложи борица, ҳаққоний тасвирлашга ҳаракат қилганлиги сезилади.

Эллин типидagi аёллар образларида, тадқиқотчи В.А.Мешкерис уларнинг нафақат кийиниши, балки бош ва юз туйишларининг ўхшашлигини ҳам айтади ва улар эллинизм ёдгорликлари бўлиши мумкин, деган тахминни билдиради. Аёллар образларида, юнон кийимларини ҳам учратамиз. Афросиёбдан топилган ҳайкалчалар бунга яққол мисолдир. «Аёл терракота ҳайкалчаси» (Афросиёб милоддан аввалги III-II асрлар)нинг бош қисми сақланмаган, устига кўп бурмали кийим кийиб олган. Унинг узунлиги оёқ қисмининг тиззаларини ёпиб турибди. Кийимнинг пастида ҳам яна бурмачалари кўп. Аёллар ҳайкалчалари хитон ва гиматин каби юнон кийимларида ёки эркак ва аёлларнинг кийимсиз ҳолда тасвирланиши-

Кушон даври ҳайкалчалар кўриниши (милоддан аввалги II аср ва милодий IV аср)

нинг барчаси ўзига хослиги билан ажралиб туради. Эллинизм ёдгорликлари фақат услуб жиҳатидан эмас, балки кўриниши жиҳатидан ёш бўлган аёллар бошидаги чамбарак қилиб олинган безаклардан ёки эркаклар образидаги шлём (каска) бош кийими ва ҳоказо ўзига хос жингалак соч турмаклари жиҳатидан ҳам анъанавий тусдадир. Бу каби ҳайкалчаларнинг баъзи намуналари Ўзбекистон тарихи давлат музейида ҳам мавжуд.

Айниқса, Кушон даври (милоддан аввалги II аср

ва милодий IV аср)га хос ҳайкалчалар кўриниши катта аҳамиятга моликдир. Улар асосини аёллар образи ташкил қилади. Қолипли бундай ҳайкалчаларнинг энг каттаси 15 смдан иборат. Уларнинг кийимлари кўринишига қараб бир-бирига ўхшашлигини сезиш қийин эмас. Ҳайкалчалар жуда оддий, содда шаклда ясалса-да, улардаги кийимлар, айниқса, аёллар кийимлари моҳирона ақс эттирилган. Уларда биз учун мураккаб бўлган тантанали вазиятларда кийиб юрилувчи шоҳона кийимларни кўпроқ учратамиз.

Археологик манбаларда бу каби аёллар қиёфалари зардуштийлик худоси — «Анахита»лар дейилади. Тадқиқотчи ҳайкалчаларнинг қўлларида гул ҳамда турли мевалар ушлаб олганлигига қараб, улар қиёфасида маҳаллий мўл-кўлчилик аёл худоси тасвирланган деган хулосага келади. Яна бир археолог олим В.М.Массон эса, бу ҳайкалчалар қадим Самарқанднинг соддагина майда бутлари, яъни, сифинувчи ҳайкалчалар ёки оиланинг паноҳкор кўриқчиси сифатида катта ўрин эгаллаган деган, фикрларни билдиради. Муқаддас «Авесто»да эса, Анахита «покиза» маъносига эга бўлиб, Ардвӣ Сура исми билан қўшиб қўлланилади. Бунда Ардвӣ Суранинг ўсимликлар, наботот ҳомийси эканлиги, унинг ҳосилдорлик, фаровонликни таъминлаш вазифалари ҳам бирикиб кетади. Ардвӣ Сура сопол ҳайкалчалари қўлида анор ва бир тутам кўк новда тасвирланиши ҳам шундандир. Анахита табиатнинг ўлмаслик рамзи сифатида тасвирланади ва бу муқаддас китобда Ардвӣ Сура жуда гўзал сарвқомат, қимматбаҳо кийим-кечакларда ифодаланади.

Илоҳ Анахитанинг терракота ҳайкалчаси (Афросиёб, милоддан аввалги II аср). Бу аёл ҳайкалча ички олди берк силлиқ, унчалик қалин бўлмаган кўйлак кийиб олган. Кўйлакнинг этаги кўндалангига учбурчак нақшли ҳошия билан безатилган. Унда тугмалар йўқ, кўйлакнинг ёқалари ҳам кўринмайди. Олди ёпиқ, бўйин айланаси оддий, содда кўринишга эга бўлган бундай бичимли кўйлак этнограф олимларнинг фикрича, туникасимон деб айтилади. Шундай бичимлар ҳозиргача давом этиб келмоқда.

Бу сирадаги ҳайкалчалар Сўғд худудининг қадимги эллин типидagi терракоталаридан жуда катта фарқ қилади.

Терракота тўпламларининг Амударё, Қашқадарё ва Зарафшон воҳаларида кўплаб фарқли томонларини кузатишимиз мумкин. Шуни ҳам айтиш керакки, Самарқанд ва Бухоро сўғдий ҳайкалчаларини Марв (Марғиёна), Далварзинтепадан топишган шундай сирадаги атиқалар билан солиштирилганда, уларнинг этногафик жиҳатдан фарқлари сезилади. Лекин, услуб жиҳатидан умумий.

Шунингдек, мазкур ҳайкалчалардаги аёллар кийим-кечакларини кузатганимизда ҳам, уларнинг кўриниши бир хил, кўриниши оддий, яъни, олди ёпиқ кўйлак, унинг устига елкага ташлаб юривчи ёпқич (накитқа) ёки (кафтан) камзул кийиб олган тарздаги ўхшашликка дуч келамиз. Лекин, бош кийимларида фарқли томонлар кўзга ташланади. Шунингдек, яна бир илоҳий аёл тимсолида жуда бой безатилган кийимларни кўрамыз.

Эллин типдаги ҳайкалчалар
(милоддан аввалги II аср)

Унинг бошқа ҳайкалчалардан фарқли томони, бош кийимида гулли, тожсимон салла кийим кийиб олганлигида намоён бўлади. Бундай бош кийим маълум бир жиҳатлари билан ҳозирги пайтда Сурхондарёда яшаётган аёлларнинг бош кийимларига ўхшаб кетади. Яна бир жиҳати, унинг кийимлари бичими илоҳ Анахита ҳайкалчаси кийимларига ҳам ўхшайди. Фақат бу ҳайкалчанинг кўйлаги бурмалари билан фарқланади. Бу кўринишдаги анъана антик даврдаги ҳайкалчалар кийимларига бироз мос келади.

Шу каби бошқа ҳайкалчалардаги аёл қиёфаларини кузатганимизда, кийимлар бичилиши, тикилиши бир хилликни ташкил қилади, лекин, турлича матолардан тикилган. Баъзи ҳайкалчалар жуда юпқа кўйлак кийиб олган. Фақат бош кийимда турли-туман фарқли томонларини кўрамиз. Баъзан гўзал аёл ҳайкалчалар бошига

тиллақош ва унинг устидан ҳарир юпқа рўмол ташлаб олган. Юзларига турли буюқлар суртилганлиги ҳам тасвирланган. Сочлари ҳам турлича турмаклангандир.

Кўйлақлар ва унинг устига ташлаб олинган ёпинғичларда ҳар хил ўсимликсимон нақшлар учрайди. Ҳатто оёқ кийимлари ҳам бой кўринишли нақшлар билан безалган. Кушон давридаги аёл ҳайкалчалар кўринишидан маълум бўлишича, улар антик даври кийимларидан катта фарқ қилади. Кушон давридаги кийимлар жуда бой ва гўзал безатилганлиги ҳамда ўзига хос миллий анъанага асосланганлиги билан муҳим.

Эркақлар либосида ўша даврларга хос ҳарбийлар кийимлари ҳам алоҳида диққатга сазовор. Самарқанд давлат музейида шундай ноёб экспонат — дубулга кийган ўсмирнинг бош қисми сақланган.

Эркақлар тасвирида кўпроқ ҳайкалчаларнинг бош қисми сақланиб қолган. Баъзи бир ҳайкалчаларда унча катта бўлмаган чўқморли қалпоқ, яъни, қалпоқнинг энг юқори қисмида ҳайкалча юзига осилиб турувчи мато бор. Бу бош кийим юмшоқ матодан, яъни, кигиз ёки наматдан тайёрланган.

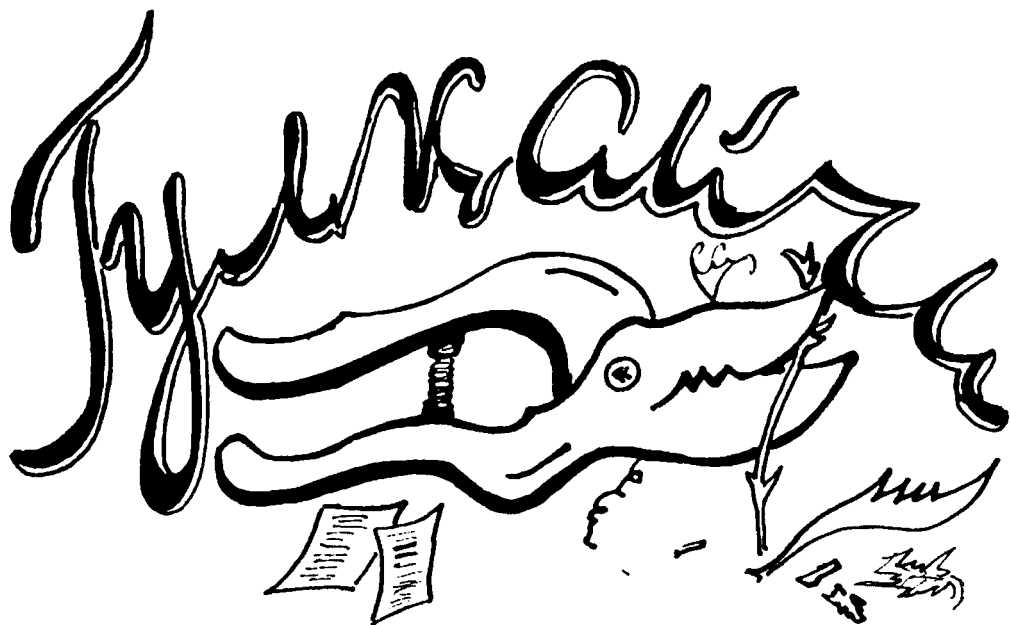
Эркақлар тиззасига етмайдиган калта кўйлак устидан (кафтан) яхтак, чакмон кийишган. Бу каби ҳайкалчалар Сўғдда жуда кенг тарқалган. Кушон давридаги ҳайкалчалар Сўғд худудининг турли кишилар қиёфаларини ифодалайди. Масалан, уларда чавандозлар, ҳарбийлар, қариялар образлари аниқ тасвирланган. Уларнинг юзларидан чуқур ифодалар англашилади. Шунингдек, миллийлик ҳам сезилади.

Эфталит турк даври — V-VIII асрларни ўз ичига олади. Бу даврда оссуарийларда тасвирланган рельефи инсон образларини кийимлари билан кўрамиз. Айнан, шу даврдаги ҳайкалчалар кўринишида ижтимоий ва иқтисодий ўзгаришлар таъсири акс этгани ҳам сезилади.

Кушон касб корлигига, ҳайкалтарошлик ишларига нисбатан бу даврда ишланган ҳайкаллар жуда катта фарқ қилади. Ўзига хос тарзда буюмларга ёпиштирилган ҳайкал кўринишларида фақат инсон образлари эмас, балки ҳайвонларнинг кўринишлари ҳам акс этади.

Ушбу мулоҳазалардан келиб чиққан ҳолда хулоса қилсак, қадимги терракота ҳайкалчалари тарихимизнинг ва маданиятимизнинг маълум босқичларида пайдо бўлиб, улар орқали кийиниш ва уларни безаш усуллари билан танишиш имконини беради. Турли даврларда, турли худудларда, турли бичимга эга бўлган кийим-кечаклар яратилган. Улардаги безак бериш усул ва услублари эса, тарихи узоқ илдишларга бориб тақаладиган халқимизнинг бу борадаги санъати жуда юқори бўлганлигидан дарак беради.

Дилсора Суюнова,
Камолитдин Беҳзод номли
МРДИ аспиранти

Олимжон Хайит

МЕНИНГ БОЎВУЦА ДУГОНАМ

Ҳажвий ҳикоя

Рўзгорини қўл учида тебратиб турган Нафиса опанинг бошига кутилмаганда ташвиш тушди: хизматчилар сони қисқарадиган бўлиб, уни ишдан бўшатишди. Эри қазо қилгач, мактабга фаррош бўлиб ишга кирган, ёлғизгина қизи Назирани зориқтирмай ўстирай, дея эрта-кеч елиб-югурарди. Қиз бола қурмағур тез бўй чўзади, мана, Назира ўнинчи синфга қатнаётир.

Аввалига ишдан бўшагани унча сезилмади. Бир-икки ой ўтиб қўлининг калталиги сув юзасига чиққан пўкақдай билинди-қолди. Бу орада дабдурустан Назира янги кўйлак кўтариб келди, заҳардан қиммат — юз минг сўм, бироқ ўзига ўлачаб-бичиб тиккандай ярашиб турибди. Қизининг илтижоли термилиб турганини кўриб, Нафиса опанинг дили чўқди, жарақ-жарақ пули бўлса-ю, қизининг кўзларига ёш қўндирмаса...

Нафиса опа тун бўйи мижжа қоқмади. Каллаи саҳар даст ўрнидан турди-да, уст-бошини тўғрилаб оёқ учида бориб Назиранинг хонасига мўралади. Хайрият, ухлаяпти. Ухлаб турсин-чи, шояд кўни-кўшнидан сўраб-суриштирса юз минг сўм топилиб қолар. Қизгинасининг боши осмонга етарди. Камбағалнинг боласиям битта қиммат кўйлак кийса кийибди-да. Отаси тирик бўлганда-ку, йўқни йўндирарди.

Кўчага чиқиб Нафиса опа бирпас гарангсиб турди — кимдан қарз сўраса? Бир хаёли Тоштемир темирчиникига кетди. Йўқ, ундан қишда қор сўрасанг ҳам малол келади. Мансур дўқондор-чи?.. Э, унданам бир нима униши қийин. Тўхта, вой, Назиранинг синфдоши Фарида... ўшанинг отасидан сўраб кўради. Кимсан Султон тижоратчи, етти маҳаллага ном чиқарган, берар, бермай ўлиб-дими... Назира билиб қолса-чи, унда нима бўлади?.. Фарида иккови ит-мушук. Бойнинг қизи-да, икки гапнинг бирида пичинг қилармиш...

Бе, қиз бола шаддодроқ келади ўзи. Ҳали бола-да, эрта бир кун оқ-қорани танигач, бир-бирини "сиз"лаб қолишар...

Шундай хаёллар билан Нафиса опа Султон тижоратчининг дарвозасига яқинлашиб қолганини пайқамади.

Камбағал бўлса-да, умри бино бўлиб юзининг сувини тўкиб бировдан қарз сўрамаган, жиккаккина, ёши элликни ёқалаб қолган, сочларига оқ оралаган бу аёл басавлат, қориндор, кўз қарашлари жонни суғуриб олай деб турган Султон тижоратчининг қаршисида хийла чўкиб қолди...

Султон тижоратчи қарзга пул сўраганини эшитиб, Нафиса опадан кўзини олиб қочди

— Синглим, — деди у овозини имкон қадар мулоимлатишга тиришиб, қимтиниб ер чизиб турган аёлга ўғри қараш қилиб, — майли, қизингиз Фариданинг дугонаси. Мен йўқ демайман. Локигин... Бир ой ичида уза олармикан-сиз қарзингизни?.. Ана шундан хавотирдаман... Ўзингиз тушунасиз, ҳозирги замонда пул топининг ўзи бўлмайди. Устига устак ишламаётган экансиз...

— Айтган вақтингизга етказаман, муллака, — ҳамон нигоҳини ердан узмай шивирлаб жавоб қайтарди Нафиса опа. — Аёл бўлсам ҳам бир сўзлиман...

— Шунақа денг? Ҳм-м... Бўпти, нимаям дердим. Кўздай қўшни бўлсак. Бермасам бўлмас...

Шу кун Назиранинг қувонганини кўрган она терисига сизмай кетди. Қизининг қоматига ярашиб турган кўйлаққа тикилган сари юраги ҳаприқиб кетаверди.

***

Эртаси кун Фариди синфхонага кириб келди-ю, Назиранинг рўпарасида тўхтади.

— Нази, юр, санда гапим бор! — деди саломлашишни ҳам насия қилиб. — Вой, нимага япайиб ўтирибсан? Турмайсанми? Ман чақираяпман-а сани!..

Назира ҳеч нарсага тушунмай, Фариданинг ортидан йўлаққа чиқди.

— Нима гапинг бор?..

— Кеча ойинг биздан қарз олиб чиққанини биласанми?..

— Нима?..

— Вой-бў, ўзини билмасликка олишини!.. Бизнинг пулимизга олган кўйлагинг ярашибди-ку!..

Назиранинг нафаси ичига тушиб кетди, у югуриб синфхонага кирди-да, қўлига сумкасини олиб йиғлаганча ташқарига отилди. Бир зумда уйига етиб келиб, кўрпа қавиб ўтирган Нафиса опага ёпиша кетди.

— Ойи, нега менга айтмадингиз?

— Вой, нимани? Нега йиғлаяпсан?.. Тинчликми?

— Фаридалардан қарз олганингизни нега менга айтмадингиз?..

Нафиса опа чуқур "уф" тортиб, тескари қаради.

— Сенга нима фарқи бор? Олсам нима бўпти?.. Сени хурсанд бўлсин дедим.

— Эҳ, ойи, сиз уларни билмайсиз. Энди қандай узамиз шунча пулни?.. Еб ташлайди-ку мени у!..

— Еб бўпти! — қизини жеркиб берди Нафиса опа. — Қани, бир нима деб кўрсин-чи!.. Олган бўлсам отасидан олдим, ундан эмас. Яна гапирса гапини ёқасига ёпиштириб қўйгин! Бўшашаверма! Кимдан тилинг қисик?..

Шу зайл ордан ўн кун ўтди. Назира мактабга келса, Фариди темир тўсиқлар ортидаги ярқираган "Тико"дан чиқиб эшигини ёпаяпти. "Демак, адаси машина совға қилибди-да, — кўнглидан ўтказди Назира машинадан кўзини узолмай. — Қандай бахтли одамлар-а!.. Хоҳлаган нарсасини сотиб олишади. Эртага нима ейман, нима кияман, деб ўйлаб ўтиришмайди. Эҳ, қанийди, шулардай бой бўлсак?.."

— Ҳа, кўзингни қадаб қолдинг? — Фариди виқор билан юриб келиб бўшашиб турган Назиранинг қаршисида тўхтади. — Машинамга ҳавасинг келди-ми?.. Э, юз минг сўмни узолмай қочиб юрибсанлар-у, машинага йўл бўлсин!

— Менга қара, — кутилмаганда Фариданинг ёқасидан олди Назира, — намунча пулингни сўрайвермасанг-а?! Билиб қўй, яна бир марта гапирсанг, сочингни битталаб юволаман!..

— Қўйвор! — бир силтаниб Назиранинг қўлидан чиққан Фариди тўзиган сочларини тузатди. — Ҳали шунақами! Яхши... Энди мендан кўрасан!.. Соч юлиш қанақа бўлишини кўрсатиб қўяман сен қанжиққа!

***

Қизининг ичидан эзилаётганига чидай олмаган Нафиса опа қош қорайган маҳал Султон тижоратчининг дарвозасини тақиллатди.

— Ҳа, қўшни, келинг! — дея юзидаги сохта мулозаматни яширмай уни қарши олди тижоратчи. — Пулларни опчиқибсиз-да.

— Йўқ, ҳозир бошқа иш билан чиқдим! — жиддийроқ оҳангда жавоб қилди Нафиса опа қоворини уйиб.

— Ие, шунақами? Хўп, қани, эшитайлик-чи!

— Қизингиз Назирамга кун бермай қўйди-ку. Худонинг берган куни қарзингни қачон узасан деявериб ҳоли-жонига қўймаётганмиш. Шунга...

— Тўғри айтибди қизим. У менинг якка-ю ёлғиз фарзандим. Топганим ўшаники... Ҳа энди, қарз олгандан кейин узиб қўймайдими вақтида?.. Нима, мен билан уришишга келдингизми? Қанақа уяти йўқ аёлсиз ўзи-а?..

— Мен ҳеч ким билан уришмоқчи эмасман. Фақат қизингизга айтиб қўйсангиз... Ахир, бир ойга деб олганман. Энди ўн кун ўтди-ку!..

— Ана холос, — тижоратчи ўнг қўлини пахса қилиб дағдағага ўтди, — бир ойга деб олганмишлар. Мен сизга бир ой ичида опкеласиз, деб берганман. Тўғрими? Ие, қўшни деб ҳурматингизни қилсам, ҳали... Э, қўйинг, одам бунақа бўлмайди. Майли, менга опкелашингиз шарт эмас, Фаридага бериб қўяверинглар!.. Айтдим-ку, у менинг эрка қизим...

Нафиса опа тарвузи қўлтиғидан тушиб, ўзича нималардир деб ғудранганча уйига қайтди.

...

Отасининг Нафиса опага муомаласидан хабар топган Фарида қутуриб кетди — ҳар куни Назирани қийин-қистовга ола бошлади. Нафиса опанинг боши қотди. Бир бурда нонни амаллаб топиб турган бўлса, қарзни қандай узади? Қариндош-уруғлардан сўрашга юзи чидамаса.

Тишини-тишига босди, ойнинг ўн беши қоронғи бўлса, ўн беши ёруғ, Яратгандан ўзига сабр-бардош тилади.

Фарида эса бўш келадиганга ўхшамасди.

— Бу ёққа кел! — дея буюрди дарслар тугаб катта кўчага чиқишгач Назирага у.

Назира ҳам шаштидан тушгиси келмай лабларини бурганча унга яқин борди.

— Нима дейсан?

— Қарзни берасанми-йўқми?.. Ўзингиз жуда юзсиз экансан-а. Билмаган эканман...

— Оларсан қарзингни, — деди Назира кетишга чоғланиб. — Ўлмасак қайтарамиз...

— Э, йў-ўқ, — қизнинг йўлини тўсди Фарида, — энди тоқатим тоқ бўлди. Менга қара, ҳозир мана шу ернинг ўзида машинамни артасан. Агар йўқ десаңг, ҳамманинг олдида шармандангни чиқараман. Машинамни артиб тозаланингга қарзинг минг сўмидан кечаман, тушундингми? Хўш, розимисан?

— Артмасам-чи?

— Шарманда қиламан. "Тиланчи!" деб жар соламан. Мени биласан-ку, гапимдан қайтмайман!.. Ҳа-а, айтганча, агар буюрган ишларимни бажариб турсанг, шу баҳона қарзингдан қутулиб кетардинг...

— Юзсиз экансан! — асаби шивирлади Назира. — Мени ким деб ўйловдинг?.. Бойман, кўнглимга сиққанини қиламан, деб ўйлаяпсанми?.. Тушингни сувга айт!

Шундай деб Назира кескин бурилди-да, сумкасини қўлтиғига маҳкам қисганча уйи томон югуриб кетди.

Ортидан Фариданинг беўхшов кулганини эшитди...

...

Эртаси куни Назира мактабга шошилиб кетаётиб Фаридага кўзи тушди — у машинасига суянганча тиржайиб турарди, ёнида бир-икки йил аввал мактабни битириб кетган Суръат деган йигит ҳам бор...

Назира титраб кетди...

Эттибор қилмай ўтиб кетавермоқчи бўлганида Фарида йўлига кўндаланг бўлди.

— Ҳа, ойимқиз, салом берай ҳам демайсан? Тинчликми?..

— Келиб-келиб энди сенга салом берайми? — деди Назира ҳам бўш келмай. Суръат эшитиб хохолаб кулиб юборди.

— Фари, қалайсан энди? Боплади-ку! — деди у кулгидан ўзини тўхтатолмай. Фарида белпандлик билан Назирага бошдан-оёқ разм солди.

— Хўш, қарзни олиб чиқдингми?

— Йўқ... — деди Назира лаблари титраб.

— Шунақами?.. Бўлмаса-чи, ойимқиз, ҳозироқ машинага ўтириб бизникига

борасан. Ойна ювдиришга мардикор олиб чиқмоқчийдим бозордан... Ойналарни сен ювиб берасан! Қарзинг камаяди, тушундингми?

Назиранинг қошлари чимирилди.

— Шунақаям жонимга тегиб кетдингки!.. — дея у бойвуччага ёвқараш қилди. — Қанийди...

— Катта кетма!.. Агар яна тихирлик қилсанг, ана, Суръат эсингни киритиб қўяди. Додинг худогаям етмайди... Хўш, борасанми-йўқми?

— Бормайман!

— Унда ўзингдан кўр!.. Сени Суръатнинг қўлига топшираман-у, ўзим милисага бориб ойингнинг устидан ариза бераман. Қаматвораман онангни!.. Қарзни вақтида тўламаслик қанақа бўлишини кўрсатиб қўяман сенларга!..

— Йўқ, ойимга тегма! — машинаси томон юра бошлаган Фаридани беихтиёр билагидан тутиб тўхтатди Назира. — Ойимга тегишга ҳаққинг йўқ! Бўпти, бораман, ювиб бераман ўша ойнангни!.. Фақат... Ойимга тегма!..

— Мана бу бошқа гап, — голибона қаддини ростлади Фаридани. — Бормай бўлсан. Қани, юр, вақтим зиқ, сенга ишни кўрсатаман!..

Назира машинанинг орқа ўриндиғига ўтираркан, умрида биринчи марта ўзидан нафратланиб кетди.

***

Машина таниш дарвоза олдида тўхтади, Суръат пастга тушиб эпчилик билан Фаридани эшигини очди. Фаридани виқор билан машинадан тушиб, Назирага имо қилди:

— Туш, нега ялпайиб ўтирибсан? Машинада каттаёса ёқиб қолдимми ё?..

Назира бундай камситишларга ҳали дуч келмаган. Хўрликдан кўзларига ёш қуйилиб келди. Ойисини қарз олишга мажбурлаганига, янги қўйлак кийганига пушаймон бўлди. Бироқ илож қанча! Юз минг сўм улар учун катта пул. Бир ой емай-ичмай ишлаганда ҳам бунча пулни йиғолмайди.

Ойна ювса бир ери камайиб қолмас. Тез-тез ишини битиради-да, Фаридани билан орани очик қилади. Бир йўла унинг таъна-дашномларидан қутулади.

— Вой, Назирахон, кел, қизим! — бўйнига қатор занжирларни осиб олган Собира опа юзида сохта табассум билан бош ирғади. — Дугонангга ёрдамлашгани келибсан-да, а, ўргилай! Жуда яхши. Қани, Фаридани, ҳадеб машина атрофидани тимирилди-навермай бу ёққа кел-чи!.. Суръатжонниям чақир!.. Ошни сузаман.

— Қанақа ош? — онасини жеркиб ташлади Фаридани. — Мен буни ош ейишга чақирибманми? Ойна ювишга опкелганман!

— Ие, бу нима деганинг? — Собира опа яширинча қизига кўзини қисиб, вазиятни юмшатишга уринарди. — Меҳмонга шунақа муомала қилинадими? Иш бўлса қочмас, болам!..

— Ойи, — Фаридани қошларини чимириб онасига ўқрайди, — сиз аралашманг! Ўзимизнинг ҳисоб-китобимиз бор!.. Назира, юр!

Собира опа ҳаммасидан хабардор эди, билганингни қил, деган маънода индамай ошхонага кириб кетди.

Фаридани Назирани томорқа этагидаги янги қурилган уйга олиб кириб, қўлига челақ, латта ва кир ювиш кукуни тўла қутича тутқазди.

— Тўхта, — деди Назира бўш келмай, — биз ҳали очикчасига келишиб олмадик-ку!..

— Нимани келишасан яна?

— Ойнангни ювиб берсам, қарзимнинг қанчасидан қутулишимни билишим керакми?

— Вой-бў, жа ақлли бўп кетибсанми? — деди Фаридани лабини буриб. — Бўпти, минг сўмидан қутулсан. Демак, сен менга ҳали бунақа ишлардан юзтасини қилиб беришинг керак.

— Бу инсофданмас. Ахир, бозордагилар ҳам икки минг-уч мингсиз келмайди бу ишга.

— Улар бозордагилар, тушундингми? Сенга ўхшаб катта кетиб, бировлардан фалон сўм қарз олгани йўқ...

— Шунақами? Майли, сенлардан қутулсам бўлди... Ўлиб кетларинг, инсофсизлар!..

Назира пешинга қадар қора терга ботиб ойналарни тозалади.

— Пешонамиз курсин, — дерди ўзига-ўзи Фариданиларниқидан чиқиб уй томон йўл оларкан, — бу замонда бойларнинг гапи гап экан-да!.. Эҳ, ойи, нега сизга ўша қўйлакни оберинг дедим-а?.. Ўлиб қолармидим қўйлак киймасам?.. Қўлимиз калталигини билиб туриб сизни маломатга қўйдим...

Назира онасига билдирмай икки ойча Фариданинг уйига яширинча кириб, буюрган юмушларини бажариб юрди: кирларини ювди, ҳовлини саранжом-саришта қилди, ҳатто туфлларини ҳам артиб тозалади. Дугонасининг инжиқликлари, ҳақоратлари ҳар гал бошига гурзи каби урилар, бироқ сабр қиларди. «Қарзимдан қутулсам, ойимнинг оғирини енгил қилсам бас», дерди у ўзига далда бериб.

— Бўлди, — деб қолди Фарида бир куни Назира бўсагани ҳатлаб ичкарига кириб улгурмай, — қарзингдан қутулдинг. Тўрт томонинг қибла. Лекин билиб қўй, кейинги сафар бировдан қарз олишдан аввал, ўйлаб кўринглар!..

Назиранинг қони қайнади, хўш унга нима десин?.. Хайр, деб чиқиб кетаверсинми?.. Бойвучча устидан боплаб кулмайдими? Кулади. Таҳқиру ҳақорат қилганлари камдай, устидан «қаҳ-қаҳ» отиб кулади.

Йўқ, айтади. Энди қўрқадиган ери йўқ. Қарзини меҳнати билан бўлсаям узиб бўлди. Тили қисик жойи қолмади ундан!

— Менга қара, Фарида, — деди ўзини зўрға босиб Назира, — мен-чи, бу кунларни, сенинг бадфеъллигингни ҳеч қачон унутмайман. Афсус... Сен билан бир синфда ўқиганимга, бир маҳаллада яшаётганимга қачинаман! Билиб қўй, бу қайтар дунё. Мабодо мендек хизматкорга айланиб қолсанг, албатта, Назирани эслаб қўйгин!.. Яхши қол!..

Назира бўсагани ҳатлаб ташқарига чиқиши билан Фариданинг масхараомуз кулгиси бутун ҳовлини тутди...

— Ойи, мен сиздан бир нарсани яширгандим, — деди Назира уйга келгач, Нафиса опанинг олдида бошини гуноҳкорларча эгиб.

— Вой, тинчликми?.. Нимани яширдинг?.. Айта қолсанг-чи, нимани яширганинг, қизим?

— Анави... Қарзимиз бориди-ку Фаридалардан!..

— Хўш, нима бўлди? Яна сени қистовга олдимми?

— Йўқ... Уша... қарзни узиб бўлдим.

— Нима?.. Қ-қандай қилиб?.. Шунча пулни-я?..

— Ҳа, ойи, шунча пулни узиб бўлдим.

— Қандай?.. Пулни қаердан топа қолдинг?..

Назира жилмайиб, ойисини кучди.

— Ҳеч қанақа пул олганим йўқ. Биласизми, сизга қандай тушунтирсам экан... Ушаларниқанда икки ойдан ошиқроқ ишладим...

— Ишладим?.. Сен-а?.. Вой ўлиб қўя қолай!.. Нимага?..

— Ахир, сизга қийин бўларди-да, ойи!.. Биласиз-ку, улар хасис одамлар!.. Ҳар куни мактабда пулни сўрайвериб ҳоли-жонимга қўймади. Охири, ўзи айтиб қолгандан кейин...

— Вой маразлар-ей!.. Ҳали менинг гулдек қизимни хизматкор қилиб ишлатишбди-да!.. Вой яшшамагурлар-ей!.. Берардим ўша қарзини, бошингда қолгур пулни...

— Қандай қилиб, ойи?.. Кунимиз зўрға ўтиб турган бўлса. Ҳамма нарса қиммат... Юз мингни бир умр ишласангиз ҳам орттиролмасдингиз.

— Нега менга айтмадинг? Шунча пайтдан бери нега яшириб келдинг? Айтганингда ўзим бориб хизматини қилардим-ку!..

— Йўқ ойи, улар ишлатишмасди.

— Нимага? Бунинг уларга нима фарқи бор?..

— Фарқи бор-да!.. — Назира юзини буриб лабларини асабий тишлади. — Фарида менинг устимдан кулишни яхши кўрарди. Мана, ниятига етди... Ойи, менам бир кун келиб албатта, бой бўп кетишим керак. Ушанда...

— Ҳа, қизим, яхши ният ярим давлат дейишади-ку!.. Ажабмас, қарқуноқдан булбул чиқиб, сениям косанг оқарса!..

— Ойи, бозорга чиқсам-чи? — деди Назира қутилмаганда кўзлари чақнаб. — Ахир, кўпчилик қизлар бозорда-ку!.. Менам уларнинг қаторида туриб бирор нарса сотсам.

— Қўй, қизим, сенинг қўлингдан келмайди. Бунинг устига ўқишинг бор.

— Э, ўқишни гапирманг!.. Мен мактабни ташлайман. Уша ифлос билан бир синфда ўтириб ўқиганимдан кўра, ўқимай қўя қолганим яхши!

Нафиса опа Назиранинг гапларини шунчаки хом хаёлга йўйди-ю, индамай қўя қолди.

Икки ойча бойвуччаниқанда хизматкорлик қилган Назира ростакамига ўқишини йиғиштириб қўйди. У бир қарорга келиб бўлганди. Бозорга чиқади. Қандай бўлмасин, пул ишлаб топади. Бундан ўзга чора йўқ. Режасини миясида пиши-тиб олган Назира онасининг кўнглига қўл солди:

— Ойи, анави, икки уй нарида турадиган келин бор-ку...

— Шаҳнозами?.. Темирчининг келини.

— Ҳа, ўша. У-чи, ойи, ҳар куни Эски Жўвага бориб сомса сотиб келаркан. Ўзи пишириб сотаркан. Менгаям балки...

— Бозорга қизиқиб қолдингми? — сўради Нафиса опа иккиланиб. — Айтдим-ку, бозор сатанг, олғир аёлларники. Сени улар йўлатармиди.

— Менам анойилардан эмасман, ойи, — деди Назира дадилланиб.

— Бўпти. Аммо мактабинг-чи, ўқишинг нима бўлади?

— Яна ўша Фарида билан бир синфда ўқийманми?.. Кўнглим қолди... Ҳозир минг чирианиб ўқиганингиз билан пулингиз бўлмаса, институтга кириб бўлсиз!..

— Эҳ, ўзимнинг қайсар қазим-а! — қулди Нафиса опа.

Онанинг кўзи қулиб тургани билан қалби йиғларди. Қизининг шафқатсиз ҳаёт ҳукмига бўй бермай қилаётган қайсарликлари юрак-бағрини эзар, айна дамда, бошқа чора йўқлигини ҳам чуқур ҳис этганди. Шу боис, қизига ортиқ қаршилиқ қилмади.

— Ҳеч айтганингдан қолмадинг-қолмадинг-да!.. Нимаям дердим! Бўлмаса, гап мундай. Сенга ўзим ҳар куни ош пишириб бераман. Биринчи кун бирга борамиз. Ҳар ҳолда менинг ёшим улуғ. Бозорда яхши бор, ёмон бор... Сал ўрганиб олгунингча ёнингда турмасам бўлмайди...

— Бўпти, унда нимадан бошлаймиз?

— Ҳозирча ошга етарли масаллиқ бор. Уннайлик-чи, таваккал!..

***

Бозор гавжум, сотувчиларнинг қўли-қўлига тегмайди. Пештахталар ортидаги савдогарларга овқат ташийдиганлар елиб-югуриб юришибди... Она-бола чорроқ тоғора тўла ошни бўш пештахталардан бири устига қўйишди-да, бир муддат гарангсиб, нимадан бошлашни билмай туришди. "Қуриб кетсин, — хаёлидан ўтказди Нафиса опа. — Шаҳарда туғилиб, шаҳарда яшаб бозор кўрмаган одамга қийин! Юраверган эканман супурги, латта кўтариб. Нима қилсак? Манов аёлларнинг мижозлари борга ўхшайди... Ошимиз тоғорада қолиб кетса-я?!"

— Опа, нимангиз бор? — Нафиса опанинг хаёлини бўлиб рўпарасида бир оқ халатли йигит пайдо бўлди.

— Бизними?.. — деди шоша-пиша тоғорани очаркан Назира опа. — Ош... пишириб чикувдик... Татиб кўринг!..

— Қани, бир қошиқ еб кўрайлик-чи! — йигит кулимсираб қошиқлардан бирини қўлига олди-да, буғи кўтарилиб турган ошдан тотинди. — У, жуда мазали-ку! Менга бир коса сузинг! Салат ҳам беринг.

Кутилмаганда она-боланинг бозори юришиб кетди. Бироқ уларни зимдан кузатиб турган бир хомсемиз аёл тоғорасидаги қолиб кетган ошга бироз алам билан қараб тургач, икки қўлини белига тираганча Нафиса опанинг устига бостириб келди.

— Ҳой, эгачи, қайси очықдан кела қолдингиз? — ўдағайлади у. — Ҳеч нарсдан ҳеч нарса йўқ нимага бизнинг "точка"га тоғорангизни тиқиштирасиз-а?..

Нафиса опа қизига маъноли қараб олди. Кўнгли бир можаро бўлишини олдиндан сезганди.

Бировнинг юзидан олишга одатланмаганиданми, семизлигидан нафасини елкаси оша олаётган аёлга энсаси қотиб бошдан-оёқ разм солди.

— Ҳа-а, амманнинг бузоғига ўхшаб термилиб қолдингиз? Ё умрингизда одам кўрмаганмисиз?..

— Кўраманми-кўрмайманми, сизга нима? Нимага менга ёпишиб қолдингиз ўзи?..

— Вой-вой-вой!.. Йиғиштир тоғорангни бу ердан!..

— Сенсирама!.. Ким бўлсан, нега ўзингча дўк урасан?..

Қўйиб берса, бозорчи аёлнинг юлишгудек шахти бор эди. Туйқусдан паттачи йигит келиб орага тушди.

— Бас қилингла!.. Бу қанақаси-я, кап-катта хотинлар жанжаллашгани уялмайсизларми?

— Менинг мижозларимга тегмасин! — бозорни бошига кўтариб шанғиллади бозорчи аёл. — Яна шу ерда кўрай-чи, нима қиларканман!..

— Бекорларни айтибсиз! — деди паттачи унга жавобан. — Буни бозор деб қўйибди. Ҳеч ким сотиб олган эмас бу жойларни!.. Боринг, савдонгизни қилинг!.. Жаҳлимини чиқарсангиз, ҳозир солиқчиларни чақираман!

Солиқчилар дарагини эшитган аёлнинг вазоҳатидан асар ҳам қолмади, шоша-пиша қўлига тоғора-косаларини олиб бир нималар деб ғудраниб жуфт-такни ростлади.

— Келинг, кеннойи! — деди паттачи йигит Нафиса опага юзланиб. — Бозорга чиқибсиз-да?..

— Ҳа, ўргилай... Кўрмайсизми, кун беришмас экан бу ерда.

— Сал дадилроқ бўлинг-да! — кулди йигит. — Кўринишингиздан шаҳарликка ўхшайсиз. Бу ер бозор, сал бўшашсангиз оғзингиздаги нонингизниям илиб кетишади... Бўпти, бемалол бозорингизни қилаверинг! Патта пулини вақтида тўлаб турсангиз бас.

Шундай деб паттачи йигит бир четда қимтиниб турган Назирага ўгринча кўз қирини ташлаб олди:

— Қизингизми дейман?..

— Ҳа, қизим, — деди Нафиса опа кулиб, — шугинани ўргатай деб атай ўзим бирга олиб чиққандим.

— Ҳечқиси йўқ, — йигит Назирага кўзини қисди, — қизингизни ўзимиз ўргатамиз. Сиз овора бўлиб чиқиб юрмасангиз ҳам бўлади. Ўзим хабардор бўлиб тураман.

— Умрингиздан барака топинг, ука! — Бўшаган тоғорасини дастурхонга ўраркан, Нафиса опа йигитга миннатдорчилик билдирди. — Яхшиям сиз бор экансиз... Энди... кўз-қулоқ бўлиб турасиз-да, ўргилай! Биздан қайтмаса Худодан қайтсин!..

— Айтдим-ку, сиз овора бўлиб чиқиб юрманг! Қизингиз тўғри шу ерга келаверсин! Мен ўзим бирпасда йўлга солиб қўяман!..

Бу гапдан кейин Нафиса опанинг кўнгли кўтарилиб, қизини эргаштирганча эртанги кун учун харажат қилиш ниятида шошилди...

...

Биринчи тушган тушимни санашмайди, деган гапни Нафиса опа кўни-қўшнилардан эшитган. Шу боис, фойданинг борига бозордан гуруч, сабзи, гўшт харид қилиб қайтди. Бир томонда кўнгли ҳам тўқ эди, ҳар қалай, энди Назирага бозорда биров тиргалмайди, паттачи йигит одамшаванда кўринади, ёрдамини аямас, ахир!..

Назирага эса йигит ёқинқирамади, худди минг йиллик танишидай бўлар-бўлмасга кўзини қисавериши гашини келтирди. «Жинними ўзи? Мен билан офтобда қатиқ ялашибдими, тикилиб қарайди... Башаранг курсин, шилқим!..»

— Ойи, ҳозирча бирга бориб турайлик, — деди Назира ошни тоғорага солиб бозорга отланаётгани, — мен негадир ўзимни ноқулай сезаяпман.

— Нимага ўзингни ноқулай сезасан? — жеркиб берди Нафиса опа. — Ўзинг бозорга чиқай, деб қистадинг-ку! Энди қўрқяпсанми? Еб қўйишармиди сени. Балодай сотиб келаяпсан-ку! Бозор тўла одам бўлса. Қолаверса, паттачи йигит қараб турган бўлса...

Назира индамади. Ахир, тоққа чиқмасанг дўлона қайда, деб бекорга айтишмайди-ку. Ҳалитдан паттачидан нолиб ўтирса.

— Ие, келинг, келинг! — бозорга кириш жойда паттачи йигит Назиранинг йўлини тўсди. — Хайрият сизни яна кўрдим.

Назира қовоғини уйиб юзини бурди.

— Яхши қипсиз келиб! Қани, менга беринг-чи қўлингиздагини!..

— Ёрдамга муҳтож эмасман! — деди кескин оҳангда Назира.

— Э, қизиқсиз-а! Ҳуркак экансиз-ку! Беринг!..

Йигит Назирани мажбурлаб ош тўла тоғорани қўлига олди-да, матолар сотиладиган пештахталар томон юрди.

— Энди шу жойда савдо қиласиз, — тушунтирди паттачи йигит. — Сизнинг ошингизни реклама қилиб қўйганман!.. Айтганча, исмингиз нима?

— Исмин билан нима ишингиз бор?

— Ахир, танишиб қўйсақ ёмон бўлмайди, ҳамкорлик қилмоқчимиз-ку. Исмнингизни билмасам... ноқулай. Меники Содиқ.

— Назира.

— Ў, жуда чиройли исм экан! Бўпти, Назирахон, ошингизни бемалол сотаверинг, кейин гаплашармиз.

...

Кунларнинг бирида кутилмаган воқеа содир бўлди...

Не кўз билан кўрсинки, рўпарасида калта кофтанинг тагидан киндиги кўриниб турган Фарида турарди. Кўзлари пиёладай, бакрайиб қолган.

Назиранинг кутилмаган бу учрашувдан кўнгли хира тортди. Тоғора тугилган дастурхонини қўлига олиб кетишга чоғланди. Аммо Фарида унинг йўлини тўсди.

— Вой, ўлиб қоламан! — дея ҳиринглаб куларди у Назиранинг қўлидаги тугундан кўз узмай. — Сен... Сотувчилик қилаяпсанми? Сен-а?.. Энди мардикорликни ким қилади?..

— Тилингни тий! — деди Назира қалин қора қошлари чимирилиб. — Ким бўлсан менинг устимдан куладиган!

— Ҳ, одамлар, манави кучайиб кетибди! — масхаралаб кулди Фарида. — Мактабда сенга хизматкор деб лақаб қўйишган. Энди бориб айтсам бўларкан, ошфуруш деб ўзгартиришсин!..

— Қўлингдан келганини қил, чайқовчининг эркаси! — бўш келмай кесатди Назира. — Башарангга қара, фирт бузуқиларга ўхшайсан!..

Фарида аламига чидай олмай, Назиранинг юзига тарсаки тортиб юборди. Яхшиямки, Содиқ уларни кузатиб турган экан, югуриб келиб Назирани ажратиб олди.

Фарида бир тарсаки зарбидан юзи қизариб кетган Назирага, бир Содиққа беписанд қараб олди-да, томошага ўч оломоннинг орасига ўзини урди.

***

Шу куни кечкурун Нафиса опа кўчадан янги гап топиб келди.

— Эшитдингми, анави Султон тижоратчи қўлга тушибди!

— Эшитмадим... Нимага қўлга тушади?

— Э, гап кўп. У ярамас номига бозорда буюм сотиб юраркан-да!.. Милисалар, қаёқдандир келаётганда, ёнидан беш кило қорадори топиб олишибди.

— Йўғ-э, ростдан-а?

— Ҳа-да, ана, уйини ағдар-тўнтар қилиб, ўзини қамаб қўйишибди.

Назира овир хўрсинди.

— Ойи, тўғри қилишибди. Одамларнинг дилини оғритгандан кейин нима бўларди?! Қизини бугун бозорда қўриб қотиб қолдим. Роса уришди мен билан. Ишонасизми, фирт бузуқиларга ўхшаб кийиниб олибди.

— Вой, битта синфда ўқиб билмасмидинг? У-чи, қиз эмасмиш. Бутун маҳалла гапираяпти-ку!..

— Қаранг-а!..

— Тўхта! — Нафиса опа беихтиёр хушёр тортиб Назиранинг елкасидан тутди. — Сенминан нега уришади у бузуқи?

— Нимага бўларди, ош сотаётганимни кўриб кўзларига ишонмади. Вой-й, шунақа алам қилдики унга... Анави Содиқ деган паттачи йигит бўлмаганда, мени юлиб ташламоқчийди...

— Ҳа бетидан бузилсин!.. Худое оғзидан қони келсин! Менга қара, ўзим бирга чиқавераймикан?.. Библиб бўладими...

— Йўқ, қўрқадиган жойим йўқ. Бозорга анча ўрганиб қолдим...

— Ишқилиб, йўлингни берсин!.. Фақат... мактабни ташлаганинг яхши бўлмади-да.

— Ҳечқиси йўқ, ойи!.. Ҳали ўзлаштириб оларман. Фаридага ўхшаганлар билан бирга ўқигандан кўра...

***

Фарида орадан ҳеч қанча ўтмай яна бозорда пайдо бўлди. Бу гал анча сипо кийинган, лекин барибир кўзларида алам ўти чақнарди.

У тўғри хомсемиз аёлнинг рўпарасига келиб тўхтади.

— Вой, Фаридахон, келинг, ўргилай!.. — аёл уни таниб елкасига қоқиб қўйди. — Қайси шамоллар учирди, айланай?.. Ойингиз, адангизлар яхши юришибдими?..

— Раҳмат! — деди Фарида ҳамон анча нарида қўли-қўлига тегмай мижозларга ош сузиб бераётган Назирадан кўз узмай. — Хола, негадир мижозларингиз камайиб қолибдими?..

Аёл бу гапни эшитиб бирдан қадини ростлади.

— Э, гапирманг. — деди у Назира тарафга алам билан қараб олгач. — Замон бузилгани шу-да!.. Жилпанглаб паттачиларга кўз сузадиган қанжиқлар кўпайиб кетибди. Мана, ҳов анави бетингдан бузилгур келди-ю, бозорим касод бўлди. Дардимни кимга айтай?..

— Сизни танимай қолдим, хола! — деди Фарида кўзларини айёрона қисиб. — Жуда "шустрий" эдингиз-ку!.. Қаёқдаги бузуқидан кўрқиб ўтирибсизми?.. Сизнинг ўрнингизда бўлсам, сочини битталаб юлган бўлардим...

Фарида шундай деб кулиб юборди. Мана шу кулгиси аёлнинг бир дардига ўн дард қўшиб, жаҳд билан қўлидаги капгирни пештахта устига қўйди-да, кўз очиб юмгунча Нафисанинг тепасида пайдо бўлди.

— Мен сенга нима дегандим? — дея унинг коса тутган қўлини ушлади аёл. — Сенга нима дегандим-а?.. Қанд еб турибсанми бу ерда?.. Йўқол, бузуқи, йўқол!..

Шу тобда паттачи сал наридаги сотувчиларга патта тарқатиб юрарди.

Кутилмаган шовқинни эшитиб ўша томонга юрди.

— Вей, кенной, нима қиялапсиз?.. — дея Назиранинг қаршисидаги ош тўла тоғорани ирғитмоқчи бўлаётган аёлга ташланди патгачи. — Уят қолмабди ўзи сизда!.. Сизни оғохлантиргандим-ку!.. Нега ҳадеб тўполон кўтараверасиз?..

— Менинг “точкам” бу ер, тузукми?! — хириллаб қичқирди аёл. — Пишириб қўйгани йўқ бу ерда!.. Бориб маҳалласида сотсин шу сассиқ ошини!..

— Бекорларнинг бештасини айтибсиз! — деди йигит аёлни нари туртиб. — Сизнинг отангиздан қолган эмас. Бу ерни бозор деб қўйибди. Яна шу қизга бир марта ортиқча гап қилсангиз, ўзингиздан кўринг! Солиқчиларни чақириб адабингизни бердириб қўяман!..

Аёл шу гапдан кейингина жаврай-жаврай ўз жойига йўл олди...

Фарида эса, сал наридан ўтиб бораркан, Назира томонга кўз ташлаб масха-ромуз кулиб қўйди.

***

Орадан бир йил ўтди. Назиранинг омади чопди — кун сайин, ой сайин пулига пул қўшилди. Энди ошни ўзи пиширади, бозордагилар унинг дамлаган ошини кутиб ўтиришарди.

Она-бола уйларни ҳам таъмирлатиб олишди. Деразаларга ҳарир пардалар осилди, меҳмонхона чет эл диван-ўриндиқлари билан шинам қилиб жиҳозланди.

Содиқ аввалига Назирага бошқача кўз билан қараган бўлса, энди қизнинг оғир-босиқлигига ишонч ҳосил қилиб, муносабатини ўзгартирди, қизга ҳурмати ошди. Шу бир йил ичида улар ака-сингилдек бўлиб қолишди.

Яна бир хонани таъмирлашгач, Назира ойисига маслаҳат солди:

— Ойи, деразаларни одам чақириб ювдирсакми?..

— Вой, ўзим юваман! — норози бўлиб бош чайқади Нафиса опа. — Ортиқча сарф-харажатнинг нима кераги бор, қизим?..

— Уф-ф, ойи, яна ўша гапми?.. Худога шукр, пулимиз бор! Қўйинг шу эски гапларингизни!..

— Бўпти, ўзинг биласан!.. Ишқилиб, кейин қийналиб қолмасак бўлди-да!..

Назира кула-кула кийимларини кийди-да, кўчага чиқиб такси тутди. Такси-да бозорга етиб келганида соат ўнларга яқинлашиб қолганди. У тўдалашиб туришган қиз-жувонлар орасидан ўтиб бораётиб кўзи Фаридага тушгандек бўлди...

Йўғ-э, бўлиши мумкинмас.

Ҳақиқатан ҳам турки Фаридага ўхшаш қиз бир четда хаёлга ботган кўйи тескари қараб турарди...

Назира секин унга яқин борди. Адашмаган экан — Фарида!

— Ишга борасизми?..

Орқа тарафдан эшитилган таниш овозни таниди шекилли, Фарида илкис ўғирилиб қаради. Назирани кўриб, кутмаган эканми, ранги оқариб кетди, оёқ-қўллари титраб, меровланиб қолди...

— Мен... Бир дугонамни кутаётгандим... — дея олди зўрға.

Шу аснода Назиранинг эғнидаги қимматбаҳо кўйлакка, жемперга ўгринча қараб олди...

— Ўзинг биласан, — деди Назира сир бой бермай. — Буни ҳаёт деб қўйибди. Нозлансанг ишсиз қолиб кетаверасан.

Фарида беихтиёр кўзлари ёшланиб Назирага термилди.

— Юзимга солаяпсан-а? — деди титраб-қақшаб. — Билардим... Шундай бўлишини билардим...

— Бекорларни айтибсан! Ҳеч ким юзингга солгани йўқ. Шунчаки... ишга чиққан бўлсанг, пул бегона бўлмасин дедим, холос.

— Ҳа, ишга чиққанман, — жавоб қилди Фарида йиғламсираб. — Отам қамалиб кетди. Бор-будимизни тортиб олишди. Онам касалга чалиниб қолди. Қўлим-да хунарим бўлмаса, нима қилай? Мактабданам ҳайдалдим...

— Кечир, ярангни янгилаган бўлсан! — шивирлади Назира. — Сенга қийин бўпти... Юр, уйни таъмирлатгандим. Деразаларни ювиб берадиган одам керак. Айтган пулингни бераман.

Фарида ялт этиб собиқ синфдошига қаради. Афтидан, бир пайтлар ўзининг Назирани зўрлаб ойна ювдирганлари ёдига тушди...

Бироқ нима қила оларди? Қайтар дунё деганлари шу бўлса керак-да. Бугун пул топиб бормаса, онасининг уколи ҳам қилинмай қолади...

Фарида гуноҳқорона бош эгганча, Назиранинг ортидан эргашди.

МУНДАРИЖА

АБДУЛЛА ҚАҲҲОР ТАВАЛЛУДИНИНГ 100 ЙИЛЛИГИГА	
Абдулла Қаҳҳор. Адабиётнинг ўзак масаласи.	2
НАСР	
Луқмон Бўрихон. Темирийўл. Роман	3
Эркин Усмонов. Тақдири азал. Қисса	83
НАЗМ	
Абдусайд Кўчимов. Чечаклар атридан суманбар эпкин.	76
Гулчехра Раҳимова. Юракда истиқлол бахш этган зиё	80
Энахон Сиддиқова. Юраги — меҳрнинг каъбаси ўзбек	100
Муҳаммад Исмоил. Ой сузарди осмонда	103
Ахтамкул Карим. Фазаллар	109
Бахтиёр Бобонов. Уйғотади қушлар ўлани	112
КУТЛОВ	
Ҳамидулла Болтабоев. Танқиднинг тадқиқий йўли.	105
ЖАҲОН ҲИКОЯЛАРИ ХАЗИНАСИ	
Стефан Цвайг. Нотаниш аёл мактуби. Ҳикоя	114
ЗАКОВАТ НУРИ	
Ҳамидхон Исломи. Хожагон таълимотининг буюк намояндаси.	125
БУЛОҚ КЎЗ ОЧДИ	
Атиргулнинг беш барги. Шеърлар	131
САНЪАТ	
Ойдин Раҳимова. Ўзбек мусиқасида хорижий Шарқ наволари.	136
УНУТМАС МЕНИ БОҒИМ	
Муҳаммад Юсуф. О, ота маконим, онажон ўлкам.	138
АДАБИЁТШУНОСЛИК	
Баҳодир Раҳмонов. Анъанавий фольклор муаммолари	140
Нўмон Раҳимжонов. «Қалб кўзини очгил...»	143
МЕРОСИМИЗНИ ЎРГАНАМИЗ	
Дилсора Суюнова. Терракота ҳайкалчаларида миллийлик. (Қадимги сўғд топилдиқлари асосида)	148
ГУЛҚАЙЧИ	
Олимжон Ҳайит. Менинг бойвучча дугонам. Ҳажвий ҳикоя.	151

Саҳифаловчи: Манзура Файзиева

---

* Муаллифлар фикри таҳририят фикри деб қабул қилинмасин. Таҳририятга келган бир босма табоқча бўлган материаллар муаллифларга қайтарилмайди. * Таҳририят ўз тавсиясига кўра амалга оширилган таржима асарларини қабул қилади. * Обунага монелик кўрсатилса ёки журнал ўз вақтида етиб бормаса Тошкент — 700000, Амир Темур тор кўчаси, 2. Республика «Матбуот тарқатувчи» акциядорлик компаниясига мурожаат қилинсин.

Теришга берилди 20.03.2007 й. Босишга рухсат этилди 22.05.2007 й. Қоғоз бичими 70x108¹/₁₆. Офсет босма усулида 2-қоғозга босилди. Босма табоғи 10. Шартли босма табоғи 14. Шартли-рангли босма табоғи 17,5. Нашриёт ҳисоб табоғи 15,4. Адади 1060 нусха. Буюртма № 125.

ЧАКАНА САВДОДА БАҲОСИ КЕЛИШИЛГАН НАРҲДА
«ARNAPRINT» босмаҳонасида чоп этилди
100182, Тошкент, Ҳ.Бойқаро кўчаси, 41